

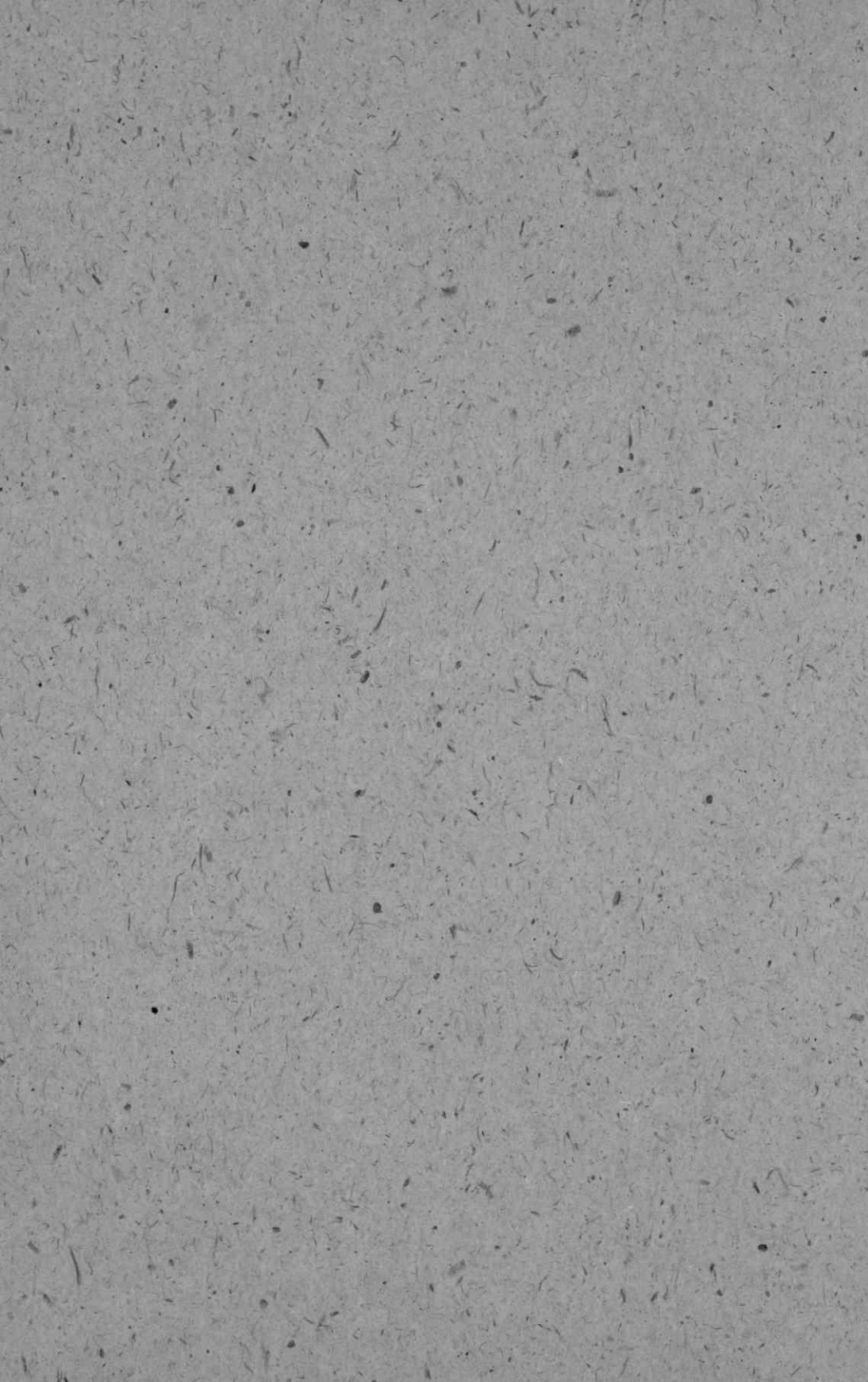
GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

2/1 (LIII)

LJUBLJANA 1992

436548

REVUE DE
L'ÉPIGRAPHIQUE
ET DE L'ÉPILOGUE (1911-1912)

Épigraphie, 1 (1926-27) 1926 - XVII (1948) 1948 in
Slovenski zbornik 1 (1949), 1948 - XXXIII-XXXIV (1948-49) 1974

Del leta 1926 do leta 1972 so izšli v letni ali polletni številki, od leta 1973 pa v letni številki.
Ljubljana
1978 in 1979. Vse štiri delove so bili objavljene v fotografski muzeji in
Ljubljana have been published

999300633

ISSN 0354-0316

UDK 39(497,12)(05)

ETNOLOG 2/1 (LIII), 1992

ETNOLOG

Etnolog, I (1926/27), 1926 - XVII(1944), 1945 in
Slovenski etnograf, I (1948), 1948 - XXXIII-XXXIV(1988-90), 1991.

Od leta 1926 do leta 1992 je izšlo LII letnikov glasila etnografskega muzeja v
Ljubljani.
From 1926 to 1992 LII volumes of the bulletin of the ethnographic museum in
Ljubljana have been published.

ISSN 0354-0316
UDK 39(497,12)(05)

ETNOLOG

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja
Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum

Izhaja enkrat letno. Izdaja ga Slovenski etnografski muzej.
Published annually by the Slovene Ethnographic Museum.

Glavna urednica - Editor in Chief: mag. Inja Smerdel

Souredniki - Assistant Editors: Božidar Premrl (lektorstvo), Bojana Rogelj-Škafar (kritična in informativna bibliografija), Mojca Turk (tehnično urejanje).

Uredniški odbor - Editorial Board: dr. Ivan Sedej, dr. Zmago Šmitek, dr. Marko Terseglav, mag. Janja Žagar.

Naročila in pojasnila na naslov - Information and Subscriptions:
Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20, 61000 Ljubljana.

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

SKRATICE IN GRAFIKE

19

29

77

91

STUDIJE IN ČLANKI

The production of peated wood preservative (wood preservative) in the Balkan region

Between death on a plate and a wooden's lower (Cultural-matching in the Neolithic)

Excavations in the Neolithic site of the camp village of ... (The house of the ...)

The ... and the ... (The ... of the ...)

UNIVERSITETA
LJUBLJANA
FOLKLORE
ETNOLOG

Clasnik Slovenske narodne in etnološkega muzeja
Bulletin of the Slovenian Ethnographic Museum

Letnik 1992, št. 1
Publ. 1992, vol. 1, no. 1

E·T·N·O·L·O·G

Glavna urednica - Editor in Chief: mag. Ina Štegnja

Seznamski - Assistant Editor: Božidar Pircič (lektorstvo), Branka
Kogelj Štegnja (lektorstvo in informativna bibliografija), Mojca Turk (upravnica)

Redakcija te številke je bila končana 26. novembra 1992.

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.
Ponatis člankov in slik je mogoč z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.
Izid briškega letnika Etnologa je omogočila še Enota kultura mesta Ljubljana.

VSEBINA

CONTENTS

II/1

Briški letnik Etnologa
I. Smerdel

9

Why is this issue dedicated to the Brda region?

BRDA,
RAZPRAVE IN GRADIVO

STUDIES AND ARTICLES

Katja Kogej
Izdelovanje prunel v Brdih

19

The production of peeled dried prunes (prunelles) in the Brda region

Inja Smerdel
Med smrtjo na krožniku
in ječarsko ljubeznijo
ali o ptičjem lovu v Brdih

29

Between death on a plate and a warden's love (On bird-catching in the Brda region)

Ivan Sedej
Šmartno v Brdih, vas, taborska
vas ali mesto (Problematika
ljudske umetnosti in rurizma)

79

Šmartno in the Goriška Brda - village, camp-village or town (The issue of folk art and ruralism)

Irena Keršič
Kolon in gospodar -
dva načina življenja in
dve stanovanjski kulturi
(Primeri na mikroravni)

95

The colono and his landlord - two styles of living and two types of residential culture (Two cases on the microlevel)

Sergij Vilfan
Izročilo o kolonatu
v Goriških Brdih

137

Oral traditions on quota - leasing in the Brda region

Pavel Medvešček
Osvatina - poganski ogenj

151

Osvatina - pagan fire

<u>Marija Stanonik</u> Goriška Brda in umetnost besed	<u>157</u>	Goriška Brda and the art of words
<u>Mira Omerzel-Terlep</u> Cimbale - opsase ali orphica - na Goriškem in v Brdih	<u>197</u>	Dulcimers in the Gorizia and Goriška Brda region
<u>Peter Stres</u> Izseljevanje prebivalcev iz Brd v letih pred priključitvijo k FLRJ 15. septembra 1947	<u>211</u>	Population emigration from the Brda region in the years before the annexation by Yugoslavia (15 September 1947)

II/2

JANUSOV RAZDELEK

JANUS' DEPARTMENT

<u>Hermann Bausinger</u> Ali se paradigme spreminjajo? Zapiski o krizi etničnosti		Change of paradigms? Comments on the crisis of ethnicity
<u>Frederick Baker, Gottfried Korff</u> Nacionalni, domoznanski in aktivni muzeji: oris razvoja nemških muzejev na poti v devetdeseta leta		National, heimat and active museums: an outline of the development of German museums into the 1990's
<u>Zmago Šmitek, Božidar Jezernik</u> Antropološka tradicija na Slovenskem		The anthropological tradition in Slovenia

HOMMAGE A ZORZUT, A OREL

<u>Branko Marušič</u> Ludvik Zorzut - briški narodopisec. Ob stoletnici rojstva		Ludvik Zorzut - Brda folklorist. On the 100th anniversary of his birth
<u>Barbara Sosič</u> Ob trideseti obletnici smrti dr. Borisa Orela		On the occasion of the 30th anniversary of dr. Boris Orel's death

ETNO MUZEJSKE STRANI

MUSEUM NEWS

<u>ZAPISKI</u> Razmišljanje o Brdih na obeh straneh meje (Bi etnologija lahko sodelovala pri načrtovanju prihodnosti?) <u>Inga Miklavčič-Brezigar</u> Ob oživitvi Etnologa <u>Vilko Novak</u>	<u>MISCELLANEOUS</u> Reflections on the Brda region on both sides of the border (Could ethnology cooperate in planning the future?) About the revival of Etnolog
--	--

RAZSTAVE

Etnografska zbirka
na Bukovju v Števarjanu
Zdenko Vogrič

Briške čeriešnje so ble rdače...
Etnološka razstava
o pretekli podobi Brd
Katja Kogej

Vozovi in sledovi
Andreja Bahar-Muršič

"Trgovina v trgovini" - Muzeološka
analiza projekta Muzeja Velenje
ob štiridesetletnici ERE Velenje
Aleš Gačnik

MUZEJSKA PEDAGOGIKA

Ko učitelj postane veleposestnik.
Pouk v muzeju s pomočjo fikcije
Jørgen Skaastrup

NOVE PRIDOBITVE

Glasbena omara
T. Tomažič

Otroška hojca
I. Keršič

Naličja iz Števanovec
M. Kozar-Mukič

MUZEJSKA DOKUMENTACIJA

Terenska ekipa Etnografskega
muzeja v Goriških Brdih
Barbara Sosič

Poizkus dokumentacije
pergamentne listine za privolitev
dveh živinskih sejmov v
občini/vasi/ Bukovo iz leta 1817
France Golob

POROČILA

Slovenski etnografski muzej
v letu 1991/92
S. Kogej-Rus

EXHIBITIONS

Ethnographic collection at Bukovje in
Števarjan

How red the cherries from Brda were...
Ethnological exhibition about the past
outlook of the Brda region

Carriages and their tracks

"A shop in a shop" - Museological
analysis of the Velenje Museum's
project on the occasion of the 40th
anniversary of ERA

EDUCATIONAL ACTIVITIES

When the teacher becomes a landlord.
Experiences from museum teaching,
using fiction as a method

NEW ACQUISITIONS

Musical cabinet

Baby walker

Masques from the village Števanovci

MUSEUM DOCUMENTATION

Field team of the Ethnographic
Museum in the Brda region

An attempt to document an act on
parchment from 1817, approving two
cattle fairs in the village Bukovo

REPORTS

The Slovene Ethnographic Museum in
1991/92

NEKROLOG

O neki razstavi in njenih obiskovalcih, o nekem delu in uspehu. Kolegici Darinki Jankovič, kustodinji pedagoginji v Slovenskem etnografskem muzeju, v spomin
T. Tomažič

NECROLOGY

About an exhibition and its visitors, work and success. Dedicated to our late colleague Darinka Jankovič, curator and educator at the Slovene Ethnographic Museum

---

DEKLARACIJA

Dopolnila k deklaraciji o muzejih na prostem
I. Keršič

DECLARATION

Supplement to the declaration on open air museums

KRITIČNA IN INFORMATIVNA
BIBLIOGRAFIJA

BIBLIOGRAPHY

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

BOOK REVIEWS

Volkskunde und Nationalsozialismus (A. Baš) - E. Fröschl, M. Mesner, U. Ra'anan, *Staat und Nation in Multi-ethnischen Gesellschaften* (F. Baker) - Kulturno društvo *Rovte-Kolonkovec* (B. Rogelj-Škafar) - *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091-1991* (D. Pediček) - *Mlinškovo berilo, (izbrani etnološki in slovstveni zapiski* (M. Orehovec) - *Tools and Tillage* (I. Smerdel) - C. and D. Hart, *Natural Basketry* (A. Bahar-Muršič) - D. J. Ovsec, *Slovanska mitologija* (M. Ravnik) - P. Medvešček, *Na rdečem oblaku vinograd rase* (K. Kogej) - *Der bleiche Mond/Bledi mesec. Alte instrumentale Volksmusik aus Slowenien/Stara instrumentalna ljudska glasba iz Slovenije* (R. Muršič) - M. Godina, *Iz mariborskih predmestij. O žoljenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941* (J. Žagar) - B. Cebulj-Sajko, *Med srečo in svobodo - Avstralski Slovenci o sebi* (D. Hribar).

MONOGRAFIJE, PERIODIKA

MONOGRAPHS AND
PERIODICALS

Bibliografija Brda
K. Kogej, N. Žnidarčič

Bibliography of the Brda region

Novosti v knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja v letu 1991/1992
B. Rogelj-Škafar

Library news from the Slovene Ethnographic Museum in 1991/92

SODELAVCI TEGA LETNIKA

CONTRIBUTORS TO THIS VOLUME

Pred dvema letoma, poleti 1990, je nekaj tedanjih kustodinj in kustosov Slovenskega etnografskega muzeja preživelo deset dni v Brdih (v gostoljubni "hiši slikarjev" v Šmartnem) na terenskem raziskovanju. Konec junija Inja Smerdel in v prvih dneh julija Milka Bras, Irena Keršič, Janja Žagar-Grgič, Gorazd Makarovič, Andrej Dular in Marjan Loboda so hodili v spremstvu domačinke Katje Kogej iz Goriškega muzeja po briških vaseh in zaselkih in dokumentirali: ptičji lov, kovaštvo, notranjo opremo, oblačilno kulturo, ljudsko umetnost in vinogradništvo. Po Brdih so stopali skoraj štirideset let za svojimi predhodniki, 10. ekipo Etnografskega muzeja iz leta 1953. Dejstvo, da je večina gradiva, ki ga je ta ekipa zbrala, neuporabljena, neobdelana in da se mu je pridružilo še novo, zapisano leta 1990, je rodilo idejo o letniku Etnologa, posvečenemu Brdom, tej malce odmaknjeni, miniaturni in kulturno dokaj svojevrstni slovenski pokrajini.

Drugi letnik Etnologa je s svojo "briškostjo" poleg "hišnih" avtorjev pritegnil še krog drugih sodelavcev. Njihove razprave in gradivo smo umestili v skupen razdelek in jih v njem uredili po uveljavljeni etnološki sistematiki, od raznih sestavin materialne kulture (pridelovanja briških "prunel", ptičjega lova, stavbarstva) do sestavin duhovne kulture (slovstva, glasbenega izročila) in izseljenstva (optiranje). Druge prispevke o Brdih: o Ludviku Zorzutu ob stoletnici njegovega rojstva, briško bibliografijo, o gradivu, ki ga o Brdih hrani Slovenski etnografski muzej, premišljanje o Brdih na obeh straneh meje itn., pa smo umestili v ustrezne razdelke, v katerih so vedno na prvem mestu. Sicer ima Etnologov drugi letnik svoje stalne rubrike.

Briški letnik odpiramo (namesto z uvodno besedo, povzeto iz podobnih, bolj splošnih predstavitev Brd) z dobesedno objavo vira iz srede 19. stoletja, Štefana Kociančiča Zgodovinskih drobtinic po Goriškem nabranih v letu 1853 (Stepan Kociančić, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853. Arkiv za povjestnico jugoslavensku III., Zagreb 1854, str. 173-233), tistih njegovih vrstic, ki jih je naslovil Berde in Brici. V svoje opisovanje pokrajine in njenih prebivalcev je zajel tedanje število prebivalstva po narodnostni sestavi, gospodarstvo (sadjarstvo, vinogradništvo) in trgovanje s pridelki, socialno sestavo prebivalstva (opisuje kolonat) in njihovo nošo. Temu sledi primerjava značajskih potez Slovencev, Bricev in Italijanov, Lahov oziroma Furlanov, kakršna je na primer: "Tudi je Bric sploh bolj vesel, Lah pa bolj resnoben." Potem

je vmes beseda še o jeziku in o šegi koledovanja, na koncu pa se Kociančič vrne k primerjavi značajskih potez, ki jim doda celo prvine rasne estetike briškega prebivalstva, "nos ne velik ne majhen...obličje belkasto-rudeče...".

Štefan Kociančič (rojen 1818 v Vipavi, umrl 1883 v Gorici) je bil pač človek svojega časa. Kot jezikoslovec (znal je menda do trideset jezikov) in zgodovinar, ki "je gojil domačo zgodovino", je v isti številki Arkiva objavil še odgovore na vprašanja iz vprašalnika "društva na jugoslavensko povestnico" (prvih XII med njimi je poprej, leta 1853 izšlo v Slovenski Bčeli). V njih piše o arheoloških najdbah, gradovih, cerkvah..., z rimsko XVIII. pa se začnejo etnološko relevantnejši odgovori o "ljudskih navadah in šegah o raznih okolišinah družbinskega življenja" (pri goriških Slovencih, na Krasu, v Tminskih gorah, na benečanski meji, v Vipavski dolini...). Kljub temu da je živel sredi krajev in ljudi, o katerih je pisal, je treba tako njegove Drobtinice kot Odgovore brati z vedenjem, da gre za posredno pričevalen vir. Kociančič je o tem sam zapisal (na strani 278), med pojasnjevanjem, da je "od desetega leta svoje starosti iz doma, in v mestu živel", da "zatorej tudi nisim imel nikoli prave priložnosti, da bi sam s svojimi očmi vidil, kako se nepoptujčeni Slovenci naših primorskih krajev o raznih priložnostih vedejo".

Inja Smerdel

BERDE IN BRICI

(Štefan Kociančič, iz Zgodovinskih drobtinic..., od strani 186 do strani 193)

Toda popustimo Furlanske rodovitne ravnine in polja, in ozirimo se enmalo tudi po milih slovenskih berdih, gorah in dolinah. Tu najdemo najpred rajske Berdeželico, kakor že samo ime kaže, vso polno berd ali gričev, in tudi visokejših gor; dolga in široka je cela ta deželica malo čez dve uri, in vendar ima mnogo prebivalcov, ki se Brici, fem. Brike zovejo (popačeno iz Berdici in Berdike). V latinskih listinah se Berde kličejo Colles ali in Collibus. Talianci jim pravijo Coglio, Furlanci Kuéi, po nemško pa Ecken.

Akoravno so Berde, kakor smo rekli, tako majhna deželica, da je malo čez dve uri široka in dolga, šteje vendar (po naj novejšem imeniku Goriške nadškofije za leto 1854.) 11,893 duš, ki so sami Slovenci (izjemši 478. pofurlanjenih v Ruttaršu), ki žive v dvajset večih in majhnih vaseh, med kterimi pa niso zapopadene posamesne vasice in mnoge sementertje raztrošene hiše in poslopja, kterih je veliko število. Zakaj postavi se kamor koli hoče verh berda, pregledovati Goriške Berde, bodeš vidil celo rajdo zelenih gričev polnih vinogradov in sadnih drevov, ki iz zadej stoječe visoke gore polagoma iztekajo in se vedno nižej spuščajo; med griči bodeš vidil prijazne doline, ki se raznoverstno krivijo, in verh vsakega griča eno, ali več cerkev s hišami obkřeženih, ki večidel lepo pobeljene se že od daleč očesu gledavca prijazno kažejo, in z nekakim rajskim čutjem njegovo serce napolnujejo.

Ta deželica je kaj rodovitna, posebno sadja in vina daje mnogo. Sadje je tukaj prav žlahtno, in težko se dobi boljše sadje od tega v celem Goriškem okrogu. Precej v zgodnji spomladi ima Bric že grah, ki ga je z veliko skerbjo pod kako ledino in v zavertji ovaroval zimskega mraza, zato da ga zamore prej v mesto znašati, in potrebnega dnarca si pridobivati za hišne potrebe. Še ne jenja kupčija z novim grahom in drugo zelenjavo, dozoré sladke

črešnje ali kakor jim Brici pravijo čerešnje, katerih imajo več sort, debelih in drobnejših, in ki imajo posebno dober okus. Hmali potem pridejo fige cvetnice, ali spomladne, in hruške; okoli svete Magdalene zoré prve breskve, ki jim zato Madaleniške pravijo, okoli svete Ane pa prvo grozdje, ki mu Lahi uva di Sant' Anna ali tudi Augustana, in za njimi tudi Brici tako pravijo. Potem poletne fige, hruške, breskve, češpe, jabelka, itd. prav obilno prihajajo. Češpe znajo Brici posebno lepo lupiti, umetno sušiti, in suhe lepo rumene potem drago prodajajo. To sadje oni nekaj na glavi in na ramah, nekaj pa z osli nosijo ne samo v bližnje mesta: Videm, Cividad, Palmo, Oglej, Karmin, Gorico, Terst itd., temuč ga tudi znašajo v vunajne dežele, na Koroško posebno, Krajnsko, Štajarsko, Horvaško, Ogersko, Austrijsko; ja še clo v Galicio do Levova dohajajo z njim, do Krakove, in čez Austrijske meje na Šlezko in Saksonsko. Posebno daleč po svetu hodijo Kožanci, ki so skoraj celo leto iz doma; poznam priprostega moža v Št. Martinu, ki je s svojimi češpami že nekaterekrat bil v Draždanjih na Saksonskem, in si je s to kupijo lepo premoženje napravil. Kaj bi rekel od Briškega vina? Kakor se Goriško-laške ravnine po pravici ponašajo s svojim črnim vinom, posebno pa s presladkim rofoškom: ravno tako se Goriške Berde ponašajo s svojim žlahtnim belim vinom (černega le malo pridelujejo). Imajo po dvoje vina, sladko namreč, ki je kaj dobra pijača za zimski čas do pozne spomladi, in ki mu pravijo rebula (Lahi pa rabuēla, v nemških spisih beremo Ribolla); in cividin ali cibidin, vino, ki je o tergatvi in po zimi, dokler mraz terpi, precej terdo, in za pijačo neprijetno, po letnem času pa ga ni boljšega od ene kapljice pravega cibidina. Najboljši rebula in bolj poznana je na Karminskem hribu, v Medani in v Št. Florjanu (Šteberjanu, kakor ta kraj Brici imenujejo). S tem pa nočem reči, da bi družih krajev v Berdih rebula ne bila dobra. - Vse leta do sadaj so Brici svojo rebulo prodajali Korošcom, in so taužente na leto za njo vlekli; od kar je pa cena vsih stvari zlo poskočila, in rebulo o tergatvi čez 10 fl. in letos (1853/4) čez 20 fl. na kvinč (Conzo, congius = 66 bokalov) prodajajo, ne pride noben Korošec več po njo; jo kupujejo pa bližnji Benečani in Goriški Lahi, ki niso sami nič vina pridelali. - Razun sadja, vina in nekaj zelenjadi in sočvoja, prav malo družega pridelujejo Brici. Pšenice imajo li malo, in družega žita, kakor: ječmena, reži, ajde itd. tudi poredkoma, še manj pa turšice, ali, kakor ji tod pravijo, sirka, razun tistih, ki imajo po nižavah polja, in zamorejo več turšice sejati. Krompirja so nekaj pridelovali, prejden je tudi tod gnjiti začel; repe tudi za svoje potrebe, in korenja. Sploh pa je Briska dežela, kakor vsaka vinska dežela, voboga. Bogatejši in premožniši posestniki v Berdih so: Kurtini, Toroši, Kristančiči, Sviligoi, Supančiči; grofi Attemsi, Koloredi in Zemljeri; Žigoni, Formentini itd., itd.

Kmetje so večidel tudi v Berdih li najemniki, vendar imajo nekteri tudi kaj svojega lastnega. Pogadajajo se s posestniki zemljišč in vinogradov navadno tako, da imajo svojim gospodarjem vsako leto odrajtovati nekaj sadja, in pridelek vina se deli na tri, dva dela vzame gospodar, in en del ostane kmetu. Tudi tu se kakšenkrat prigodi, da gospodar svojega kmeta spodi iz zemlje in jo da drugemu, in da si kmete prodajejo, kakor po Laškem.

Noša Bricov se ne loči od noše Lahov ali Furlanov skoraj nič. V žitljenji pa se ločijo. Lah je varčin, in zadovoljen, da li ima svojo polento, Bric pa rad dobro jeda in dobro pije, in ne skerbi mnogo za prihodnost. Tudi je Bric sploh bolj vesel, Lah pa bolj resnoben; Bric ljubi zavoljo tega bolj veselice, kakor Lah, in posebno rad pleše. Ni je skoraj nedelje po letu, da bi v Berdih ne bilo plesa.

Še nekaj pristavimo od Bricov. Ob svetih treh Kraljih se podajajo Briski mladenči na koledovanje po celi Griški okolici, prepevaje večidel svete, temu času primerne pesme, in pobirajo milodare, ktere jim usmiljeni ljudje dajejo.*

* Ta odstavek je v Kociančičevem besedilu sicer zadnji (op. ur.).

Jezik Bricov je slovenski, ki se ne loči mnogo, ali skoraj nič od narečja, ki ga drugi Goriški Slovenci govoré. Sploh rekoč ima njih jezik mnogo svojstin, tako pravijo n.pr. hliebác, prasac, sem vzal, sem klala; či si bil? ki si delal? da smo ubuili vola itd.

Brici sami svoj jezik slovenski kličejo, in sebe Slovince. Govoré pa tudi laško, in nekteri zmed njih tudi nemško, ker z Lahí in Nemci kupčujejo. Sicer pa se tudi od Lahov dobro ločijo. Razun tega, kar smo že zgoraj povedali, v čim da se od svojih neposrednih Laških sosedov ločijo, pristavimo še to: Brici in vsi drugi Goriški Slovenci so lepe, večidel visoke, prijazne postave, bolj kakor Lahí, ki so navadno li srednje visokosti. Slovenec ima sive, rijavkaste oči, ravno take ali pa zlatorumene in kostanjeve lasé, nos ne velik ne majhen, ravno tako primerne usta, obličje belkasto - rudeče, se vé pa, da zarijavelo od pekočega solnca. Lah pa nima tako lepe postave, ima čerнкaste ali prav černe oči in lasé, in obraz je bolj umazane perstene barve. - Tudi v dušnem oziru se Slovenec in Lah silno ločita. Slovenec je vselej dobrega serca, dobrovoljen, vesel, prijazen, miroljuben, poterpežljiv; Lah pa je bolj gorke kervi, se kmali in lahko razserdi, in je nepoterpežljiv; sicer pa moramo reči, da se veselje in dobro serce tudi pri Lahih nahaja. Slovenec je bistrega uma, in se prav lahko uči, posebno pa družih jezikov; Lah ne tako. Zatorej skoraj vsi naši Slovenci okoli Gorice dovolj dobro laško govoré; Lahov pa malo kteri slovenski govoriti zna. Lah je bolj zvit, zvijačen; Slovenec je bolj naraven, bolj odkritoserčen.

Omeniti pa moramo, da se ne more popolnoma določiti tukaj vse, v čemur se ločita Lah in Slovenec, ker ta dva naroda tu vkup prebivata, se mnogokrat med sabo v zakonu vežeta, in torej se razloček med obem vedno bolj zgublja.

WHY IS THIS ISSUE DEDICATED TO THE BRDA REGION?

L'ANNALE DELLA RIVISTA "ETNOLOG" DEDICATO AL COLLIO

Two years ago, in the summer of 1990, a group of curators from the Slovene Ethnographic Museum spent ten days doing field research in the region of Brda (staying at the hospitable "House of the Painters" in Šmartno). Towards the end of June Inja Smerdel and in early July, Milka Bras, Irena Keršič, Janja Zagar-Grgič, Gorazd Makarovič, Andrej Dular and Marjan Loboda walked the villages and hamlets accompanied by native Katja Kogej from the Gorica Museum and documented bird-catching, ironwork, interiors, attire, folk art and viticulture. They thus followed the steps of their predecessors, the 10th team of the Ethnographic Museum, which visited the area in 1953. The fact that most of the material collected almost 40 years ago had remained unused and unclassified and was now enriched with new material, gave birth

Nell'estate di due anni fa (1990) alcuni conservatori, allora operanti in seno al Museo etnografico sloveno, traccarono una decina di giorni nel Collio per una ricerca sul campo, ospiti nella "Casa dei pittori" di S. Martino del Collio (Šmartno). Inja Smerdel alla fine di giugno e poi Milka Bras, Irena Keršič, Janja Zagar-Grgič, Gorazd Makarovič, Andrej Dular e Marjan Loboda nei primi giorni di luglio, accompagnati da una abitante del posto, la signora Katja Kogej, conservatrice presso il Museo di Nova Gorica, hanno percorso in lungo e in largo la zona, visitando villaggi e abitati, documentando l'uccellazione, il lavoro dei fabbri ferrai, l'arredamento delle case, i costumi, l'arte popolare e la viticoltura. Questa campagna di studio seguiva l'itinerario che 40 anni prima (nel 1953) la decima équipe del Museo etnografico aveva già percorso. Il fatto che la maggior parte del materiale

to the idea of dedicating an issue of Etnolog to the Brda area, this somewhat out-of-the-way, miniature and by its culture quite distinctive Slovene region.

The Etnolog's second volume and its leitmotif "Brda" has attracted besides "domestic" authors a wide range of contributors. A special section is devoted to their articles and studies. Within this section they are arranged according to the standard ethnological order, from certain elements of material culture (the production of prunelles, bird-catching and architecture) to elements of spiritual culture (literature, musical heritage) and emigration. Further articles dealing with the Brda region are published in the usual sections, introducing them. They concern Ludvik Zorzut on the occasion of the hundredth anniversary of his birth, a bibliography of the Brda region, the material about the region held by the Slovene Ethnographic Museum, reflections on the Brda from both sides of the border etc. Besides these articles the second volume of Etnolog has its usual columns.

The issue opens (instead of with an introduction, taken from similar, general presentations of Brda) with a literal quotation from a 19th century source, Štefan Kociančič's "Historical notes on the Gorizia region gathered in 1853" (Stepan Kociančič, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III., Zagreb 1854, p. 173-233). Quoted are the lines entitled Berde and Brici. Kociančič describes the land and its people, the number of inhabitants according to nationality, the economy (fruit-growing, viticulture) and trade with produces, the social structure of the population (description of the colonia system) and their attire. This is followed by a comparison of the characteristic features of Slovenes, the

allora raccolto era rimasta inutilizzata e non elaborata e che nel frattempo a questo materiale si era aggiunto anche quello registrato nel 1990, fece nascere l'idea di un annale della rivista "Etnolog" dedicato al Collio, una regione slovena decentrata, piccola e culturalmente piuttosto particolare.

La seconda annata della nostra rivista ed il tema trattato hanno visto cooperare non soltanto i conservatori del Museo, ma una più vasta rete di collaboratori. I loro saggi sono stati suddivisi secondo un già consolidato sistema etnografico: cultura materiale (produzione delle prugne, uccellazione, attività edilizia), cultura spirituale (lingua, tradizioni musicali), emigrazione (optanti). Gli altri contributi, relativi a Ludovik Zorzut nel centenario della nascita, alla bibliografia sul Collio, al materiale conservato nel Museo etnografico sloveno, alle considerazioni sul Collio da entrambe le parti del confine, sono stati collocati in sezioni particolari. Questo numero dell'"Etnolog" riporta comunque anche le sue rubriche fisse.

Apriamo questo volume, invece che con una nota introduttiva - magari riassunta da altre, più generali presentazioni del Collio -, con la trascrizione fedele del capitolo intitolato "Berde in Brici", tratto dalle "Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853" (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III., Zagreb 1854, pagg. 173 - 233), scritte a metà del secolo scorso da Štefan Kociančič. Nella sua descrizione della zona viene riportato il numero degli abitanti secondo la composizione nazionale, si parla di economia (frutticoltura e viticoltura), di commercio dei prodotti agricoli, della struttura sociale della popolazione (tratta del colonato) e dei costumi popolari. A ciò segue un raffronto tra il carattere degli Sloveni del Collio e gli Italiani, ovvero i Friulani, che si esprime ad esempio in

"Brici" (people from the Brda), Italians and Friulians as is illustrated by the following lines: "In general those from the Brda are of a merry nature, the Friulians more earnest." Kociančič discusses the language and the custom of "koledovanje" (youngsters pay visits singing Christmas carols and New Year's songs). At the end he reverts once more to his comparison of characters, to which he now adds elements of racial aesthetics of the Brda population, "the nose is neither big nor small...the countenance whitish-red...".

14

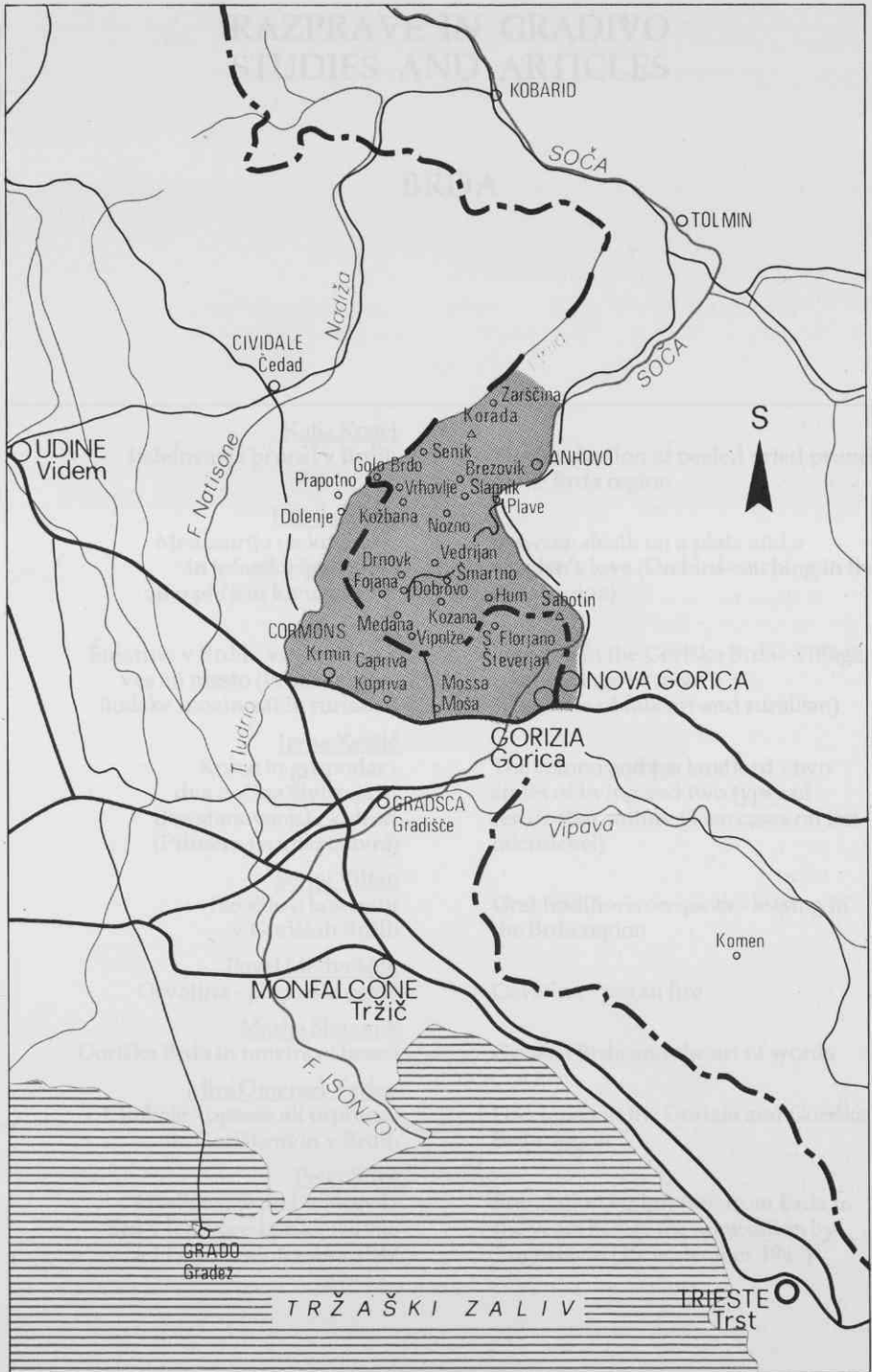
Štefan Kociančič (born 1818 in Vipava, died 1883 in Gorizia) was a man of his time by all means. A linguist (who was said to know up to thirty languages) and historian, who "cultivated domestic history". The same issue of the Arkiv publishes his answers to questions from a questionnaire circulated by the "Društvo za jugoslavensko povestnico" - "Society for Yugoslav history". (The initial 12 answers were published in the Slovenska Bčela in 1853.) He writes on archeological finds, castles, churches...and answer No XVIII introduces ethnologically relevant information "on folk customs and habits, on various items of the social life" (of the Slovenes in the Gorizia area, in the Karst, the Tolmin mountains, on the Venetian border, in the Vipava Valley...). In spite of the fact that he lived in the places and among the people he writes about, we must read Kociančič's Drobotnice as well as his Answers keeping in mind that the sources are indirect. Kociančič himself wrote on this issue (on page 278), explaining that he had lived in the town, away from home since the age of ten, and "therefore, I never had a real opportunity to see with my own eyes how genuine, unalienated Slovenes of our coastal area behave on various occasions."

Inja Smerdel

questi toni: "L'abitante del Collio in genere è più allegro, l'Italiano è più serio". Si parla poi della lingua e dei tradizionali canti di Natale, per terminare tornando nuovamente a confronti caratteriali, persino con accenni alle particolarità estetiche della gente del Collio: "naso né grande né piccolo...volto bianco-roseo..."

Štefan Kociančič (nato a Vipacco nel 1818, morto a Gorizia nel 1883) era un uomo del suo tempo. Linguista (pare conoscesse una trentina di lingue) e storico (si dedicava alla storia del suo paese), nello stesso numero dell' "Arkiv" pubblicò le risposte ad un questionario della Società per la storia jugoslava (Društvo za jugoslavensko povestnico) - le prime 12 erano già apparse nel 1853 sulla "Slovenska Bčela". Dopo quelle relative alle scoperte archeologiche, ai castelli, alle chiese, hanno inizio, a partire dal numero XVIII quelle sulle "abitudini e le tradizioni popolari riguardanti particolari momenti della vita sociale" (tra gli Sloveni del Goriziano, sul Carso, al confine veneto, nella Valle del Vipacco...). Nonostante egli abbia vissuto nella zona ed insieme alla gente di cui parlava, sia le sue "Drobotnice" che le risposte al questionario vanno considerate una fonte indiretta. Kociančič stesso ha infatti spiegato (a pag. 278) che era andato a vivere in città all'età di dieci anni e che quindi non aveva mai avuto l'opportunità di vedere con i propri occhi come si comportavano nelle varie occasioni gli Sloveni (non assimilati) del Litorale.

Inja Smerdel

BRDA - COLLIO

RAZPRAVE IN GRADIVO
STUDIES AND ARTICLES

BRDA

-
<u>Katja Kogej</u> Izdelovanje prunel v Brdih	The production of peeled dried prunes in the Brda region
<u>Inja Smerdel</u> Med smrtjo na krožniku in ječarsko ljubeznijo ali o ptičjem lovu v Brdih	Between death on a plate and a warden's love (On bird-catching in the Brda region)
<u>Ivan Sedej</u> Šmartno v Brdih, vas, taborska vas ali mesto (Problematika ljudske umetnosti in rurizma)	Šmartno in the Goriška Brda - village, camp-village or town (The issue of folk art and ruralism)
<u>Irena Keršič</u> Kolon in gospodar - dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi (Primeri na mikroravni)	The colono and his landlord - two styles of living and two types of residential culture (Two cases on the microlevel)
<u>Sergij Vilfan</u> Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih	Oral traditions on quota - leasing in the Brda region
<u>Pavel Medvešček</u> Osvatina - poganski ogenj	Osvatina - pagan fire
<u>Marija Stanonik</u> Goriška Brda in umetnost besed	Goriška Brda and the art of words
<u>Mira Omerzel-Terlep</u> Cimbale - opsase ali orphica - na Goriškem in v Brdih	Dulcimers in the Gorizia and Goriška Brda region
<u>Peter Stres</u> Izseljevanje prebivalcev iz Brd v letih pred priključitvijo k FLRJ 15. septembra 1947	Population emigration from Brda in the years before the annexation by Yugoslavia (15 September 1947)

IZDELOVANJE PRUNEL V BRDIH

Katja Kogej

19

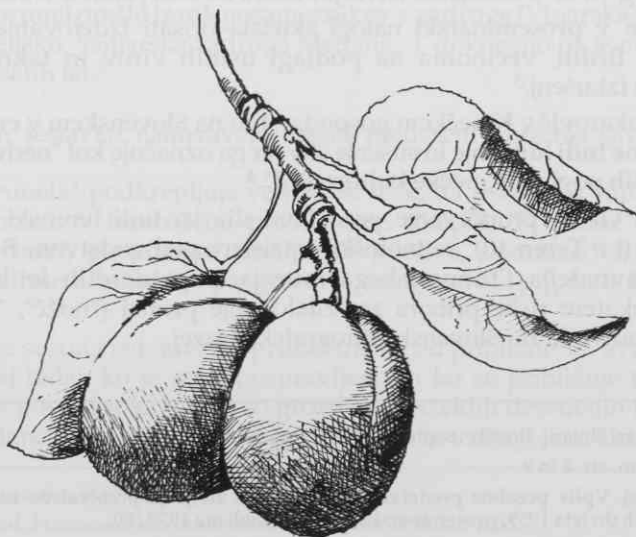
IZVLEČEK

V članku *Izdelovanje prunel v Brdih* avtorica opisuje nekdanj značilno, danes že izginulo dejavnost v Brdih, piše o na poseben način predelanih in zgolj v izvoz namenjenih slivah ter o mestu in vlogi slivarstva v življenju Bricev.

ABSTRACT

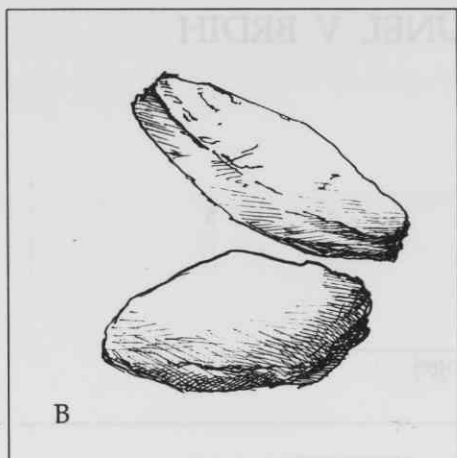
In the article *The production of peeled dried prunes (prunelles) in the Brda region* the author describes some activities in the Brda region which used to be characteristic but have already disappeared. She writes of the special way of processing of prunes, intended purely for export, and of the place and role of this activity in the life of the local population.

Prunele so bile na poseben način predelane slive, pikantno kiselkasto sladkega okusa, oblikovane v zlatorumene medaljone, velike kot večji kovanec. Med posušenim sadjem so veljale za izjemno okusno in zelo drago posebnost, ki je bila skoraj izključno namenjena prodaji v tujino.

A

Slive (A) in prunele (B) v naravni velikosti (Risba B. Blažko) ♦ Plums (A) and prunellas (B) - natural size (Drawing by B. Blažko) ♦ Susine (A) e prugne (B) a grandezza naturale (Disegno di B. Blažko)

Kot še mnoge druge sestavine je tudi izdelovanje prunel docela izginilo iz današnjega načina življenja Bricev. Kot npr. ptičji lov, gojenje oljk, prodaja kostanja, gojenje sviloprejk in še marsikaj drugega je obenem ostalo malo raziskano in tudi med Brici skorajda pozabljeno.

Najtemeljiteje, čeprav posredno, je briške "češparje" raziskala etnologinja Ivanka Počkar, ki je osvetlila pojavne oblike slivarstva na Bizeljskem, v Posavskem muzeju v Brežicah pripravila razstavo in napisala publikacijo (katalog) z naslovom Slivarji (septembra 1982), s pomočjo domačinov uspešno izpeljala rekonstrukcijo izdelovanja prunel in z Naškom Križnarjem posnela etnološki dokumentarni film Slivarji (super 8, barvni, približno 30 minut).¹

Lupljenje sliv v Brdih so omenjali tudi različni priložnostni zapisi, v splošnem pa velja, da o tej dejavnosti ni starejših pisanih virov, ki bi lupljenje sliv obravnavali sistematično in celostno. Ivanka Počkar v omenjenem delu analizira poleg virov o bizeljskih slivarjih tudi vire o slivarstvu v Brdih.²

Sama sem v proseminarski nalogi skušala orisati izdelovanje prunel v Šmartnem v Brdih, večinoma na podlagi ustnih virov in takrat še brez raziskovalnih izkušenj.³

Marija Makarovič v Kmečkem gospodarstvu na Slovenskem v enem izmed poglavij zajame tudi lupljenje in sušenje sliv ter ga označuje kot "nedvomno eno najzanimivejših poglavij kmečke kulture Brd".⁴

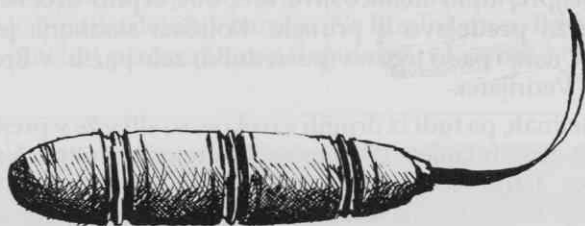
Dragocen vir za proučevanje predelave sliv so tudi terenski zapiski iz Goriških Brd (t.i. Teren 10), z etnoloških raziskav pod vodstvom Borisa Orla, takratnega ravnatelja Etnografskega muzeja, v petdesetih letih. Zapiske spremljajo nekatere risbe pribora za izdelovanje prunel ("nožč", "kadilo"...). Omenjeno gradivo hrani Slovenski etnografski muzej.

1 I. Počkar, Slivarji, Brežice, september 1982, str. 6.

2 Prav tam, str. 8 in 9.

3 K.Kogej, Vpliv posebne predelave sliv na način življenja prebivalcev vasi Šmartno v Goriških Brdih do leta 1959, proseminarska naloga, Ljubljana 1979/80.

4 M.Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978.

"Nožč" za lupljenje sliv (Risba B. Blažko) ♦ Peeling-knife for plums (Drawing B. Blažko) ♦ "Nožč", coltello per sbucciare le prugne (Disegno di B. Blažko)

Iz nekaterih starejših virov je razvidno, da se je izdelovanje prunel začelo v Brdih, na Goriškem, v Soški in Vipavski dolini v prvih letih 19. stoletja, torej okoli leta 1810, ko so ga v te kraje v Napoleonovih časih menda zanesli Francozi. Vse kaže, da je šlo sprva le za domačo hišno dejavnost, ko družinski člani niso najemali dodatne delovne sile. V drugi fazi (kakor jih označuje Ivanka Počkar) so lupili ne le doma pridelane, pač pa tudi kupljene slive in najemali dodatne delavce. Značaj te dejavnosti se je spremenil še v zadnji tretjini 19. stoletja, ko so po koncu sezone slivarji odhajali na Dolenjsko, Štajersko in na Hrvaško; tam so sprva lupili sami, kmalu pa so nastopili kot organizatorji predelave s pretežno tamkajšnjo delovno silo. Naslednja sprememba je nastopila v tridesetih letih tega stoletja, ko so tudi organiziranje lupljenja prevzemali dolenjski, štajerski in hrvaški kmetje, primorski slivarji pa so ostajali doma. Po drugi svetovni vojni je izdelovanje prunel prešlo iz rok posameznikov v zadruge (Vinarska in sadjarska zadruga Bizeljsko, Sadjarska zadruga Medana...), dokončno pa je prenehalo ob koncu petdesetih let.⁵

V pričujočem sestavku nameravam orisati predvsem lupljenje sliv v Brdih.

Izraz "prunela" podkrepljuje verjetnost teze, da je začetek lupljenja sliv v zvezi s Francozi. V francoščini pravijo slivi (češplji) "la prune" (prūn), "la prunelle" (prunel) pa pomeni trnuljo, divjo slivo, oparnico.⁶ Razliko med "prunelo" oziroma "prinelo" pa gre, po vsem sodeč, pripisati bizeljskemu narečju.

V Brdih je sezona izdelovanja prunel trajala od približno 15. avgusta do 10. oktobra, torej tedaj, ko je seno pospravljeno in ko se približuje trgatav.⁷ Ta podatek nam posredno pove, da so grozdje v preteklih desetletjih trgali precej kasneje kot danes, ko se trgatav konča večinoma že v drugi polovici septembra.

⁵ I. Počkar, o.c., str. 5 in 6.

⁶ A. Grad, Francosko-slovenski slovar, Ljubljana 1990, str. 1035.

⁷ K. Kogej, o.c., str. 18.

Slive so lupili v več briških vaseh, središči lupljenja pa sta bili vasi Šmartno in Medana.⁸ S slivarstvom so se ukvarjali tudi v Biljani, Brdicah, Fojani, na Dobrovem, v Golem Brdu, v Gonjačah, v Hruševlju, Imenju, Kozani, Martinjaku, Neblem, Noznem, Plešivem, v Podsabotinu, Seniku, Vedrijanu, Vipolžah, Kojskem, Višnjeviku, Cerovem in verjetno še kje.

V Brdih so najprej lupili domače slive, ki so bile, čeprav drobnejše od ostalih, najprimernejše za predelavo v prunele. Količina sladkorja je vplivala na kvaliteto prunel, nanjo pa so trgovci (posredniki) zelo pazili. V Brdih je bilo sliv največ v okolici Vedrijana.

Ob slabših letinah, pa tudi iz drugih vzrokov, so slive že v prejšnjem stoletju začeli uvažati iz drugih krajev: iz Benečije, iz Vremske doline (Vremski Britof, Podgrad), Pivke, Istre, Kočevskega, Trebelnega, Škofje Loke in drugod iz Kranjske, spodnje Štajerske, Slavonije in celo iz Bosne.⁹ Vendar so bile slive iz oddaljenih krajev dražje, med prevažanjem so se razmeroma hitro kvarile; če so bile slive premalo zrele, so bile prunele prekisle, uvele slive pa je bilo dosti težje lupiti kot sveže.

Povsod v Brdih, kjer je lupljenje preraslo družinski okvir, so delo vodili posamezniki, ki so najemali sezonsko delovno silo. V Šmartnem je to delal najprej Anton Peršolja, po letu 1937 pa njegov sin Jožef, vulgo Zahišar; po pripovedovanju je v Medani vodil delo neki Kocina, pa tudi Kristančič, Zamar, Juričevi, Cukjatijevi; v Gonjačah so lupili pri Simčičevih, v Vipolžah Školarjevi (Školaris), v Cerovem Kumarjevi in Prinčičevi, v Števerjanu Maraževi...¹⁰ Razprostranjenost lupljenja sliv v Brdih še ni popolnoma raziskana, zanesljive podatke bi morali zbrati in preveriti s sistematičnim terenskim delom.

Čeprav so organizirali predelavo sliv v prunele le moški posamezniki (kmetje), je bilo lupljenje sliv skoraj brez izjeme žensko delo. Le kadar se je zaradi tega ali onega razloga zelo mudilo (slabo vreme, določila pogodbe...), so za "nožč" poprijeli tudi moški in včasih celo otroci. Moški so sicer skrbeli za ostala opravila: prenašanje "piconov" (iz trstičja narejenih les za sušenje sliv), prelaganje sliv, tehtanje, spravlanje v zaboje... Z najemanjem delovne sile navadno ni bilo težav. V času med obema vojnama so najemali navadno po 30 do 50 "žaudarc" (žensk, ki so lupile), ki so se rade odzvale. "Tudi do 70 jih je luplo katerikrat".¹¹ Mnoge so se same ponudile, saj je lupljenje pomenilo priložnost za razmeroma dober zaslužek.

V Brda so sredi avgusta prihajale lupiti slive tudi ženske iz Benečije (predvsem iz okolice Čedadada), ki so jim Brici pravili "čeče". Neredko so po opravljenem delu odhajale z Brici v Posavje. Nekatere Benečanke so se v Brdih tudi omožile.

Kako je potekala predelava sliv v prunele?

Slive za predelavo niso smele biti ne predrobne ne predebele, morale so biti dovolj zrele, a ne prezrele in ne uvele. Zaradi različne kvalitete sliv je prihajalo do prepirov med "žaudarcami", saj so le redko pripeljali vse slive enake kvalitete.

⁸ I. Vrišer, Goriška Brda, Geografski zbornik, Ljubljana 1954, str. 100.

⁹ I. Počkar, o.c., str. 16.

¹⁰ K. Kogej, o.c., str. 12.

¹¹ Boris Orel, Terenski zapiski, Teren 10 (Brda), št. zv. 4, 1953.

Lupile so jih s posebnimi "nožči" z lesenim ročajem in uvitim, na obe strani nabrušenim rezilom. Sprva so te "nožče" kupovali v Krminu, kasneje so jih izdelovali sami (v Šmartnem Jože Simčič).

V dlan so jemale po več sliv hkrati in spretno "žaudarce" so olupile tudi do 120 kg sliv na dan. Slive so morale biti na tanko olupljene in na njih ni smelo ostati niti malo olupka, saj bi sicer potemnele. Slivovi olupki ("lubulje") so padali v skledo, ki so jo luparke držale v naročju. Na Bizeljskem so Brici prenočišče (ali najemnino za prostor) plačevali kar z "lubuljem", s katerim kmetje radi krmili prašiče.

Lupljenje sliv pri Zahišarjevih v Šmartnem okoli 1958 (Iz družinskega albuma) ♦ The Zahišars peeling plums at their home in Šmartno, about 1958 (From the family album) ♦ Sbucciatura delle prugne nella casa dei Zahišar a S. Martino del Collio, 1958 ca. (Dall'album di famiglia)

Sušenje olupljenih sliv, Šmartno, okoli 1958 (Iz družinskega albuma) ♦ Drying of peeled plums in Šmartno, about 1958 (From the family album) ♦ Essiccatura delle prugne sbucciate, S. Martino del Collio, 1958 ca. (Dall'album di famiglia Zahišar)

Olupljene slive je bilo treba najprej žveplati, "kaditi". V Medani so jih naložili v "kasone", zaboje, te pa v "kadilo", na katerega dnu so prižgali žveplo. V Šmartnem so pri Zahišarjevih imeli drugačno (zidano) "kadilo", v katerega so običajno naložili 15 do 20 in celo 23 "piconov". "Piconi" so bili posebne lese, iz trstičja zgolj za ta namen, približno dva metra dolge in meter široke. Zahišar v Šmartnem je sušil na 300 "piconih" hkrati. Po prvem žveplanju jih je naslonil na "rošte" (lesena ogrodja, podobna nekakšnim ograjam) tako, da so bile olupljene slive kar najbolj izpostavljene soncu. Sušenje je bilo precej odvisno od vremena - neredko se je dogajalo, da so morali pred dežjem v naglici spravljati "picone" pod streho. V suhem vremenu so jih sušili nepretrgoma dva do tri dni, zunaj so jih lahko pustili tudi ponoči. Če pa bi na slive legla rosa, bi pordele, in take ne bi bile primerne za prodajo.

Po nekaj dnevih so slive preložili, navadno s štirih piconov na enega. Sledilo je ponovno žveplanje, vendar le za kako uro, nato pa ohlajevanje in zračenje. Nazadnje so posušene slive stresli v "kište", zaboje, kjer so počakale na "pogačanje" (oblikovanje) ali "penčanje" (kakor so temu opravilu rekli v Spodnjih Brdih). Zdaj so slive razkoščičili in stisnili po dve in dve skupaj ter jih oblikovali v goldinarjem podobne okrogle pogačice - prunele. To delo ni bilo preprosto, zato so ga plačevali posebej, navadno še enkrat bolje kot lupljenje.

Še en pomemben podatek: za cent prunel so potrebovali približno šest centov svežih sliv, pač glede na njihovo kvaliteto.

Prunele je bilo pred prodajo treba še nekajkrat žveplati, da so jih končno lahko naložili v zaboje po 100 do 150 kg. Pred prvo svetovno vojno so jih prodajali kar v košarah, sortirane po velikosti. Tiste, ki so bile namenjene v Ameriko, so oddajali v sodih (2 hl), odznotraj obloženih z lovorjevimi listi.¹²

Navadno so se slivarji za prodajo dogovorili še pred začetkom sezone lupljenja (sestali so se v Medani), saj so imeli v Gorici in Krminu posebej dogovorjene prodajne dneve. V Gorici so prunele odkupovali trgovci: Bombič, Martelanc, Morpurgo, bratje Lenardo, v Krminu pa Rusjan (vulgo Bigec) in neka Pepina. V Krminu so bile odkupne cene nekoliko višje, prodaja v Gorici pa je bila ugodnejša zaradi večjega števila posrednikov. Slednji so s preprodajo prunel precej zaslužili, Brici so bili prepričani, da dosti več kot "češparji", ki so vodili lupljenje. Žal dokumentov o tem nimamo.

Po vojni, ko so predelavo sliv v prunele prevzele zadruge oz. različna podjetja, je prodaja potekala drugače. Odkup je vodila za to pooblaščen oseba (za podjetje Slovenija Sadje je bil to Franc Brčko), skladišče je bilo v Kanalu, odkupno postajo pa so imeli v Volčji Dragi. Že spomladi so se dogovorili za približno količino prunel, ki so jih nameravali izvoziti. Ohranjen je dokument, iz katerega je razvidno, da so v podjetju Slovenija Sadje leta 1956 nameravali izvoziti 20 do 30 ton prunel, dvakrat več kot leto prej. Ohranjeni so tudi nekateri reverzi, dobavnice, potrdila, dopisi in druga korespondenca med Zahišarjem iz Šmartnega in podjetjem Slovenija Sadje, ki pričajo o cenah, količinah, zahtevani kvaliteti in drugem.

Zaslužek "žaudarc" in njihovih vodij je malo raziskan. Zorzut piše, da so delavke zaslužile blizu dveh kron na dan. Po pripovedovanju informatorjev so podjetni gospodarji sprva plačevali "žaudarcam" "po palicah", in ne po

¹² K. Kogej, o.c., str. 11.

kilogramu olupljenih sliv. To so bile palice na "piconih": površina vsakega "picona" je bila namreč predeljena s šestimi palicami. Jožef Peršolja, vulgo Zahišar, je v Šmartnem plačeval najete delavke in delavce ob koncu sezone. V zvezkih je vodil evidenco za vsakogar posebej.

Do sporov zaradi plačil ni prihajalo, zgodilo se je celo, da je izplačal del denarja še pred iztekom sezone, če ga je kdo nujno potreboval.¹³

Izkupiček od predelave sliv v prunele je tako delavcem kot njihovim gospodarjem pomenil dodatni zaslužek v času, ko ni drugih pomembnejših kmečkih opravil. Posli vodij so bili tvegani, saj so jih trgovci večkrat ogoljufali, obljubljali akontacije in podobno, nazadnje pa največkrat poskrbeli le za lasten profit. Po pripovedovanih informatorjev so mnogi posel opustili zaradi dolgov, v katere so zabredli, ker so jih trgovci izigrali.

26

Kje so bili vzroki za prenehanje predelave sliv v prunele?

Po pripovedovanju informatorjev so v času povojne industrializacije le redke mlajše ženske poprijele za to umazano in naporno delo. Starejše "žaudarce" so umirale, ob koncu petdesetih let je začelo primanjkovati delovne sile. Stroški, povezani s pripravami in predelavo, so se zelo povečali, povpraševanje po prunelah pa se je zmanjšalo zaradi velike ponudbe sušenih kalifornijskih sliv. Vsemu temu se je pridružilo še pomanjkanje sliv, saj statistični podatki za petdeseta leta govorijo o zmanjševanju števila rodnih slivovih dreves, čemur je bil menda kriv kapar, ki je napadel večino sadnih dreves.¹⁴

Lupljenje sliv se je v Brdih nadaljevalo še tja v zgodnja sedemdeseta leta, vendar ni šlo več za predelavo v prunele - podjetje Voče iz Zagreba je namreč odkupovalo olupljene slive, namočene v alkohol.

Brici se prunel še spominjajo, čeprav živi le še nekaj "žaudarc".

Mnogi mlajši so del otroštva preživljali ob materah, ki so lupljenju sliv posvetile veliko časa. Bolj kot zavest o trdem delu staršev za lažje preživetje je slednjim ostal spomin na skupna druženja, veselje in prepire, petje in skrbi, na takrat še zelo žive "pravce" o "vedmancih", "šešinih" in še o marsičem. Morda se prav zaradi vseh teh spominov v zadnjem času oglašča pobuda za postavitve stalne etnološke zbirke o tej zanimivi, a malo raziskani dejavnosti.

BESEDA O AVTORICI

Katja Kogej, etnologinja, kustodinja v Goriškem muzeju (od leta 1984 do 1992).

Njeno delovno področje terja ukvarjanje s takorekoč vsemi sestavinami načina življenja, čeprav jo osebno bolj zanima materialna kultura, posebej nabiralništvo, vinogradništvo in obrt, kot območje raziskovanja pa Brda, Vipavsko in Kras.

ABOUT THE AUTHOR

Katja Kogej, ethnologist and curator at the Gorica Museum (from 1984 to 1992).

Her field of work deals with all elements relating to way of life. Personally she is especially interested in material culture, such as gathering, winegrowing and crafts, while her region of interest includes Brda, the area around Vipava, and the Karst.

¹³ Prav tam, str. 13.

¹⁴ Prav tam, str. 19.

SUMMARY

THE PRODUCTION OF PEELED DRIED PRUNES IN THE BRDA REGION

The activity of drying (yellow) prunes to obtain prunelles is thought to have been brought to the Goriška Brda and Gorizia area by French soldiers in the beginning of the 19th century. The activity gradually outgrew family production and came to involve entire villages in the Brda area, notably Smartno and Medana, where it was preserved at longest. The people of the Brda area sold the prunelles to wholesale merchants in Cormons and Gorizia who exported them as highly expensive and delicious dried fruit.

There has been little research on how widespread the production of prunelles was or how much the people, engaged in producing them, earned. The season lasted from about mid August to mid October when there were no other urgent farming activities.

The last summer during which prunelles were produced was that of 1959. There are several reasons why the activity was abandoned: crop failures (fruit tree diseases), deficiency of labourers and poor sales....

27

RIASSUNTO

LA PRODUZIONE DI PRUGNE SECCHIE SBUCCIATE NEL COLLIO

La lavorazione delle prugne sarebbe stata importata nel Collio e in alcune altre zone del Goriziano dai soldati francesi agli inizi dell'Ottocento. Questa attività col tempo superò lo stretto ambito familiare, divenendo l'occupazione principale di interi villaggi: nel Collio ne furono particolarmente interessati i paesi di S. Martino del Collio (Šmartno) e Medana, dove si conservò anche per più tempo. Gli abitanti del Collio vendevano le prugne ai grossisti di Cormons e Gorizia e questi le esportavano come una delle specialità più costose e prelibate tra la frutta secca. La diffusione di questa attività è stata oggetto di poche indagini, anche per quanto riguarda il guadagno che la gente ne traeva. La stagione andava circa dal 15 agosto al 10 ottobre, periodo in cui il lavoro nei campi non richiedeva tanto impegno. A S. Martino le prugne secche vennero prodotte per l'ultima volta nel 1959. Diversi furono i motivi che determinarono l'abbandono di questa attività: mancanza di prugne (comparsa di infestanti sugli alberi da frutto), penuria di forza lavorativa, difficoltà con la vendita...

MED SMRTJO NA KROŽNIKU IN JEČARSKO LJUBEZNIJO ALI O PTIČJEM LOVU V BRDIH

Inja Smerdel

29

IZVLEČEK

V razpravi *Med smrtjo na krožniku in ječarsko ljubeznijo ali o ptičjem lovu v Brdih*, ki jo začinja z omembo dveh bistvenih, iz naslova razberljivih namenov, zavoljo katerih so nastavljali pticam (hrane in držanja pernatih pevcev v kletkah), in konča z razčlenitvijo njune stvarnosti, avtorica določa osnovne pojme in označuje glavne značilnosti ptičjega lova na Slovenskem, se sooča z nekaterimi pogledi in niza spoznanja o briških ptičjarjih, pticah in pasteh (pričevalna povečini za prvo polovico 20. stoletja). V središču razpravljanja so odnosi med človekom in pticami pevkami in njihova pričevalnost.

ABSTRACT

The study *Between death on a plate and a warden's love (on bird-catching in the Brda region)* starts by mentioning the two basic purposes of catching-birds referred to in the title - to eat them or to keep the feathered singers in cages. It ends with an analysis of the reality of both. In the body of the text the author defines the basic concepts of bird-catching in Slovenia and points out its main characteristics. She then tackles some views on the phenomenon and lists her findings on the bird-catchers of the Brda area, the birds and traps (referring mostly to the first half of the 20th century). The principal theme of the study are the relations between man and songbirds and what we can learn from them.

UVODNA BESEDA IN POGLED NA PTIČJO MOTIVIKO V NEKATERIH SESTAVINAH BRIŠKE KULTURNE DEDIŠČINE

V avgustu leta 1992 sem na ulici pred vstopnim mestom na "ornitološko" razstavo ptičev v kletkah v Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo) dobila v roke list papirja, kakršne so vsem mimoidočim delili člani italijanske zveze za zaščito ptic. Na njem sem v prvem stavku prebrala tisto, kar se mi je izluščilo med raziskovanjem ptičjega lova kot bistveno (dva osnovna namena: hrana in držanje pernatih pevcev v kletkah), zavoljo česar so nastavljali pticam: "Ad alcuni gli uccelli piacciono in gabbia, ad altri con la polenta" ali - nekaterim so ptiči všeč v kletki, drugim s polento. Ljubljeni v kletkah in morjeni za zalogaj hrane so ptiči z ljudmi v dveh dražljivo protislovnih in vendar dinamično življenja ustvarjajočih odnosih (Eros-Tanatos). Oba sta hkrati posledici ptičjega lova in skrita že v nagibu zanj. Od tod naslov tega pisanja.

Prav Brda so zapeljivo primerna pokrajina za začetek premišljanj o pticah pevkah in o ljudeh. V briški mehkobi, že dolgo vonjajoči po trti in po sadnem

drevju, je bil ptičji ščebet vedno vtkan v pregrinjalo vsakdanjih znanih glasov in pogosto vpet v druge sestavine briškega življenja in kulture.

Iz svoje stvarne navzočnosti, ki je človeku tako blizu, da jih je lahko opazoval, so se ptice vsega sveta, v vseh dobah in pogosteje kot druge živali preseljevale na zanje sicer nevsakdanja mesta: v podobe in v besede, ki jih je ustvarjal človek (prežet s svojim vedenjem in videnjem). Te so bile večkrat simbolne, se pravi, da so mu ptice v njih služile kot liki za sporočanje raznih idej: modrosti, ljubezni, svobode in drugih. Včasih pa so prišle ptice na stvarnejše podobe in v pripovedi o tisti resničnosti, v kateri so bile enkrat preganjani poljski škodljivci, drugičkrat pojoče jetnice in, ne prav poredko, okusni uplenjeni kosi hrane.

Briška kulturna dediščina je polna vsega ptičjega. V njej so tako vidni oleseneli, bolj ali manj stilizirani ptički na intarziranih, bali namenjenih kmečkih skrinjah. Te so bile na Slovenskem v 18. in 19. stoletju poleg na Goriškem razširjene še na Vipavskem, v vzhodni Beli krajini in na osrednjem Dolenjskem.¹ Ptički, ki so bili ob cvetličnih šopkih ali vejicah v vazah, geometrijskih ornamentih in podobnem priljubljen motiv na njih, so (sodeč po znanih ohranjenih in po le narisanih² skrinjah) najštevilnejši ravno na tistih z Goriškega, iz Brd. Po njih posedajo povečini v paru, tudi kot simbolni glasniki zakonske ljubezni.

V slovstvu ne moremo mimo pesmi goriških in briških poetov, ljudi s "ptičjim" poslanstvom. V pesmih "goriškega slavčka" Gregorčiča in briškega "lujerča" Zorzuta (kot so ga klicali domači z narečnim imenom za čizka)³ so ptice neredek gost. Nastopajo v skoraj univerzalnih pomenskih dvojicah: slavčeva pesem - ljubezen, kukavica - pomlad, kot pesnikove tihe sogovornice in kot posrednice človekovih prošelj bogu.⁴ O nekdanji resničnosti pa nehote priča Gregorčičeva pesem Ujetega ptiča tožba, napisana sicer kot ena sama metafora poetove nesvobode. "Zdaj ozka kletka me zaklepa, ko ujel sem se v nesrečno past... Oko siroti oslepljeni..." so v pesniško pripoved zavita stvarna dejstva o lovljenju ptičev v pasti, o držanju pernatih pevcev v kletkah in o oslepljanju ptičev, da bi dlje in lepše peli.⁵

Človekov najbližji stik z naravo nedvomno pomenijo vrtovi, obdajajoči njegova bivališča, in ptice v njih. Tako okolje je bilo še eni pesniški osebnosti, briški poetinji Dori Obljubkovi (Zorzutovi sodobnici), zelo blizu. V njem so bile "rože in ptički edina moja tolažba"⁶. Iz svoje intimne, v kateri je slavila: "O bog,

¹ G. Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981, str.162-166.

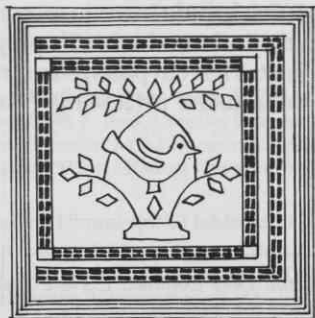
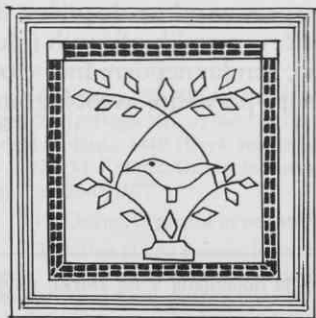
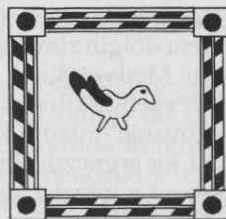
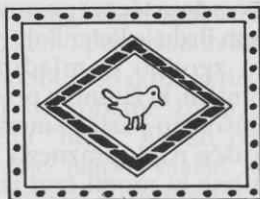
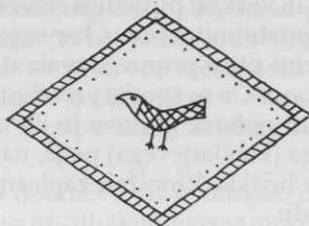
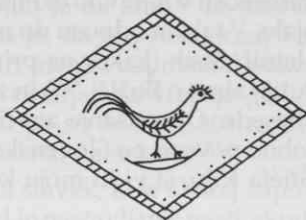
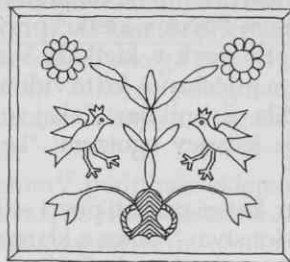
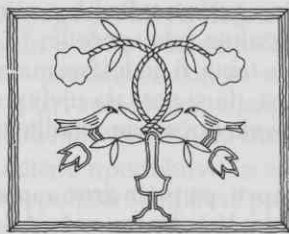
² Risbe (s Terena 10, Brda, 1953) iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

³ M. Stanonik, tipkopis razprave Goriška Brda in umetnost besed, str.10.

⁴ Izbrane pesmi Simona Gregorčiča, Ljubljana 1946 (Zaostali ptič, Ti veselo poj, Narave svatba) in L. Zorzut, Ptička briegarca, Nova Gorica 1974.

⁵ O tem v: F. Erjavec, Domače in tuje živali v podobah, II. del, Ptice, I. snopič, Celovec 1870, str. 78 in v terenskih zapiskih iz okolice Šentvida pri Stični iz leta 1950 (J. Bezić, Teren 5, zv. 40). Cit.: "U starih časih so ptičarji ptičke oslepil, usake vrste ptičke. Jaz sem enga poznala. (Pripovedovalka je bila leta 1950 stara 72 let.) Oslepili so jih, jih učili peti in potem prodajali." Podobno je tudi ustno izročilo iz Brdom bližnje Prvačine, zapisano leta 1991 (za čas med obema vojnama): "Ta pravi tičarji so oslepili ujetega tiča, da je pel in klical." (Terenski zapis Katje Kogej o ptičjem lovu v Prvačini, 1992, iz arhiva Goriškega muzeja.)

⁶ M. Stanonik, Tipkopis razprave Goriška Brda in umetnost besed, str.32.

Risbe ptičev, detajli z briških intarziranih skrinj iz Medane, Orehovlje, Brega pri Šmartnem, Kozane, Brezovika in Šmartnega, narisane leta 1953. (Risbe s Terena 10, Brda, iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani) ♦ Drawings of birds, details from mosaic woodwork on chests from Medana, Orehovlje, Breg near Šmartno, Kozana, Brezovik and Šmartno, made in 1953. (Drawings from Field Area 10, Brda, 1953, archives of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana) ♦ Disegni di uccelli, dettagli delle cassapanche intagliate di Medana, Orehovlje, Breg presso S.Martino del Collio (Šmartno), Kozana, Brezovik e S. Martino del Collio (Šmartno). (Disegno eseguiti sul campo: Teren 10., Collio, 1953, archivio del Museo etnografico sloveno)

kako modro si ravnal, ko pticam si življenje dal. Saj lepše je živalice ni, kot so drobni ptički pisani,⁷ je Obljubkova včasih posegla tudi v širše družbeno okolje. Njena pesem Ptiček v kletki⁸ prav nič metaforično priča o v Brdih razširjenem držanju ptic pevk v kletkah. V njej pesnica obžaluje tako početje: "Kako te pomilujem ptiček moj, ko te vidim v kletki, trpim s teboj, ti nedolžna mala stvar, zla naredila nisi nikdar. Zakaj so vzeli ti prostost, da si postala ujeti gost." In pojasnjuje ječarjev egoizem: "Lepoto tvojo človek občuduje, sladko pesem obožuje."

O tem, kateri pernatí pevci so bili po večini zaprti, pa priča zrno zapisanega ustnega slovstva: "Nanca s klanca, gardelina uzala. V čajbo fcu rožast dala. A, ki ko žvižgat pa ni znala."⁹ V ustnem slovstvu nasploh je vse ptičje precej bolj stvarno in večkrat posledica človekove trdne vraščedenosti v naravno okolje, ko je še znal prisluhniti vsemu, kar se je v njem dogajalo. V takem odnosu do narave so človeku ptice pripovedovale o vremenu, o letnih časih (kakor na primer v pregovoru: "Če se zgodaj preselijo ptiči, hudo čutijo zimo o Božiči."¹⁰) in znal je oponašati njihove glasove in jih celo preleti v besede. Oponašanje značilnega vuginega (kobilarjevega) petja, na primer, podobno povsod po Slovenskem¹¹, je bilo v briških Vipolžah zapisano takole¹²: "Štiéfa Kilu, si vidu móju kobilu; vidu, vidu...".

Največ resničnosti pa odsevajo pripovedi o ptičih in o ptičarjih, ohranjene večinoma iz Gornjih Brd, kjer so si jih vaščani (tako udomačene) pripovedovali med minevanjem dolgih zimskih večerov. Na Golem Brdu je Peter Bajt 1957. leta povedal Pavlu Medveščku¹³ kratko, duhovito zgodbo O mladih kosih, pričevalno v več vsebinskih sestavinah. Govori o fantiču, ki župniku pri spovedi prizna "nadlegovanje" mladih kosov v gnezdu. Dušnemu pastirju mora potem grešnik zaupati, kje je gnezdo, in ko ga sam v drugo išče, najde praznega. Zgodba se čez leta ponovi v zvezi z dekletom, katerega ime bi moral fant izdati pri spovedi, vendar se ob spominu na izginule kose župniku upre.

Prvo vsebinsko sestavino bi lahko poimenovali: otroci, preganjalci ptičev, drugo občutek krivde in tretjo, pogosto značilno prav za odnos do ptičev, dvojna morala razsodnikov. O otrocih preganjalcih ptičev, o malih ptičarjih (plenilcih gnezd in nastavljavcih pasti) sicer fragmentarno, vendar neposredno, sporočajo tako zapisana ustna pričevanja¹⁴ kot različni viri, po večini avtobiografsko in

⁷ *Pesmi Dore Obljubek*, I, 1983. Pesem Pticam, ki je objavljena v tej zbirki, navajam po avtoričinem rokopisnem originalu.

⁸ Pesem hrani avtorica v svojem rokopisnem gradivu.

⁹ Zapisano je bilo v Žarščini, leta 1950. V: P. Medvešček, Na rdečem oblaku vinograd rase, Ljubljana 1990, str.65.

¹⁰ I. Šušelj, Živali v slovenskih pregovorih in rekih, Novo mesto 1932, str.34.

¹¹ K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, Zv. IV., Ljubljana 1908, str.454,455.

¹² M. Ložar, Zapiski s Terena 10, Brda (1953), št. zv. 14.

¹³ P. Medvešček, Ptičji lov v severnih (Gornjih) Brdih, tipkopis, str.6.

¹⁴ Terenski zapiski ekip Etnografskega muzeja iz 50-ih in 60-ih let 20. stoletja, pričevalni povečini za čas med obema vojnama in tu in tam za konec 19. stoletja.

spominsko slovstvo¹⁵, za skoraj vse slovensko ozemlje v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. Povedno jih zaobjema stavek Hinka Dolenca¹⁶: "Od mladih nog sem bil na deželi ter kakor vsak otrok na kmetih ptiče zalezoval in lovil..." In prej kot preidemo k občutku krivde zaradi takega početja, nas mora zmotiti vprašanje, zakaj so otroci to sploh delali. Zakaj so poleg nedvomnega mika odkrivanja oblik življenja v naravi te oblike, živa bitja, tudi uničevali ali jih ugrabljali njihovemu naravnemu okolju?

Različne upodobitve iz evropskega prostora¹⁷ podpirajo sklepanje, da so ptiče kot poljske škodljivce povsod preganjali vsaj do zadnje četrtine 18. stoletja, do prevlade (po 1780) fiziokratske miselnosti (izvirajoče iz nauka o naravi, ustvarjalki vrednosti) v agrarnem gospodarstvu; odtlej poljedelstvo ni več temeljilo le na žitih¹⁸ in naravoslovci so začeli razglašati koristnost ptičev.¹⁹ Znano je, da je pruski kralj Friderik II. Veliki (1712 -1786), sicer prosvetljen vladar, menda zapovedal pokončevanje vrabcev in za to v nekaj letih izplačal (po 6 vinarjev na vrabčjo glavo) "tisoče in tisoče goldinarjev".²⁰ Slovenskemu kmetu pa so še leta 1803 za delo v mesecu "kosapersku", oktobru, svetovali: "Otrozi naj tizhe love."²¹

Ta stavek, ki je skoraj zapoved, dopušča domnevo, da je otroško plenjenje gnezd in nastavljanje pasti, skratka preganjanje ptičjih škodljivcev, morda sodilo kar v ustaljeno delitev dela na kmetiji. Otroci, ki so nedvomno imeli več prostega časa kot drugi člani kmečkih družin, so se temu, časovno ne nezahtevnemu početju, lahko posvečali in bili zraven še koristni.

S spremembo odnosa do ptic, ki so iz poljskih škodljivcev postale polju in sadovnjaku koristne živali, se je spremenil tudi odnos do prej zaželenega otroškega "dela". To so prepovedali. Takšen odnos lahko razberemo iz zakonodaje, najprej blažje, kasneje pa (kot kaže neučinkovite) z napovedmi strožjih sankcij. Ko je ilirski gubernij leta 1838 obnovil prepoved,²² "ktera je bila že leta 1787 potrebna spoznana...", da se ptiči, posebno tisti, kateri se štejejo v vrsto pevajočih ptičkov in se od gosenic in drugega mrčesa živijo, ne smejo loviti vsak

¹⁵ F. Erjavec, Na stricovem domu, Slovenski glasnik, Celovec 1860; T. Tonejevič, Šojnica, Angeljček (priloga Vrtnu) šte. 4, IV. tečaj, Ljubljana 1896; F. Bevk, Otroška leta, Avtobiografske črtice, Ljubljana 1949 (Bevk roj. 1890); T. Podvračar, Spomini na kamnogoriške ptičarje, Lovec XIV / 1927; M. Kranjec, Grlice, Izbrano delo II, Ljubljana 1973 in Mladost v močvirju (Venci ptičjih nog), Ljubljana 1977.

¹⁶ H. Dolenc, O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh, Izbrani spisi, Ljubljana 1921, str.47.

¹⁷ Značilna sta na primer lesoreza Ländliche Arbeiten: Pflügen, Eggen...Verschuchen von Vögeln (Vergil. Strassburg, Grüninger, 1502) in Ein Sämann (Augsburg, S. Ottmar, 1517), reproducirana v: A. Bartels, Der Bauer in der deutschen Vergangenheit, Monographien zur deutschen Kulturgeschichte, VI, Leipzig 1900.

¹⁸ I. Smerdel, Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem, Slovenski etnograf XXXIII-XXXIV/1988-1990, Ljubljana 1991, str.25,26.

¹⁹ F. Erjavec (v navedenem delu, str.19) pač sto let za tem o njihovi koristnosti poučuje z navajanjem ugotovitev naravoslovca Bradleyja, do katerih je prišel slednji z opazovanjem v rabičjih staršev: "Vsako uroje prinesel do 40 vsakoršnih gosenic, tedaj v dvanajstih urah 480, v enem tednu pa 3360."

²⁰ F. Erjavec, navedeno delo, str.19.

²¹ Mala pratika sa leto 1803, (V. Vodnik).

²² J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1928, str.502.

čas in jim jajčka iz gnezd ne poberati,²³ so okrajnim gosposkam, duhovnikom, učiteljem in županom naročili, naj bi mladini (zaenkrat še) razložili pomen in umestnost te prepovedi.²⁴ Leta 1867 v Gorici ponovno natisnjeno oznanilo uredbe o omejevanju ptičjega lova, ki jo je županstvo prvič izdalo 1854., je kršilcem že grozilo s kaznijo in najstrože je bilo prepovedano "jemati jajca in zarod iz gnezd, kakor tudi uničevati in odnašati gnezda sama".²⁵ Leta 1925 objavljeni odlok Kr. komisije za upravo Furlanske pokrajine pa je oznanil, da so "podvrženi kazni... 2000 L vsi oni, ki bi pobirali jajčka in izvaljene ptiče iz gnezd. Namesto nedoraslih otrok bodo kaznovani njihovi starši oziroma varuhi."²⁶

34

S prepovedmi in z grožnjami s sankcijami je spremenjeni odnos do ptic spremljal naraščajoč občutek krivde. Pojavljal se je že ob sami misli²⁷ na ptiče in njihova gnezda, kaj šele ob storjenem grehu. Pred njim so otroke svarili tako ustno kot s pisanjem moralističnih zgodb. Značilen zgled je Tonejevičeva Šojnica iz leta 1896, v kateri župnik opozarja fantiča: "Ne muči živalij! Li ne veš, kaj veleva peta božja zapoved?"²⁸ In še Bevk ima podoben vsebinski naboj, ko se iz svojega zakojškega otroštva spominja, da nikoli ni razdiral ptičjih gnezd. "Oče in mati, ded in babica so mi to ostro prepovedovali."²⁹ In mu obljubljali kazen, če bi to delal.

Pot v ozadje briške zgodbe O mladih kosih nas je, čeprav neizogibna, malce oddaljila od Brd samih. Vanja se vračam z resničnostjo iz briške štorije Kako so tiči Lajngofca pokončali, zapisane v Brezoviku leta 1957.³⁰ Njen prvi odstavek navajam v celoti, saj se stvarni podatki v njem kar nizajo.

"Vsi Lajngofci so bili tičarji od nimar. Tiče so zalezovali in lovili, kadar jim je delo na kmetiji dopuščalo. A ko je nastopila zima, se je tičarija šele začela. Nastavljali so najrazličnejše skopce in beščade. Tako da so takrat na borjaču visele cele rešte mrtvih tičev. Iz raznih čajb pa je bilo slišati neusmiljeno čivkanje. Ta čas so Lajngofci pojedli dosti tičjega mesa, na najrazličnejše načine. Veliko mrtvih tičev pa so še isti večer po ulovu odnesli enemu Furlanu, ki je bil njihov glavni kupec. Drugačno usodo pa so doživeli tisti tiči, pevci, ki so bili iskani na trgu. Te so imeli začasno v velikih čajbah, šele par dni prej ko so jih odpeljali na trg Štirih vetrov, so jih dali v posamezne manjše čajbe iz šibja."

V drugem delu pripovedi nastopi popoln vsebinski preobrat. Najstarejšega Lajngofca, hišnega poglavarja, doleti kazen za nezumno početje, ki ga ni moglo

²³ *Pratika*, Stoletna pratika devetnajstega stoletja od 1801 - 1901, Ljubljana 1880, str.208.

²⁴ J. Mal, navedeno delo, str.502. Na svoj prosvetljevalen način so temu v prid delovale tudi Novice, ki so se od začetkov svojega izhajanja "večkrat hvalevredno potegovale za odpravo tičjega lova - z jasnimi dokazi, da nedolžni ptički, ti najpridnejši zatiravci požrešnih gosenc, so največji dobrotniki vrtov, polj in sadnih dreves." In opominjale so "posebno šolsko mladino dotične prepovedi". Iz: *Živili ptiči! Gagnili njih loviči!*, Novice XXI, Ljubljana 1863, str.279.

²⁵ Archivio di stato, Gorica, *Norme sull' uccellazione, Notificazione (1867)*, Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 326, Fasc. 680, N. 1466.

²⁶ *Ne stikajte po ptičjih gnezdih*, Gospodarski list, Leto IV, šte.v.4, Gorica 1925, str.73.

²⁷ Fanta iz Spominov na kamnogiške ptičarje (T. *Podvrečar*, Lovca XIV / 1927, str.17) med pripravami na ptičji lov ponoči tlači mora, v kateri ga zaradi prepovedanega početja ne pustijo k birmi.

²⁸ T. *Tonejevič*, Šojnica, Angelček (priloga Vrtcu) šte.v.4, IV. tečaj, Ljubljana 1896, str.56.

²⁹ F. *Bevk*, Sinica, Otroška leta, Avtobiografske črtice, Ljubljana 1949, str.52.

³⁰ P. *Medvešek*, Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravca n štorje od Matajurja do Korade, Ljubljana 1990, str.112,113.

nič ustaviti, saj "kaj kdo misli o njihovi tičariji, jim ni bilo mar". Tako si ptiči vzamejo pravico razsodnikov in raztrgajo starega. Na koncu pa, podobno kot v znanem motivu Lovčevega pogreba, na velikem dobu praznujejo Lajngofčevo smrt.

Po svoje vendarle tudi ta, drugi del pripovedi priča o resničnosti. Univerzalen je motiv narave, ki se človeku zaradi njegovega nezmernege početja na koncu maščuje. Hkrati pa dejstvo, da je štorija s takšnim svarilnim koncem sploh nastala, priča o nekdanjem obsegu ptičjega lova v Brdih.

PTIČJI LOV: POJMI, TIPOLOGIJA, POGLEDI

Pred pisanjem o briških ptičarjih, o njihovih načinih lova in o namenih, zavoljo katerih so nastavljali pticam, je treba pojasniti in doreči nekatere pojme, tipologijo in soočiti nekatere poglede. V splošnejšem slovenskem etnološkem slovstvu so ptičji lov omenjali bolj redkobesedno, kot poglavje ljudskega lova (oziroma lova, prepuščenega povečini nižjim socialnim plastem prebivalstva), ponavadi ob znamenitejšem poljšem lovu. Pisanje o njem je povečini omejeno na navajanje nekaterih načinov in pomožnih sredstev ptičjega lova (Ložar, Baš)³¹ in na omenjanje posamičnih zgodovinsko in krajevno določenih podatkov, pač na podlagi nekaterih splošno znanih in večkrat podobno interpretiranih virov (Valvasor, Steinberg, Hacquet, Vrhovnik ...). Nekaj več lahko preberemo o tej znani in neznani gospodarstvo kulturni sestavini v lokalno zamejenih delih, kakršna so na primer: Mrkunova Etnografija velikolaškega okraja (1943), Novakova Ljudska prehrana v Prekmurju (1947), Marije Jagodic Narodopisna podoba Mengša in okolice (1958), Šuštaršičev Ljudski lov v Ziljski dolini (1953) in Kuharjev Odmirajoči stari svet vasi (1972). V njih pomeni "več" (poleg središčnih opisov načinov, pomožnih sredstev in tehnik ptičjega lova) še navajanje vrst ptic, ki so jih lovili, namenov lova, ponekod tudi trgovanja s ptiči in generacijske sestave ljudi, ki so se ukvarjali s ptičjim lovom. Izjemna v slovenskem oziroma tudi za nas pričevalnem etnološkem slovstvu pa je edina monografija o ptičjem lovu - Lov na brinjevke v Porabju in v Örségu izpod peresa Avgusta Pavla.³² Napisana v madžarskem jeziku, z natančnimi opisi tehnike lova v porabskem narečju, je bila kljub svoji izčrpnosti in primerjalni vrednosti skoraj povsem neuporabljena.³³ Poleg omenjenih opisov so v njej natanko obdelani nameni ptičjega lova, trgovanje z brinjevkami, zakonodaja, prenašanje ptičarskih znanj, nepisana pravila in šege ptičarjev. Pavel je ugotavljal tudi socialni izvor ptičarjev in je lov na brinjevke označil kot "ljudski poklic"(!).

S Pavlove mikroravni se vrnimo k še enemu splošnejšemu besedilu, k poglavju (iz Kmečkega gospodarstva) Lov na ptice³⁴, ki je med podobnimi

³¹ R. Ložar, Lov in ribolov, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str.110,111; A. Baš, Lov in ribolov, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str.63,64.

³² Á. Pávl, Rigászás a Vendvidéken és az Örségben (Lov na brinjevke v Porabju in v Örségu), Néprajzi múzeum Ertésítője XXXIV, Budapest 1942. (Prevod K. Hörnek, tipkopis)

³³ Nekaj pri Á. Pávl zapisanih podatkov je povzel V. Novak v poglavju Lov in ribolov v svojem delu Ljudska prehrana v Prekmurju (Ljubljana 1947). Sama se na tem mestu zahvaljujem etnologinji Katarini Hörnek, ki mi je s prevodom Pávlovega Lova na brinjevke omogočila njegovo branje.

³⁴ M. Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978, str.225-227. In še pred tem, enako besedilo: Lov na ptice, Kmečki glas, štev.48, 1971.

Obris Slovenije z lokacijami, iz katerih so podatki, uporabljeni za obe preglednici:

- 1 - vrst ptičev in bistvenih namenov, zavoljo katerih so jim nastavljali,
- 2 - tipov pasti

Sketch of Slovenia with the locations of the sources of information used for both tables:

- 1 - sorts of birds and main purposes of catching them,
- 2 - types of traps

La Slovenia con indicati i luoghi da cui provengono i dati usati per le due tabelle:

- 1 - tipo di uccelli e motivi principali per la loro cattura,
- 2 - tipi di trappole

morda najbolj izčrpno. V njem Marija Makarovič sicer ponovno niza nekatere, tedaj novejšje podatke³⁵ o načinih, sredstvih in tehnikah ptičjega lova po posameznih slovenskih pokrajinah, vendar vse znano prvič poveže v nekakšno definicijo: "Lov na ptice, kakršnega so poznali na Slovenskem - danes je ohranjen le še tu in tam - je bil dveh vrst: lov na vodne ptice in lov na kopne ptice. Lova na vodne ptice so se udeleževali samo odrasli moški in je bil namenjen prehranjevanju, ptice pevke pa so lovili odrasli in otroci, deloma za dopolnilo hrani, deloma za prodajo." To, uvodno splošno ugotovitev dopolnjuje še z dvema stavkoma: "Ptice, večinoma pevke, so povsod na Slovenskem lovili z zasledovanjem, na limanice, v zanke in pasti." in "Lov na limanice je bil na Slovenskem splošno znan."³⁶

³⁵ Te je lahko črpala povečini iz gradiva, ki so ga zbrale terenske ekipe Etnografskega muzeja med leti 1948 in 1962, iz svoje krajevne monografije o Mengšu (M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958) in iz Šušteršičevega članka Ljudski lov v Ziljski dolini (Lovec XXXVI/1953, štev.7.).

³⁶ M. Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978, str.225.

Na začetku vsakršne definicije o lovu, o tem spletu posebnih odnosov med človekom in živaljo, je vedno neka točno določena žival. Od nje je odvisno, ali se je bo človek bal, ali se bo branil pred njo in jo odganjal; ali jo bo lovil, se z njo hranil in uporabljal njeno kožo ali druge dele njenega telesa; ali bo lahko s tistim, kar je uplenil, tudi trgoval; kakšni bodo načini, pomožna sredstva in tehnike lova nanjo; kakšno bo moralo biti njegovo ekološko znanje in celo to, ali jo bo v določenem zgodovinskem obdobju zaradi svojega socialnega statusa in zaradi pisanih ali nepisanih pravil sploh smel loviti.

Na začetku definicije o ptičjem lovu so nedvomno ptice. Le katere? Ko Makarovičeva označuje (kmečki) lov na ptice, ga ustrezno loči (podobno kot pred njo že Ložar³⁷) na lov na vodne ptice in lov na kopne ptice. O slednjem (o katerem razpravljamo in ki pomeni svojevrstno vejo gospodarske kulture) piše dalje kot o lovu na "ptice, večinoma pevke". Razčlenitev skopega slovstva, tiskanih virov, pričevalnih povečini za drugo polovico 19. in prvo polovico 20. stoletja, in rokopisnih virov (terenskih zapiskov članov ekip Slovenskega etnografskega muzeja in nekaterih drugih zapisovalcev), pričevalnih večinoma za prvo polovico 20. in le deloma za drugo polovico 19. stoletja,³⁸ je potrdila točnost takega zapisa (gl. priložene preglednice), ki pa ga moramo vendarle bolj doreči. Na Slovenskem so se, vsaj v času od srede 19. do srede 20. stoletja (o katerem je največ posredno in neposredno sporočenih podatkov), tako nekateri vaški (le moški, od fantičev do mož) kot nekateri mestni prebivalci (povečini pripadniki delavskih in obrtniških slojev)³⁹ in (kot fragmentarno sporočajo nekateri starejši viri) tu in tam tudi pripadniki plemstva,⁴⁰ ukvarjali z lovom na

³⁷ R. Ložar je ljudski lov ločil v dve glavni vrsti: 1. lov na gozdno divjačino in 2. lov na vodno divjačino in potem, pri pticah, v: 1. lov na vodne ptice in 2. lov na druge ptice (kjer lov na "šnefe (kljunače), kibice, vodne kose in prepelice" označuje kot nedvomno "gosposko zadevo") in ptičji lov (na "vse mogoče vrste ptic"). V: *Lov in ribolov, Narodopisje Slovencev I*, Ljubljana 1944, str.102,110.

³⁸ Gl. seznam uporabljenih virov in slovstva.

³⁹ Obstajajo zadevna pričevanja o idrijskih rudarjih (v: T. Tomažič, F. Šarf, *Zapiski s Terena 25, Idrija*, 1969), kroparskih kovačih (v: Z. Šmitek, *Ptičarji in ptičarija v Kropi*, tipkopis), tržiških čevljarjih (v terenskem zapisu T. Ovsenar o ptičjem lovu v Trziču) in o solkanskih mizarjih (pripoved K. Kogej, avtorice etnološke diplomske naloge o solkanskih mizarjih). Za starejša obdobja, za 15. stoletje (l. 1461), pa je o mestnem prebivalstvu pričevalen vir, ki poroča o pritožbi celjskih meščanov ob spremembi pravice za ptičji lov. Ta jim je po novem omogočala le lov na poljih, vendar večina meščanov teh ni imela, "burger nit äcker haben..." (iz: J. v. Zahn, *Steirische Miscellen zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark*, Graz 1899, str.424).

⁴⁰ Za 16. stoletje (iz leta 1523) so na primer v zapisih o gospostvu, pravicah in tlaki v Goriškem uradu sporočene tenetve ("prostor, kamor so postavili eno ali dve steni, sestavljeni iz več mrež. Po dve mreži sta si stali nasproti in sta se dali potegniti skupaj. Med njima so bili postavljeni ptiči vabici in limanice, raztresena pa je bila ptičja hrana." Iz: E. Umek, *Lov in lovstvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*, Ljubljana 1970, str.477). Gospodi so jih bili podložniki "dolžni delati" v Šempetru, Orehovljah, Ločniku, v Štandrežu in Peči, v Pevmi, Gorenjem Cerovem in v Ozeljanu. "V Petovljah so delali tenetve, česar ne delajo več, ker je tamošnji gozd uničen in izsekan." Solkanci pa so bili "še dolžni delati tenetve v Panovcu (gozdu) in Sabotinu (gori)". (Iz: M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo III., Urbarji Slovenskega Primorja II.*, Ljubljana 1954, str.152-195.) Lov na ptice (razen na prepelice, jerebice, kljunače, katorne ipd., ki so jih uvrščali povečini v nizki lov) so sicer gospostva v splošnem prepuščala podložnikom, čeprav Urbar gospostva Prem iz leta 1574 še pravi, da dotlej (poslej pa ne brez odškodnine) podložnikom ni bilo dovoljeno postavljati mreže in limanice za lov ptic. In Kranjski lovski red iz 1711. je podložnikom dovolil delati ptičje limanice proti plačevanju odškodnine. (Iz: E. Umek, navedeno delo, str.474,487.) Poglavitni namen, zavoljo katerega je gospoda uprizarjala ptičji lov, pa je bilo (poleg ulova sladokusnega zalogaja) najverjetneje razvedrilo. Jeseni leta 1660 se je menda celo "cesar Leopold I. zabaval v Ljubljani s tičjim lovom". (Iz: J. Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str.105.)

ptice pevke - na posamezne izmed ptičjih družin in rodov, ki jih naravoslovci uvrščajo med prave pevke.⁴¹ Prav lov nanje je ptičji lov,⁴² tičji lov⁴³ (redko ptičarija⁴⁴ in napačno ptičarstvo⁴⁵). Lov na ptice pevke je tudi tisto, kar označuje teoretično ustrežnejša, a le redko uporabljena sintagma pticam nastavljanje.⁴⁶ S tem (ko je v besedni zvezi s pticami namesto besede lov uporabljena beseda nastavljanje) pa je že natanko označena vrsta lova: ne aktiven, temveč pasiven lov,⁴⁷ k čemur sodi lov s pastmi oziroma nastavljanje različnih tipov pasti, to je način, na kateri so povečini plenili ptice pevke.

Ptice so tudi na začetku določitve namenov ptičjega lova. Makarovičeva piše, da so "ptice pevke lovili... deloma za dopolnilo hrani, deloma za prodajo".⁴⁸ Po analizi vseh tistih virov in slovstva⁴⁹, ki so nedvoumno pričevalni (gl. preglednice), jo lahko dopolnim in dorečem takole:

Na Slovenskem so nastavljali povečini tem pticam pevkam:

1. Brinjevkam, kosom in cararjem iz družine drozgov. Pri vseh je bil poglobitni namen sezonski zaslužek s prodajo hrane (sladokusni mestni in drugi gospodi) in le ponekod pridobivanje hrane (dopolnilne domače), pri kosih pa še držanje pernatih pevcev (hišnih ljubljencev) v kletkah in ponekod zaslužek s prodajo v enak namen.

2. Šojam iz družine vranov. Pri tem je bil poglobitni namen pridobivanje hrane (dopolnilne domače). Nastavljali pa so jim še zato, da so jih žive v kletkah uporabljali kot kričavo vabo.

3. Liščkom in čižkom iz družine ščinkavcev in sinicam iz istoimenske družine. Vse so lovili zato, da bi jih imeli kot pernate pevce v kletkah (ponekod tudi gojili) in zaslužili z njihovo prodajo, pa tudi za razvedrilo.

⁴¹ Ptice pevke strokovnjaki razvrščajo dokaj različno. Uporabljena sistematika je po Berndtu in Meiseju. V: *Živalstvo Evrope*, Priročnik za določanje živalskih vrst, Ljubljana 1981, str.174.

⁴² Na primer: "...dovoljenj za ptičji lov v Prvačini..." (v: Archivio di stato, Gorica, *Protezione degli uccelli utili all'agricoltura* (1885), Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860-1915), Busta 14, N.Fasc. 106, N. 537); "Ptičji lov pa je še danes..." (v: R. *Ložar*, navedeno delo, str.110); "...so mreže uporabljali le za ptičji lov" (v: E. *Umek*, navedeno delo, str. 475).

⁴³ Na primer: "...veselju trgatve in tičjega lova" (v: F. *Šuklje*, *Sodobniki mali in veliki*, Ljubljana 1933, str.10); "...zabaval v Ljubljani s tičjim lovom" (v: J. *Mal*, navedeno delo, str.105).

⁴⁴ To ime za ptičji lov je uporabljal Z. *Šmitek* v svojem neobjavljenem članku Ptičarji in ptičarija v Kropi (tipkopis hrani avtor).

⁴⁵ Ptičarstvo je po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (IV, Ljubljana 1985, str.282) "ukvarjanje s ptiči, pticami" in ne lov nanje. Ptičarstvo imenuje ptičji lov J. *Sušteršič* v članku Ljudski lov v Ziljski dolini (Lovec XXXVI/1953, števil. 7, str.300,303). To ime ustrežneje uporabi I. *Vrhovnik* (v delu Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933, str.79), ko piše o ptičarstvu kot o "poklicu moških iz Trnovega", ki so nalovljene žive ptiče prodajali (in se, če so se, pred tem z njimi ukvarjali, jih gojili).

⁴⁶ Zapisal jo je F. *Erjavec* v svojem spisu Na stricovem domu (Slovenski glasnik, Celovec 1860, str.2), v katerem se spominja, kako je "po zimi ticam nastavljal". Ustrezna nemška besedna zveza je Vogelstellen, uporabljana tudi za ptičarja (Vogelsteller), za človeka, ki se s tem ukvarja (v: F. *Tomšič*, Nemško-slovenski slovar, Ljubljana 1980, str.897). Preberemo jo lahko na primer v viru, pričevalnem za Štajersko, za Celje v 15. stoletju (v navedenem delu J. v. *Zahna* na str.424), kjer je, sicer pod naslovom Vogelfang (ptičji lov), navedeno: "Das Recht des Vogelstellens..".

⁴⁷ W. *Hirschberg*, A. *Janata*, Technologie und Ergologie in der Völkerkunde, Mannheim 1966, str. 230.

⁴⁸ Gl. op. 36.

⁴⁹ Gl. op. 38.

Poleg utilitarnih namenov ptičjega lova (kot gospodarsko kulturne oblike) je njegova pomembna sestavina še nekaj iracionalnega: strast. Razdvojenost, ki v tem močnem čustvu (mejniku med ljubeznijo in slo po podrejanju ali celo morjenju ljubljenega) išče svoje opravičilo, orisujejo te besede: "...lovce ptičarje, ljudi z lovsko strastjo in blagim srcem, ki jim ni za pokončevanje in uničevanje božjih stvarjenj, temveč jih je ljubezen do prirode, do krilatih domačih pevcev pripravila v strast, ki se je težko odvadijo."⁵⁰ Za označitev intenzivnosti takšne strasti pa bi ne mogli najti bolj sočnega opisa od tistega iz briške Fojane: "Če bi mi dal, da bi bil cesar, bi ne zamenju za tákrat, ku pade ptič dol" in "...k'ni vidu več mož - sam da ga je tipu - tiča."

Po vpeljavi iracionalne sestavine, čustva strasti, v definicijo ptičjega lova se še zadnjič vračam k Makarovičevi in k razumskim, premišljenim načinom ptičjega lova, k pomožnim sredstvom, k tehnikam in pripravam. Makarovičeva pravi, da so "ptice, večinoma pevke, povsod na Slovenskem lovili z zasledovanjem, na limanice, v zanke in pasti".⁵¹ To sicer drži, le da ni skladno z uveljavljeno etnološko sistematiko, kakor jo je leta 1952 prikazal Novak⁵², opirajoč se na deli Montadona in Moszynskega,⁵³ in kakor je izpopolnjena v Hirschbergovi in Janatini Technologie und Ergologie in der Völkerkunde⁵⁴. Zasledovanje je namreč en način lova, limanice, zanke in pasti pa sodijo⁵⁵, kot posebne priprave in hkrati tehnike lova, v drug način lova, v nastavljanje pasti.

Pri ptičjem lovu, pri nastavljanju pticam pevkam, je na Slovenskem vaško prebivalstvo (ponekod tudi mestni prebivalci, pri katerih je izpričano le nastavljanje limanic⁵⁶ in v starejših obdobjih nastavljanje mrež⁵⁷) uporabljalo te lovske načine: Prvi je zalezovanje ali zasledovanje, ki je pri ptičjem lovu neizogibno in pri katerem si je človek z avtopsijo nabiral znanje o okolju in o vedenju živali v njem. Tako pridobljeno znanje je bilo poleg ustno sporočenega osnova tako za uspešnost nekaterih drugih načinov (nastavljanja pasti, lovljenja z roko) kot za pravilno rabo nekaterih pomožnih sredstev (na primer vabljenja z glasovi, s hrano). Zalezovanje je bilo osnova tudi za zasedo, za drug, aktiven lovski način, ki ga pri ptičjem lovu omenjam le pogojno. Njegove sestavine so na primer: čakanje na žival na paši, pri vodi ali pri njenem bivališču in maskiranje lovca. Prav zaradi zadnje sestavine lahko nastavljanje limanic označim kot svojevrstno zasedo, pri kateri so se ptičarji "maskirali" tako, da so skriti v uti iz vejevja čakali na padajoče limanice s prilepljenimi pticami. Tretji način, lov z roko, velja za najpreprostejšega. Tako so pobirali iz gnezd ptičja jajca

⁵⁰ T. Podvračar, navedeno delo, str.19.

⁵¹ Gl. op. 36.

⁵² V. Novak, Ljudski lov na Slovenskem v luči narodoslovja, Lovec XXXV/1952, str.444-450.

⁵³ Na delo prvega, Traité d'ethnologie culturelle, Paris 1934 in na delo drugega, Kultura ludowa Słowian I, Kraków 1929.

⁵⁴ Navedeno delo, Mannheim 1966.

⁵⁵ Tako je, primerneje, po Hirschbergu in Janati, medtem ko Novak na primer limanice obravnava še kot poseben lovski način, kot "prehodno stopnjo med lovom z roko in lovom z orožjem ter pastmi" (v navedenem delu, str.447).

⁵⁶ Pri kroparskih kovačih, tržiških čevljarjih, solkanskih mizarjih, idrijskih rudarjih, v prvi polovici 20. stoletja.

⁵⁷ Za celjske meščane je lov z mrežami sporočen za 15. stoletje (v: J. v. Zahn, navedeno delo, str.424), za ljubljanske trnovske ptičarje pa za prvo polovico 19. stoletja, "ko še ni bil ptičji lov prepovedan" (v: I. Vrhovnik, navedeno delo, str.80).

in mladiče, za hrano (vranje) in za držanje v kletkah (liščkove, kosove). Pred označitvijo in razčlenitvijo lova s pastmi, ki je poleg naštetih obrobnih, vendar ne nepomembnih načinov nedvomno poglavitni način ptičjega lova, je treba omeniti še enega: odganjanje in plašenje. Ta se zdi sicer v protislovju s pomenom "loviti", a je le "najprimitivnejši način lova"⁵⁸, kakršnega pri pticah marsikod še vedno izvajajo (različna ptičja strašila).

Nastavljanje pasti je po etnološki sistematiki, glede na odnos med človekom in plenjeno živaljo, pasiven lovski način. Tako ga označujeta Hirschberg in Janata (1966)⁵⁹ in Mauss (1967)⁶⁰ piše o njem: "...lovu s pastmi pravimo pasiven, ker je pri njem človek, potem ko je pasti nastavil, pasiven". Takšno kontrapunktiranje neposredne (pri "pravem" lovu z orožji) in posredne akcije (pri nastavljanju pasti) ter neposredne in posredne agresije je privedlo celo do hipotetičnega enačenja pasivnega lova s pastmi s podobno "pasivnim" nabiralništvom oziroma do teorije, da je zaradi skoraj enakih nekaterih sestavin, "pasivnosti" početja in odvisnosti od popolnosti ekološkega znanja mogoče nastavljanje pasti samo umestiti v evolucijsko verigo, v vmesni prostor med nabiralništvom in lovom.⁶¹ Kot potrditev te le navidezno papirnate predpostavke pa lahko razumemo empiričen zapis pripovedi starega Brica, fojanskega ptičarja, iz katere lahko razberemo, kakšno (gornji hipotezi enako) je bilo njegovo umevanje oziroma odnos do lastnega početja. Kosom je sicer nastavljal limanice, vendar jih tako ni lovil, temveč jih je le pobiral, dobesedno nabiral. "Včasih pride tok de jes sem jeh *nabróu* po trideset kósou. Smo mel za jest za dva dni. Sem *nabróu* jeh, nei. Kakšenkrát pa tud nobédenga. Takuó rate."

Pri pasteh, ki so jih na Slovenskem nastavljali pticam pevkam in iz katerih so jih potem pobirali (gl. preglednice, narejene po virih za drugo polovico 19. in povečini za prvo polovico 20. stoletja), lahko po tipologiji, ki sta jo na podlagi tehnike delovanja pasti utemeljila Hirschberg in Janata⁶², ločimo dve vrsti: pasivne pasti oziroma pasti brez posrednika (Relaislose Fallen); te so brez sprožila in vanje se žival sama ujame (ter se pri tem ubije ali pa ostane živa); in aktivne pasti oziroma pasti s posrednikom (Relaisfallen); te so pasti z mehanizmom, ki ga sproži žival ali v bližini skrit človek (v njih se žival pri tem ubije ali ostane živa).

Med prve sodijo na Slovenskem splošno znane limanice (ki so jih nastavljali povečini šojam, kosom in cararjem, liščkom in čižkom; v Prekmurju brinjevkam; na Ljubljanskem barju cipam) z različnimi pomožnimi sredstvi, zvočnimi ali vidnimi vabami;⁶³ prav tako splošno znane zanke, nastavljene ob vabi (zrnju, koruznem storžu) ali na njej, na deski, po grmovju ipd. (na primer po Dolenjskem, po Suhi krajini, v okolici Mengša in še kje uveljavljena past - zanka za šoje, "šojnik", "šogenca"; v okolici Cerknice in Bovca znana "žimarca",

⁵⁸ V. Novak, navedeno delo, str.447.

⁵⁹ W. Hirschberg, A. Janata, navedeno delo, str.230.

⁶⁰ M. Mauss, Manuel d'Ethnographie, Paris 1967. Navedeno po: J. Jamin, La tenderie aux grives chez les ardennais du plateaux, Paris 1979, str.24.

⁶¹ J. Jamin, navedeno delo, str.25.

⁶² W. Hirschberg, A. Janata, navedeno delo, str.230-249.

⁶³ Prim. z zadevnimi tiskanimi viri in slovstvom za Hrvaško (Gavazzi, str.42), Madžarsko (Gunda, str.365,366), Slovaško (Beďnárík, str.63-65), Italijo (Ghidini, 1944, str.157-167), Francijo (Duchartre, str.41,47), navedenimi v seznamu uporabljenih tujih tiskanih virov in slovstva.

"žimnica" za šoje, sinice, ščinkavce...);⁶⁴ pri nas le posamično izpričana pasivna komorna past (z vabo), kakršen je briški "cajnik", in "past" - vaba, ki jo žival požre, znana iz Ziljske doline (gl. preglednice).

Med druge sodijo težnostne udarne pasti (z vabo), izpričane povečini le za zahodno slovensko ozemlje (briška in kraška "laštra", "podpasca", brkinska in koprška "labrca", vipavska "progla" - povečini za nastavljanje brinjevkam);⁶⁵ različne težnostne komorne pasti (z vabo), na Slovenskem splošno znane (na primer kroparski "špringoš", "špringles" iz Škočjanskih hribov, past za sinice, znana še z drugimi imeni; pa rešeto in reto, večinoma za vrabce);⁶⁶ tudi dokaj razširjene (gl. preglednice) vzmetne zanke (z vabo; takšni sta na primer "fracša" iz Suhe krajine in stoječi "kvank" iz Ziljske doline, povečini za šoje)⁶⁷ in, kot kaže, le v zahodni Sloveniji, v Brdih izpričana vzmetna pritisna past (briški "dratunik", "skobec" za vrabce, z vabo). Vznemirljivo je, čeprav gre morda zgolj za posledico večjega števila zapisov ustnih pričevanj, da so prav Brda tisti del slovenskega ozemlja, o katerem so sporočeni, razen enega (redkega primerka pasti, ki jo žival požre), vsi naštetih tipi pasti.

Opravljen razčlenitev pasti, kakršne so na Slovenskem nastavljali pri ptičjem lovu, njihova umestitev v veljavno sistematiko in možna primerjava z enakimi ali s podobnimi pripravami v nekaterih drugih evropskih (in po Hirschbergu in Janati celo izvenevropskih) deželah, je del dolga morda malce zastareli, a ne nepotrebni etnološki usmeritvi (ki je temeljila na primerjalnem ugotavljanju prvotnih oblik predmetov materialne kulture in njihovih migracij). V njenem duhu je Novak⁶⁸ 1952. leta zapisal, da se "v zadnjih desetletjih etnološko in etnografsko raziskovanje lovskih kultur v Evropi izredno stopnjuje", saj da so prav lovske priprave ("v primitivnejših plasteh civiliziranih ljudstev") veljale za "najstvarnejše in najbolj prijemljive ostanke lovske prakulture" in bile menda zato tudi najprimernejše za primerjalno raziskovanje, ker so "pri vseh narodih zemlje tako zelo enake in podobne, kakor le redki predmeti materialne kulture". Primerjava zgolj oblik in delovanja posamičnih tipov pasti, pri katerih lahko ugotavljamo njihovo stvarno podobnost ali celo enakost, ko lahko briški "podpásci", brkinski "lábrci" in vipavski "progli" podobno težnostno udarno past odkrijemo pri neki etnični skupini (Hehe) iz vzhodne Afrike⁶⁹ in ko lahko, na primer, limanicam sledimo po Evropi in v zgodovini od antike (od 6. st. p.n.št.)⁷⁰ do današnjih dni, vabi k sklepanju o "vsečasnosti" oblik in delovanja posamičnih tipov pasti. Taka primerjava je nedvomno mikavna in vedenja, ki jo omogočajo, so temeljna. Vrtinec bistvenih

⁶⁴ Enake priprave prim. v zadevnem slovstvu za Hrvaško (Gavazzi, str.43), Madžarsko (Gunda, str.354,357), Slovaško (Bednárík, str.61,62), Poljsko (Skłodowska-Antonowicz, slik. pril. 1), Bolgarijo (Vakarelski, str.47) in Francijo (Jamin, str.69-95), navedenem v seznamu uporabljenih tujih tiskanih virov in slovstva.

⁶⁵ Prim. z zadevnim slovstvom za Hrvaško (M. Gavazzi, Baština hrvatskoga sela, Zagreb 1991, str.41).

⁶⁶ Prim. z zadevnim slovstvom za Slovaško (R. Bednárík, L'udové pol'ovnictvo na Slovensku, /Vydala Matica Slovenská/ 1943, str.40), Hrvaško (M. Gavazzi, navedeno delo, str.41).

⁶⁷ Prim.: M. S. Vlahović, Lov u Kolašinu, Beograd 1933, str.40.

⁶⁸ V. Novak, navedeno delo, str.444.

⁶⁹ W. Hirschberg, A. Janata, navedeno delo, str.241.

⁷⁰ L. Ghidini, L'Uccellatore, Milano 1929, str.18,19; R. Bednárík, navedeno delo, str.63; T. Miotti, Fortilizi e uccellande, I sette castra di Paolo Diacono, I Castelli del Friuli VII, Udine 1988, str.521.

vprašanjo o ptičjem lovu pa nas vleče vendarle k človeku iz nekega stvarnega časa in okolja, k tistemu, ki je past izdelal in jo uporabljal. Zanima nas, kako jo je izdelal ter kako in kdaj jo je uporabljal; kako jo je prilagodil vsakokratnemu okolju; kakšno je bilo njegovo ekološko znanje; s kakšnimi nameni jo je nastavljal; ali ga je to početje družilo s posebno skupino ljudi (socialni izvor take skupine; njihova morebitna interna pravila in šege); kako je izročal svoja znanja; kakšen odnos je imel do svojega početja in (do bitij na njegovem začetku) do ptic ter o čem vsem nam pričajo ti odnosi.

Prav odnosi med človekom in posameznimi živalmi so kot del univerzalnega, prvinskega odnosa človek - narava v zadnjih letih ponovno v središču pozornosti nekaterih družbenih ved (antropologije!) in med njimi, na primer v Franciji, predvsem etnologije.⁷¹

42

V Franciji se je od 1970-ih let pomembneje razvijala celo posebna smer v etnologiji, etnozologija⁷², ki je bila sicer pod močnejšim vplivom naravoslovnih znanosti. Živali, njihovi različni pomeni ter s tem povezana znanja in verovanja pa so v zadnjem času vse bolj pogosto, tudi kot reakcija na dokaj prakticistično etnozologijo, predmet raziskav novejših smeri v francoski etnologiji (smeri, ki je na pohodu) - etnologije simboličnih praks.⁷³

Oživitev zanimanja za odnose (tako pomembne za ravnotežje v naravi) med človekom in živaljo ali "veliko vrnitev" živali nekateri vzročno povezujejo s sodobno ogroženostjo in z izginevanjem posameznih živalskih vrst ter s problematičnim genetskim eksperimentiranjem z njimi (zavoljo pridobivanja več hrane ali kar iz radovednosti). V bistvu oživljenega zanimanja pa so spoznanja, do katerih lahko ob tem pridemo o nas samih. Tako je na primer spoznanje, da nam "oblačila iz konjske kože govore pravzaprav o družbenih razmerjih" oziroma da je jedro odnosov, ki jih imamo z živalmi, predvsem splet gospodarskih in družbenih sestavin.⁷⁴ In, povedano z mislijo, ki jo je zapisal Keith Tester v delu *Živali in družba*⁷⁵ in z njo označil "novo koristnost" teh bitij: "Živali pomagajo človeku, da lahko sploh premišlja človeško" oziroma da lahko definira človečnost.

Prav lov, ta splet posebnih odnosov med človekom in živaljo, pomeni takrat, ko njegov namen ni zgolj obramba in preživetje človeka (kot naravni sestavini življenjskega kroga, v katerem se v medsebojni odvisnosti gibljejo živali same), vir vprašanj in premišljanj o humanosti in celo iz njih izpeljanih pozitivnih ali negativnih družbenih vrednotenj. Dejstvo, da kdo lovi in je neko žival (ko to ni neizogibno za njegovo preživetje), postane lahko določilo njegove "slábsti", dobrodošel razlog za posmeh in hkrati možnost za poveličevanje "naše dôbrsti" zaradi drugačnosti v tem oziru. Edmund Leach je, na primer, ugotavljal, da lahko neka družba izrazi svoje uvrščanje posamezne živali kot hrane ali nehrane za obsodbo neke druge družbe, z ustvarjanjem mnenja, da "naše uvrščanje ni

⁷¹ D. *Chevallier*, *Avant-propos, Des hommes et des bêtes*, Terrain 10, Paris 1988, str.5.

⁷² Strokovni izraz sta prva (leta 1914) uporabila Američana Henderson in Harrington, v naslovu dela "Ethnzoology of the Tewa Indians". Navedeno po: D. *Chevallier*, navedeno delo, str.6.

⁷³ D. *Chevallier*, navedeno delo, str.6,7.

⁷⁴ D. *Chevallier*, navedeno delo, str. 5.

⁷⁵ K. *Tester*, *Animals & Society, The humanity of animal rights*, London/New York 1991, str.48.

samo pravilno, je še moralno primerno in znak naše superiornosti". To trditev je ilustriral s francosko navado jedenja žabjih krakov, zaradi česar Angleži pejorativno označujejo Francoze z imenom žabarji.⁷⁶

Na Slovenskem sta prav ptičji lov in jedenje ptičev povzročila nekaj podobnih družbenih vrednotenj. Norčevanje porabskih ptičarjev,⁷⁷ revnejših (kmetov) želarjev (ki so brinjevke sicer lovili, a večinoma samo za prodajo), na račun gospode, ki jih je jedla (in posebno cenila njihovo klobasasto črevo, polno brinovih jagod), je že tak primer. Iz posmehljivih besed, češ, "ka gospoda drāk djej" (drek jé), veje občutje moralne premoči socialno inferiornih nad sicer socialno superiornimi. Drug primer priča o obrnjeni moralni premoči: pejorativno mnenje pripadnikov že prosvetljenih, omikanih mestnih socialnih slojev (med katere so se povečini uvrščali pisci v Novicah)⁷⁸ o poglavitnih kršilcih prepovedi ptičjega lova. Ko so vzklikali: "Živili ptiči! Gagnili njih loviči!", so kot tiste, pri katerih ni bilo moč upati v prevzgojo, omenjali ljudi s socialnega dna, pastirje in druge "sirove" ljudi, "lenuhe in postopače, ki nimajo kaj družega početi in katerim je za lastni dobiček več, kakor za občni blagor". "Dobri" mestni omikanci so pri obsojanju "slabih" ptičarjev seveda pozabljali, da sami ptic morda res niso lovili, a jih je marsikateri med njimi še vedno rad jedel.⁷⁹

Zelo tipične za obsodbo drugega, zraslo iz lažne lastne moralnosti, pa so bile prave papirnate vojne "ptiče ljubečih" Slovencev proti "ptiče lovečim in žročim" Italijanom (sicer res nam sosednjim, a nikakor ne edinim lovcem in jedcem ptic pevk v Evropi). Takšni spisi so prihajali tu in tam nekako od 1840-ih do 1930-ih let. Oblikovali so negativen stereotip o Italijanih, verjetno dokaj splošen, saj se celo iz svojega otroštva spomnim prvega starševskega poučevanja o pticah: da moramo skrbeti zanje in da jih "grdi Italijani" jedo. Sočen primer prej omenjene besedne vojne pa je Erjavčev⁸⁰ stavek iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja: "Najhuje se jim (drobnim ptičkom) godi na Laškem, kjer izza vsacega grma preži na-nje lakomen Lah, ki podavi vse, kar perje nosi, naj ima še tako malo mesa," in leta kasneje (1928) posmehljive Šašljeve besede, da "se ravno v Italiji, kjer je pokončevanje največje, radi ponašajo s tisočletno kulturo".⁸¹

Zaradi svojega razvpito ljubečega odnosa do ptic, s katerimi se je "slovenski narod rad pečal", saj so bile "že od nekdanj njegove ljubljenske"⁸², smo si, moralno premočni, jemali pravico obtoževati "lakomne" sosede. Stereotip, kakršnega smo tako Slovenci ustvarili o Italijanih, "morilcih in jedcih ptičev", je nastal sicer na podobni osnovi (odnosu neke družbe do posamezne živalske vrste oziroma do neke živali kot hrane ali nehrane) kot angleški o žabarskih Francozih, a pošten ni bil. Za vpitjem o grdem početju sosedov se je namreč skrivalo skoraj nič boljše

⁷⁶ E. Leach, *Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse*, in E.H. Lenneberg (ed.), *New Directions in the Study of Language*, Cambridge 1964, str.31. Navedeno po: K. Tester, navedeno delo, str.49.

⁷⁷ Á. Pável, navedeno delo, str. 147.

⁷⁸ *Novice XXI.*, Ljubljana 1863, str.279.

⁷⁹ V Slovenski kuharici M. Pleiweis, ki je prvokrat izšla v Ljubljani leta 1868, najdemo recepte za "drozge (drešeljne) in brinovke s polento", za "pečene drozge ali brinovke", za cipe... (na straneh 117, 146).

⁸⁰ F. Erjavec, *Domače in tuje živali v podobah*, III. del, Ptice, I. snopič, Celovec 1870, str.17.

⁸¹ I. Šašelj, *O zatiranju ptic selivk po Italijanih*, *Lovec XV/1928*, str.28.

⁸² F. Erjavec, navedeno delo, str.3.

lastno. Dvoličnost "razsodnikov" izpričujejo na primer tile stavki: "Ptice lovimo pri nas po večini le zaradi lepega petja, Italijani jih pa lové... zato, ker se jim zde slastna jed." In ob tem, ko ptice Slovincem le prepevajo, "naš tičar" lovi "cipe, šoje, brinovke in še nekaj drugih ptic, da si pripravi iz njih okusno večerjo". Ker je "kolikor toliko usmiljenega srca", ptic ne mori v množinah, le cipe, "ko se selijo čez Ljubljansko barje proti jugu, češ da se tu zredé in jih ne privošči(jo) Italijanom".⁸³

Na Slovenskem so se torej ukvarjali s ptiči prav meseno, in ne samo poduhovljeno. V Stoletni pratiki 19. stoletja⁸⁴, ki je bila prvokrat natisnjena 1840. leta, stoji neizprosno zapisano, da šele "kar jih (ptičic) našinci domá ne polové, jih podavijo Lahi na Laškem".

In prav Brda so bila (poleg Porabja, Ljubljani bližnjega Dolenjskega, Krakovega in Trnovega, Kroke in Tržiča) eden izmed tistih koščkov slovenskega ozemlja, na katerih je bil ptičji lov bolj razširjen.

BRIŠKI PTIČARJI, SOCIALNA SKUPINA (?) MED DOVOLJENIM IN PREPOVEDANIM

Pisanje o ptičjem lovu v Brdih in o tamkajšnjih ptičarjih je etnoarheologija spomina. Iz glav starih "tičarjev" in tu in tam njihovih sovaščanov izbrskane pripovedi⁸⁵ pričujejo večinoma o času med obema svetovnjima vojnama. Verjetno pa bi ne bilo hudo nápak, če bi ponovila besede iz štorije o Lajngofcih⁸⁶, da so bili Brici (vsaj nekateri med njimi iz roda v rod) "tičarji od nimar", od nekdanj. Po pričevanjih iz Gornjih Brd je bilo menda množičnega ptičjega lova konec po prvi svetovni vojni, po nekaterih drugih (iz Fojane), pa da so prav v letih po njej dostikrat nastavljali pticam, da bi laže preživeli. Podobno je sporočeno tudi o Furlaniji, kjer je tedaj ptičji lov "pomenil vir zaslužka in vsaj nekaj mesecev prepredil silno revščino ljudi".⁸⁷ Revščina je imela tudi v briških vaseh, v marsikateri hiši svoj kot. Sredi 19. stoletja je na primer Kociančič⁸⁸ napisal, da je "Briska dežela, kakor vsaka vinska dežela vboga". Surovo stvarnost te "mizerije" odslikujejo spomini na preživljanje v letih pod Italijo. Za tiste z lačnimi želodci je bila takrat dobra celo izkopana poginula svinja. Jedli so, kar so le mogli: polže, žabe, rake. In ptice. "Otroci smo dobili (le) pol ptička." Pticom so torej nastavljali revnejši Brici povečini zato, da so si priskrbeli hrano (in obenem uničevali večne poljske škodljivce, saj "tud ptiči, če kaj pozobali, je blo pónzat") le zase, "za preživet", kadar jim je delo na kmetiji (tudi če so bili koloni) to dopuščalo. Tako, za lastne potrebe, so menda lovili skoraj pri vsaki hiši.

⁸³ *Ciparji, izumirajoči lovci*, Življenje in svet, 4, Ljubljana 1928, str.636.

⁸⁴ *Pratika*, Stoletna pratika devetnajstega stoletja od 1801 - 1901, Ljubljana 1880 (četrti natis - prvi 1840), str.208.

⁸⁵ Terenski zapiski M. Ložar iz leta 1953, P. Medveščka iz leta 1957, K. Plestenjaka iz leta 1958 in I. Smerdel iz leta 1990.

⁸⁶ P. Medvešček, Kako so tiči Lajngofca pokončali, Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravce n štorje od Matajurja do Korade, Ljubljana 1990, str.112.

⁸⁷ T. Miotti, navedeno delo, str.521,522.

⁸⁸ S. Kociančič, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853, Arkiv za povjestnico jugoslavensku III., Zagreb 1854, str.191.

Vendar "kaka vas ni imela nobenega tičarja, kakšne pa po tri ali več".⁸⁹ In nekaterim izmed njih ptiči niso pomenili preživetja le kot domača hrana, temveč predvsem kot zaslužek s prodajo: mrtvih ptic za hrano in živih za držanje v kletkah. Ti ptičarji so se ukvarjali s ptičjim lovom "na veliko". Bili so ljudje s sezonskim "poklicem", jesenskim in deloma zimskim (v času ptičjih selitev). Povečini so sodili med tiste prebivalce briških vasi z malo ali nič zemlje.⁹⁰ Pomenijo socialno skupino, ki je po eni strani zaradi nekaterih skupnih značilnosti (na primer družbene obrobnosti njenih pripadnikov, izbire enake dejavnosti kot enega izmed možnih načinov preživljanja) to bila, po drugi strani, v primerjavi s sorodnimi lovskimi družčinami, pa to sploh ni bila. Ptičarji so bili neformalna socialna skupina, povečini brez točno določenih medsebojnih odnosov, brez gospodarskega in "tehničnega" sodelovanja. (Tisti iz iste in morda še iz sosednjih vasi so se sicer nedvomno poznali.) Imeli so menda (tudi) nepisano pravilo⁹¹, po katerem naj bi si ne zasedali stalnih mest in pobirali v različne pasti ujetih ptic, vendar je zanje značilen individualizem, med seboj skoraj niso sodelovali, razen pri učenju ptičarskih znanj. To pa je ponavadi potekalo v rodbinskem krogu in se je prenašalo iz roda v rod. "Moj oče je tud lóvu tiči in moj stric, brat od óča je tud lóvu tiči, nei." Tako lahko o ptičarjih zapišem, kot je že ugotavljal Jean Jamin o tistih iz francoskih Ardenov,⁹² da so "skupina", ki je ne označujejo notranja, temveč samo zunanja razmerja; njihova posebna razmerja do naravnega okolja in širše družbene skupnosti.

V tej zadnji briški ptičarji, ki so nastavljali "poklicno", za prodajo, niso bili prav priljubljeni. Sovaščani so imeli drugačen odnos do tistih, ki so kot eni izmed njih lovili ptiče le za lastno preživetje, kot do onih, ki so to počeli za zaslužek, pa čeprav je bil tudi ta namenjen preživetju. Negativen odnos do slednjih izpričuje na primer spomin na Furlana iz Krmina (Cormonsa), ki je menda prihajal na briški rob, v Soško dolino okoli Anhovega in Plav, ter odkupoval ptiče. Prenočeval je lahko le pri ptičarjih, "drugi ga niso marali preveč" (ne njega in ne njegovih gostiteljev). Prav tako negativen odnos pa je čutiti tudi v imenu,

⁸⁹ Za briške vasi ustno sporočenih podatkov žal ne morem pod preti s podobnimi, zapisanimi v arhivskih virih. Za Brdom bližnjo Prvačino pa je na primer neposredno sporočeno, "da pred nekoliko leti (pred letom 1885) je bilo skoraj toliko ptičarjev, kakor v občini hiš". Iz: Archivio di stato, Gorica, *Protezione degli uccelli utili all' agricoltura (1885)*, Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860-1915), Busta 14, N.Fasc. 106, N. 537.

⁹⁰ Á. Pável, ki je ptičji lov v Porabju imenoval kar "ljudski poklic", podobno socialno označuje njegove nosilce: "Najbolá ti srmaštji (siromašni) liddjé, žlárdjá (želarji) lovijo lanforá (brinjevke) pa sí s ten pejnezon (denarjem) lipou pomorájo." (Iz: Á. Pável, navedeno delo, str.148.) V prid predpostavki, da so bili ptičarji morda kar nekaj stoletij svojevrstna socialna, (sezonska) poklicna skupina, priča na primer na Slovenskem ne tako redek priimek Tičar. Njegov izvor je za sosednjo Hrvaško pravnozgodovinsko utemeljen. V delu Prinosi za hrvatsko pravno-povjestni rječnik (V. Mužuranić, Prinosi..., Drugi dio, JAZU, Zagreb 1908-1922, pretisak Zagreb 1975, str.1191) preberemo: "ptičar...onaj koji lovi ptice: bila je to dužnost nekih kmetova. Zvali su tu dužnost ptičarija." In dalje, za primer ("iz urbara modruškoga"): "Bartol ptičar ima zemlje...od toga služi ptičarju." Na koncu je še sklepanje na podlagi tega in še enega podobnega primera: "Bit će, da su u oba slučaja ptičari po zanimanju." Za Zagreb pa je za 14. stoletje sporočen priimek Ptičar Vlkota.

⁹¹ Podobno je o ptičarjih iz Farkašovcev zapisal tudi Á. Pável (v navedenem delu, v njegovem prevodu v tipkopisu, str.17).

⁹² "Skupino pravzaprav določa ravno tisto, kar ni." V: J. Jamin, navedeno delo, str.32. Drugače pa je (bilo) kot kaže v Italiji, kjer so ptičem nastavljali ponavadi tako limanice kot mreže, na načina "bresciana" in "roccolo", za katera so bili potrebni vsaj štirje možje. L. Ghidini tako piše, da ptičji lov pomeni kolektivno veselje, "l'uccellazione invece dà un piacere collettivo..." (v: L'Uccellatore, Milano 1929, str.13).

zapisanem za ptičarje v Velendolu, kjer so jim rekli "g(h)rbuni", kar je morebitna narečna oblika za grdúne, "malopridne, malo vredne ljudi"⁹³. Razberemo pa ga še iz mnenja o "slougenca" (zapisanega v Avškem), o nekakšnem ptičjem prazniku, znanem po vaseh Gornjih Brd. Tega "so poznavali le ptičarji in barabe".

S "slougenca" vstopamo v območje dovoljenega in prepovedanega; na mejo med enim in drugim. "Sloug(h)enca"⁹⁴, sicer lokalna šega, sporočena le za Gornja Brda, je pomenila slovo od ptičjega lova, dan, po katerem so lahko ptice spet brez strahu posedale po drevju. O njej je iz Avškega pripoved, da je "to dan, ko je Noe spustil iz barke ptice". In znan je bil rek, da "po slougenca pade zima v hrupo (brezno)". Kot kaže, je bila svojevrsten sezonski "rite de passage", ki so ga ptičarji ob jedi in pijači obhajali tri dni pred pustom. Označeval je prehod med dovoljenim in prepovedanim (v resnici zakonsko določenim), med zimo in pomladjo, in menda pomenil tudi dan, ko so stari sprejemali medse mlade ptičarje.

Čeprav je "slougenca" v Brdih lokalno zamejena šega, so podobna obhajanja prehoda oziroma konca ptičjega lova izpričana še ponekod na Slovenskem: pri kroparskih ptičarjih in pri krakovskih in trnovskih posebnejših, ciparjih (za oboje so bile mejni dan Verne duše, prehod med jesenjo in zimo).⁹⁵ Ptičarje, to sicer neoprijemljivo družbeno skupino "poklicnih individualistov" je torej nekaj le notranje povezovalo, vendar je bilo tudi medsebojno druženje ob koncu ptičjega lova bolj posledica zunanjih razmerij, njihovega odnosa s širšo skupnostjo. Iz te je namreč zelo stvarno, prav nič "šegavo" prihajala zakonsko določena prepoved ptičjega lova med 31. januarjem in 1. septembrom, v mesecih gnezdenja. Takšno sporoča na primer oznanilo goriškega županstva iz leta 1867 (ponovitev enakega iz leta 1854),⁹⁶ ki hkrati dovoljuje svoboden ptičji lov od prvega septembra do konca januarja, "dal 1. Settembre fino a tutto gennaio dell'anno susseguente si potrà liberamente prendere uccelli", vendar prepoveduje uporabljati krute priprave, "di servirsi di mezzi crudeli", zanke in "laštre", "di servirsi ... nominatamente di lacci e di pietre disposte ad uso di trappole". Še bolj določeni, tudi kar se vrst ptic tiče, pa so bili deželni zakoni "na obrambo koristnim ptičem" iz let 1870, 1874 in 1875.⁹⁷ Po njih so ptiči, ki so jim najpogosteje nastavljali (za hrano: brinjevkam, cararjem ali dreskačem, kosom, šojam... in držanje v kletkah: liščkom, čižkom...), sodili med tiste, "katerih od 31. januarja do 1. septembra nij loviti ali ubijati, vendar od 1. septembra do 31. januarja jih je ubijati ali loviti, a samó s privolitvo ondúkajšnjega zemljiškega gospodarja, občinskega župana in tistega človeka, ki ima lovsko pravico."

⁹³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I, Ljubljana 1970, str.754.

⁹⁴ "Slougenca" je zelo verjetno pisava za sloujenca, kar je narečna oblika za slouljenica od glagola slouiti koga = posloviti se od koga (Pleteršnik II, 514). Beseda bi tako pomenila praznovanje ob slovesu, ob koncu česa, v tem primeru ob koncu lova ptic. (Razlago je posredovala ga. F. Benedik z Inštituta za slovenski jezik SAZU.)

⁹⁵ "Vsako leto okoli Vseh svetnikov, po končanem lovu, so ptičarji imeli svojo zabavo." Iz: Z. Šmitek, Ptičarji in ptičarja v Kropi, tipkopis, str.3. "Loviti čez Verne duše mu prepoveduje ciparska čast. Ni ga namreč pravega ciparja, ki bi se ne držal starih pravil." Iz: *Ciparji, izumirajoči lovci*, Življenje in svet, 4, Ljubljana 1928, str.638.

⁹⁶ Archivio di stato, Gorica, *Norme sull' uccellazione, Notificazione (1867)*, Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 326, Fasc. 680, N. 1466.

⁹⁷ A. *Globočnik*, *Nauk slovenskim županom*, Ljubljana 1880, str.23,24. (A.G., c.kr. okrajni glavar v Postojni, je Nauk napisal konec 1870-ih let.)

Ptičji lov tako nikoli ni bil popolnoma svobodno početje. Nekdaj so ga gospostva sicer v splošnem prepuščala podložnikom, a ne brez plačevanja odškodnine,⁹⁸ v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja pa so morali imeti ptičarji zanj dovoljenja. Vsaj za Brda je o njih ustno sporočeno. Dovoljenja so jim ponavadi izdajali občinski župani, ki so jih ptičarji navkljub moči zakona menda marsikd nemoteno ukanjali. O tem povedno priča dopis, ki ga je "Slavnemu c.k. okrajnemu glavarstvu v Gorici" leta 1885 napisal župan Brdom bližnje Prvačine.⁹⁹ V njem poroča o le treh za ptičji lov izdanih dovoljenjih (v vasi, v kateri je bilo "skoraj toliko ptičarjev kakor v občini hiš"), za katera so "imenovani plačali v občinsko denarnico takso 2 goldinarja za ptičji lov ptičev z debelim kljunom, ki se ne žive o kmetijstvu škodljivih živalih". In hkrati priznava, "da ti, ki si sprosijo dovoljenje, prestopijo radi meje postave, in to tudi, ako bi sleherni vsaki dan imel svojega nadzorevalca". Tako pojasnjuje svojo odločitev, da je "županstvo silno skromno v dovoljenjih".

Kaj vse se je v resnici dogajalo in ostajalo skrito prvačinskemu in drugim, tudi briškim županom, z ali brez njihovih dovoljenj, lahko le premišljamo. V Brdih, kjer je bil ptičji lov pomembna sestavina življenja za mnoge izmed tamkajšnjih prebivalcev, so kršitve dovoljenj in nastavljanje brez njih menda pomenili preživetje. Socialno "skupino" plenilcev ptic je tako označevala še ena, iz odnosov z "zunanjo", s širšo družbeno skupnostjo zrasla sestavina: tajnovitost.

PTICE, PASTI IN NARAVNA PAST, OKOLJE

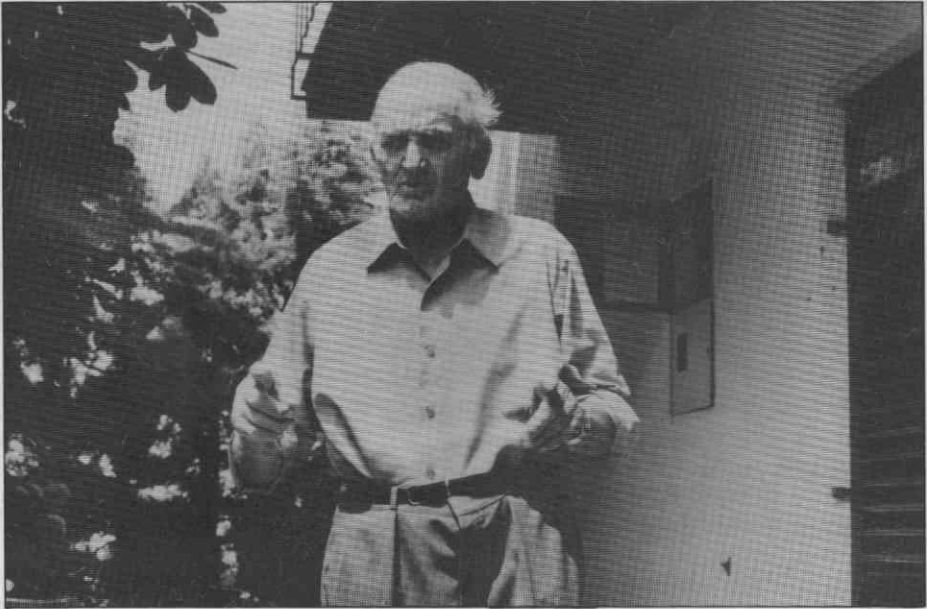
Briški ptičarji so do potankosti poznali svoje naravno okolje in v njem stalno ali občasno naseljene ptice. Zaznavanje najneznatnejših sprememb v tem okolju je pogojevalo opravljanje njihovega "poklica". Kot kaže, so bili ti plenilci ptičev hkrati svojstveni ekologi, ki so manj posegali v naravno ravnotežje Brd kakor marsikdo drug s svojim početjem. "Človek je korenito spremenil nekdanjo rastlinsko odejo Brd in vsled tega posega se je spremenilo tudi živalstvo," so ugotavljali mladi briški naravoslovci.¹⁰⁰ Star fojanski ptičar Venceslav Fikfak pa natanko ve, da so bile določene ptice vedno tam, kjer so rasle določene poljščine in drugo rastlinje. Zaradi rabe škropiv in ker zaradi prevlade monokultur marsikaterega rastlinja ni več, so nekatere ptičje vrste iz Brd skorajda izginile (kot menda brinjevka).

V letih med svetovnimi vojnami pa so nad mehкими griči letale še vse mogoče ptice in jesenski čas njihovih selitev je briškim ptičarjem prinašal svojstveno žetev. Ta je trajala "od mesca augusta - dóker je perje gor" (dokler je listje na drevju, tja do novembra). Jeseni so nastavljali predvsem šojam, "se je šlo za šoje", a tudi kosom in "drózom" (kot so imenovali cararje ali drskače), čeprav je bilo "rèčeno, kar ptiču pevcev, da ne lovit".

⁹⁸ E. Umek, navedeno delo, str.487.

⁹⁹ Archivio di stato, Gorica, *Protezione degli uccelli utili all' agricoltura (1885)*, Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860-1915), Busta 14, N. Fasc. 106, N. 537.

¹⁰⁰ V poglavju Naravoslovne značilnosti v zborniku *Noi e il Collio - Mi in Brda, Un libro nato nella scuola per la scuola - Ustavjamo v šoli za šolo*, Gorizia - Gorica (1990), str.110.

Ciril Šibau, rojen leta 1902, kmet (nekdanji kolon) iz Fojane št. 26, med pripovedovanjem o nastavljanju limanic, "beščad". (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ Ciril Šibau, born 1902, peasant (former colono) from Fojana No 20, narrating about setting lime-twigs, "beščade". (Photo by I. Smerdel, 1990) ♦ Ciril Šibau, nato nel 1902, contadino (ex colono), abitante al n.ro.civ. 26 di Fojana, mentre racconta come veniva sistemato il ramo di vischio con la pania - "biščada". (Foto I. Smerdel, 1990)

Na limanice, briške "biščade, beščade"¹⁰¹, so sedale razne ptice. Glede na to, za kaj so jih lovili, so imeli do njih različne odnose. Šoje (in srake), ki med pticami pevkami sodijo v družino vranov in veljajo za roparice, "ravbajo jajca in mladiče drugih", so nemoteno, od nekdanj dovoljeno pobirali z limanic zato, da bi jih jedli. Vendar, sraka "je dobra za jest; ma je bolj šoja - kos je pa še bolj in droz - še bolj". Kosu, ki je sicer "préznan pevc", so nastavljali tako za hrano (in prodajo v ta namen) kot za držanje v kletkah (in prodajo v enak namen). Nekatere druge, manjše ptice, nepomembne za dom in za trg, pa so spuščali. O "dolgorápkah, dugarápkah" (iz družine sinic) Venceslav iz Fojane pomni, kako so bile prav v napoto, tako da jih je "mogu lovit ven". In za "králjča" (rumenoglavega kraljička) je bilo "škoda, de je umazu bêks (lim)". "Pa kaj čte s tistem tičem, ko ga ni neč, nei?"

Ob koncu jesenske ptičje žetve je briški gozd ostajal tihotno sam. Gradnik ga je, takega, prelil v pesem: "Odletele bodo šoje, sinice skrile bodo se...in samo vran kričavih jate črne se vsele bodo na njegove hoje."¹⁰² Za takšen kraški čas je Kosovel napisal: "V jesenski tihi čas prileti brinjevka na Kras."¹⁰³ In ko na polju tudi v Brdih "že nikogar več ni", ko je prihajala zima in z njo brinjevke, selivke iz severne Evrope, se je začel lov nanje; prepovedani lov "na laštre" (pod skrli,

¹⁰¹ "Beščada" je v Brdih ime za paličico, namazano z "beskom", s ptičjim limom. Ime "besk, bêks" izvira iz it.: vischio - ptičji lim, ta pa iz latinskega imena za rastlino, iz katere so ga pripravljali, za belo omelo (*Viscum album* L.).

¹⁰² A. Gradnik, Gozd v jeseni, Izbrane pesmi, Ljubljana 1964, str.110.

¹⁰³ S. Kosovel, Balada, Srečko Kosovel, Miran Jarc, Izbrano delo, Ljubljana 1969, str.18.

kamnite plošče). "Drénovka" in "žbrinca", kot so brinjevko različno imenovali, "je vánč (večja) ko kos", bolj debela. Radi so jo jedli in jo, na trgu cenjeno, dobro prodajali.

A v Brda so brinjevke prihajale morebiti le bolj poredko kot na Kras (porasel z brinjem, z njihovo priljubljeno hrano) in še kam drugam (na primer v slovensko Porabje ali v še bolj odmaknjene francoske Ardene)¹⁰⁴, koder so ptičarji čakali le nanje. Iz Vipolž je sicer zapis, da so te ptice včasih "prišle pozimi v velikih množinah" in lov nanje "na veliko" nam morda sporoča tudi praznovanje "slougence". To menda ni pomenilo obhajanje konca vrabčjega lova, saj so Brici pozimi nastavljali "laštre" (poleg brinjevkam) povečini le še vrabcem. Kot pravi osamljen zapis iz Fojane, pa so v zimskem času "nalóžli beščade" še škorcem, na drevesa kakija, na katera so sedali h gostiji. Tako vrabci kot škorci so jim pomenili hrano. In prve, sicer vredne "za en ocvirk", so lahko tudi prodajali oziroma menjali. "Taljani so dali eno patrono za enga grábca."

Pomlad je prihajala v Brda kot čas ptičev in ne ptičarjev. Vendar med slednjimi ni manjkalo takih, ki so znali obiti zakone in so jih kršili tudi v tem obdobju. Predvsem tisti člen, ki je strogo prepovedoval "jemati jajca in zarod iz gnezd, kakor tudi uničevati in odnašati gnezda sama".¹⁰⁵ Dejstvo, da so takšno prepoved sploh zapisali, priča o pogostnosti početja. Ponekod (po zapisu iz Slepega Vrhovlja) so zalezovali in potem plenili večinoma gnezda srak, vran in šoj. Iz njih so jemali godne mladiče, da bi jih jedli. Po vseh Brdih pa je bilo splošno uveljavljeno zalezovanje kosjih staršev, "grdelinov"¹⁰⁶ (liščkov), "lújerjev"¹⁰⁷ (čížkov) in le redko slavcev¹⁰⁸. Iz gnezd so jim jemali mladiče, da bi si vzgojili pevce, hišne ljubljence, ki so jih doma držali v kletkah, "ščájplah"¹⁰⁹. Ptičarji, ki so pojoče liščke, čížke in kose tudi prodajali, so jih menda bolj množično lovili jeseni na limanice, tako kot še marsikje na Slovenskem (gl. preglednice).

Za gnezda so vedeli, kje naj jih iščejo. "Kos, on nardi narvéč na kákšni rbidi (robidi), tko da ne more prit kákšen ropár, nei. U skritem. Grdelin pa napravi prou gniéздеce. Najvéč tko po kákšnih smriékah, po ciprésah." Kako natanko so poznali svoje ljube ptičje žrtve in koliko časa so porabili za zalezovanje, da bi ne zamudili pravega trenutka, lahko razberemo iz žive pripovedi Venceslava iz Fojane: "*Za zra(ó)unát grdelinča, najliépš d^e sej(se) je nájdlo g(h)niéзде, in polej tiste mlade se je diénlu nótr u ščajplu (ščájpla se je pustila t^m blizu g(h)niéзде) en potem da je nosila starka jest en čas; je nosila jest, en polej k^e so bli veliki, pol se je neslo proč. Je nosila na ščajplo in dájala jest t^m. Kósa se je navadno lih t^{kú} ujélo, k^e d^er k^e so bli veliki že u g(h)niéзде, k^e so tel že téči v^en (predno so vzleteli). T^ekrat se ga da ujét z roko."*

¹⁰⁴ O tem v navedenih delih Á. Pávla in J. Jamina.

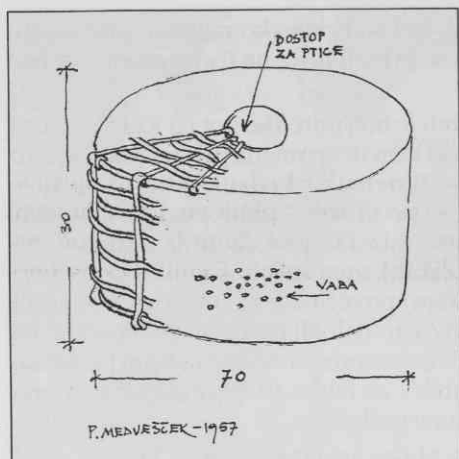
¹⁰⁵ Razglašeno prvikrat leta 1854 in potem leta 1867 (gl. op. 25). Enako lahko preberemo tudi za leto 1925 v: *Ne sikajte po ptičjih gnezdih*, Gospodarski list, Leto IV, šte. 4, Gorica 1925, str.73.

¹⁰⁶ "Gardelin, grdelin", iz it.: cardellino - lišček.

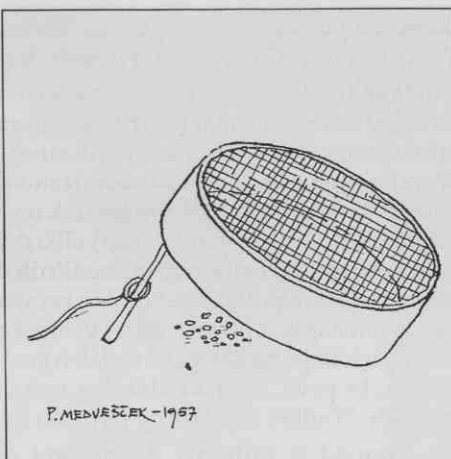
¹⁰⁷ "Lújer, lújerč", iz it.: lucherino - čížek.

¹⁰⁸ "Slávca se ni moglo zravnat (vzgojiti) doma", je povedal Venceslav iz Fojane. F. *Erjavec* je o njem pisal (v navedenem delu Domače in tuje živali v podobah, 1870, str.95): "Slavca ljudje radi imajo po hišah, toda ga je za dolgo časa težko vzdržati živega."

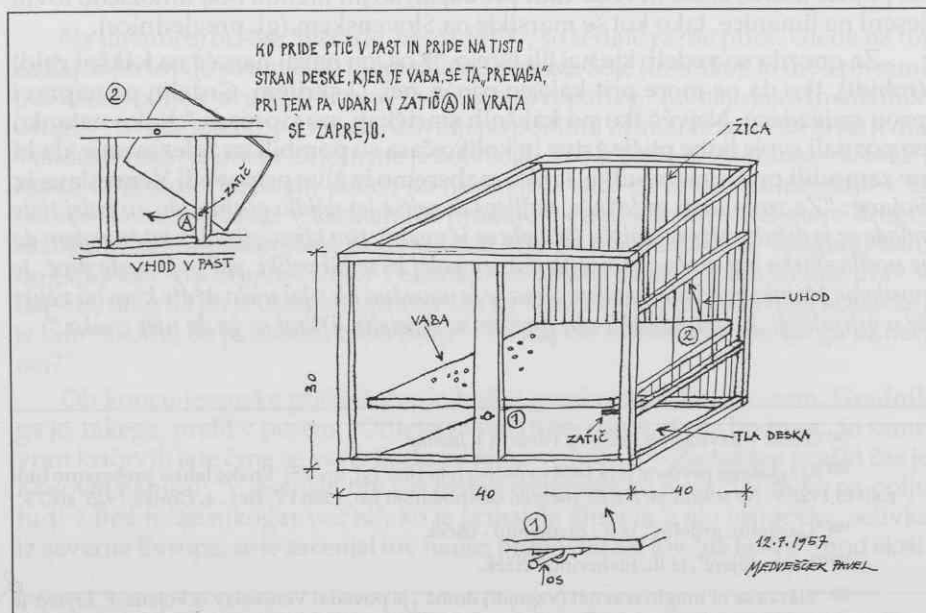
¹⁰⁹ P. *Medvešček* je zapisal (v tipkopisu Ptičji lov v severnih / Gornjih / Brdih) večbrških imen za ptičjo kletko: ščajplca, ščajba, kajba, kobača, klonja, ščebana. "Ščajpla" in njej podobna imena so nastala verjetno iz it.: gábbia - kletka, oziroma: gabbia - (polna) kletka.

"Cajnik", pasivna komorna past, izpričana v Žarščini, Slepem Vrhovlju in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Cajnik", passive box trap, mentioned in Žarščina, Slepo Vrhovlje and in Brezovik. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Cajnik", trappola passiva, documentata a Žarščina, Slepo Vrhovlje e Brezovik (Disegno P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

"Rešeto", težnostna komorna past, izpričana v Žarščini, Seniku, Slepem Vrhovlju, Golem brdu in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Rešeto", gravitational box trap, mentioned in Žarščina, Senik, Slepo Vrhovlje, Golo brdo and Brezovik. (Drawing by P. Medvešček 1957, from the author's archive) ♦ "Rešeto", trappola a peso, documentata a Žarščina, Senik, Slepo Vrhovlje, Golo Brdo e Brezovik (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

"Vagenca", težnostna komorna past, izpričana v Seniku in v Slepem Vrhovlju. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Vagenca", gravitational box trap, mentioned in Senik and in Slepo Vrhovlje. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Vagenca", trappola a peso, documentata a Senik e a Slepo Vrhovlje (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

Med pastmi, ki so jih poznali v Brdih, so ptičarji jeseni najsplošneje uporabljali limanice, "beščade" in pozimi "laštre". Tu in tam pa so vendarle nastavljali še druge izmed na Slovenskem znanih pasti za ptičji lov (gl. preglednice). Raba zank (tipa pasivnih pasti) je sporočena za Cerôvo, Medano in Kozano. "Lècen" (kot je njihovo ime v Cerôvem zapisal Erjavec v svojo "potno torbo"¹¹⁰), "lâc" ali "lêc", narejen iz konjske žime, so nastavljali šojam na njihove poti in kosom v "bršnin" (bršljan), kamor so prišli zobat plodove. Ob njihovem vzletu so se zanke zadrignile. Te priprave iz konjske žime so drugod na Slovenskem pogostejše (in v različnih oblikah) uporabljali. Cenili so posebno zanke iz bele, manj vidne žime. Pogostejša raba zank pa je bila najbolj neposredno povezana s prisotnostjo konj v hlevih.¹¹¹

Izmed pasivnih pasti so menda ponekod v Gornjih Brdih nastavljali še pripravo (pasivno komorno past), podobno mišnici, imenovano "cajnik". V njo so se ptice ujele tako, da so šle po ponujeno zrnje skozi ozek vhod, ki je onemogočal vrnitev v prostost.

Posamično so izpričane tudi nekatere aktivne pasti. V Gornjih Brdih sta taki na primer "rešeto" in "vagenca", težnostni komorni pasti, na Slovenskem skoraj splošno znani (gl. preglednice), povečini za lov manjših ptičev, sinic in vrabcev. Pri prvi je skriti ptičar s potegom za vrstico spodmaknil paličico, ki je podpirala rešeto. To je ob svojem padcu ujelo ptico (ali ptice), ki je pod njim zobala nastavljeno zrnje. Druga ima v svoji briški različici malce zahtevnejši, svojstven mehanizem¹¹². Tega označuje že njeno ime "vagenca". Ptica, ki je vanjo vstopila, da bi prišla do vabe, je s svojo težo povzročila, da se je "dno" kletke prevesilo in med tem premikom spodmaknilo zatič vratc, ki so se hitro zaprla.

Iz Medane je poročilo o "skôbcu", vzmetni zanki, kakršno so drugod na Slovenskem nastavljali večinoma šojam. Medanska različica je bila menda lahko kar del lešnikovega grma, v katerem so zanjo prerezali dve veji in ju potegnili skupaj. Na prvo so zgoraj privezali vrstico (žimnato?), jo potegnili skozi luknjico, narejeno v drugo vejo in jo zazankali na "drobno špičo", paličico, ki so jo rahlo vtaknili v luknjico. Za vabo so dali ali "grozdíč" ali figo. Da bi kavsnila po zalogaju, je morala ptica sestiti na paličico - zatič. Ta se je spodmaknil in sprožil zanko, ki je žival ujela za noge.

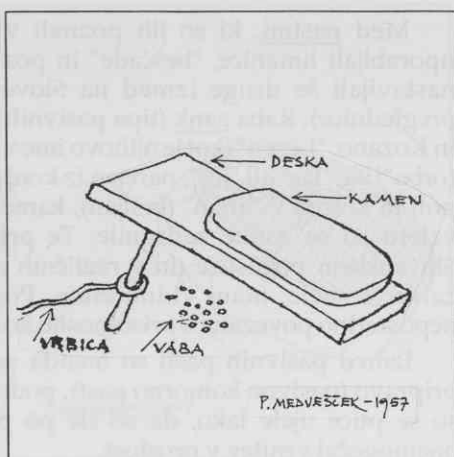
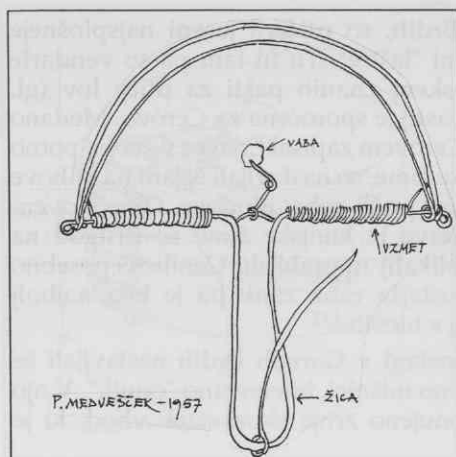
V Gornjih Brdih in v Kozani je izpričana še vzmetna pritisna past, "dratunik" ali "skôbc iz čukežna (iz žice)", kakršno so nastavljali povečini vrabcem. Sestavljena je bila iz dveh polkrožnih žic in vzmeti z ročajem, na katerega so natikali vabo. Ko jo je ptič snel, je sprožil vzmet in past ga je stisnila.

¹¹⁰ F. Erjavec, Iz pótne torbe, Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., Ljubljana 1883, str.210.

¹¹¹ A. Mrkun v svojem pripovedovanju o ptičarjih iz velikolaškega okraja (ki so nosili "zanke, nabrane na žici v gumbnici svojega suknjiča navadno kar naprej") na primer omenja, da pred njimi ni bil noben konj varen, "da ni prišel ob svoj rep" (v: Etnografija velikolaškega okraja, 1943, str.82). Na škotskem otoku St. Kilda na primer (kjer so ptice in njihova jajca letno "želi" od aprila do oktobra), pa je bila konjska žima tako pomembna, da je je en funt zadoščal za doto (po pričevanjih s konca 17. stoletja). Iz: A. Fenton, Scottish Country Life, Edinburgh 1976, str.177.

¹¹² Drugod na Slovenskem se podobne težnostne komorne pasti, imenovane "bezgova tičnica", "šulnjak", "špringles", "špringoš", "čojba", zapirajo večinoma tako, da ptica s svojo težo premakne paličico, na katero je sedla, in ob tem spodmakne tisto, ki je podpirala kletkin pokrov.

"Dratunik", vzmetna pritisna past, izpričana v Kozani, Žarščini, Seniku, Slepem Vrhovlju, Golem brdu in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦

"Dratunik", spring-pressure trap, mentioned in Kozana, Žarščina, Senik, Slepem Vrhovlju, Golo Brdo and Brezovik. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Dratunik", trappola a molla, documentata a Kozana, Žarščina, Senik, Slepem Vrhovlju, Golo brdo e Brezovik (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

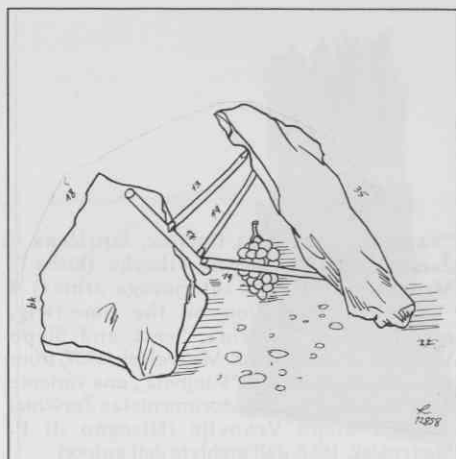
"Šplaknik", težnostna udarna past, izpričana v Žarščini, Seniku in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦

"Šplaknik", gravitational snapping trap, mentioned in Žarščina, Senik and Brezovik. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive). ♦ "Šplaknik", trappola a peso, documentata a Žarščina, Senik e Brezovik (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

Med aktivne pasti, ki so jih Brici najbolj splošno uporabljali, pa sodi kamnita "laštra" ali "podpásca", težnostna udarna past, v zahodni Sloveniji znana še z imeni "lábrca", "próglá" in "podirávka"¹¹³. Izpričana je v Vipolžah, Barbani, Fojani, Medani in Kozani in v Gornjih Brdih njena lesena, s kamnom obtežena različica, "šplaknik". Nastavljali so jo pozno jeseni in pozimi, povečini brinjevkam, "u bóšk (gozd) pod brinove grme", v naravno okolje teh ptic, v katero so se prihajale past na brinjeve jagode. Iz česa so takšno past pripravljali, kako je delovala in kam so jo nastavljali, povedno ilustrira "prepis" Vogričevega filmskega zapisa iz prvih dni februarja leta 1984 (!).¹¹⁴ Mesto lova je bilo pri vasi Vrh sv. Mihaela, v okolici Brdom ne tako odmaknjene Doberdoba. Kraški ptičar je pripovedoval nekako takole: "Lov na brinjevke z laštro je pozimi, na prastari način. Poiščem, kje se brinjevke ustavljajo. Grem iskat laštru (kamnito ploščo, skrlo). Postavim laštru, drugi kamen blizu. Potem narežem tri palice, palčke točno zmerjene, da odgovarjajo razdalji od laštre in kamna (lovec sam sproži past, da vidi, če je prav nastavljena). Naberem jagode brinja in postavim pod laštro. Ko bo jedla brinje na brinu,

¹¹³ "Lábrca" in "progla" sta imeni, sporočeni v terenskih zapiskih ekip Etnografskega muzeja (Brkini, Koprščina, Vipavsko). "Progla" oziroma "vzprožilo" (Vrsno) in "podirávka" (Kras) pa sta imeni iz F. Erjavčeve (Iz) potne torbe (Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., Ljubljana 1883, str.265 in Letopis...za leto 1880., Ljubljana 1880, str.172). V njej je tudi briško ime "podpésca, podpésica", znano iz Kozane, ki ga je Erjavec (Letopis..., 1883, str.224) zapisal v Sólkanu in razlagal takole: "Vse kaže, da se ta podirajoči klin /ki je podpiral kamnito ploščo, "skrl"/ uprav zóve podpésica (spesne - izpodrsne)."

¹¹⁴ Z. Vogrič, Lov na brinjevke z laštro (avdiovizualni zapis), 4. februarja 1984, pri vasi Vrh sv. Mihaela na SZ obronkih Krasa (blizu Doberdoba).

"Progla za tiče lovit", težnostna udarna past, narisana na Gočah v Vipavski dolini (risbe s Terena 15, Vipava, leta 1958, iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani). Ustreza opisu briške (in kraške) "laštre", "podpasice". ♦ "Progla za tiče lovit" ("P., to catch birdies"), gravitational snapping trap, drawn in Goče in the Vipava Valley (drawing from Field Area 15, Vipava, 1958, archives of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana). The drawing corresponds with the description of the "laštra" or "podpasica" used in the Brda region and the Karst. ♦ "Progla za tiče lovit", trappola a peso, disegnata a Goče nella Valle del Vipacco (Disegni eseguiti sul campo: Teren 15, Vipacco, anno 1958, archivio del Museo etnografico sloveno di Lubiana). Corrisponde alla descrizione della "laštra", "podpasica" del Collio e del Carso.

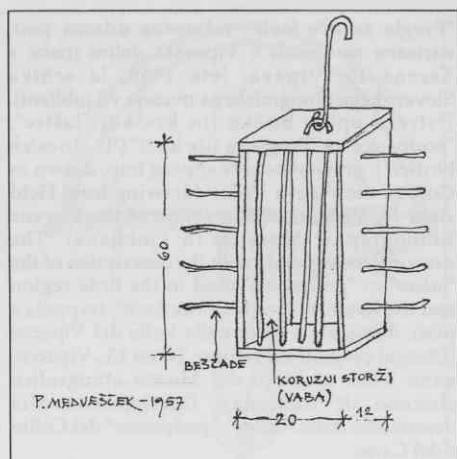
bo vidla tisto na tleh; ko bo pikala na tleh (pod laštro), bo stopila na palico, ki je ob strani. Se sproži. Laštra mora biti dovolj težka, da zmasti (stisne in s tem umori) brinjevko. Pravi kraj za nastavljanje laštrev je tudi tam, kjer je voda. Po paši pridejo brinjevke se odžejat k škauni in ko se odžejajo, spet vidijo brinje in grejo jest. Tja je treba nastaviti veje brinja za vabo, ker tam (pri vodi) ni brinjevoga grmovja."

Opis te popolne človekove manipulacije okolja, v katerem je na videz naravno celo tisto, kar sicer pomeni človekov poseg vanj (v kraškem, s kamni posejanem svetu, je kamnita past vidno naravna), dopušča sklepanje o okolju kot o bistveni, osnovni pasti. Človek ga je le izkoriščal, ga kvečjemu potvarjal in nikakor ne spreminjal. Naravna vegetacija neke pokrajine je določala vrsto pasti, ki jih je uporabljal za ptičji lov. O tem je poveden prav lov na brinjevke, ptice, ki so jim na primer v Porabju med (tudi pozimi zelene) iglavce nastavljali limanice, v Ardenih med golo vejevje zanke¹¹⁵ in na kraških tleh med kamenje in brinje kamnite progle, laštre.

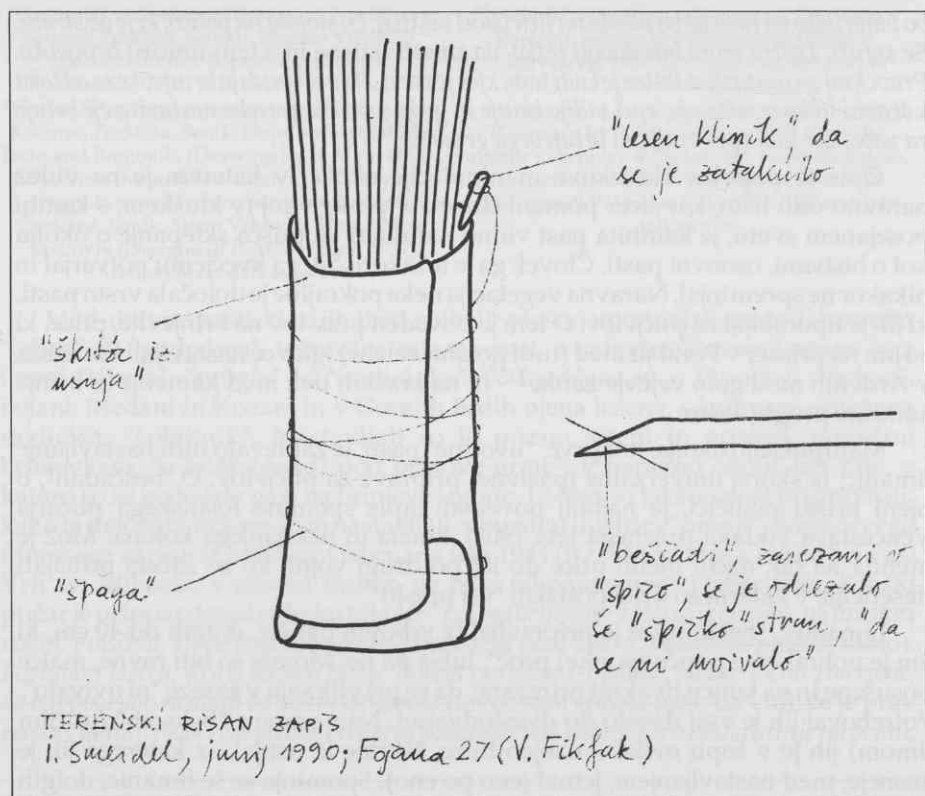
Manipulacijo okolja, kot prve, "uvodne" pasti, je zahtevalo tudi nastavljanje limanic, te skoraj univerzalne (pasivne) priprave za ptičji lov. O "beščadah", o njeni briški različici, je najbolj poveden zapis spomina fojanskega ptičarja Venceslava Fikfaka (rojenega leta 1908), kmeta in nekdanjega kolona. Mož je menda na tak način plenil ptice do let po drugi vojni, ko so začela prihajati desetletja, v katerih so Brici postajali "vsi presiti".

Limanice, "beščade" si je pripravljala iz vrbovih paličic, dolgih do 40 cm, ki jim je pobral "vse popče (popke) proč", lubja pa ne. Morale so biti ravne, malce posušene in na koncu dvakrat prirezane, da se pri vtikanju v zareze "ni uvivalo". Potreboval jih je vsaj dvesto do dvestodvajset. Namazane z "beksom" (ptičjim limom) jih je v šopu ovijal v usnjen tulec, "škrtóc iz usnja", iz katerega jih je kasneje, med nastavljanjem, jemal (eno po eno). Spominja se še limanic, dolgih "več ku en metr" (menda tudi iz vrbe, le trše) in imenovanih "vrhúni", ki so jih nagnjene zatikali kar v zemljo. S takimi naj bi pred prvo svetovno vojno lovil njegov oče Ivan, rojen okoli 1870. leta. (Enake, imenovane "špice", so izpričane v Medani.)

¹¹⁵ O lovu brinjevka na zanke v navedenem delu J. Jamina in o lovu na limanice v navedenem spisu Á. Pávla.

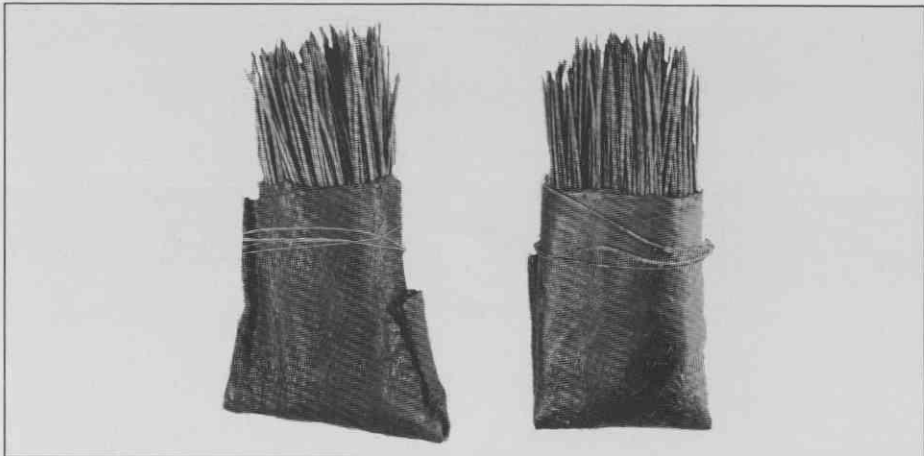
"Vanjbula", različica limanic, izpričana v Žarščini, Seniku in Slepem Vrhovlju. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Vanjbula", variation on the lime-twig, mentioned in Žarščina, Senik and Slepem Vrhovlje. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Vanjbula", una variante delle "limanice" (panie), documentata a Žarščina, Senik e Slepem Vrhovlje (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

TERENSKI RISAN ZAPIS

I. Smerdel, junij 1990; Fojana 27 (V. Fikfak)

Terenski risan zapis o limanicah, "beščadah", nastal po pripovedi. Ko so jih šli nastavljat, so jih nosili v usnjenem tulcu, že obdane z limom. Izvlačili so eno po eno in vsako pri tem malce zavrteli, da je bila po vsej površini enakomerno lepljiva. ♦ Field drawing of lime-twigs, "beščade", according to narration. When people went out to set them they carried them in a leather case with the lime already applied. They drew them out one by one, giving each of them a little twist to make the surface equally adhesive. ♦ Nota registrata sul campo con disegni delle "beščade" (panie) eseguiti in base al racconto della gente. Venivano tenute in custodie di pelle, già ricoperte di pania. Venivano estratte una ad una badando bene di far aderire su tutto il bastoncino la sostanza collosa.

Limanice. S.d. Lesene paličice, usnje, vrvica. Dolžina limanic 32 cm. Višina usnjenega tulca 22 cm, širina 16 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17519. (Foto C. Narobe, 1992) ♦ Lime-twigs. Wooden sticks, leather, string. Length of the sticks 32cm, Height of the leather case 22cm, width 16cm. Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, inv. No EM 17519. (Photo by C. Narobe, 1992) ♦ "Limanice", s.d. Bastoncini di legno, pelle, spago. Lunghezza za 32cm, altezza della custodia in pelle 22cm, larghezza 16cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. no. EM 17519. (Foto C. Narobe, 1992)

Poleg "beščad" si je pripravljaj še "vrména", deset do petnajst debelejših palic iz "ušovne" (jelše, olše) in v vsako zarezoval do pet "žlékov", zarez za limanice, v katere so "morale pridet ena na en pou druge".

Lim, "bêks"¹¹⁶ (kolikor ga je potreboval) si je, če je "meu čas", napravil sam, drugače je moral ponj v Gorico ali v Videm, na "trg od bêksa in trg od ptičev". (Tak je bil v Gorici semenj o sv. Jerneju, "Ernéju", 24. avgusta, prav na začetku sezone ptičjega lova.)¹¹⁷ Nakup je bil mogoč tudi v semenarni na "ta starem placu v Gorici", kjer ga je trgovec hranil potopljenega v vodo, oblikovanega v "bale" (krogle). V Gornjih Brdih so ga menda posamezniki izdelovali prav za prodajo. Ustno sporočena (za leto 1916) pa je še posebna blagovna menjava med ptičarji (limanice za žive ptice), po kateri je na primer en kos veljal od sedem do deset limanic.

Če je Venceslav lim sam pripravljaj, je moral konec julija "ubrat zrnje", rumene jagode ohmelja¹¹⁸, rastline, ki zajeda povečini hraste. Te so cenili bolj

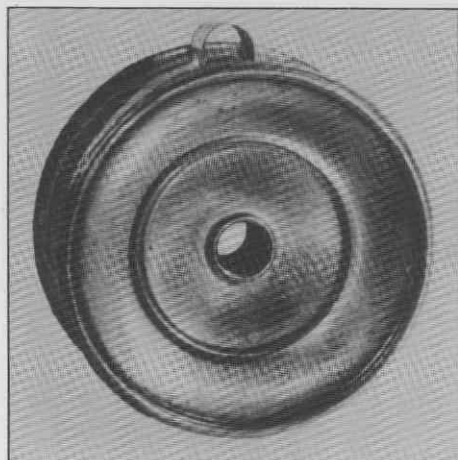
¹¹⁶ O imenu "bêks" gl. op. 101. Ime lim izvira iz nem.: der Leim (Leimruthe - limanica). V: M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, 1. del, Ljubljana 1894, str.519. Najstarejši opis priprave ptičjega lima na Slovenskem je Valvazorjev s konca 17. stoletja (v: J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach-Nürnberg 1689, III. knjiga, str.353,354). V njem omenja klestenje hrastove omele, kuhanje v vodi ali v lugu (z dodajanjem pepela) in ("ko se sprime materija čisto skupaj") tolenjenje s palico. "Bolj kot se stolče in spere, boljši bo ptičji lim." Iz Valvazorjevega poročanja pa lahko razberemo, da so na Kranjskem v tistih časih izdelovali lim celo za izvoz. Ko je bila namreč "njegova pravilnost in popolnost dosežena, mora potovati na prodaj v tuje dežele".

¹¹⁷ Jernejev semenj je sporočen v *Goriški pratiki* (Gorica 1924) in še v nekaterih drugih virih in slovstvu o zgodovini Gorice.

¹¹⁸ Rumena omela (*Loránthus europaëus*). "Kakor belo omelo, imenuje ljudstvo tudi rumeno 'lim'." (Iz: M. Cilenšek, Naše škodljive rastline v podobi in besedi, V. snopič, Celovec 1896, str.738.)

Ptičar. Fortunat Bergant. Dat.: 1761. Izgubljena. Negativ hrani Narodna galerija, Ljubljana (št. neg. NG 13028). Ptičar je upodobljen s svojimi bistvenimi atributi: pod pazduho stiska limanice, v kletki ima vabnika (zelo verjetno šojo) in z gumba mu na vrvi visi okrogla piščalka za oponašanje ptičjih glasov. ♦ Bird-catcher. Fortunat Bergant. Dated 1761. Lost. The negative is kept by the Narodna Galerija, Ljubljana. (No of negative NG 13028). The bird-catcher is depicted with his gear: lime-twigs under his arm, a bait in a cage (probably a jay) and on a button we see his round whistle for imitating bird sounds) ♦ L'uccellatore. Fortunat Bergant. Dat.: 1761. Perduto. Il negativo si conserva nella galleria nazionale di Lubiana (Narodna galerija) (nro.neg. NG 13028). L'uccellatore è raffigurato con i suoi tipici attributi: le "limanice" sotto l'ascella, un richiamo vivente - probabilmente una ghiandaia - in gabbia, e un fischietto-richiamo appeso ad un bottone.

"Ščekadur", piščalka za oponašanje ptičjih glasov (za oponašanje kosa in šoje). Iz Fojane, iz časa med svetovnima vojnama (kupljena v Vidmu). Iz kovine. Višina 1,3 cm, premer 3,3 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17520. (Foto C. Narobe, 1992) ♦ "Ščekadur", whistle for imitation of bird sounds (blackbirds and jays). From Fojana, between the two world-wars (bought in Udine). Metal. Height 1,3cm, diameter 3,3cm. Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, inv. No EM 17520. (Photo by C. Narobe, 1992) ♦ "Ščekadur", fischietto-richiamo per merli e ghiandaie. Da Fojana, periodo tra le due guerre (acquistato ad Udine). Metallo. Altezza 1,3cm, diametro 3,3cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. no. EM 17520. (Foto C. Narobe, 1992)

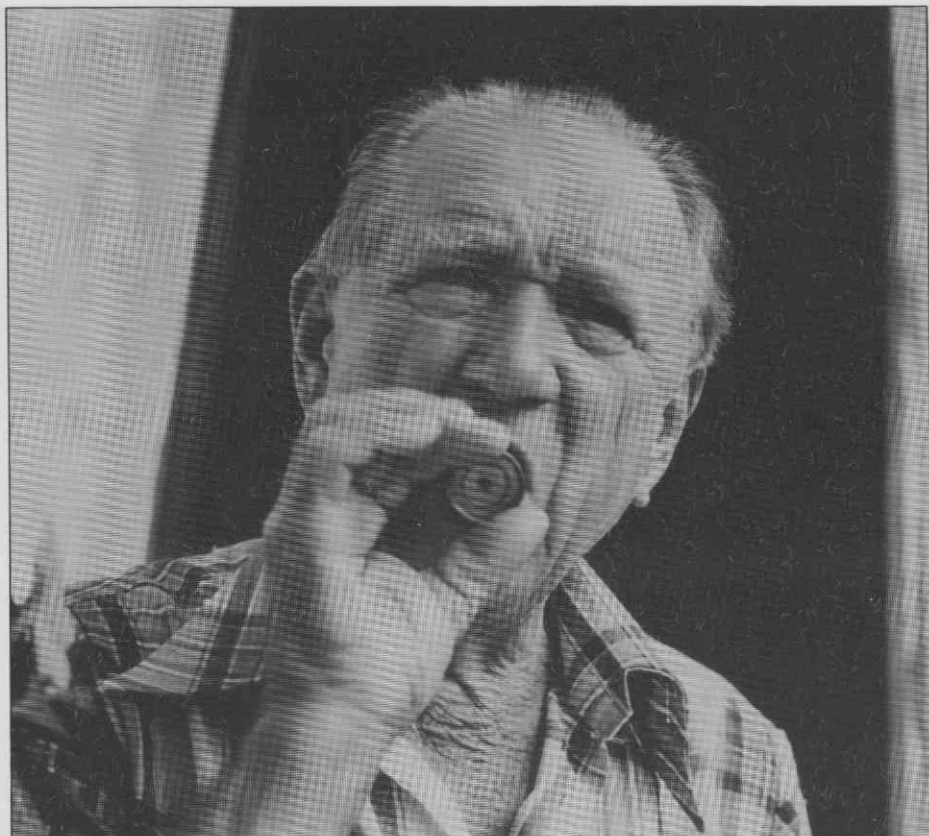
kot jagode bele omele¹¹⁹, ki zajeda listavce in sadno drevje. "Bêks z jablan je bil slab." Jagode (ki niso smele biti prezrele) je namakal v vodi, v kotlu, kjer so dvakrat povrele. "Voda gre proč, ostane bol trdo in tisto je treba prat." V masi so namreč ostajali še "olupčki" (lupine). Izločal jih je tako, da je "hodil dol k potoku", kjer je na večji gladek kamen polagal neprečiščeno gmoto in udarjal po njej z drugim kamnom. Masa se je razširila "kokr ena mreža". Tako je toliko časa spiral z vodo, dokler ni spral vseh lupinic. "Potlej je blo treba uštimit z oljem." Dodajal je domače jedilno olje, več ali manj, odvisno od toplote. Avgusta na primer, ko je bilo še vroče, je moral biti lim gostejši (oktobra, na mrazu, pa redkejši).

Pri nastavljanju limanic je potreboval še nekatera pomožna sredstva, zvočne vabe. Uporabljal je piščalke za oponašanje ptičjih glasov, kovinske (z luknjico v sredini), votle, okrogle in ploščate, ki so bile za različne ptice različnih velikosti. Na vrvici (ali pa v usnjenem "škrtoču") jih je nosil kar cel niz. V Brdih so jih imenovali "ščekadúr", menda po zvokih, ki so jih z njimi posnemali, po ptičjem "ščeketanju", ščebetanju. Venceslav je moral ponje v Videm (in jih je plačeval po 2 liri za enega, v letih med svetovnima vojnama, ko je veljalo boljše dnevno plačilo okrog 10 lir in 2 kg soli 1 liro). Kazalo je, da je "ščekadúr" novejša vrsta piščalke¹²⁰, vendar jo lahko - na pogled povsem enako - odkrijemo že na Bergantovi sliki Ptičar iz druge polovice 18. stoletja in v besedilu o trnovskih ciparjih s konca 19. stoletja¹²¹. Brici so si sicer za vabljenje ptičev izdelovali

¹¹⁹ Bela omela (*Viscum album* L.). "...že dolgo je znano, da razmnožuje našo zajedavko drskač (carar), naših drozdov največja ptica. Zavaljo tega se je razvil pregovor: turdus sibi ipse malum cacat, kar bi se prosto v dostojni slovenščini glasil: drozd sam sebi zanke stavi." (Iz: M. Cilenšek, navedeno delo, IV. snopič, Celovec 1895, str.532.)

¹²⁰ Podobne se namreč omenjajo v katalogu francoskega Musée national des arts et traditions populaires (J.-J. Cleyet-Merle, Techniques d'acquisition: cueillette, chasse, pêche, Guides ethnologiques 2, Paris 1984, str.72) kot "industrijske oblike, ki obstajajo od konca 19. stoletja".

¹²¹ Obešeno na vrvici jo zagledamo na levem zavihku ptičarjevega suknjiča. Bergantova izginula slika, upodobitev enega izmed čutov, sluha, je znana kot ena izmed dveh (Ptičar in Prestar) najstarejših slovenskih žanrskih slik (datiranih 1761). Tako o njej L. Menaše, Evropski umetnostno zgodovinski leksikon, Ljubljana 1971, str.202. Bergant, ki je bil sin kamniškega obrtnika in je umrl v Ljubljani (v hiši na današnjem Mestnem trgu), je morda upodobil trnovskega ptičarja, ciparja (ti so lovili le škrjancem podobne cipe iz družine pastiric). Zanje je s konca 19. stoletja sporočeno, da so uporabljali takšne piščalke. "Najboljši vabljenk (živ ptič za vabo) je cipar sam, če ima dobro 'cipnico', t.j. svinčena, vinar velika, okrogla, tenka, votla in v sredi prevrtana →

Venceslav Fikfak, rojen leta 1908, kmet (nekdanji kolon) iz Fojane št. 27, s "ščekadurjem", s piščalko za oponašanje ptičjih glasov kliče kosa. (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ Venceslav Fikfak, born 1908, peasant (former colono) from Fojana No 27, luring blackbirds with a "ščekadur", a whistle used to imitate bird sounds. (Photo by I. Smerdel, 1990) ♦ Venceslav Fikfak, nato nel 1908, contadino (ex colono), abitante la nro.civ. 27 di Foiana, con lo "ščekadur", un richiamo per i merli (Foto I. Smerdel, 1990)

piščalke iz trstike, iz "kanele", ki so jih imenovali "žvížgalo", "pískalo"¹²². V severneje ležečem Ligu in v njegovi okolici pa so bili menda doma znani in iskani izdelovalci piščalke, imenovane "skáuik"¹²³. To oponašalko sovinega glasu naj bi dobro prodajali v Benečijo in v Furlanijo.

→ *ter na robu utisnjena, na vrstico privezana piščalka, s katero se dajo posnemati cipji glasovi. Dobra cipnica stane 50. kr., tudi 2 gld., in poznat je cipar, ki se je navlaš v Trst vozil cipnice kupovat.* Iz: *Ahasverus V.*, Cipar, Slika z ljubljanskega barja, Slovenski narod, leto XXV/1892, štev. 237.

¹²² "Pískalo" se je znašlo tudi v Erjavčevi potni torbi (F. Erjavec, navedeno delo, Letopis...1883, str.222). "Lovi ptiče na pískalo," je zapisal v Medani.

¹²³ Ta piščalka, ki je oponašala osovraženo sovo, je sodila v vrsto vab (med njimi je na primer tudi živa sova), ki so sprožale napadalnost. Zaradi te so ptiči privršali nad "roparico" in se ujeli na limanice. Nastal je celo rek: "Tiščali so v njega, kakor ptiči, ki dobe sovo pod se." (Iz: I. Šušelj, Živali v slovenskih pregovorih in rekih, Novo mesto 1932, str.35.) "Skáuik" je različica na Slovenskem bolj znanega "čovinka" ali "čvenka", s katerim so oponašali sovo in šojo, tudi roparico. "Najpreprostejši je brezov lub med dvema klinčkoma", jo je opisal J. Lokar v Lovsko-ribiškem slovarju (Ljubljana 1937, str.10).

Zvočna vaba je bil lahko tudi živ ptič, ki je nastavljen v kletki klical leteče sorodnike. (Poveden je slovenski rek: "Človeka lovimo s človekom, ptiča s ptičem."¹²⁴) A Venceslav je raje vabil s "ščekadúrjem" kot z "reklámom"¹²⁵. Bilo je enako učinkovito in hitreje, z manj dela. Za ptiča "rekláma" namreč ni bil vsak dober (najboljši vabnik v kletki je bil menda "lújer", čížek), pa še skrbeti je bilo treba zanj. Zato je Venceslav "na ščekadúr" najprej privabljal šoje in si potem eno izmed pobranih odnesel v skrivališče (kot sproti ulovljenega vabnika). To je držal za krila, jo "en malo ščegetau" in potem je "vse kar pálo" (so ptiči kar privršali).

Vse naštete so nedvomno nepogrešljive priprave in pomožna sredstva ptičjega lova z limanicami. Vendar pomenijo le del zahtevne predigre. Pred ptičami, pred živaljo je bilo treba namreč "uloviti" okolje, v katerega so ji nastavljali, pripraviti še ptičje lovišče, "tezo"¹²⁶. "Tisto okrog, kjer se je lovilo", kjer so okoli "uštilali grmičevje", kjer je bilo na sredi "eno dréu" in pod njim skrivališče iz obraščenih vej (z dvema vhodi oziroma izhodi), imenovano "kazón"¹²⁷. Teze so imeli tam, kjer je bilo dosti ptičev. "V obrónkah", kjer se konča gozd in začne kaka senožet, ob jasad. Za nastavitev "beščad" so rabili enkrat manj, drugikrat več časa. "Če je že lovišče blo narád - en dober kvart ure - pa je blo nastávljeno." Dlje je trajalo, kadar so se premikali, kadar so šli "bolj na hêtren (hitro)" in so si v enem dnevu sproti pripravljali do tri teze.

In ni bilo vseeno, kdaj so nastavljali. Zjutraj je bilo menda najboljšo okrog 9. ure, ko so ptiči po zgodnejši paši siti in se radi odzovejo vabečemu klicanju. Podobno je bilo zvečer, ko so prileteli "takoj, ko je šlo sonce dol", spet po paši. Jutro je bilo bolj čas šoj, "pod noč" čas kosov.

Kaj vse je bilo še pomembno, da sta teza in nevidni ptičar sredi nje delovala kot ena sama past, velika "naravna" prevara, neposredno, slikovito povedo Venceslavove besede¹²⁸: *"Teza mora bit da gozd je od takih drevesov, k^e ne rasejo hitro. Rak^c (akacija) ni dober. Tiste ni dobro, ker u enmi leti je že visóko. En ta drúgo: liéska, gaber, hrast - tiste rasejo bolj počásu - in t^em se je lóha večkrat nared na nemésti - ker ne preráse - ker gozd ne sme bit preraščen. Mora bit t^em da ma tri do štir metre najově - vesók ne - drg(h)áč ni neč, ni neč. En dreu pa da je viši ko tist gozd nei, da g(h)rejo vsi g(h)or - tisti veliki tiči rej (grejo) rej le g(h)or, nei, većinoma. G(h)ór na dréu, na tiste véje, nei, na tiste véje se je popíčalo nótr tiste b^eščáde. Zato je tako tisto.*

Zdej je še to: In dol okuóla se n^rrdi tezu m^rlčku bi reku - eⁿih deset m^etru če je okrog t^ekuó - k^r t^em se le dene take pálce (ene deset, petnájst palc), k^e mi rečemo v^ermén - smo rekli - po naše. Tu je palca, debela takolé, takolé nei, in odzadi se je usklalo, da se ni uvóvala - en pel tistu pálcu pa se je nasékalu takó - naséklu také - samo žl^ek not^er. Póle se je

¹²⁴ I. Šašelj, navedeno delo, str.34.

¹²⁵ "Reklám" - iz it. richiamo - vaba. Na Slovenskem so sicer za živo vabo - ptiča v kletki - znane večinoma različice imena vabnik (gl. preglednice).

¹²⁶ "Téza" - iz it. tesa - razpenjanje, nastavljanje (mrež za ptice). "Teza je bila okrogel ali polkrožen prostor (dolg 50-70, širok 30-50 korakov), obdan z mrežami in grmičevjem in v sredi zasajen z drevesi, na katera so postavljali vabe in limanice." (Iz: E. Umek, navedeno delo, str.477.) Brici so od sosedov pobrali le ime za ptičje lovišče, ne pa tudi tehnike lova. Sami so nastavljali le "beščade", "Italjani so lovili dol u velke mreže".

¹²⁷ "Kazón" - iz it. casone - velika hiša.

¹²⁸ Transkribcija pogovora z informatorjem Venceslavom Fikfakom, r. 1908, kmetom (nekdanjim kolonom) iz Fojane 27. Leta 1990 ga je posnela I. Smerdel. Kaseto hrani arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

biščádu stis^enlo not^r u tist žlêk - k^e se zasêka. B^eščáde so bli pa tako: Vsaka b^eščáda je bla deleč ena drug(h)a, de je p^rršla ena do pou drug(h)e. Tko da je édⁿ tič pobrau po dve - najmájn - al tud samo eno, ma po dve tud tri, tud več, nei.

Zdej pa tuóle: Lovit ni k^r t^ekuó. Se ne sme pr^eo^eč kričít nuótr. Če sej (se je) u dvieh, da se bo t^em zijalo - in táko - ni pra(o)v; če (k)do diele u bližini - ni n^eč; čej (če je) (k)do sieku k^ešno s^enó (seno) t^em u bližini - ni n^eč; čej (k)do óru t^em - daj (da je) zjau s^e živínu - ni n^eč. Muóg(h)la je bit tišina. In ne v(u)reméno slabo; če je slabo vreme - ni n^eč tud ne. Najlépš da je mírno, bráz v^etra, n^eč. Zdej - se ne sme kadít nuótr; kadít - tud nei; kášet (kašljati) - tud nei. Muóra bit mírno. In t^em puóla se kliče." In potem so le še pobirali.

Ptičarska zvijača je bila popolna. Slovencem nam je tako podzavestno domača, tradicijska, da jo uporabljamo celo v metafori za ukano. Da gremo na limanice, kadar se pustimo prevarati. Le da ponavadi ne končamo tako kot ptiči.

Ti so bili do trenutka, ko so postali zalepljeni ujetniki limanic, še subjekt. Bitja, o katerih je bilo potrebnega veliko znanja, s katerimi se je ptičar meril v zvijačnosti in imel zavoljo tega do njih poseben odnos. Trnovski cipar se je na primer nadmočno posmehoval "grozno neumnim, naivnim cipam"¹²⁹, Venceslav iz Fojane pa je imel rad zaupljive kose in je spoštoval prevejanost šoj. "Nejbúl furbáca (zvita) je bla šoja. Ona, če vas je vidla, puól je nardila en tak glas, da še druge so tékli. Kos pa ne. Kos pa je pršú rad."

Končno ujeti so postajali ptiči objekt: mrtvi kot bodoči zalogaji hrane in živi kot bodoče hišne glasbene skrinjice. Prve so že med pobiranjem "vse udušili" in jih dajali kar v nahrbtnik (za prodajo so jih natikali skozi vrat in kljun na vrbovo šibo), druge, "pevce" so "pobrali u eno ščajplo".

In po tem, ko "stisneš s prsti in potegneš dol perje", so bile limanice spet čiste in pripravljene.

PTICE NA KROŽNIKI, PTICE V KLETKAH

Na koncu te briške "ptičje zadeve" se vračam, da bi jo sklenila, na njen začetek, k omembi dražljive protislovnosti dveh bistvenih namenov, zavoljo katerih so nastavljali pticam: hrane in držanja v kletkah (oziroma prodaje v enaka namena). Po ptičem lovu pobrana bitja so namreč prenehala biti ptice. Postala so dve novi, antagonistični kategoriji: mrtvi ptiči in žive jetnice. Oziroma tiste ptice, ki jih je, ujete, človek moral in one, ki jih je pušcal žive.

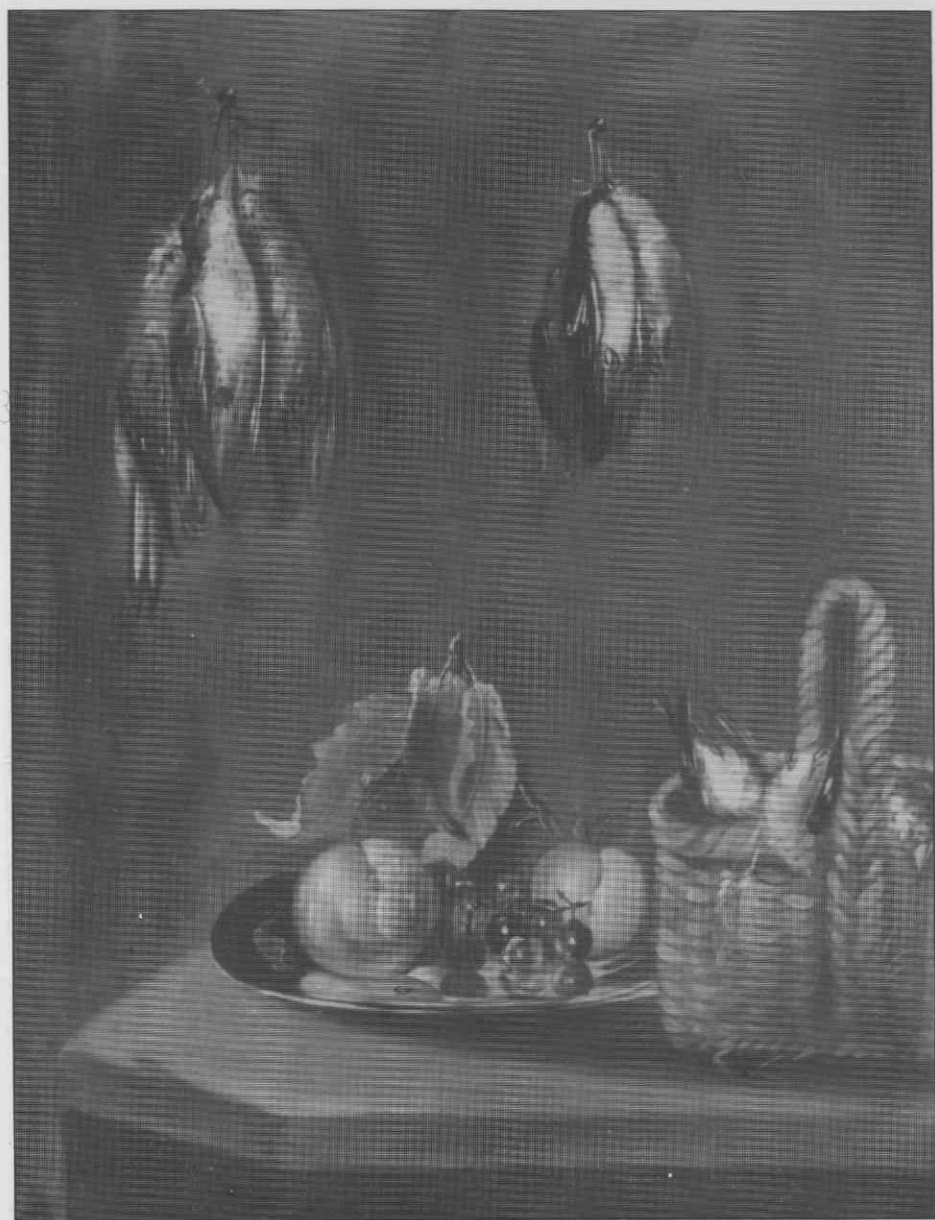
V likovni umetnosti sta ti kategoriji in njuni najpomembnejši ptičji predstavniki pričevalno prisotni. Na italijanskih tihožitjih na primer so v "naturi morti" živi liščki, priljubljeni hišni pevci, upodobljeni na drevesnih vejah ali ob posodah s sadjem. Na kuhinjskih stenah, na stojnicah prodajalk s ptičjih trgov pa mrtvo visijo brinjevke in drugi drozgi.¹³⁰ (Podobna tihožitja hranijo tudi v nekaterih zbirkah na Slovenskem.¹³¹)

O ptičih na krožnikih in o onih v kletkah so zgovorni tudi drobci zgodovinskih zapisov in marsikatero leposlovno besedilo. O pticah pevkah kot

¹²⁹ Ahasverus V., navedeno delo, št. 239.

¹³⁰ La natura morta in Italia, (Ur. F. Zeri), Milano 1989.

¹³¹ Gl. katalog Evropska tihožitja iz slovenskih zbirk, Ljubljana (Narodna galerija) 1989.

Mrtve brinjevke ali morda cararji in nekaj drugih, nespoznavnih pevk. S tihožitja, naslovljenega Ptice, košara in krožnik s sadjem. (Srednjeevropski slikar, 18. st., o. pl., 82 x 65 cm.) Ptuj, Pokrajinski muzej, inv. št. G 334 S. ♦ Dead fieldfares or maybe missel thrushes and some other, unidentifiable songbirds. From a still life entitled Birds, basket and fruit bowl. (Central-European painter, 18th century, 82x65 cm). Ptuj, Pokrajinski Muzej, inv. No G 334 S. ♦ Alcune tordelle morte e alcuni altri uccelli canterini non distinguibili. Da una natura morta intitolata "Uccelli, un cesto e un piatto con frutta" (Pittore centroeuropeo, XVIII secolo, olio su tela, cm 82 x 65), Pokrajinski muzej, Ptuj, inv. no. G 334 S.

o hrani že v antični Grčiji niso le premišljali. Menda so tako čislali drozge, da je bilo sužnjem prepovedano jesti njihovo meso. Rimljani, pri katerih je veljal drozg za eno izmed najbolj dobrodošliih daril, naj bi razvili pravo "industrijo" debeljenja teh ptic v velikih kletkah. Latinski pesniki so slavili slastnost njihovega mesa¹³² in rimske sladokusce odkrijemo na pojedini pri Trimalhionu, kako s prsti segajo v pavja jajca ter v njih tipajo "tolstega drozga v popranem rumenjaku".¹³³ Sledili so jim, in menda prav nič ne zaostajali za njimi, zgodnesrednjeveški samostanski menihi, ki jim je bilo, po Benediktu, prepovedano uživanje mesa četveronožnih živali. Redovnik Ekkehard IV. na primer je okrog 1060. leta napisal *Benedictiones ad mensas*, himno o jedilnikih samostana St. Gallen, v kateri je poleg druge perutnine slavil "neštete brezimne ptičice, ki so se lovile v mreže, razpete v bližini samostana".¹³⁴ In Pantagruel si je ogledoval Gastrolatre, kako iz loncev in košar jemljejo jed za jedjo; med premnogimi tudi vrtno strnade, kose, brinovke; škranjče paštete...¹³⁵

Ptic pevk gospoda vseh časov pač ni jedla iz potrebe. Konec 15. stoletja (1485) so na Koroškem veljale na primer pečene brinjevke za "perutnino", primerno stanu nižjega plemstva in njihovih gostov.¹³⁶ Enakemu stanu je pripadala baronica Coraduzzijeva, ki je konec 17. stoletja iz slovenske Koče vasi po hlapcu pošiljala svoji v Trstu živeči hčeri: "...1 jerobitze (jerebica), 1 ratza (raca), 6 titzu (tiču)..."¹³⁷ Sicer so s konca 15. stoletja še različna pričevanja o tem, da so tudi meščani jedli ptice pevke. Santonino na primer je v svojih popotnih dnevnikih zapisal, kako jim v Tolmezzu, v družbi meščana in javnega gostilničarja Giacomella, ni manjkalo "izvrstnih ptičkov". In v Beljaku, v hiši meščana Gašperja, kjer so jim postregli deset jedi, je bila "tretja pečene brinovke".¹³⁸ O tem, da so bile ptice pevke nedvomno tudi na meščanskih jedilnikih, dovolj prepričljivo poročajo še posamezna (za slovensko ozemlje pričevalna) besedila o ptičjih trgih, iz 15. in s konca 19. stoletja. Tako so menda okoli 1485. leta na ljubljanskem trgu radi kupovali "od divje perjadi...celo ptice pevke, kot (so) drozgi, kosi, škranjci in ščinkavci".¹³⁹ In leta 1884 so "ljubljski tičarji" nalovili "na tisoče cip, ki se prodajajo v Ljubljani" in pošiljajo v Gradec, na Dunaj in v Trst.¹⁴⁰ "Porabske" brinjevke pa so še v prvi polovici 20. stoletja transportirali na prodaj v Mursko Soboto, Radgono, Monošter in Budimpešto.¹⁴¹

Kose, drozge, brinjevke, ki so jih uplenili v Brdih in ponavadi že kar tam tudi prodajali, so trgovci, preprodajalci (med njimi pomnijo nekega Furlana iz Krmina in kot pomembnega odjemalca "nekega gostilničarja Zaneta" iz vasi Prapetno) prinašali na trge bližnjih italijanskih mest. Gorica je s svojimi štirimi velikimi sezonskimi sejmi o sv. Hilariju, Jerneju, Mihaelu in Andreju

¹³² L. Ghidini, navedeno delo, str.389.

¹³³ Petronius Arbiter, Satirikon, Ljubljana 1973, str.55.

¹³⁴ N. Foster, Jelo iza samostanskih zidina, Zagreb 1982, str.21,58.

¹³⁵ F. Rabelais, Gargantua in Pantagruel, Ljubljana 1953, str.256-258.

¹³⁶ H. Kühnel, Alltag im Spätmittelalter, Graz/Wien/Köln 1986, str.204.

¹³⁷ Slovenska plemiška pisma, Družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja, Uredil in za tisk pripravil P. Merku, Trst 1980, str.70,71.

¹³⁸ P. Santonino, Popotni dnevniki, Celovec/Dunaj/Ljubljana 1991, str.37, 63.

¹³⁹ J. Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957, str.94.

¹⁴⁰ (Lov na cipe), "Domače stvari", Slovenski narod XVII. leto, 1884, 243 številka.

¹⁴¹ Á. Pável, navedeno delo, str.147.

(namenjenimi prodaji kateregakoli blaga)¹⁴² in s tedenskimi tržnimi dnevi imela mesta za prodajo ptičev natanko določena. Ta so bila (povečini pokrite) tržnice, na katerih so poleg "ptičjega ulova" prodjali še sadje, zelenjavo, perutnino, mlečne izdelke, semena... Za leto 1868 je na primer neposredno sporočeno, da so "uccellame" (ptiče, ptičji ulov) prodajali na trgu pri katedrali, na "piazza del Duomo".¹⁴³ In za leti 1904 in 1911 so izpričana kot "mesta", namenjena javni prodaji... pokrite tržnice na Corsu Giuseppe Verdi in na trgu sv. Antona za prodajo rastlinskih živil... divjačine, ptičev..." in na "spodnjem delu trga sv. Antona za prodajo žit... perutnine, ptičev, predmetov za ptičji lov..."¹⁴⁴ Iz leta 1852 pa je na primer sporočeno, kolikšne pristojbine so morali plačevati prodajalci različnega blaga, med njimi tudi tisti, ki so prodajali ptiče. Za petdeset ptičkov ("50 uccelli piccoli") so dajali v občinsko blagajno pol karantana (denarne enote, enake krajcarju) "car 1/2".¹⁴⁵ Takšna pristojbina ni pomenila prav velikega izdatka, saj so ponujeno blago menda dobro prodajali. (Tri desetletja kasneje je bila na primer na ljubljanskem trgu cena za "pušel", za deset skozi kljun na "šibice" nabranih cip, 12 krajcarjev.¹⁴⁶) In kolikšen je bil v tej trgovski verigi zaslužek ljudi z njenega začetka, ptičarjev? Menda vsako leto drugačen, odvisen od ponudbe in povpraševanja. V Gornjih Brdih so se spominjali, da so 1916., vojnega leta, ko je bilo le malo ptic, dobili od prodaje ene velike "rešte"¹⁴⁷ kosov (na kateri je bilo nanizanih po štirinajst ptic in na mali rešti po sedem) toliko, da so si lahko kupili en kilogram soli. Za večji zaslužek je bilo nedvomno potrebno pobrati z "beščad" dosti ptic.¹⁴⁸

Brici pa so "ptičke" jedli tudi sami. Pomenili so jim, podobno kakor preostalemu slovenskemu vaškemu prebivalstvu (gl. preglednice), dopolnilno domačo hrano. In v letih večjih stisk (na primer v času med svetovnimi vojnama), v kakršnih so zavoljo lakote menda segli celo po zakopani poginuli svinji, so bili ptiči tisto redko, čemur so sploh lahko rekli hrana.

Tretja (ali morda deseta) jed z gosposkih omizij, ptiči na tak ali drugačen način, je tako prihajala tudi na krožnike briških siromakov. Ponavadi za večerjo. "Toč s ptičev, to je blo za večerjo." K "toču", briškemu golažu, k omaki z enkrat takšnim, drugikrat drugačnim mesom¹⁴⁹ je sodila "obvezno polenta". Kose in

¹⁴² M. R. *de Vitis Piemonti*, L. *Spangher*, *Conosciamo Gorizia*, La storia, lo sviluppo, le tradizioni, Gorizia 1988, str.119.

¹⁴³ Archivio di stato, Gorica, *Regolamento di Annona per la città di Gorizia (1868)*, Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N.Fasc. 3162, Fasc.sep. F 185 (1828-1912).

¹⁴⁴ Archivio di stato, Gorica, *Regolamento dei mercati (1904)* (v navedenem fondu in Fasc. sep., N. 13992/99) in *Regolamento dei mercati (1911)*, Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 950, Fasc.1949, N.25.

¹⁴⁵ Archivio di stato, Gorica, *Tariffa del Plateatico durante l'anno in generale (1852)*, Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Plateatico (tasse sui mercati), Busta 1381, N. Fasc. 3060, Fasc. sep. F64 (1852-1908), N.2541.XI. 60 karantanov (carantani) oziroma krajcarjev je tedaj veljalo 1 florint (fiorini), goldinar. Iz: M. *Stanisci*, *Appunti di metrologia*, Archivio di stato, Trieste 1977, str.80.

¹⁴⁶ Slovenski narod, XVII. leto, 1884, 243 številka.

¹⁴⁷ "Rešta" - iz it. resta - venec (npr. čebule).

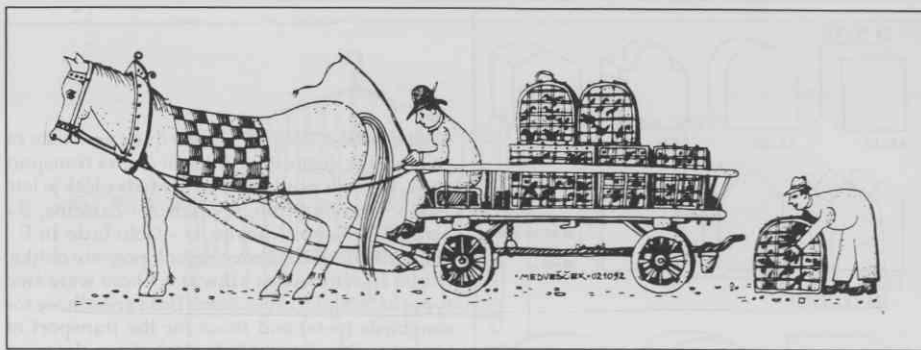
¹⁴⁸ Iz ljubljanske okolice, iz Škocjanskih hribov je na primer iz zadnje četrtine 19. stoletja podatek, da so menda pri nekaterih hišah v eni zimi iztržili za ptice po 35 gld (ko naj bi stala krava 25 gld). Iz: B. *Kuhar*, *Odmirajoči stari svet vasi*, Ljubljana 1972, str.85.

¹⁴⁹ T. *Sirk*, *Briška kuhinja*, *Traditiones* 16 / 1987, Ljubljana 1987, str.310.

Razstava ptičev v furlanskem mestecu Sacile, po starem imenovana semenj sv. Lovrenca (10. avgusta), po letu 1907 semenj razstava ptičev in po letu 1926 veselica ptičev, La sagra dei osei. Risba A. Beltrameja iz časopisa *La Domenica del Corriere*, iz leta 1908. Podoben je bil menda tudi pogled na goriški sejem sv. Jerneja. (Reproducirano iz revije *Sot la Nape*, An XLIII, n.3, Udin 1991, str.60.) ♦ Exhibition of birds in the Friulian town Sacile, once called St. Laurence's fair (August 10), after 1907 called Exhibition-Fair of Birds, after 1926 Festivity of the Birds, La sagra dei osei.

Drawing by A. Beltrame from the newspaper *La Domenica del Corriere*, 1908. The St. Bartholomew's Fair in Gorizia have probably looked like this. (Reproduction from the review *Sot la Nape*, Yr. XLIII, No 3, Udin 1991, p. 60) ♦ Mostra di uccelli a Sacile, in Friuli, chiamata un tempo il mercato di S. Lorenzo (10 agosto), dopo il 1907 Mostra-mercato di uccelli ed infine dal 1926 La sagra dei osei. Disegno di A. Beltrame per *La Domenica del Corriere* del 1908. Molto simile doveva essere anche la fiera goriziana di S. Bartolomeo. (Riprodotta dalla rivista *Sot la Nape*, a. XLIII, n. 3, Udin 1991, pag. 60.)

Risba furlanskega trgovca, preprodajalca ptic, ki je menda prihajal z belim konjem ("je bil en tak mršu konj") na briški rob, v dolino Soče v okolico Plav, je ilustracija spomina slikarjevega, Medveščkovega "nonota". ♦ Drawing of a Friulian merchant, birdman, who was said to work the edge of the Brda region (the Soča Valley near Plave) with his white horse ("and what a skinny horse it was!"). Drawn by painter Medvešček from the description of his grandfather. ♦ Disegno di un mercante friulano di uccelli, che percorreva il Collio, la valle dell'Isonzo e i dintorni di Plave in groppa ad un cavallo bianco ("era un cavallo tanto magro"). Disegnato in base ai ricordi del nonno di P. Medvešček.

65

šoje so pripravljali večinoma na tak način.¹⁵⁰ In izmed drugih ptičev, "ma kar je ulovu". "Več ko so prnesli, boljše je blo." Vrabce so poleg v golažu pripravljali še v rižoti in v okolici Anhovega so jih menda polnili (s slanino in začimbami) ter pekli na ognjišču, med po dvema polovicama izdolbenih večjih krompirjev. V Gornjih Brdih pa so poznali še golaž iz vranjih mladičev, imenovan "voglarski žmaus".

Pred kuho je bilo treba ptiče oskubit. To delo so ponavadi prepuščali domačim otrokom. Nato so odrezali še glave in noge ter izvlekli drobovino. Slednjo so sesekljali in z njo ptiče polnili. "U trebuh se je dal noter želodček, srček, jetra, peteršilj, čebula, česen, sol, poper, rožmarin, malček slanine." Odprte trebuhe so zašili z belo nitjo in ptiče vložili v kozico, kjer so jih popražili, jim dodali vsakemu rezino slanine, jih zalili in počasi dušili.

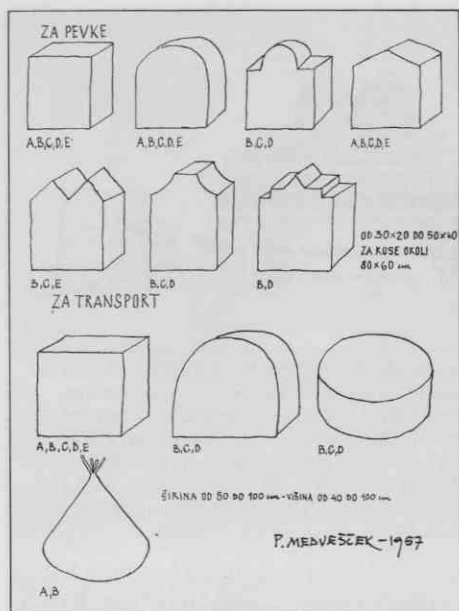
V posebnem okolju, v ptičarskih hišah v Gornjih Brdih, pa so menda ptiče pripravljali tudi kot praznično jed. Na dan "slougence", vsakoletnega slovesa od ptičjega lova, so uživali "piškelco"¹⁵¹, jed iz premnogih sestavin: popraženih koščkov slanine, sesekljane čebule, koščkov ptičjega mesa, pretlačene in prekuhanega suhega sadja (hrušk, jabolk, sliv, češenj in fig) in kuhanega boba. Začinjali so jo z vinom, s soljo, poprom, strokom česna in s tremi zrni brinja ter ji prilagali ajdovo, ali koruzno polento.

Tako praznična "piškelca" kot spomini na "okusne" ptičje "toče" in na dneve po obilni ptičji žetvi, ko "smo delali mandžade (požrtije) prov", pa so povedni v neslutnem pomenu. Dopusčajo sklepanje, da ptičev Brici niso uživali le zaradi golega prehranjevanja, temveč tudi za sladokusno uživanje, sicer lastno gosposkim socialnim slojem.

In končno še beseda o pticah pevkah kot zaprtih hišnih ljubljenkah, ujetnicah kletk. Kot take so izpričane od poznega srednjega veka, od začetka 15. stoletja.

¹⁵⁰ Podoben nasvet za pripravo (v tem primeru drozgov in brinjev) je tudi v Slovenski kuharici M. Pleiweis (Ljubljana 1868, str.117).

¹⁵¹ Ime "piškelca" je morda iz it. pispola - cipa (ali pa iz it. pispolare - s piščalko vabiti ptiče) vendar za Brda sicer ni izpričano, da bi nastavljali cipam.

Kletke, briške "ščajple", so bile dveh vrst: tiste za ptice pevke, hišne ljubljence, in one za transport pevk, ki so jih prodajali. Pavel Medvešček je leta 1957 v Gornjih Brdih, v vaseh A - Žarščina, B - Senik, C - Slepo Vrhovlje, D - Golo brdo in E - Brezovik, narisal njihove najbolj pogoste oblike. (Risba iz avtorjevega arhiva) ♦ There were two types of "ščajple" cages in the Brda area: those for songbirds (pets) and those for the transport of birds for sale. Pavel Medvešček drew the most common forms of cages in the Upper Brda (the villages A - Žarščina, B - Senik, C - Slepo Vrhovlje, D - Golo Brdo and E - Brezovik) in 1957. (Drawing from the author's archive) ♦ Le gabbie, le "ščajple" del Collio, erano di due tipi: per gli uccelli canterini, ad uso domestico, e per il trasporto degli uccelli che venivano venduti. Nel 1957 Pavel Medvešček ha disegnato i tipi più frequenti in uso nei villaggi di A - Žarščina, B - Senik, C - Slepo Vrhovlje, D - Golo brdo ed E - Brezovik. (Disegno dall'archivio dell'autore)

Prebivalcem tistodobnih srednjeevropskih tesnih mest ozkih ulic, vedno bolj odtujenim naravnemu okolju (a z rastočo ljubeznijo do izgubljenega), so ptice v kletkah, podobno kot cvetice in zeli v lončkih, pomenile v dom prenešeni delček narave, zvok živalskega in vonj rastlinskega, od hišnih zidov odmaknjena sveta.¹⁵² V italijanskih mestih so menda postale ujete pernate pevke priljubljene še prej. V Gorici domnevno vsaj od leta 1340, ko sta zanjo sporočena dva glavna sejma, o sv. Jerneju in o sv. Andreju. Jernejev (24. avgusta) je po tradiciji veljal za veselo kruti trg ptic jetnic, "il gaio crudele mercato degli uccelli prigionieri".¹⁵³ Za leto 1890 je o njem sporočeno, da je "obokan hodnik hiše št. 4 (na trgu sv. Antona)... namenjen prodaji živih ptičev in predmetov za ptičji lov".¹⁵⁴ Sejem je bil živ do pred nekaj leti.¹⁵⁵ Svoj trg ptic pevk je imela tudi Ljubljana. "Nalovljene žive ptiče so prodajali na določenem prostoru Pod Trančo" do okrog 1870. leta, ko je menda zakon o varstvu ptičev "zatrli stari ptičji trg".¹⁵⁶

Pojoče ptičje jetnice so bile tako stoletja predvsem meščanove hišne ljubljence. O tem, kako se je z njimi ukvarjalo plemstvo, je na primer pričevalen Valvasorjev opis s konca 17. stoletja. V njem omenja grajski dvor, razdeljen na dva dela: na vrtič in na "velik štirioglat prostor; sredi je postavljena ptičja hiška, katera zaradi miline v njej zaprtih ptičev različnega petja in barv presega vsa druga veselja".¹⁵⁷ Pri gospodi, ki je živela v gradovih sredi narave, sredi parkov,

¹⁵² H. Kühnel, navedeno delo, str.65. "Urbanizacija je bila pomembna tudi zato, ker je povzročila vznik navade držanja hišnih živalskih ljubljencev." Iz: K. Tester, navedeno delo, str.52.

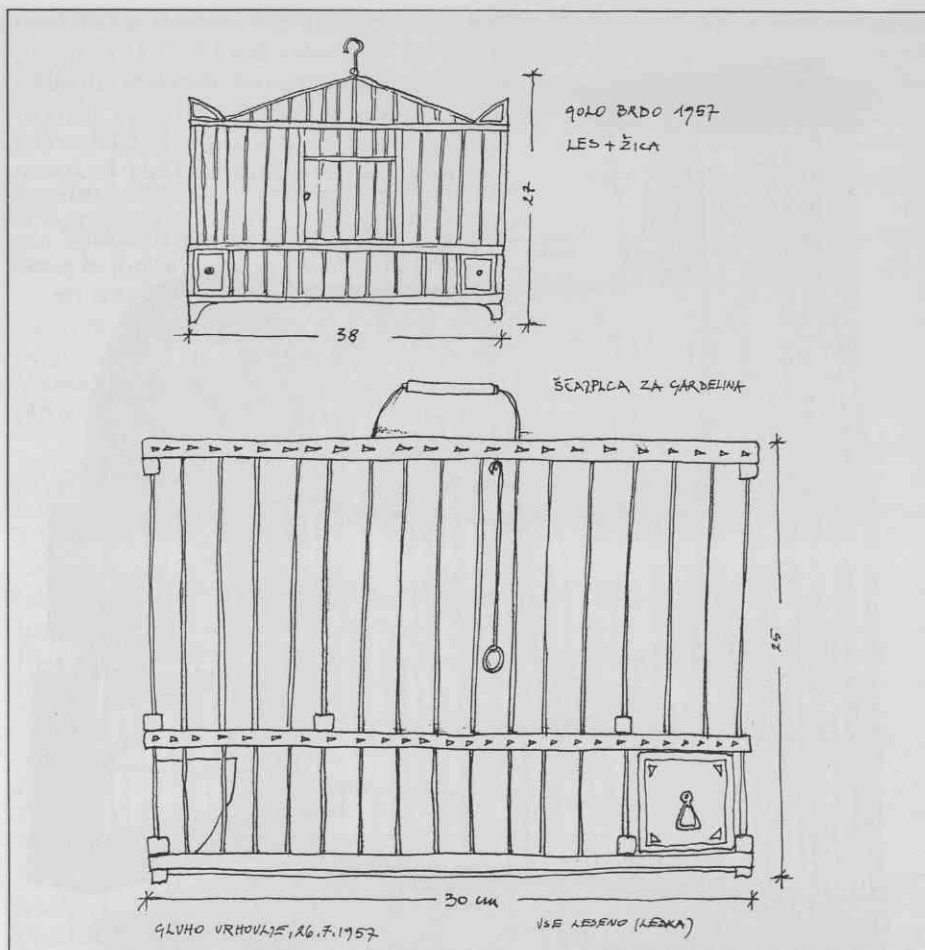
¹⁵³ Gorizia in posa, Gorizia 1989, str.93.

¹⁵⁴ Archivio di stato, Gorica, *Regolamento dei mercati e di Annona (1890)*, Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N.Fasc. 3162, Fasc.sep. F185 (1828-1912).

¹⁵⁵ M.R. de Vitis Piemonti, L. Spangher, navedeno delo, str.120.

¹⁵⁶ I. Vrhovnik, navedeno delo, str.79.

¹⁵⁷ J.W. Valvasor, navedeno delo, XI. knjiga, str.9.

Dva primerka briških kletk za liščke. (Risba P. Medveščka, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ Two specimens of cages used for goldfinches in the Brda region. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ Due esemplari di gabbie per cardellini del Collio (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

so tako "vsa druga veselja presegajoče" pevke ostajale zunaj človeških bivališč, zamrežene v svojem sicer naravnem okolju. Šele med mestne zidove ujeti meščani so si jih, ujete kot oni sami, prinašali v domove. Ugotovljeno je bilo, da se je navada držanja različnih hišnih živalskih ljubljencev pomembneje uveljavila "do 16. in 17. stoletja, ko so postali, posebno v mestih, normalen pojav v gospodinjstvih srednjega sloja".¹⁵⁸

Na Slovenskem so ptičji ljubljenci v kletkah izpričani povečini v delavskih in obtniških domovih in celo v delavnicah. Tone Seliškar jih na primer pomni iz svojega predmestnega ljubljanskega otroštva v prvih letih 20. stoletja v spominih na očeta strojevodjo (in mamo "cigararco"), ki je bil s pticami "prijazen kot z otroki" in jim je požvižgaval, visečim v kletkah na kuhinjski steni. "Najraje je

¹⁵⁸ K. Tester; navedeno delo, str.53.

"Ščajpla", kletka za ptico pevko, hišno ljubljenko (z gnezdecem in posodico za hrano). Iz Fojane, iz časa med svetovnimi vojnama. Domač izdelek iz lesa (zeleno pobarvanega) in žice, ki v obliki posnema cerkveno stavbo (pomnijo na primer tudi ptičjo kletko v obliki gradu Dobrovo). Višina 53,5 cm, širina 24 cm, dolžina 47,5 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv.št. EM 17518. (Foto C. Narobe, 1992) ♦ "Ščajpla", cage for songbirds (with nest and feeding-box). From Fojana, between World-War I and II. Homemade of wood (painted green) and wire in the form of a church (people also remember bird cages in the form of Dobrovo Castle). Height 53,5cm, width 24cm, depth 47,5cm. Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, inventory No EM 17518. (Photo by C. Narobe, 1992) ♦ La "ščajpla", una gabbia per uccelli canterini (con un piccolo nido e il recipiente per il mangime). Da Foiana, risalente al periodo tra le due guerre. Di produzione casalinga (dipinta di verde), in filo di ferro, a forma di chiesa (la gente ricorda anche una gabbia con le forme del castello di Dobrovo). Altezza 53,5cm, larghezza 24cm, lunghezza 47,5cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. no. EM 17518. (Foto C. Narobe, 1992)

imel liščke, strnade, repnike, grilčke in kaline, kanarčkov pa ni maral, češ da so pregosposki.¹⁵⁹ Enak odnos do "gosposkih", dragih kanarčkov je izpričan pri tržiških čevljarjih. Kanarček je namreč lahko prišel v hišo le z nakupom, liščke in čizke so si ulovili sami. Kletke s svojimi "štangelci in cajzelci" so obešali na stene delavnic (tako kot solkanski mizarji). "V čevljarji delavnici pa ni smelo manjkati kletke s ptički, ki so čevljarjem s svojim žvrgolenjem delali kratek čas."¹⁶⁰

Vaškemu prebivalstvu ptičje žvrgolenje menda ni pomenilo nečesa, brez česar bi jim bilo pusto v domačih hišah. S ptičjimi glasovi so bili obdani, takoj ko so stopili na dvorišče. Zanje ptice niso bile nekaj odmaknjenega, temveč naravni del sveta, ki so mu skupaj pripadali. In ptičarjem so pojoče jetnice pomenile pač eno izmed naravnih dobrin, s katero so lahko prišli do zaslužka. V kmečke in druge vaške hiše pa so jih prinašali povečini otroci oziroma (odrasli) otrokom. V uk in za veselje. "Ko otrok spoznava svet, je ptič ena od privlačnosti."

69

V Brdih jih je bilo dosti po "ščajplah". Bližnja italijanska mesta in popularni ptičji semnji so imeli svoj vpliv. Kletke za "grdelinče, lújerče" in kose so si izdelovali povečini sami (ali pa so jih kupovali na trgih v Gorici in v Krminu). Pojoče ljubljence v njih so imeli pozimi notri in poleti zunaj, viseče ponavadi na zidu ob hišnem pragu. Nekateri ptičarji pa so imeli ptice (vrane, srake, kose) celo tako udomačene, da so spuščene svobodne skakale naokrog. Med njimi so bili tudi taki, ki so znali učiti kose. Pojoci so bili menda "moderni po oštarijah čez u Italiji", in take so dobro prodajali. Sicer so za preprosto kletko s ptico pevko v njej na začetku tega (20.) stoletja iztržili po eno krono (v času, ko je briška "žaudarca", ženska, ki je lupila slive, zaslužila menda blizu dveh kron na dan).

Za domače "gardeline", kose in druge ujetnike "ščajpel" so morali skrbeti povečini otroci. Vsak dan so jim menjavali vodo, jim dajali semena, sesekljan radič in jim prinašali "glistice in črvičke". "Za otroke je bila to vzgoja; skrbeti so morali za eno živalco." Najprej pač za majhno.

Funkcija držanja ptic pevk v kletkah se je, tako kaže, v vaškem in v mestnem okolju razlikovala. Pernate pevke, ki so jih sicer povsod občudovali, so v mestnih bivališčih pomenile ujet košček narave, ujeto veselje, živo glasbeno skrinjico in kratek čas. V kmečkih in v drugih vaških hišah pa so pomenile prvo skrb otrokom za kako žival, učenje ob opazovanju in nedvomno tudi veselje.

Zares na koncu, ko je nanizanih nemalo splošnih ugotovitev o ptičjem lovu in potem o stvarnih briških ptičarjih, o njihovem početju, o njihovem odnosu do posameznih ptic, do okolja in nazadnje, spet bolj splošno, o dveh bistvenih namenih, zavoljo katerih so pticam nastavljali (o mrtvih pticah - hrani in o živih jetnicah), ostajam zamišljena. Splet sicer stvarnih odnosov med človekom in pticami pevkami, odnosov, ki so vtanki v ptičji lov in njegove namene, namreč vedno znova priključuje misel o univerzalnem, o kontrapunktu življenja in smrti; o razdvojenosti med ljubeznijo in ubijanjem, med "gaio", veseljem in "crudele", krutim. Je to osnova človekove biti?

¹⁵⁹ T. Seliškar, Deček z velike ceste, Ljubljana 1966, str.15.

¹⁶⁰ V. Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936, str.305.

UPORABLJENI TISKANI VIRI IN SLOVSTVO O PTIČJEM LOVU NA SLOVENSLEM (IN O NJEGOVIH NAMENIH):

- AHASVERUS V. (TURNER Pavel?), Cipar, Slika z ljubljanskega bájra, Slovenski narod, leto XXV / 1892, šte. 237 - 240.
- BAŠ Angelos, Lov in ribolov, Slovensko ljudsko izročilo, Pregled etnologije Slovencev, Ljubljana 1980.
- BEVK France, Otroška leta, Avtobiografske črtice, Ljubljana 1949.
- BEVK France, Lukec in njegov škorec, Ljubljana 1965.
- BEZLAJ France, Etimološki slovar slovenskega jezika, 2, Ljubljana 1982.
- CILENŠEK Martin, Naše škodljive rastline v podobi in besedi, IV. snopič, Celovec 1895 in V. snopič, Celovec 1896.
- CIPARJ, IZUMIRAJOČI LOVCI, Življenje in svet, 4, Ljubljana 1928.
- DOMAČE STVARI (Lov na cipe), Slovenski narod, XVIII. leto, 1884, 243. šte. 70
- DOLENC Hinko, O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh, Izbrani spisi, Ljubljana 1921.
- ERJAVEC Fran, Iz pótne torbe, Letopis Matice slovenske za leto 1880., Ljubljana 1880 in Iz pótne torbe, Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., Ljubljana 1883.
- ERJAVEC Fran, Domače in tuje živali v podobah, Slovenskej mladini v poduk in kratek čas opisal..., III. del, Ptice, I. snopič, Celovec 1870.
- ERJAVEC Fran, Na stricovem domu, Slovenski glasnik, Celovec 1860.
- GLOBOČNIK Anton, Nauk slovenskim županom, Ljubljana 1880.
- GORIŠKA PRATIKA, Gorica 1924.
- HACQUET Belsazar, Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig 1801.
- IZBRANE PESMI SIMONA GREGORČIČA, Uredil, uvod in opombe napisal M. Rupel, Ljubljana 1946.
- JAGODIC Marija, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958.
- KOS Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III., Urbarji Slovenskega Primorja II., Ljubljana 1954.
- KRAGL Viktor, Zgodovinski drobci župnije Trzič, Trzič 1936.
- KRANJEC Miško, Grlice, Miško Kranjec, Izbrano delo II., Ljubljana 1973.
- KRANJEC Miško, Mladost v močvirju, Ljubljana 1977.
- KUHAR Boris, Odmirajoči stari svet vasi, Ljubljana 1972.
- LOKAR Janko, Gozdovi in vode vabijo, Ljubljana 1943.
- LOKAR Janko, Lovsko-ribiški slovar, Ljubljana 1937.
- LOŽAR Rajko, Lov in ribolov, Narodopisje Slovencev I., Ljubljana 1944.
- MAKAROVIČ Marija, Lov na ptice, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978 in enako v: Lov na ptice, Kmečki glas, šte. 48, 1971.
- MAL Josip, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957.
- MAL Josip, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1928.
- MALA PRATIKA SA LETO 1803, (Valentin Vodnik).
- MEDVEŠČEK Pavel, Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravce n štorje od Matajurja do Korade, Zbral, napisal in ilustriral P.M., Ljubljana 1990.
- MRKUN Anton, Etnografija velikolaškega okraja, I, Kmetijstvo, Videm-Dobrépolje 1943.
- NE STIKAJTE PO PTIČJIH GNEZDIH, Gospodarski list, Leto IV, šte. 4, Gorica 1925.
- NOVAK Vilko, Ljudska prehrana v Prekmurju, Ljubljana 1947.
- NOVAK Vilko, Ljudski lov na Slovenskem v luči narodoslovja, Lovce XXXV / 1952.
- NÜSSDORFER Bruno, Selilke so čutile, da bo še grdo vreme, Lovce XX / 1933, šte. 5.
- PÁVEL Ágoston, Rigászás a Vendvidéken és au Örségben (Lov na brinjevke v Porabju in v Örségu), Néprajzi múzeum Ertesítője XXXIV, Budapest 1942. (Prevod Katarine Hörnek, tipkopis.)
- PESMI DORE OBLJUBEK, I, 1983.
- PLEIWEIS Magdalena, Slovenska kuharica ali navod okusno kuhati navadna in imenitna jedila, Ljubljana 1878 (druga izdaja; prva 1868).
- PLESNIČAR I., Iz Trnovskega gozda, Lovce II / 1911.

- PLETERŠNIK Maks, Slovensko-nemški slovar, 1. del, Ljubljana 1894 in 2. del, Ljubljana 1895.
- PODGORIČAN L., *Lov s sovko*, Slovenski glasnik, Celovec 1867.
- PODVREČAR Tone, *Spomini na kamnogoriške pltičarje*, Lovca XIV / 1927.
- PRATIKA, *Stoletna pratika devetnajstega stoletja od 1801 - 1901*, Ljubljana 1880 (četrti natis - prvi 1840).
- SANTONINO Paolo, *Popotni dnevniki*, Celovec / Dunaj / Ljubljana 1991.
- SELIŠKAR Tone, *Deček z velike ceste*, Ljubljana 1966.
- SLOVENSKA PLEMIŠKA PISMA, *Družin Marenzi-Coraduzzi s konca 17. stoletja*, Uredil in za tisk pripravil P. Merku, Trst 1980.
- ŠAŠELJ Ivan, *O zatiranju ptic selivk po Italijanih*, Lovca XV / 1928. - Zakaj je pri nas vsako leto manj ptic-selivk in ptic- pevk, Lovca XVI / 1929.
- ŠAŠELJ Ivan, *Živali v slovenskih pregovorih in rekih*, Novo mesto 1932.
- ŠTREKELJ Karel, *Slovenske narodne pesmi*, Zv. IV., Ljubljana 1908 - 1923.
- ŠUKLJE Fran, *Sodobniki mali in veliki*, Ljubljana 1933.
- ŠUŠTERŠIČ Jernej, *Ljudski lov v Ziljski dolini*, Lovca XXXVI / 1953, šte. 7.
- TONEJEVIČ Tone, *Šojnica*, Angeljček (priloga Vrta) šte. 4, IV. tečaj, Ljubljana 1896.
- UMEK Ema, *Lov in lovstvo*, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zv., Ljubljana 1970.
- VALVASOR Johann Weichard, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, I. Band, Buch III., III. Band, Buch XI., Laibach - Nürnberg 1689.
- VRHOVNIK Ivan, *Trnovska župnija v Ljubljani*, Ljubljana 1933.
- ZAHN Joseph v., *Steirische Miscellen zur Orts- und Culturgeschichte der Steirmark*, Graz 1899.
- ZORZUT Ludvik, *Ptička briegarca*, Nova Gorica 1974.
- ŽIVILI PTIČI! GAGNILI NJIH LOVIČI!, *Novice XXI*, Ljubljana 1863.

UPORABLJENI TUJI TISKANI VIRI IN SLOVSTVO:

- BEDNÁRIK Rudolf, *L'udové pol'ovnictvo na Slovensku*, (Vydala Matica Slovenská) 1943.
- BURNAND Tony, *Dictionnaire dela chasse*, Paris 1970.
- CHEVALLIER Denis, *Avant-propos*, Des hommes et des bêtes, Terrain 10, Paris 1988.
- CIMATTI Felice, *La sagra dei osei*, Sot la Nape, An XLIII, n.3, Udin 1991.
- CLEYET-MERLE Jean-Jacques, *Techniques d'acqisiton: cueillette, chasse, pêche*, Guides ethnologiques 2, Guides de la Galerie d'étude (Musèè national des arts et tratitions populaires), Paris 1984.
- DE VITIS PIEMONTI Maria Rosaria, SPANGHER Luciano, *Conosciamo Gorizia*, La storia, lo sviluppo, le tradizioni, Gorizia 1988.
- DUCHARTRE Pierre-Louis, *Dictionnaire analogique de la chasse historique et contemporain*, Paris 1973.
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, Volume 3, Chicago / London / Toronto / Geneva / Sidney / Tokyo 1965.
- FENTON Alexander, *Scottish Country Life*, Edinburgh 1976.
- FOSTER Norman, *Jelo iza samostanskih zidina*, Zagreb 1982.
- GAVAZZI Milovan, *Baština hrvatskoga sela*, Zagreb 1991.
- GHIDINI Luigi, *Caccia vagante*, Milano 1944.
- GHIDINI Luigi, *L'Uccellatore*, Milano 1929.
- GORIZIA IN POSA, *Con 158 fotografie commentate da Luciano Spangher e Sergio Tavano*, Gorizia 1989.
- GUNDA Bela, *Trapping and Hunting among the Hungarian People*, Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XXII, Fasciculi 3-4, Budapest 1973.
- HIRSCHBERG Walter, JANATA Alfred, *Technologie und Ergologie in der Völkerkunde*, Mannheim 1966.
- JAMIN Jean, *La tenderie aux grives chez les ardennais du plateaux*, Paris 1979.
- KÜHNEL Harry, *Altaj im Spätmittelalter*, Graz/Wien/Köln 1986.

- MAŽURANIĆ Vladimir, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Drugi dio, JAZU, Zagreb 1908 - 1922 (pretisak Zagreb 1975).
- MIOTTI Tito, Fortilizi e uccellande, I sette castra di Paolo Diacono (iz: I sette... ed altri studi castellologici), I Castelli del Friuli VII., Udine 1988.
- PETRONIUS Arbitr, Satirikon, Ljubljana 1973.
- RABELAIS François, Gargantua in Pantagruel, Ljubljana 1953.
- SKŁODOWSKA-ANTONOWICZ Kalina, Łowiectwo ludowe, Na tle zbiorów Muzeum etnograficznego w Toruniu, Torun 1961.
- TESTER Keith, Animals & Society, The humanity of animal rights, London/New York 1991.
- VAKARELSKI Christo, Bulgarische Volkskunde, Berlin 1969.
- VLAHOVIĆ Mitar S., Lov u Kolašinu, Beograd 1933.

DRUGI VIRI:

72

AVDIOVIZUALNI ZAPIS

- VOGRIČ Zdenko, Lov na brinovke z laštro, 4. februarja 1984, pri vasi Vrh sv. Mihaela na SZ obronkih Krasa (blizu Doberdoba).

ROKOPISNI VIRI (TERENSKI ZAPISI)

- BAŠ Angelos, Zapiski s Terena 5, Šentvid pri Stični (1950), št. zv. 4, Iz arhiva SEM.
- BEZIĆ Jerko, Zapiski s Terena 5, Šentvid pri Stični (1950), št. zv. 40, Iz arhiva SEM.
- BOHINEC M., Zapiski s Terena 5, Šentvid pri Stični (1950), št. zv. 1, 4, 11, Iz arhiva SEM.
- CEVC Tone, Zapiski s Terena 12, Brkini (1955), inv. št. 18; Zapiski s Terena 13, Kostanjevica (1956), št. zv. 17, Iz arhiva SEM.
- KALIGARIČ Rajko, Zapiski s Terena 3, Dekani (1949), št. zv. 30, Iz arhiva SEM.
- LOŽAR Alenka, Zapiski s Terena 21, Škocjan (1964), št. zv. 9, Iz arhiva SEM.
- LOŽAR Marta, Zapiski s Terena 8, Trenta (1952), inv. št. 33; Zapiski s Terena 10, Goriška Brda (1953), št. zv. 12, 14; Zapiski s Terena 11, Cerkljansko (1954), št. zv. 16, Iz arhiva SEM.
- MEDVEŠČEK Pavel, Ptičji lov v severnih Brdih, Tipkopis terenskih zapiskov iz leta 1957 (6 strani in 6 strani risb; hrani avtor, kopijo hrani arhiv SEM).
- NOVAK Vilko, Zapiski s Terena 1, Šentjurij - Škocjan (1948); Zapiski s Terena 11, Cerkljansko (1954), št. zv. 16, Iz arhiva SEM.
- OREL Boris, Zapiski s Terena 1, Šentjurij - Škocjan (1948), št. zv. 4, 5; Zapiski s Terena 2, Šmarje-Sap (1949); Zapiski s Terena 3, Dekani (1949), št. zv. 1; Zapiski s Terena 4, Marezige (1950), št. zv. 1; Zapiski s Terena 14, Žužemberk (1957), št. zv. 3, Iz arhiva SEM.
- PAVLIN Zora, Lov in lovstvo v vasi Polšnik, Proseminarska naloga 1974/75 (22 strani, 6 strani il.).
- PLESTENJAK Karel, Terenski zapiski (iz leta 1958) o ptičjem lovu v Fojani v Brdih, Iz arhiva Goriškega muzeja.
- SMERDEL Inja, Zapiski s Terena Brda (1990, 1992), zv. št. 1; Transkripcija pogovora (iz leta 1990) z informatorjem Venceslavom Fikfakom (r. 1908, kmetom, iz Fojane 27), Iz arhiva SEM.
- ŠMITEK Zmago, Lov v Suhi Krajini, Tipkopis terenskih zapiskov iz 1970-ih let (6 strani, risbe; hrani avtor).
- ŠMITEK Zmago, Ptičarji in ptičarija v Kropi, Tipkopis neobjavljenega članka, napisanega za Glas Gorenjske (4 strani, 1 risba; hrani avtor).
- ŠTRUKELJ Pavla, Zapiski s Terena 14, Žužemberk (1957), št. zv. 8, Iz arhiva SEM.
- Terenski zapis Katje KOGEJ o ptičjem lovu v Prvačini, 1992, Iz arhiva Goriškega muzeja.
- Terenski zapis Tite OVSEAR o ptičjem lovu v Trziču, 1991, Iz arhiva Tržiškega muzeja.
- TOMAŽIČ Tanja, ŠARF Fanči, Zapiski s Terena 25, Idrija (1969), Iz arhiva SEM.
- VODOPIVEC Danilo, Zapiski s Terena 3, Dekani (1949), št. zv. 34; Zapiski s Terena 4, Marezige (1950), št. zv. 36, 37, Iz arhiva SEM.

ROKOPIJNI ARHIVSKI VIRI (VSI IZ ARCHIVIO DI STATO V GORICI)

- NORME SULL' UCCELLAGIONE, NOTIFICAZIONE (1867). Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 326, Fasc. 680, N. 1466.
- NOTIFICAZIONE (1878). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912), N. 5355.
- PROTEZIONE DEGLI UCCELLI UTILI ALL' AGRICOLTURA (1885). Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860 - 1915), Busta 14, N. Fasc. 106, N. 537.
- REGOLAMENTO DEI MERCATI E DI ANNONA (1890). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912).
- REGOLAMENTO DEI MERCATI (1904). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912), N. 13992/99.
- REGOLAMENTO DEI MERCATI (1911). Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 950, Fasc. 1949, N. 25.
- REGOLAMENTO DI ANNONA PER LA CITTA DI GORIZIA (1868). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912).
- TARIFFA DEL PLATEATICO DURANTE L'ANNO IN GENERALE (1852). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Plateatico (tasse sui mercati), Busta 1381, N. Fasc. 3060, Fasc. sep. F 64 (1852 - 1908), N. 2541. XI.

BESEDA O AVTORICI

ABOUT THE AUTHOR

Inja Smerdel, mag., etnologinja, kustodinja za ruralno gospodarstvo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (od leta 1980), glavna urednica Etnologa.

V zadnjem desetletju se posveča raziskovanju različnih gospodarsko kulturnih prvin (nazadnje ovčarstva s selitveno pašo in ptičjega lova), pogosto tistih, v katerih imajo vidnejše mesto živali. Iz razmerij med človekom in živalmi izhajajo nekatera njena temeljna spoznanja.

Med njenimi objavljenimi razpravami in članki je pomembnejše delo *Ovčarstvo na Pivki, Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali Trije "ovčarji"* (Koper 1989).

Inja Smerdel, M.A. in ethnology, has been curator for rural economy at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana since 1980. She is the chief editor of Etnolog.

During the last decade she has been engaged in the research of various aspects of economic culture (sheep-transhumance and bird-catching), often featuring animals. Some of her basic insights are based upon studying the relations between man and animal.

Outstanding among her published works and articles is her book *Sheep-farming in Pivka, Transhumance from the Middle of 19th to the Middle of 20th Century or The Three "Sheepmasters"* (Koper, 1989).

SUMMARY

BETWEEN DEATH ON A PLATE AND A WARDEN'S LOVE
(ON BIRD-CATCHING IN THE BRDA REGION)

The introduction starts by explaining the title which mentions the two basic purposes of catching birds - to eat them or to keep the feathered singers in cages - and leads us to the twofold and contradictory relations between birds and man. This is followed by an analysis of bird motifs in some elements of the cultural heritage of the Brda, above all in oral narrations. The fact that these motifs are so abundant as well as the contents of some songs bear witness to the scope of bird-catching in the Brda at one time.

The general chapter discusses the basic concepts, typology and views on bird-catching. Relying on relevant Slovene sources, literature and comparative literature the following features are discussed:

Most of the direct and indirect information comes from the period between roughly 1850 and 1950. In this period some villagers (only male ones, from boys to men) and some townspeople (mostly workers and craftsmen) practised bird-catching with the purpose of catching birds of those families and genera biologists classify as songbirds. Thus, when we speak of bird-catching we mean songbirds.

Traps were in general set to catch the following birds: fieldfares, blackbirds and missel thrushes (the thrush family). The main aim was to make a little "seasonal" money by selling them as food (to gourmets in the towns and elsewhere) and only rarely to eat them (as a supplement to everyday food). Blackbirds were here and there caught to be kept in cages as pets or for selling them with the same end purpose. Next are the jays (the crow family). Here the main aim was to enrich one's own diet. They were also caught to serve as bait: put in cages they attracted other animals with their calls. Goldfinches, siskins and tomtits (the finch family): all these were meant to be kept in cages (sometimes for breeding) as pets and for selling them.

The study then discusses the less utilitarian purposes of bird-catching: that important and irrational element - passion.

Next there is an analysis of the ways in which birds are caught and above all of the main one: setting traps. What kind of traps were used in Slovenia to catch songbirds is illustrated by a table based upon sources from the second half of the 19th century and the first half of the 20th. They are classified according to the typology developed by Hirschberg and Janata and which is based upon how the traps function technically. That the passive "art" of catching birds with traps is close to the equally "passive" gathering culture (see Jamin, *La tendrie aux grives ...*) is confirmed by an empirical report from the Brda about a veteran bird-catcher stating that he literally gathered blackbirds instead of catching them. "It sometimes happened that on my way I gathered some thirty blackbirds."

Bird-catching is then discussed as a mixture of special relations between man and animals. This leads us to questions and reflections on humaneness and even on positive and negative social evaluation. In Slovenia it was indeed bird-catching and the eating of birds which gave birth to the derogatory cliché about our neighbours "those barbaric Italians who enjoy catching and devouring

birds" (similar to the Englishman's cliché for the French: "frogs"). The cliché is a typical judgment of others based upon one's own apparent virtue. Several sources have indeed confirmed how widespread bird-catching used to be in some areas of Slovenia, one of them being the Brda region.

Bird-catching in the Brda area is then analysed in the chapters *Birdcatchers from the Brda, a social class (?) between what is permitted and what is prohibited and Birds, traps and the natural trap - the environment*.

Bird-traps were set by the poorer people of the Brda, mostly for food for themselves, "to keep us going". Almost every family practised this type of bird-catching for its own needs whenever there was time for it. But among them there were some who engaged in catching on a larger scale in order to sell the yield. These people had their seasonal "job" in autumn and partly in winter (during the migration period). It must be said that they were not popular with their neighbours.

The bird-catchers are characterised as an indeterminable social group of "professional individualists". They of course knew each other but exactly defined mutual relations rarely existed between them, and there was no economic or "technical" cooperation. When two of them went out together to set traps, they were certain to be relatives or at least neighbours. The local custom of the bird-catchers, their annual farewell party from bird-catching - when they did mix with each other - was but the mere consequence of external conditions - of the law specifying the end of the hunting season. Another characteristic of the bird-catchers deriving from their relations with the external world was their secretiveness.

The people from the Brda region, at least those among them who were bird-catchers, knew their natural environment like the back of their hand and they knew which birds nested there permanently or occasionally. They set traps mainly to catch blackbirds, jays, fieldfares, missel thrushes, goldfinches and siskins. Their attitudes to the birds depended on their purposes. As food the jays were "tasty, but more so the blackbirds and the best are the thrushes". Mostly lime-twigs were used and for the fieldfares "laštre" or "skrli", types of gravitational snapping traps. (For other traps used in the Brda, see the table.) The catching techniques used are fully described. Quoted is the genuine account of a bird-catcher stating that the natural environment serves as a "preparatory trap".

Up to the moment the birds were actually caught on the lime or in a trap they were subjects. They were creatures one had to know a lot about, one had to compete with in cunning and were respected by the catcher. Once they were caught they became objects, either dead, to be eaten soon, or alive, to be living musical boxes. Both antagonistic roles of birds are described with a short social history and analysis in the chapter *Birds on plates, birds in cages*.

The market for the birds caught in the Brda region were the nearby Italian and Friulian towns. The trade which involved dead as well as living birds is described, based on oral and available written sources and literature on fairs in Gorizia, above all St. Bartholomew's fair (which goes back to at least the 14th century). The latter is described as a merrily cruel fair of singing birds, "il gaio crudele mercato degli uccelli prigionieri".

In the Brda region the birds were eaten mostly in times of need, to survive. In general they ended up on the dining table as a supplement to the regular food, mostly for dinner. Reminiscences of gorging parties, "mandžade" after abundant spoils, of how "delicious" bird meat can be and of the festive dish "piškelca" (at the end of the season), allow us to conclude that to the people of the Brda birds were not a mere supplement to their daily food in order to survive in hard times, but also a gourmet's delight, an attitude typical of higher social classes.

What follows are some findings on how the songbirds were kept in cages. The feathered singers were admired by everybody, but to the townspeople they meant above all a trapped piece of nature, a little merriness, a living musical box and a pastime when taking care of them. On the farms and in the villages of the Brda they provided the first opportunity to children to take care of a pet, to learn while observing them and, no doubt, pleasure too.

The study presents a wealth of general information on bird-catching, on actual bird-catchers in the Brda, on their activities, their attitude towards various birds and the environment. At the end the author reverts to the general discussion of the two basic purposes of bird-catching (birds killed for food and birds living on in captivity). The article is concluded by reflections present throughout its length. Reflections on the universal concept or counterpoint of life and death, on the fact that man is torn between loving and killing, between "gajo", gaiety and "crudele", cruelty. Is this then the essence of man's existence?

RIASSUNTO

TRA LA MORTE NEL PIATTO E L'AMORE DEL CARCERIERE OVVERO DELL'UCCELLAGIONE NEL COLLIO

Nell'introduzione si chiarisce il titolo che stigmatizza i due scopi principali per i quali si catturano gli uccelli - come alimento oppure per tenere quelli canterini in gabbia, e in relazione ai quali gli uccelli vengono a trovarsi in un rapporto contrastante con l'uomo. Segue quindi una illustrazione del motivo legato agli uccelli nel patrimonio culturale del Collio, specialmente per quanto riguarda le tradizioni orali. La frequenza di questo motivo e il contenuto di alcuni canti e racconti testimoniano in maniera del tutto particolare della diffusione che un tempo l'uccellazione aveva nel Collio. In un capitolo generale, legato ai concetti, alla tipologia e alle considerazioni sulla cattura degli uccelli, in base alle fonti slovene e dalla comparazione di vari testi attinenti si evince che: in territorio sloveno (almeno per il periodo compreso tra la metà del secolo scorso e la metà del nostro, relativamente al quale abbiamo anche la maggior parte di dati diretti ed indiretti) sia alcuni abitanti dei villaggi (soltanto i maschi, da ragazzini a uomini adulti) che certi abitanti delle città (in primo luogo operai e artigiani) si dilettevano a catturare uccelli, quelle specie che i naturalisti definiscono veri uccelli canterini. Proprio la loro cattura è quella attività che prende il nome di uccellazione. Di solito si prendevano in trappola tordelle e merli della famiglia dei Tordi (lo scopo principale della cattura era la vendita degli animali - ai buongustai delle città - e solo raramente quello di integrare l'alimentazione casalinga; per quanto riguarda i merli si catturavano anche per

tenerli in gabbia o per guadagnare vendendoli come uccelli canterini); le ghiandaie, appartenenti alla famiglia dei Corvidi (come integratori alimentari ed anche, messe in gabbia, come richiami); i cardellini e i lucherini della famiglia dei Fringillidi e le cinciallegre della famiglia omonima. Tutti questi uccelli venivano catturati per essere poi tenuti in gabbia ed allietare le case (in certi luoghi anche per impiantare degli allevamenti), o per essere venduti come uccelli canterini.

Nell'articolo si fa luce, oltre che sugli scopi utilitaristici dell'uccellazione, anche su una sua componente particolare, irrazionale - la passione. Segue poi un compendio sulle varie tecniche di cattura ed i vari tipi di trappole - con una tabella per queste ultime, contenente dati ricavati dalle fonti e relativi ai territori sloveni nella seconda metà dell'Ottocento e nella prima metà del nostro secolo. Le trappole vengono suddivise per tipologia, in base al sistema di funzionamento, secondo la classificazione di Hirschberg e Janata. L'ipotetica equiparazione della caccia mediante trappole alla raccolta "passiva" (Jamin, *La tenderie aux grives*..) è confermata da una nota empirica del Collio, dal racconto di un vecchio uccellatore che diceva: "In certi periodi riesco a raccoglierne fino a trenta merli".

La cattura degli uccelli viene presentata anche da un altro aspetto - come intreccio di particolari rapporti tra l'uomo e gli animali, come fonte di interrogativi sull'umanità o meno di questa pratica, fino a diventare anche valore sociale, sia positivo che negativo. In territorio sloveno proprio la cattura degli uccelli ha determinato, tra l'altro, pure l'affermarsi di uno stereotipo peggiorativo riferito ai vicini Italiani "mangiatori di uccelli" (simile a quello degli Inglesi sui Francesi "mangiarane"). Lo stereotipo è una tipica accusa rivolta contro altri, basata sulla propria falsa moralità. Sulla base di numerose fonti è provato che anche in alcune zone dell'area slovena si catturavano gli uccelli, ed il Collio, qui presentato, ne è uno degli esempi.

La cattura degli uccelli nel Collio viene illustrata nei capitoli intitolati "Gli uccellatori del Collio, un gruppo sociale (?) tra il lecito e il proibito" e "Gli uccelli, le trappole e l'ambiente, insidia naturale". Gli abitanti più poveri del Collio catturavano gli uccelli soprattutto per cibarsene, ed era una pratica diffusa in ogni famiglia, lavoro permettendo. Tra questi c'erano poi anche coloro che ne facevano un affare di mercato, un "lavoro" stagionale, tra autunno e metà inverno (nel periodo delle migrazioni), ma erano piuttosto malvisti.

Gli uccellatori vengono definiti come un gruppo sociale indefinibile di "individualisti di professione". Tra loro si conoscevano, ma avevano rapporti reciproci non esattamente stabiliti, senza un'effettiva collaborazione "tecnica". Se si appostavano in due, si trattava di solito di parenti o di vicini. Anche la tradizione locale di organizzare annualmente una cerimonia di addio all'uccellazione, era soltanto il riflesso di una condizione esterna - il termine della stagione della caccia (dal primo settembre al 31 gennaio). Gli uccellatori si distinguevano anche per un'altra caratteristica imposta dai rapporti con il mondo esterno - la segretezza.

Gli abitanti del Collio, almeno quelli che praticavano l'uccellazione, conoscevano a menadito il proprio ambiente naturale ed anche gli uccelli stanziali o migratori. Essi catturavano per lo più merli, ghiandaie, tordelle, cardellini e lucherini. Relativamente all'uso che intendevano farne, avevano nei confronti di questi uccelli comportamenti diversi. Ad esempio come alimento

"la ghiandaia era buona, il merlo ancora più buono e il tordo il migliore". Le trappole più frequenti erano le "limanice" (panie) e le "laštre" (pietre disposte ad uso di trappole). (La tabella acclusa indica in maniera esauriente tutte le trappole in uso nel Collio). Anche le tecniche usate dagli uccellatori sono chiaramente illustrate e viene riportato pure il racconto di uno di essi, molto eloquente, in merito all'ambiente visto come una specie di "pretrappola".

Sino al momento in cui venivano catturati dalle panie (o da altre trappole), gli uccelli erano ancora soggetti, esseri dei quali bisognava sapere molto, con i quali l'uccellatore si misurava in una gara di astuzia e con i quali aveva, proprio per questo, un rapporto particolare. Catturati, diventavano oggetti: morti, come futuro alimento, vivi come carillon domestici. Entrambe le categorie di uccelli sono descritte in un breve sunto storico-sociologico nel capitolo "Uccelli nel piatto, uccelli nelle gabbie". Gli uccelli catturati finivano sui mercati delle vicine città italiane, friulane. Il commercio sia degli uccelli morti che di quelli vivi viene presentato sulla base di testimonianze orali, di fonti scritte e di opere letterarie sulle fiere di Gorizia, in particolare quella di S. Bartolomeo (risalente almeno al XIV secolo), definita "il gaio crudele mercato degli uccelli prigionieri".

Nel Collio gli uccelli si mangiavano nei periodi di magra, per sopravvivere o come complemento alimentare, serviti, di solito per cena. Il ricordo delle "mangiate" a seguito di "raccolte" particolarmente abbondanti, della squisitezza delle carni e del piatto festivo detto "piškelca" (alla fine della stagione di caccia) fa tuttavia presumere che per la gente del Collio gli uccelli non erano un elemento di sola sussistenza, bensì un piacere da buongustai, tipico degli strati sociali più elevati.

Il saggio continua con alcuni accenni agli uccelli canterini tenuti in gabbia. Questi, amati dappertutto, per la gente di città rappresentavano un pezzetto di natura imprigionato, la gioia in cattività, un carillon vivente e un passatempo, viste le cure di cui abbisognavano. Negli ambienti rurali invece erano i primi animali domestici che venivano affidati alle cure dei bambini, erano una fonte di insegnamento e, indubbiamente, anche di divertimento.

Il contributo, nel quale compaiono non poche considerazioni di carattere generale sulla cattura degli uccelli e quindi particolari sugli uccellatori del Collio, sulle loro tecniche, sul rapporto con questi animali e con l'ambiente, e poi ancora altre considerazioni sui due motivi principali che determinavano la cattura (cibo e prigionieri viventi), si conclude con un pensiero di carattere universale: il contrasto tra vita e morte, tra amore e uccisione, tra "gaio" e "crudele". E' questa l'essenza dell'uomo?

ŠMARTNO V BRDIH, VAS, TABORSKA VAS ALI MESTO (Problematika ljudske umetnosti in rurizma)

Ivan Sedej

79

IZVLEČEK

Vas Šmartno v Brdih so obdali z obzidjem s sedmimi stolpi v začetku 16. stoletja. Na podlagi analize ohranjenih fortifikacijskih arhitekture je prikazano razmerje med ljudsko (minorno) in visoko (stilno) arhitekturo v 16. stoletju.

ABSTRACT

The village Šmartno in the Goriška Brda area was surrounded by a wall featuring seven towers in the beginning of the 16th century. Basing upon the analysis of the preserved fortification architecture the author discusses the relations between folk (minor) and high (style) architecture.

Ljudsko stavbarstvo v Šmartnem v Brdih ima podobno kot v Vipavskem križu (Sv. Križ v Vipavski dolini) ali v Štanjelu, poseben pomen. Gre namreč za obzidane aglomeracije, stavbe v njih se načeloma sicer ne razlikujejo od oblik kmečke arhitekture v širši okolici, imajo pa drugačne poudarke zaradi vklenjenosti v trdno strukturirano naselje z mnogimi mestnimi značilnostmi. Šmartno je (danes) vas, opasana z dobro ohranjenim obzidjem, ki ga poudarja in določa sedem stolpov¹. Domačije so oblikovane v trdno sklenjenih nizih ob "ulicah", opazna pa je tudi hierarhija med posameznimi ambientami in posebno domačijami (hišami). Poleg objektov izrazito fortifikacijskega značaja, povezanih z obzidjem, je še nekaj ambicioznejših rezidenčnih hiš, prevladujejo pa skromnejše enonadstropne hiše, večinoma z mezanini po furlanski šegi. V skladu z urbanskimi tradicijami se je izoblikovalo tudi dvoje trgov ob severovzhodnih in zahodnih mestnih vratih². Kljub temu da so do najnovejšega časa v Šmartnem vendarle prevladovali kmetje, so domačije združene in zaokrožene tako, da ne tvorijo klasičnih kmečkih domačij s skupinami

---

¹ Sedem stolpov na ključnih mestih v obzidju je skoraj v celoti ohranjenih, čeprav so nekateri deloma vtankani v kmečko domačijsko strukturo. Domnevamo lahko tudi obstoj osmega stolpa, in sicer na izpostavljenem mestu med Turnom in edinim stolpom s kvadratastim talnim načrtom na severozahodni strani obzidja (v višini t.i. "Etnografske" hiše). Po drugi strani pa je število sedem zelo mikavno (sedem stolpov) in bi ga lahko navezali na ljudsko izročilo in način razmišljanja v mitskih kategorijah.

² Dvoje "trgov" je oblikovanih v skladu z obrambnimi načeli pri mestnih vratih. Vendar je učinek severnega trga danes bolj poudarjen, ker je nastala večja prostorska razširitev zaradi porušitve stavbe ob hiši s podhodom. Tudi ob južnih vratih je smiselna razširitev, ki je imela funkcijo v zvezi z obrambo (večji manevrski prostor ob morebitnem preboju v vrat).

pomožnih stavb. Tudi v Šmartnem so morali prostor vrednotiti enako kot v pravih obzidanih mestih.

Zanimivo je, da so pisci o ljudski in regionalni arhitekturi primorska naselja podobnega tipa, pa naj gre za Šmartno, Sv. Križ ali Štanjel, praviloma obravnavali kot problem ljudske arhitekture³. Podobni dolenski mesti Kostanjevico na Krki in Višnja goro pa so iz teh povezav praviloma izpuščali, predvsem zato, ker sta obe dolenski naselji globlje zarežani v zgodovinski spomin in veljata, čeprav mnogokrat s kančkom ironije, za pravi mesti. Po drugi strani pa na Krasu in v Istri ni bilo nikoli tako velikih razlik med brezimno stanovanjsko arhitekturo v mestih in vaseh kot (recimo) na Dolenjskem ali celo na Gorenjskem, saj je "stilni" značaj stanovanjskih stavb na Primorskem, vsaj na videz, dosti bolj enovit kot v celinskih območjih.

80

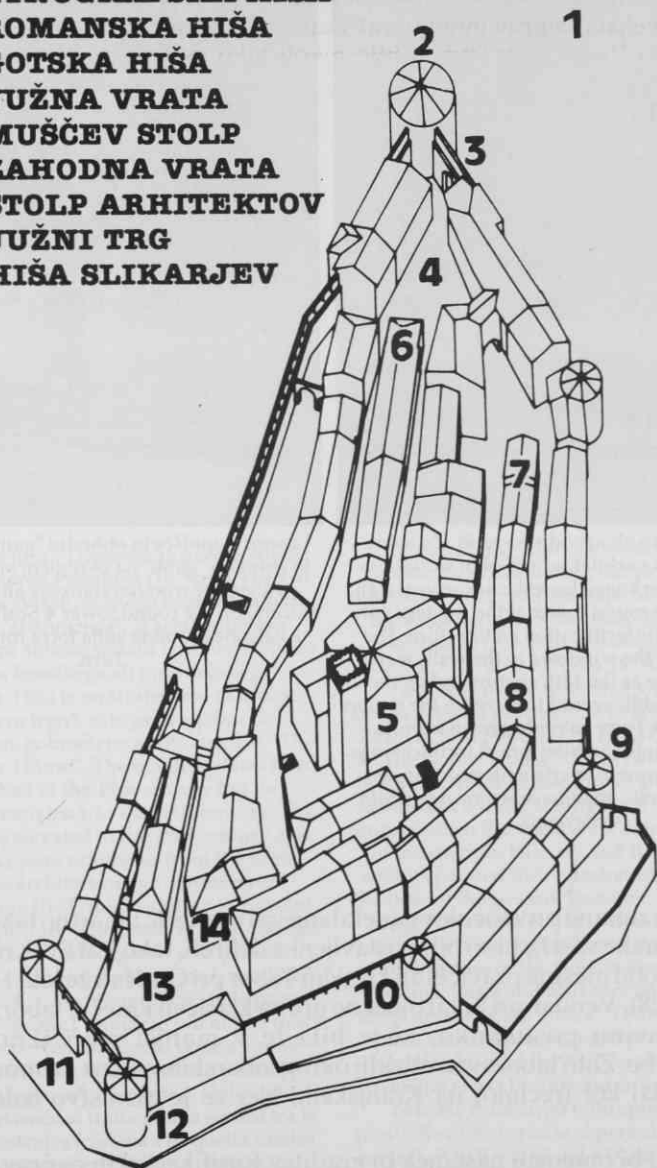
Šmartno je bilo od 16. do prve polovice 18. stoletja pomembna strateška, obrambna točka na nemirni benečansko-habsburški meji. Iz skopih omemb v virih in literaturi pa lahko povzamemo, da naselje drugih mestnih ali središčnih funkcij ni imelo, saj so se vse pomembnejše stvari odigravale bodisi v Gorici, bodisi v lokalnem središču v Dobrovem ali v dostikrat omenjenem Števerjanu. Za zdaj tudi ne poznamo podatka, ki bi pričal o ustanovitvi in o statusu obzidanega naselja. Zanimiv pa je podatek, da so se prebivalci Kozane in Šmartnega leta 1713 pridružili gosposki pri zatiranju kmečkega punta (P. Stres, str. 175), ki priča o privilegiranem in zato najbrž osvoženem naselju, ki ni bilo ne mesto ne vas, ampak je imelo dvoumen status "taborskega naselja"⁴. Na tem mestu bi kazalo pripomniti, da je tudi pregled stavbarstva v Kozani pokazal, da gre za vas z zelo kvalitetnimi stanovanjskimi stavbami, ki pričajo o dokajšnji gmotni moči njihovih lastnikov v času od konca 15. do konca 18. stoletja. Gre za zanimivo posredno pričevanje o višjem družbenem statusu dela kmečkega življa v Brdih, ki tlačanstva od 16. stoletja naprej (pod beneškim vplivom) niso poznala. Zato je bila reakcija prebivalcev Šmartnega in Kozane, ki so se odzvali pozivu gosposke, dokaj razumljiva.

Šmartno ima v talni zasnovi obliko nepravilnega ovala, osrednji vizualni poudarek (dominanta) je cerkev z zvonikom s cinami, ki na daleč opominja na fortifikacijski značaj naselja. V obzidju je troje "mestnih vrat". Obrambni stolpi pa so postavljeni tako, da v skladu z renesančno fortifikacijsko doktrino

³ Mala primorska mesta in ambicioznejše naselbine je čas med obema vojnoma v precejšnji meri izbrisal iz nacionalnega spomina. V literaturi pa, razen redkih izjem, niso dobila tolikšnega poudarka kot recimo Višnja Gora (Jurčič). Identične stilne, predvsem kamnoseške forme v Ajdovščini, na Sv. Križu, na Štanjelu, v Vipavi, v Komnu, Dutovljah itd. so raziskovalce navajale k posplošenim trditvam, ki skoraj ves stavbni fond na Primorskem, razen cerkva in graščin, uvrščajo v kategorijo ljudskega stavbarstva. Zato lahko postavimo hipotezo, da gre na Primorskem za zlitje dveh pojmov - regionalne in ljudske arhitekture. Po drugi strani pa je zaradi specifične arhitekture in ne nazadnje urbanističnih rešitev postal pojem "ljudskega" širši in je zajemal tudi nekmečke pojave in spomenike. V italijanski literaturi se uvaljavlja zanimiv, čeprav malce ohlapen izraz - minorna arhitektura (umetnost), ki pa ima to prednost, da ni obremenjen z malce ideološkim patosom, kot ga ima izraz ljudska arhitektura.

⁴ Eno izmed zelo trdnih načel, ki so veljala prav do začetka 19. stoletja, je, da ima lahko obzidje le naselje s statusom mesta oziroma da obzidje vpliva in na neki način "podeljuje" status. Izjema so t.i. taborske vasi in taborski kompleksi (največkrat cerkve z obzidji in s spremljajočimi objekti - kaščami, orožarno itd.), kot jih označuje P. Fister. Historični podatki, ki jih je zbral, pa taborske vasi ne določajo prav natančno. Tu bi opozorili na grad in tabor Polane na Kočevskem, kot ga je upodobil Valvasor, ki ga vseeno ne moremo primerjati s Sv. Križem ali Šmartnim, tudi zaradi izredno majhnih dimenzij.

- 1 NA PODRATAH
- 2 VHODNI STOLP-TURN
- 3 SEVEROVZHODNA VRATA
- 4 SEVERNI TRG
- 5 CERKEV SV. MARTINA
- 6 ETNOGRAFSKA HIŠA
- 7 ROMANSKA HIŠA
- 8 GOTSKA HIŠA
- 9 JUŽNA VRATA
- 10 MUŠČEV STOLP
- 11 ZAHODNA VRATA
- 12 STOLP ARHITEKTOV
- 13 JUŽNI TRG
- 14 HIŠA SLIKARJEV

Okrogli stolp ob zahodnih vratih. Značilna fortifikacijska arhitektura. Z okni so zidovje predrli šele po koncu beneške nevarnosti v 18. stoletju. ♦ The round tower at the western gate. Characteristic fortification architecture. The cut-outs for the windows in the walls were made as late as the 18th century, when the Venetian Republic ceased to threaten the region with war. ♦ Torre rotonda presso la porta occidentale. Tipica architettura di fortificazione. Le finestre vennero aperte nelle mura appena nel XVIII secolo, quando ebbe fine il pericolo veneziano.

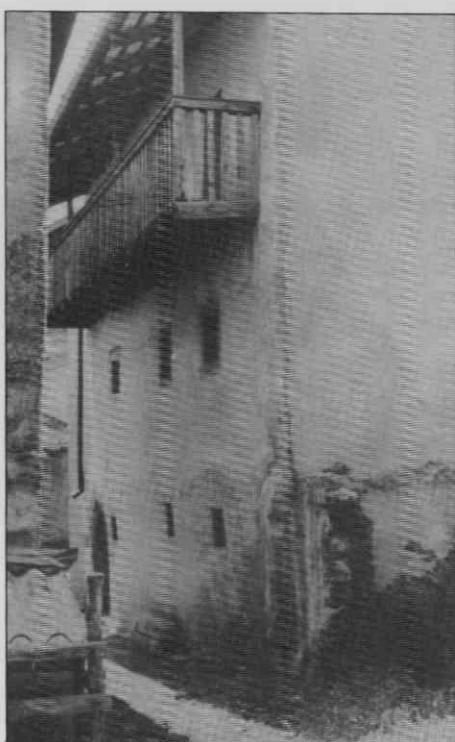
Leseno stopnišče in obhodni "gank". Stopnišče in obhodni "gank" na okroglem stolpu, Turnu. ♦ Exterior wooden staircase and corridor balcony on the round tower ♦ Scalinata in legno e balcone di ronda sulla torre rotonda, detta Turn.

obvladujejo zunanji prostor okrog (nekdanjega) mesteca. Šmartno tako sodi med tabore (taborske vasi?), ki so bili postavljeni z dekreti, tako kot Sv. Križ leta 1504 (preden je dobil mestne pravice) ali klasični Tabor pri Črničah že leta 1473 (Rutar, str. 127 in 128). Vendar pri Šmartnem ne gre za klasičen kmečki tabor, ampak za stalno obmejno postojanko, ki je bila le v manjši meri izraz kmečke samoobrambe. Zato taborov in obzidij okrog taborskih vasi na Primorskem niso podirali, tako kot (recimo) na Kranjskem, kjer se je plemstvo balo kmečkih uporov.

Virov, ki bi omenjali nastanek in graditev fortifikacijskih naprav, tabora ali taborišča, kot ga imenuje Rutar, ni. Na podlagi formalnih značilnosti posameznih sestavin obzidja in objektov, ki se vežejo nanj, je več raziskovalcev ugotavljalo, da gre za pozen odmev renesančnega stavbarstva in da je obzidje s

"Etnografska hiša". Domačija iz prve polovice 15. stoletja, starejša zasnova (16. stol.). Hišo so v 19. stoletju zvišali, iz istega časa izvira tudi kaminska "spahnjenca". V arhitekturnem pogledu gre za sintezo pobud iz furlanskega in kraškega kmečkega ali podeželjskega stavbarstva. Hiša je na strateškem mestu ob "severnem trgu", zato gre verjetno za pavperizirano, pokmeteno arhitekturo. ♦ "The Ethnographic House". The building dates from the first half of the 19th century but its beginnings reach back to the 16th century. The building was elevated in the 19th century and the fireplace joint originates from the same time. The architecture is a synthesis of initiatives from the Friulian and Karst peasant or rural architecture. The house is on a strategic spot along the "North square" and therefore probably an example of pauperized, ruralized architecture. ♦ "Casa etnografica" della prima metà del XIX secolo; l'impianto più antico risale al XVI secolo. Nell'Ottocento la casa venne alzata di un piano. E' dello stesso periodo anche la "spahnjenca" del camino. Dal punto di vista architettonico si tratta di una sintesi tra la maniera di costruire friulana e di quella carsica, rurale. La casa si trova in una posizione strategica accanto alla "piazza settentrionale", perciò si tratta probabilmente di un'architettura pauperizzata, ruralizzata.

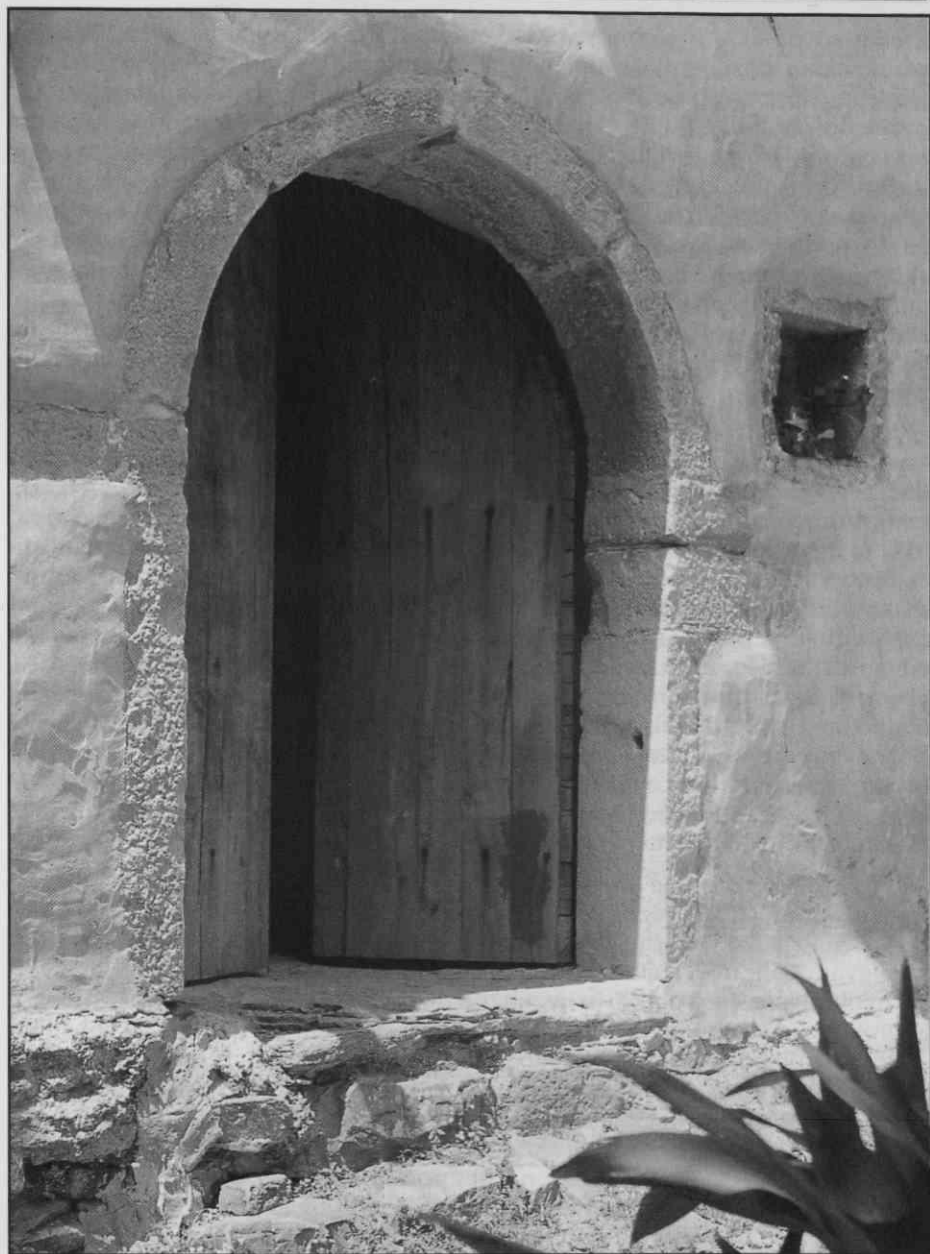
"Gotska hiša". Velika dvoetažna hiša z "gankom" v obzidni ulici, datira v začetek 16. stoletja, ko so zgradili obzidje. Motiv "ganka" in širokega napušča s poslikanimi planetami (piastrelami) je nastal v obdobju kmečkega baroka, v 18. ali v začetku 19. stoletja. V tem času se je motiv udomačil v kmečkem stavbarstvu na goriškem, v Beneški Sloveniji, v Reziji in tudi ponekod na Idrijskem območju. ♦ "The Gothic House". A big two-storey house with a corridor balcony in an alley along the settlement's walls, dating from the early 16th century when the walls were erected. The motif of the corridor balcony and the wide verge with its painted tiles (piastrelle) originated in the time of the peasant baroque, i.e. the 18th or early 19th century. It is in that time that the motif became familiar in the peasant architecture of the Gorizia area, Venetian Slovenia, Resia and also here and there in the Idria area. ♦ "Casa gotica". Grande casa a due piani con un balcone, nella via delle mura, databile agli inizi del XVI secolo, al tempo in cui venne eretta la cinta muraria. Il motivo del balcone e del largo tetto sporgente con piastrelle dipinte risale al periodo del "barocco rurale" - XVIII o inizi del XIX secolo. All'epoca questo motivo aveva preso piede nell'architettura rurale del Goriziano, della Slavia veneta, della Resia e di alcune parti del territorio di Idria.

stolpi nastalo v 16. stoletju⁵. Trditve so utemeljevali z dimenzijami objektov, predvsem pa z njihovimi skromnimi višinami. Tudi v primerjavi z obema "mestoma", Štanjelom in Sv. Križem, učinkujejo šmartenske fortifikacije na neki način manieristično, bolj dekorativno kot pa grozeče. Vendar pa skromni podatki o beneških porazih prav pod šmartenskim obzidjem pričajo o nasprotnem, predvsem pa pomikajo datum nastanka vsaj v začetek 16. stoletja. Glede na podatek, da je benečanska nevarnost minila šele med leti 1711 in 1740 za vlade cesarja Karla (Rutar, str. 82), pa lahko domnevamo, da so še celo 17. stoletje skrbeli za obzidje in da so tako nastale tudi nekatere kamnoseške podrobnosti (okna in vhodi na notranji strani), ki sodijo v baročni slogovni repertoar. Tudi v času, ko je neposredna nevarnost minila, fortifikacij niso povsem zanemarili.

Svojevrsten odgovor na vprašanje o nastanku obzidja in stolpov bi nam lahko dala stilna analiza. Manieristični vtis celotnega sistema najbrž ni le posledica današnjega načina gledanja, ampak gre za globljo arhitekturno strukturo. Fortifikacija je namreč zgrajena po takrat zelo naprednih načelih in v renesančnem duhu. Po drugi strani pa gre v marsičem za "ljudski" odziv na italijansko umetnost graditve obrambnih naprav. Nepravilnosti, ki strog sistem renesančne fortifikacije "mehčajo" in ga prestavljajo v bolj slikovit, ekspresiven okvir, pa so tudi posledica lokacijskih zahtev in oblikovitosti naselbinskega prostora. Slikovita komponenta in prvine izrazito plebejskega pojmovanja arhitekture spreminjajo stilno sporočilo in dajejo naselju manieristični značaj. Verjetno pa gre bolj "ljudski" značaj obzidja tudi na račun naglice pri graditvi. Na podlagi formalnih značilnosti naselbinskega tlorisa pa bi lahko ugotovili, da so naselje ob gradnji obzidja temeljito preoblikovali, saj sta potek obzidja in ulična mreža v harmonični soodvisnosti. To pa je značilnost, ki priča, da ni šlo za spontano "ljudsko" preoblikovanje vasi v obzidano taborsko naselje, ampak za aglomeracijo, ki je rezultat zavestnega načrtovanja. V zaokroženi obliki z obzidjem Šmartno po vsej verjetnosti datira v čas dvanajstletne vojne Habsburžanov z Benečani v letih 1507 do 1519 (Rutar, str. 70). Leta 1511 je obzidje že stalo, saj je bil pod Šmartnim poražen beneški poveljnik Marko Delfin (Rutar, str. 71). Pri graditvi so računali na možnost topovskega obstreljevanja. Vzor pa so že imeli v goriškem gradu, ki so ga Benečani temeljito prenoviti med kratkotrajno zasedbo tega mesta. Leta 1508 so namreč, poleg Gorice, prav s topovi osvojili tudi Štanjel, Vipavo in več drugih utrjenih naselij. Primerjava med Štanjelom, Šmartnim in Sv. Križem pokaže tudi nekaj zanimivih razlik v Sv. Križu se je ohranilo v plebejskem delu naselja kar nekaj sledov hiš, ki datirajo vsaj v 15., če že ne v 14. stoletje. V Štanjelu dominirajo predvsem poznogotske hišne oblike, v Šmartnem pa je predbaročnih, v celoti ohranjenih objektov sorazmerno manj. Predvsem pa ne zasledimo severnjaških poznogotskih kamnitih detajlov. Ohranjene sledi starejših portalov pričajo o preprostih polkrožnih shemah (ki se navezujejo na romansko izročilo). Pred potresom pa je bilo na zahodni strani naselja ohranjenih nekaj detajlov gotsko oblikovanih podstrešnih zidcev iz opeke. Oboje kaže na večji furlanski in beneški vpliv.

⁵ Tako ohlapno datacijo je podpisani formuliral v topografskem popisu Šmartnega, ki je sestavina t.i. spomeniškovarstvenega elaborata - ta je bil izdelan za urbanistične potrebe in kot osnova za proglasitev spomenikov (elaborat je v arhivu Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici). Temeljila je na izrazito likovnem pogledu in na rezultatih formalne primerjave s Štanjelom in Sv. Križem, ki ju opasuje dosti bolj monumentalno obzidje.

"Gotska hiša" - portal. Nakazani šilasti lok sodi med odmeve poznogotske kamnoseške umetnosti.

Bolj kot oblika loka, priča o gotski tradiciji konstrukcija z močnima podbojnima kladama. V isto kategorijo sodi tudi okence ob vratih. ♦ "The Gothic House" - a portal. The pictured lancet arch can be considered to be an echo of late Gothic stonemasonry art. But rather than the form of the arch it is the construction with its heavy door-frame blocks which bears witness to the Gothic tradition. The little window beside the door belongs to the same tradition. ♦ "Casa gotica" - portale. L'arco

ogivale appena accennato costituisce un'eco dell'arte dei lapidari tardogotici. Più che la forma dell'arco, rimanda alla tradizione gotica la costruzione stessa del portale con i possenti piedritti.

Dello stesso stile è pure la finestrella accanto alla porta.

Zanimivo pa je, da (recimo) v Medani ali v Kozani najdemo nekaj izredno ambicioznih poznogotskih detajlov, ki spominjajo na one v Sv. Križu ali na Štanjelu. Sicer pa so večino hiš v 18. in 19. stoletju obnovili tako, da navzven prevladujejo oblike, ki jih lahko pripišemo poljudnim variacijam na baročno temo ali pa gre za forme pokmetenega klasicizma, ki ima spet precej zvez s furlanskim kmečkim stavbarstvom. Hočemo povedati, da se je obzidje s spremljajočimi stavbami ohranjalo v sporočeni obliki zelo dolgo, stavbno tkivo pa so prebivalci dokaj živahno prilagajali novim pobudam, vendar v zelo skromnih okvirih. Izjemen primer je rezidenčna hiša z lepim baročnim portalom. To pa priča, da Šmartno od 16. stoletja naprej ni doživljalo večjih ekonomskih nihanj, zato so prebivalci brez pretresov sledili spremembam in tako neopazno prilagajali videz in funkcijo stavb vsakokratnim oblikovnim zahtevam.

Ime naselja priča, da gre za staro naselbino, ki je imela celo kontinuiteto s staroselci. Fragment rimskega nagrobnika, vzdanega v cerkvenem stolpu, to domnevo podpira⁶. Glede na strateški položaj, saj vas obvladuje kar lep del Brd, lahko domnevamo, da gre celo za kontinuiteto utrjene postojanke ali naselja, pa tudi za kontinuiteto sakralnega prostora (cerkev na vzpetini). Vse te možnosti ostajajo seveda odprte, posebno ker o arheološki preteklosti Brd nimamo sistematično zbranega gradiva. Nekaj namigov na rimsko poreklo naselja nam daje tudi talna zasnova skromnega ambienta med cerkvijo in tako imenovano etnografsko hišo, ki bi lahko bila odmev antične parcelacije. Sicer pa smo v podobni zagati tudi pri iskanju podatkov o vsakdanjem življenju v starejših obdobjih in o mestu prebivalcev Šmartnega v vsakokratni družbeni konstelaciji. Do neke mere se lahko opremo na zelo dragocena, na videz bolj literarno zaokrožena Zorzutova opažanja o socialnih razmerah v Brdih pred letom 1945, ki se Šmartnega neposredno ne dotikajo (Zorzut), ali pa na Stresovo razpravo (Stres).

V širšem prostoru je imelo Šmartno predvsem strateško-obrambni pomen, ki ga ni spremljala ustrezna središčna in upravna funkcija. Zato je naselje v 19. in posebno v 20. stoletju živelo brez velikih pretresov, kar je najbrž tudi prispevalo k ohranjanju starih fortifikacijskih prvin, ki so na malce protislovni način ohranjale staro obliko in neopazno dobivale nove funkcije. Vendar lahko ugotovimo, da so prebivalci še v leta po drugi svetovni vojni ohranjali spoštljiv odnos do obzidja (stolpov) in do stare arhitekture tudi zaradi tradicije in posebnega statusa, ki sta ga naselju dajala mestni (fortifikacijski) videz in izročilo. Prva občutnejša degradacija starega naselbinskega tkiva datira šele v petdeseta leta našega stoletja. Takrat so vhodni stolp (Turn) prebili z velikimi vrati in ga tako na zelo surov način "posodobili". Od takrat naprej se je devastacija starega tkiva nadaljevala. Po velikem potresu leta 1976 se je goriški regionalni zavod lotil kvalitetno zastavljene celostne prenove naselja, ki že kaže prve sadove⁷. Kljub temu pa prebivalci vseh obnovljenih objektov še niso "posvojili", zato na paradoksen način učinkujejo v vasi kot tujek, kar lahko

⁶ Edini arheološki podatek je omenjeni detajl rimskega nagrobnika, ki bi ga lahko prinesli tudi s kake druge, bolj oddaljene lokacije. Priča bolj o tem, da so bili kraji posejani, kot pa o določenem naselju.

⁷ Prenovo naselja je zastavil ZVNKD iz Nove Gorice, strokovno pa je v rokah ing. N. Šumi, konservatorice na republiškem ZVNKD. Poteka v dveh smereh: najprej gre za prenovo "oboda" s stolpi in za delno rekonstrukcijo (Turn z mestnimi vrati, zahodna vrata z desnim stolpom), →

razložimo z dejstvom, da programi prenovljenih objektov niso namenjeni domačinom.

Tako nakazane značilnosti Šmartnega nam omogočajo predvsem teoretičen razmislek o bistvenih problemih tako imenovane "ljudske umetnosti" in o vplivih, ki jih imajo različni ideološki obrasci na raziskovanje ljudskega (kmečkega) stavbarstva in rurizma⁸. Naselje v današnji obliki, obsegu in pomenu v prostoru sodi med nerešene umetnostnozgodovinske, etnološke in zgodovinske probleme. V Rutarjevih spisih se Šmartno omenja le na treh ali štirih mestih⁹, v spomeniškovarstvenih elaboratih, pri katerih je z nekaj prispevki sodeloval tudi podpisani, pomembnejših ali novih historičnih podatkov ni zaslediti, tudi drugi pisci o Brdih omenjajo Šmartno le mimogrede.

Šmartno kot urbanistična in arhitekturna celota ima pomen tudi kot preskusni kamen pri razmejevanju interesov posameznih strok. Stavbno tkivo, ki sodi deloma med "klasične" spomenike ljudskega stavbarstva in deloma med spomenike "visoke" arhitekture (in umetnosti), ima tudi po formalni plati izrazito vmesen položaj, ki ga je zanimivo označil za Križ in Štanjel arhitekt Marjan Mušič (Mušič, str. 22). Vendar gre tudi za bistveno razliko. Kot "vmesne" primere je pisec upošteval predvsem nekatere starejše stanovanjske stavbe, obzidje, graščino oz. palačo in cerkev v Štanjelu ali v Sv. Križu pa je samoumevno upošteval kot delež takratnih vodilnih socialnih skupin. Malce bolj pikolovska analiza pa bi pokazala, da je (verjetno) nastalo po naročilu iz teh sfer tudi mnogo objektov, ki jih samoumevno označujemo kot ljudsko arhitekturo. V starem Sv. Križu so stvari vendar bolj jasne. Osrednji, čeprav ločeni del naselja je utrjena grajska arhitektura, ki se ji vsebinsko približuje samostanski kompleks s cerkvijo. "Anonimno tkivo" pa se je tako kot v drugih srednjeveških mestih tega tipa naslonilo na dominantno. Poleg tega je imel Sv. Križ po milosti cesarja Ferdinanda mestne pravice od leta 1532 naprej (Rutar, str. 127). Tako so postali Križani meščani in še dvoje letnih sejmov so dobili. V Šmartnem funkcionira kot kristalizacijsko jedro v primerjavi z naseljem zelo velika cerkev, ki pa je po vsebini del plebejskega okolja in je namenjena vsem prebivalcem, zato je tudi socialni učinek dominantne drugačen. Središčni položaj cerkve pa daje obzidanemu naselju bolj taborski značaj, saj moramo v kontekstu "ljudskega"

→ hkrati pa za prenovo posameznih objektov na ključnih mestih v naselju. Ob sicer korektni prenovi se nam zastavlja pomembno vprašanje: v kolikšni meri prebivalci Šmartnega sprejemajo prenovo kot svoj projekt. Vprašanje je pomembno tudi z etnološkega vidika, saj lahko prenova usodno vpliva tudi na identifikacijo ljudi s svojim okoljem, ker so prenovljene stavbe večinoma v rokah različnih združenj (DSL, Društvo arhitektov). Njihovi programi se z interesi prebivalcev ujemajo le deloma.

⁸ Na raziskovanje in določevanje ljudskega stavbarstva in rurizma so nedvomno vplivali tudi ideološki dejavniki. Teza o samoniklosti in originalnosti, posebno pa o "slovenskosti" ljudskega likovnega gradiva sodi v romantični, narodnopreredniški repertoar. Zelo dosledno sta jo uresničila A. Sič in J. Karlovšek v svojih publikacijah. Odsev te miselnosti, ki pa ima izrazitješko scientistično "opravičilo", je Ložarjeva teza o prazgodovinskih osnovah kmečkega stavbarstva, ki posredno poudarja predvsem (kot kvaliteto in opredelitev) tisočletno navezanost kmečkega življa na zemljo. Averzija do "kmečkega" in poudarjanje "ljudskega" (razrednega) pri etnografskih raziskavah (velja le za del stroke) pa je nedvomno odsev povojnih političnih razmer na naših tleh.

⁹ Simon Rutar se v zgodovinskem opisu Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Ljubljana 1893, dotakne Šmartnega (na str. 71) mimogrede, ko sicer dokaj natančno opisuje vojskovanje med dvanajstletno "beneško" vojno, prav tako bežno tudi ob dogajanjih v zvezi s tolimskim puntom. Večinoma pa gre za posredna pričevanja med razpravljanjem o vojaških posadkah (str. 92) ali ob oznakah upravne razdelitve itd.

"Romanska hiša". Hišo (danes ima gospodarsko funkcijo) so dolgo časa datirali v čas zapoznele romanike, od tod tudi ime. Nastala pa je verjetno v začetku 16. stoletja, saj oblika portala kaže na sočasne renesančne pobude. Na "romanski" način skonstruirano okno v etaži pa je rezultat tradicionalnih konstrukcijskih prijemov. Na podoben način so v istem času in celo kasneje oblikovali portale in okna na kmečkih hišah naprimer v Črnem kalu v Slovenski Istri. ♦ "The Romanesque House". For quite some time the house (today an outbuilding) was dated to belong to the late Romanesque period (from there its name). However, it probably dates from the early 16th century since the form of the portal indicates contemporary Renaissance initiatives. The window on the upper floor, constructed in a "Romanesque" way is the result of traditional construction methods. Portals and windows of peasant houses were constructed in a similar way in Črni Kal in Slovene Istria in the same period and even later. ♦ "Casa romanica", oggi destinata ad usi economici, fu per lungo tempo considerata un prodotto del tardo romanico, e da qui il suo nome. Venne costruita invece con tutta probabilità all'inizio del Cinquecento, infatti la forma del portale rimanda a motivi rinascimentali coevi. La finestra al primo piano, costruita su "modello" romanico, è il riflesso di usi costruttivi tradizionali. Alla stessa maniera, in questo periodo e addirittura più tardi, vennero a formarsi anche i portali e le finestre delle case rurali, ad esempio a Črni Kal nell'Istria slovena.

urbanizma opredeliti tudi cerkveno arhitekturo kot sestavino ljudskega miljeja, ne glede na njen arhitekturni in umetnostni pomen. Skromni podatki o domačijah, ki so jih v Šmartnem zasedali koloni (po ugotovitvah I. Keršič govori ljudsko izročilo le o treh kolonskih družinah v 19. in 20. stoletju), pa vendar niso tako trdni, da bi lahko prebivalce naselja od 16. do 19. stoletja označili kot neodvisne posestnike oziroma kot člane posestniških družin. Prav gotovo pa so imeli vaščani, glede na status naselja, nekaj privilegijev.

Zanimiv komentar o statusu naselja vsebujejo projekti in realizacije arhitektke Nataše Šumi, ki se je restavracije obzidja in prenove spremnih objektov lotila brez predsodkov. Kljub sorazmerno dobro ohranjenim preostankom je nekaj pomembnih sestavin obzidja propadlo, predvsem mislimo na lesene dele, na hodnike, stopnišča in različne pristreške. Zato je prenova zastavila precej novih vprašanj. Izkazalo se je, da je na dvomljivih mestih mogoče izvesti izredno zveste rekonstrukcijske posege z naslonitvijo na zglede iz sočasne fortifikacijske arhitekture v bližnjih deželah, in sicer ne glede na status. Navsezadnje je že analiza slovenskih protiturških taborov, ki jo je v svoji knjigi izpeljal dr. P. Fister, pokazala, da gre večinoma za objekte, ki so bili zgrajeni v naglici, vendar pa tudi za objekte, ki so jih zgradili v skladu s takratno vojno umetnostjo. To pomeni, da ne gre za spontano ljudsko graditev, ampak za del sistema, v katerem so sodelovali profesionalci na tem področju¹⁰. Lep

¹⁰ Kmečke tabore in podobne utrdbe so po Fistrovem mnenju načrtovali profesionalni →

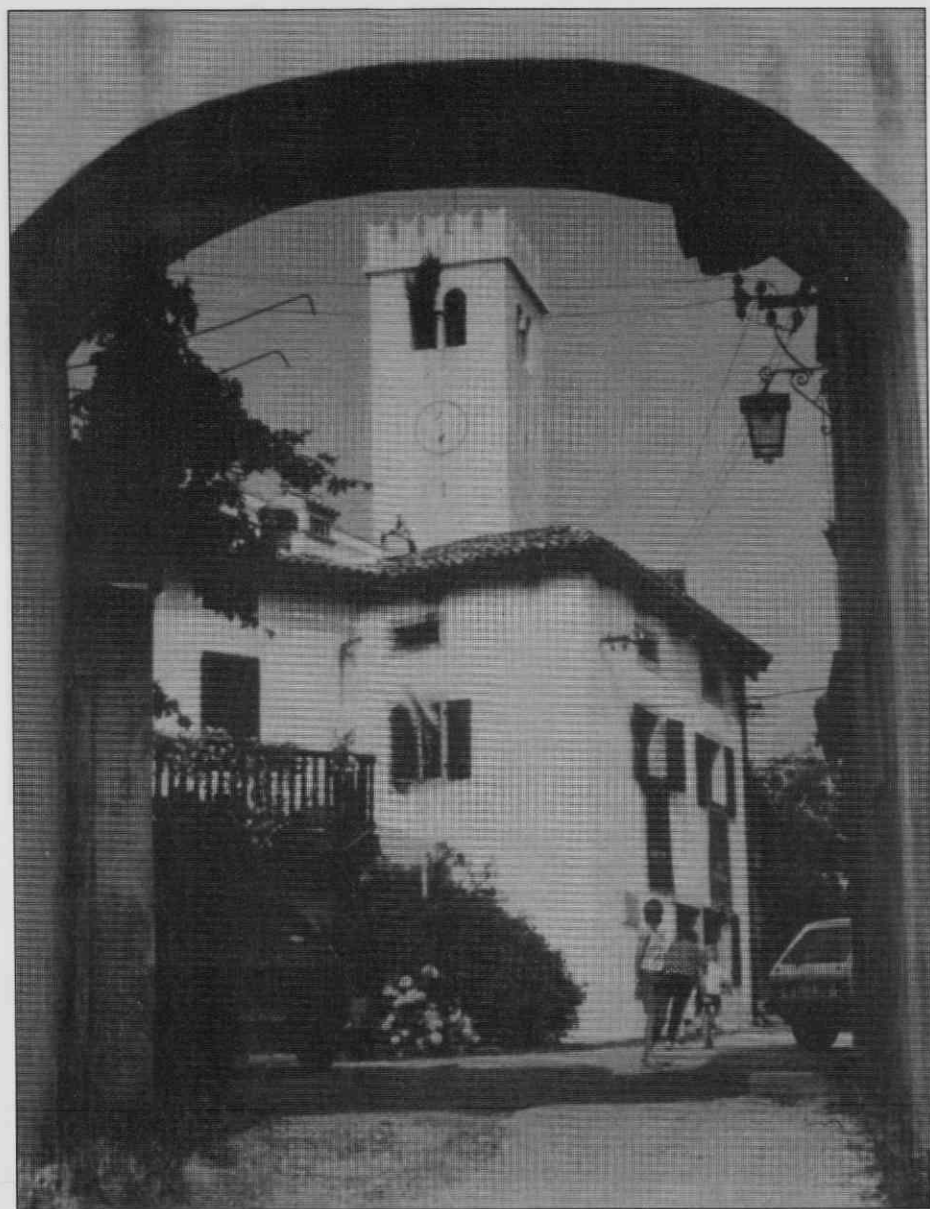
primer takšne graditve je sistem obrambnih stolpov na Kraškem robu, ki sta ga ob koncu 15. stoletja gradila Andrej in Benko iz Sočerge¹¹. Isto velja za hrastoveljsko obzidje ali za trdnjavo (tabor) na Kubedu, ki združuje obzidje, cerkev in tudi nekaj stanovanjskih hiš. Zanimiv "vmesni" primer je Koštabona, tudi v Slovenski Istri. Vas sicer nima obzidja, vendar je oblikovana tako, da obodne domačije tvorijo dokaj trden obroč, nekaj prvin ("Kapitanova hiša") pa priča, da je bil (vsaj) del vasi utrjen. V vseh omenjenih primerih gre torej za dele dokaj natančno načrtovane obrambne strukture, ki je upoštevala obstoječa naselja, kjer so našle svoje mesto tudi kasneje zgrajene kmečke domačije. Na tem mestu lahko tvegamo mikavno posplošitev: oblikovanje naselij z izrazitejšimi obrambnimi funkcijami je rezultat strateških interesov vladajoče strukture in kmečke samoobrambe (velja za izrazita obmejna območja) in interakcije med obema interesoma. Načelno lahko ugotovimo, da so na podoben način, kot rezultat načrtovanja in spontanega odziva kolonistov, nastale tudi vasi na klasičnih kolonizacijskih območjih (Sorško polje), kjer lahko domnevamo, da so koloniste celo že čakale vsaj provizorične domačije. Hočemo povedati, da so oblike t.i. kmečke arhitekture (stavbarstva) vse prej kot rezultat samozadostne "ljudske" tradicije.

Etnološka problematika šmartnega in podobnih naselij se nam potemtakem kaže v povezavah, ki smo jih ob raziskovanju posameznih kulturnih elementov pogosto zanemarili. V veliki meri potrjujejo radikalno Baševo tezo (Baš) o vprašljivosti in nedorečenosti teze o etnološkem interesu, ki naj bi se usmerjal le v opisovanje dogajanja "med ljudstvom" in tradicijskih struktur. Prav tradicija, ki jo starejša literatura označuje kot najpomembnejšo karakteristikisto ljudskega stavbarstva (rurizma itd.), in tradicionalni način mišljenja se namreč pokažeta tudi kot vsaj toliko pomembna sestavina načina mišljenja in življenja tako imenovanih višjih socialnih slojev (do neke mere lahko iz njih izvzamemo le del intelektualne elite od renesanse naprej). V zelo jasni luči pa se kažejo tudi povezave med vsemi družbenimi sloji, ki sicer vsak zase gojijo lastno tradicijo in svoj sistem (recimo) ritualov in vrednot, vendar so ti sestavni del sistema, ki prekriva celotno družbo, in vanj sodijo tudi (navidez) prazgodovinske osnove, ki so zanimale starejše etnološke.

Ob problematiki obzidanih naselij na Primorskem se postavlja tudi pomembno umetnostnozgodovinsko vprašanje o razmerju med sočasno stilno govorico in oblikami, ki jih označujemo kot sestavine ljudske umetnosti. Zato bi radi opozorili na paradoks, ki izhaja iz vsebinske in terminološke ohlapnosti. Šmartno je kot utrjena postojanka sicer zelo suhoparna in oblikovno poenostavljena variacija renesančne fortifikacijske arhitekture. Prav zato pa lahko govorimo o nenavadno čistem renesančnem konceptu brez starejših usedlin, torej o za svoj čas zelo naprednem stavbarskem podvigu, ki ima pridih "ljudskosti" predvsem zaradi manjših razsežnosti in zaradi položaja v izrazito

→ "arhitekti", pa tudi kmetje sami (prim. Fister, str. 27, posebno poglavje Graditelji taborov, str. 40-43). Praviloma pa se izogiba temu, da bi utrdbeno arhitekturo na teh ravneh uvrstil med t.i. ljudsko stavbarstvo.

¹¹ Utrdbeni venec na Kraškem robu, kjer sta najbolj zanimiva stolpa nad Črnim kalom in Podpečjo, je tesno povezan z dominantnimi stavbami v teh naseljih. Tako so Benkova hiša (gradila sta jo Andreas in Benko iz Sočerge 1489) in več poznogotskih hiš v Podpečih po vseh analogijah delo mojstrov, ki so gradili utrdbene naprave. Obenem pa nas ta povezava navaja k misli, da gre pri teh ambicioznejših "ljudskih" arhitekturah za sestavino obrambnega sistema (bivališče poveljnika posadke, orožarna itd.).

Zahodna "mestna" vrata in "hiša slikarjev". V ozadju trdnjavski cerkveni stolp s cinami (c.sv. Martina). Hišo slikarjev so v začetku 19. stoletja radikalno prenovili in zvišali. Imena so prenovljene hiše v Šmartnem dobile v zadnjem času po mecenih in uporabnikih. ♦ The western "town-gate" and "The House of the Painters", in the background the fortified church tower with its battlements (the St. Martin Church). The House of the Painters was radically renovated and heightened in the beginning of the 16th century. The renovated houses of Šmartno got their names in recent times after patrons and occupants. ♦ La porta "cittadina" ad ovest e la "Casa dei pittori". Sullo sfondo la torre/campanile merlata della chiesa di S. Martino, tipico esempio di architettura di difesa. Agli inizi del XIX secolo la Casa dei pittori venne radicalmente ristrutturata ed alzata di un piano. Negli ultimi tempi le case rinnovate a S. Martino del Collio (Šmartno) hanno acquisito il nome dei loro fruitori e mecenati.

Najbolj ambiciozna hiša v Šmartnem, skromnejši palazzo z baročnim portalom (dar; 1768) je naslonjena na obzidje. Zasnova je sicer starejša, vendar so arhitekturo razvili v bolj reprezentativni obliki šele po koncu vojnih nevarnosti na meji med Beneško republiko in Avstrijskimi deželami. ♦ The most "ambitious" house in Šmartno, a modest palazzo with a Baroque portal (dated 1768), leans on the town wall. Its beginnings are certainly of older origin, but the architecture was developed in a more representative form only after the threat of war had ended in this border area between the Venetian Republic and the Austrian lands. ♦ La casa più "preziosa" di S. Martino del Collio (Šmartno), un modesto palazzo con un portale barocco (datato 1768) addossato alle mura. L'impianto è più antico, ma l'architettura si è sviluppata in una forma più rappresentativa appena nel periodo in cui ebbe termine il pericolo di guerra al confine tra la Repubblica di Venezia e le terre austriache.

kmečkem okolju. Nekaj podobnega lahko v tem času ugotavljamo tudi na ravneh (bogatejšega) kmečkega stavbarstva v Vipavski dolini, na Krasu in na Gorenjskem, kjer so se tradicionalna človeška merila (izhajajo pa iz materialnih omejitev in zahtev) in izrazit utilitarizem skorajda neopazno vključili v novo, takrat moderno pojmovanje prostora in arhitekture. Kmečke hiše, ki so nastajale v 16. stoletju (omenimo le posamezne spomenike v Batujah, v Črničah, na Srednjem vrhu, v okolici Škofje Loke, v Ziljski dolini itd.), so bile pogosto opremljene s stilno "naprednimi" kamnoseškimi podrobnostmi, od balkonskih konzol (Batuje) do natančno oblikovanih okenskih okvirov in portalov s posnetimi robovi. Tudi kmečka izba ("hiša"), posebno na Gorenjskem in na Koroškem, je s kvadratno zasnovo povzela ideal centralnega, preglednega prostora, ki je vizualno in dejansko uravnan po logiki optimalnih razponov (ki jih določa nosilnost dobrega bruna) ter logiki nosilnih in nošenih delov, brez posebnih poudarkov ali hierarhije. V prostorskem (urbanističnem, rurističnem) oziru pa so se na Gorenjskem, sočasno kot v mestih (po potresu leta 1511) uveljavile hiše, ki so v komunikacijo obrnjene s široko reprezentativno fasado. Zanimivo je, da gre pri kmečkih hišah za "čistejšo" obliko - v mestih so široke reprezentativne fasade nastale z združevanjem fasad (posameznih stavbnih enot v nov poenoten organizem), v vaseh pa gre največkrat za stavbe enega liva. Spet gre za pojav, da se v radikalnih poenostavitvah, ki so sicer značilnost ljudske umetnosti, v čisti obliki izraža sočasna stilna govornica, ki se tako na presenetljivi ravni vključuje v umetnost časa in prostora brez vidne zamude - seveda le v razmerju do umetnosti (arhitekture) prostora, v katerem nastaja.

Arhitekturne rešitve obzidja in stolpov ter zunanjih hodnikov v Šmartnem so tako, kot to velja za celoto, poenostavljena, vendar zelo smotno izpeljana variacija sočasnih slogovnih in tehničnih rešitev, ki temeljijo na uporabi strelnega orožja (pušk, topov) in na obrambi pred njim. Sledovi v ohranjenih delih obzidja (predvsem ob vhodnem stolpu) pričajo, da je šlo za leseno zunanjo

konstrukcijo obhodnih ploščadi in stopnišč, ki je bila verjetno brez kakršnihkoli likovnih poudarkov¹², kar velja tudi za oblikovanje prostorov ob stolpu, ki so služili posadki. Rekonstrukcija, ki jo je izpeljala arh. Nataša Šumi, temelji namreč na tej, najbolj verjetni podmeni. Če se izrazimo malce romantično in slikovito, je konstrukcijska shema tako čista kot konstrukcija kozolca.

Iz teh ugotovitev lahko izpeljemo vsaj dvoje sklepov. Najprej so se renesančni arhitekturni principi ujeli s kmečkim utilitarizmom in z njegovim zelo stvarnim, asketskim pojmovanjem stavbarstva, nato pa so se izoblikovali v poseben sistem, ki je usodno označeval kmečko stavbarstvo prav do srede 19. stoletja. To pomeni, da se začetki pojava, ki je kasneje otrdel v baročni, izrazito retardirani umetnosti za domačije (Makarovič, str. 1-11) uveljavljajo v zelo naprednih oblikah in da so razmerja med kmetom kot naročnikom in izvajalcem v tem času na višji ravni kot v 18. ali 19. stoletju. Kvaliteta sicer poenostavljenih kamnoseških in tesarskih arhitekturnih detajlov namreč priča, da so jih izdelovali najboljši mojstri in da izvira kmečkemu okolju in okusu namenjeno obrtništvo z izrazito konservativnim repertoarjem izdelkov šele iz časa "kmečkega baroka"¹³. Manj ambiciozna arhitektura in kamnoseški izdelki v 16. stoletju (v razmerju do meščanske in plemiške arhitekture) na kmečkih hišah pa niso le izraz manjše gmotne moči in ožjega izobrazbenega obzorja vodilnih kmečkih plasti, ampak tudi izraz konvencij, ki so kmetom prepovedovale tekmovanje z višjimi sloji.

LITERATURA

- 1 Angelos Baš: O "ljudstvu" in "ljudskem" v slovenski etnologiji, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str. 9-66.
- 2 Peter Fister: Arhitektura slovenskih protiturških taborov, Ljubljana 1975.
- 3 Borut Koloini: Križ je bu enkrat mejstu, Samozaložba, Vipavski Križ 1992.
- 4 Gorazd Makarovič: Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981.
- 5 Branko Marušič: Veliki tolminski punt, Trst 1973.
- 6 Marjan Mušič: Vplivna področja med stilno arhitekturo in slovenskim ljudskim stavbarstvom v srednjem veku, Slovenski etnograf V, Ljubljana 1952, str. 54 - 69.
- 7 Simon Rutar: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Zgodovinski opis, Ljubljana 1893.
- 8 Ivan Sedej: Šmartno v Brdih, Topografski opis naselja (za spomeniškovarstveni elaborat ŠMARTNO), 1980 (rokopis v ZVNKD Gorica v Novi Gorici).

¹² K bolj "umirjeni" podobi šmartenskega obzidja prispevajo največ okna in odprtine na stolpih in na tistih delih obzidja, ki so vključeni in sledovi pa spet kažejo, da je šlo za zelo "suhoparno" zidavo in konstrukcijo v mejah gole funkcije. Zato se stilni, renesančni značaj utrdbe kaže predvsem v izpeljavi celote in v sorazmerjih kamnoseških in tesarskih detajlov (kjer gre za nekaj izjemnih rešitev - primerjaj strešno konstrukcijo v objektu ob "Stolpu arhitektov").

¹³ Kmečki barok, ki obsega 18. in precejšen del 19. stoletja, je paradigmatičen pojav in najpogosteje sinonim za ljudsko (kmečko) umetnost. Kljub izraziti regionalni obarvanosti in specifikam gre za paradokso vseevropsko dogajanje in za izjemno medsebojno oplajanje, stike in izmenjave med zelo oddaljenimi deželami (vzemimo pota slik na steklo iz različnih delavnic po Srednji Evropi). Gre za pojav, ki je nastal ob zatonu stare agrarne strukture in celo kot neke vrste reakcija na "propadanje" utrjenih vrednot, pa tudi kot odsev agrarnotehnične revolucije in izboljšanja gmotne moči. Načeloma bi lahko pojav označili kot pendant razcvetu meščanske umetnosti (posebno slikarstva) v 17. stoletju na (recimo) Holandskem - gre za trden stilni okvir, za specifično ikonografijo, za množično produkcijo (za neznanega naročnika), za specializacijo itd. Ne smemo pa zanemariti dejstva, da je kmečka umetnost v primerjavi z meščansko (tudi najbolj skromno) izrazito konservativna in pri nas razvija, sicer v baročnem kontekstu, stare, večinoma renesančne in poznogotske obrazce.

9 Peter Stres: Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško - Gradiščanske do konca prve svetovne vojne, Goriški letnik 12-14, 1985-1987, str. 175 - 205.

10 Marjan Zadnikar: Hrastovlje, Ljubljana 1991.

11 Ludvik in Ciril Zorzut: Svobodni kmetje, Dobrovo v Brdih 1974.

BESEDA O AVTORJU

Dr. Ivan Sedej je direktor Slovenskega etnografskega muzeja. Ukvarja se s problematiko ljudske arhitekture in umetnosti ter z etnološkimi in umetnostnozgodovinskimi vprašanji, ki zadevajo tudi sodobno likovno umetnost. Deloval je kot konservator za varovanje t.i. etnoloških spomenikov in kot vicedirektor Moderne galerije v Ljubljani. Napisal je zelo veliko število razprav in člankov v strokovne revije, izdaj je večje število samostojnih publikacij, posvečenih umetnostnim in etnološkimi vprašanjem. Med njegova pomembnejša objavljena dela sodi *Ljudska umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1981.

ABOUT THE AUTHOR

Dr. Ivan Sedej is director of the Slovene Ethnographic Museum. His main interests are folk architecture and art, the issues of ethnological and art history and their relations to modern fine arts. Dr. Sedej was curator for the protection of so-called ethnological monuments and vice-director of Moderna Galerija in Ljubljana. He has published numerous articles and papers in professional reviews, as well as many independent publications relating to art and ethnological issues. Outstanding among his work is *Ljudska umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1981 (Folk art in Slovenia).

93

SUMMARY

ŠMARTNO IN THE GORIŠKA BRDA - VILLAGE, CAMP-VILLAGE OR TOWN (THE ISSUE OF FOLK ART AND RURALISM)

The author discusses the Renaissance fortified village Šmartno in the Goriška Brda region. The village, situated on the former border between the Venetian Republic and the Austrian Empire, was surrounded by a wall featuring seven towers in the beginning of the 16th century, between 1508 and 1512. The wall and its towers are almost completely preserved. The status of the village remained ambiguous throughout history since it never obtained municipal rights (such as are usually derived from fortified walls) and the population was engaged in agriculture. Similarly ambiguous is the issue of defining the architecture of the walls and village houses. They are traditionally classified as so-called folk architecture. In this connection the author elaborates the question how to define folk architecture (and art) and reaches the conclusion that the monuments of folk (minor) architecture in Primorje dating from the 16th century - the author focuses on the camps (peasants' fortifications) and small fortified villages (Štanjel, Sveti Križ etc.) - were quite advanced architectural achievements in their time. The basic concept may be simplified, but the buildings are still fine examples of Renaissance fortifications, featuring all findings of the contemporary "art" of warfare. In this sense their architecture, in spite of many gross simplifications, shows a purer style than the big contemporary fortifications (e.g. the Gorizia castle), which are based upon the renewal of older Gothic fortifications.

The author also argues that the folk architecture and urbanism (ruralism) of 16th century Slovenia (Gorenjsko, Goriško and the Karst) - as far as we can speak of style emphases in rural architecture - is much closer to contemporary style trends than it is later on in the 18th and 19th century, when the concept of "classic" folk (rural) architecture is adopted. The author's conclusion is that the architecture of rich peasants took on predominantly conservative and traditionalist features as late as the rural Baroque, when specialized arts and crafts were developed, designed to meet the requirements of the peasants. In the 16th century, peasants' orders of a more ambitious nature were taken on by professional craftsmen, who also worked for the church, nobility and bourgeoisie.

RIASSUNTO

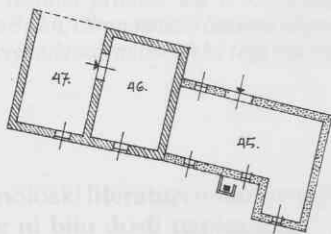
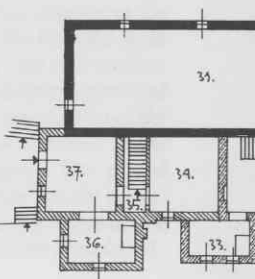
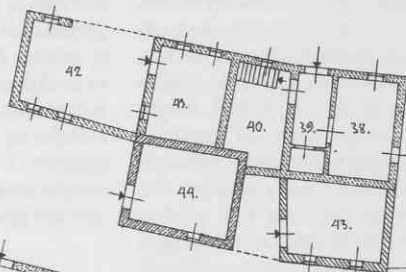
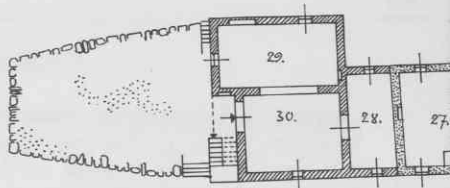
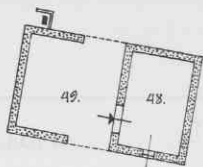
S. MARTINO DEL COLLIO (ŠMARTNO V BRDIH): VILLAGGIO, "TABOR" O CITTÀ. (IL PROBLEMA DELL'ARTE POPOLARE E DEL "RURISMO")

L'autore prende in esame il villaggio rinascimentale fortificato di S. Martino del Collio (Šmartno v Brdih). Tra il 1508 e il 1512 questo paese di frontiera, situato al confine tra la Repubblica di Venezia e l'Impero austriaco, venne cinto di mura sulle quali spiccano 7 torri. Sia le mura che le torri sono quasi completamente conservate. Lo status del villaggio nel corso dei secoli è stato piuttosto incerto: non aveva infatti alcun diritto di città (legato alle mura) e la popolazione di occupava di agricoltura. Parimenti incerta è la classificazione dell'architettura, sia della cinta che delle case dell'abitato, che per tradizione vengono assegnate alla cosiddetta architettura popolare. In merito a ciò l'autore apre il problema della definizione di architettura popolare (e quindi di arte popolare) constatando che nel Litorale i monumenti di questa architettura popolare (minore) relativi al Cinquecento - soprattutto i tabor (fortezze rurali) e i piccoli villaggi fortificati (S. Daniele (Štanjel), Santa Croce (Sv. Križ), ecc.) risultano essere, per la loro epoca, dei prodotti stilisticamente molto evoluti. Si tratta di architettura rinascimentale di fortificazione che tiene conto di tutte le acquisizioni dell'arte militare del tempo e che, nonostante le rudi semplificazioni, risulta stilisticamente più "pura" di fortezze maggiori (ad esempio il castello di Gorizia), che sono il risultato di adattamenti della precedente fortificazione gotica. L'autore rileva inoltre che l'architettura popolare e l'urbanistica ("rurismo") del Cinquecento in Slovenia (nell'Alta Carniola, nel Goriziano e sul Carso), epoca nella quale si può già parlare di particolarità stilistiche nell'architettura rurale, si trova ad essere molto più vicina alle correnti artistiche coeve di quanto non avvenga più tardi, nel Settecento e nell'Ottocento, quando si parla di arte popolare (rurale) "classica". Queste considerazioni lo portano ad affermare che le architetture degli strati rurali benestanti acquisirono tratti più conservatori e tradizionali appena nel periodo del "barocco rurale", quando si sviluppò un'attività figurativa ed artistica destinata in primo luogo a questi ceti sociali. Nel XVI secolo, infatti, i lavori di più ampio respiro per committenti di campagna venivano eseguiti da professionisti che operavano anche per la Chiesa, la nobiltà e committenti borghesi.

KOLON IN GOSPODAR - DVA VARNIK ZIVLJENJA IN DVE STANOVANJSKI KOLONI (Primeri na ulici Gor. Drnovka)

SITUACIJA GOR. DRNOVKA

- 1.) ZA SUŠENJE SADIJ
- 2.) NAFABRIKI¹⁾ KLET
- 3.)
- 4.) NEKOČ STANOV. HIŠA
- 5.) DANES KURNIK
- 6.)
7. ŠTALA
8. HLEV
9. LARJA
10. KLET
11. MEDZAD
12. KORIDOR-SHRAMBA
13. HIŠA
- 14.)
15. ŽBATAFUR
16. SHRAMBA
17. SHRAMBA
18. KORIDOR
19. KUHNJA
20. HODNIK
21. ŠPORČA
22. ŽGANJAR
23. KLET
24. ŠTALA
25. KLET
26. KORIDOR
27. HIŠA
28. MEDZAD
29. ŽBATAFUR
30. HIŠA
31. KLET
32. HIŠA
33. ŽBATAFUR
34. ŠPORČA
35. KORIDOR
36. ŽBATAFUR
37. HIŠA
38. KUHNJA
39. KORIDOR
40. ŠPORČA
41. ŠTALA
42. LARJA
43. KLET
44. ŠTALA
45. ŠTALA
46. ŠTALA
47. LARJA
48. ŠTALA
49. LARJA

- GOSPODAR... JUŠA ANTON DO L. 1946 SEDAJ OBLJUBEK KAROL
- ▨ KOLON..... KURŠIČ ANDREJ ŠT. 16 IN ŠT. 13
- ▩ KOLON..... RUSIJAN IVAN ŠT. 12
- ▧ KOLON..... JURIČ CIRIL ŠT. 15
- ▦ KOLON..... JURIČ ANA ŠT. 11

F. MAČEK   MERJENO : 25. VIII. 1953

X. Brda 1953

KOLON IN GOSPODAR - DVA NAČINA ŽIVLJENJA IN DVE STANOVANJSKI KULTURI (Primeri na mikro ravni)

Irena Keršič

95

IZVLEČEK

Kolon in gospodar - dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi (Primeri na mikro ravni) Na podlagi ustnih in pisnih spominov, etnološke pričevalnosti pesmi, ki jih je napisala ena izmed protagonistk dveh socialnih razmerij, ki sta obravnavani, in materialnih ostalin je rekonstruirana stanovanjska kultura kolona in njegovega gospodarja ter prikazan način življenja obeh socialnih slojev tudi po odpravi kolonata. Izbrana primera sta iz Goránjega Drnovka v Brdih. Obravnavani čas sega od prve svetovne vojne do sedemdesetih let tega stoletja.

ABSTRACT

In the article *The colono and his landlord - two styles of living and two types of residential culture (Two cases on the microlevel)*, the author reconstructs the residential culture and the style of living of two social classes, tenants and their landlord, based on two cases from the village of Gornji Drnovk in the Goriška Brda region. Her main sources are oral and written accounts, the ethnological evidence expressed in poems, written by a female protagonist of the two levels of social conditions described in the article, and material remnants. The period treated ranges from World War I to the seventies of our century and thus partly covers a time when the colonia had already been abandoned.

V etnološki literaturi o stanovanjski kulturi kolonov in njihovih gospodarjev doslej še ni bilo dosti napisanega,¹ zato sem l. 1990, ko smo bili na terenu v Brdih,² sklenila raziskati in dopolniti podobo tega segmenta kulture.

Ko sem se spomladi l. 1990 pripravljala za ta namen in pregledovala dokumentarno gradivo, ki ga je zbrala ekipa raziskovalcev Etnografskega muzeja l. 1953,³ me je posebno pritegnila Situacija Gornjega Drnovka.⁴

---

¹ Iz etnološke literature poznamo le nekaj segmentov in raziskav, ki pa praviloma niso socialno opredeljene, kot so npr. Fanči Šarf, Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje, SE XVI., XVII., Ljubljana 1964, str. 359-378, ki med drugim obravnava tudi kolonske hiše; Tatjana Sirk, Briška kuhinja, Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 289-329, Magda Reja, Briška kuhinja - arhitekturna predstavitev, Diplomsko delo, Ljubljana 1985 (neobjavljeno), Tabor "Brda 88", Nova Gorica 1989, Stavbarstvo, str. 63-66.

² SEM je organiziral skupinsko etnološko raziskavo Brd avgusta 1990.

³ Pri razpravi sem uporabljala predvsem zapiske skupine, ki je na terenu proučevala pravno narodopisje, to je zapiske dr. Sergija Vilfana (Teren 10, zvezek 32), Marije Jagodic (Teren 10, zvezki 29, 30, 31) in Fanči Šarf (Teren 10, zvezka 15 in 16), ki je proučevala stavbarstvo. Vsi zvezki so v Arhivu SEM-a.

⁴ V ekipi Etnografskega muzeja v Brdih l. 1953 je sodeloval tudi risar F. Maček, ki je izdelal tehnično risbo Situacija Gor. Drnovka.

Florisna shema Gornjega Drnovka⁵ namreč kaže kot labirint izpeljano zasnovno. Sklopi domačij se navezujejo en na drugega v neprekinjenih nizih. V njih se neenakomerno prepletajo stavbe z različno namembnostjo, stanovanjska in gospodarska poslopja, hlevi, gnojišča, prepletajo se stavbe različnih socialnih slojev, kolonov in gospodarja.

Tesna povezanost stavb kot da simbolizira soodvisnost dveh socialnih slojev, ki sta bila v obravnavanem obdobju še vedno pomembna v Drnovku, v Brdih in tudi v vsem jugozahodnem delu Slovenije.

Socialne razlike so se kazale navzven že v stavbah.

96 Odlčila sem se, da se bom pri proučevanju stanovanjske kulture v Brdih omejila na Gornji Drnovk in na mikro ravni rekonstruirala stanovanjsko kulturo konkretnega kolona in njegovega gospodarja in zbrala čim več podatkov o njunih življenjskih stilih ter o njunih medsebojnih odnosih. Omejila sem se na posamična primera, ki kažeta ta specifična družbena razmerja v nekoliko drugačni luči. (Na terenu so se mi namreč, upoštevajoč podatke obeh strani, začeli podirati stereotipi o kolonatu v Brdih, ki sem jih zasledila v literaturi in v virih.)

Omejila sem se na obravnavo kolona, čigar hiša še stoji, a je prazna in propada. Ta mi je pomagal po spominu rekonstruirati tudi notranjo opremo te hiše.⁶ Fragmentarno je znal opisati tudi življenje v njej, sicer pa sem podobo stanovanjske kulture v njej sestavila še iz spominov članov kolonove in gospodarjeve družine in iz še preostalih materialnih prič.

Na drugi strani sem za obravnavo izbrala posestnika, gospodarja omenjenega kolona in še enaindvajsetih kolonov, čigar prvotni dom je bil požgan med drugo svetovno vojno. Podatke o življenju v tem domu sem lahko izluščila iz Kronike brez naslova,⁷ ki jo je napisala gospodinja te hiše, iz njenih pesmi⁸ ter iz njene pripovedi in pripovedi gospodarjevih otrok, ki so znali plastično opisati že zdavnaj izginuli dom.

Ker so za etnologijo, zlasti za proučevanje stanovanjske kulture, pomemben vir popisi inventarja, sem se posebej potrudila, da sem jih rekonstruirala in jih v obravnavi tudi navajam.

Omejila sem se na čas od prve svetovne vojne do sedemdesetih let tega stoletja. Da sem zajela tudi čas po priključitvi Brd k Jugoslaviji in skušala ob primeru dveh družin, ki sta bili v preteklosti na hierarhični lestvici daleč vsaksebi, dalje slediti njuni stanovanjski kulturi, ne gre pripisovati politični dražljivosti te teme, pač pa številnim vprašanjem, ki so zelo slabo in pomanjkljivo proučena. Menim namreč, da je dolžnost etnologov do časa in do nas samih, da se lotimo tudi proučevanja kulture in življenja po drugi svetovni vojni.⁹

⁵ Glej risbo Gornjega Drnovka (št. 1)

⁶ Na tem mestu se zahvaljujem dr. Gorazdu Makaroviču za prijazno pomoč pri meritvi hiše in rekonstruiranju notranje opreme.

⁷ Fotokopijo Kronike brez naslova, ki jo je napisala D.O. iz Drnovka, hrani Arhiv SEM-a.

⁸ Pesmi D.O. I., Samozaložba, 1983; Pesmi D.O. II., Samozaložba, 1985, in njene še neobjavljene pesmi.

⁹ Večina etnoloških razprav se konča z obdobjem pred drugo svetovno vojno.

Institucija kolonata je bila sicer po letu 1947 z Zakonom o odpravi viničarskih in podobnih razmerij¹⁰ odpravljena, vendar je življenjski stil obeh strani, bivšega kolona in njegovega bivšega gospodarja zelo zanimiv tudi po tem letu, saj temelji tudi na tradiciji, ki je v povsem drugačnih razmerah živela dalje. Prav je, da etnologija tudi za ta čas z analizo konkretnih primerov pokaže krivičnost demagoškega posploševanja, da so "posestniki pili kri in jedli žulje kolonom".¹¹ Razlika med družbeno proklamiranimi načeli oziroma visoko postavljenimi cilji tistega časa in resničnim življenjem je v naših dveh primerih zelo globoka. Na nivoju osebnega, individualnega se v obravnavanih primerih kaže, da se krivice nadaljujejo, a tokrat z druge strani.

Izbrana primera torej potrjujeta dejstvo, da se na mikro ravni življenje večkrat kaže drugače kot na makro ravni.¹²

1. ČAS MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

GOSPODARSKE IN DRUŽBENE RAZMERE

V obravnavanem obdobju so bili gospodarji kolonov v Brdih nekdanji fevdalci, župnije, veleposestniki in veliki kmetje, meščani, denarni zavodi in banke ter raznarodovalna organizacija Ente. Kolonske kmetije so se ukvarjale največ z vinogradništvom in sadjarstvom. V obdobju gospodarske krize se je veliko število kolonov izselilo.¹³

Po propadu Avstro-Ogrske leta 1918 so Brda prišla pod Italijo. Sledilo je težavno obdobje obnove opustošenih domačij in zemljišč, ki se je zaradi počasnega izplačevanja vojne škode zavleklo. Vinogradi so bili skoraj povsem uničeni. Gospodarska kriza je povzročila propad velikega števila kmetij.¹⁴

Pri obnovi stanovanj so se ljudje omejili le na najnujnejša popravila. Največ sprememb so doživela ognjišča, ki so jih zaradi praktičnih razlogov dvigovali, pri premožnejših pa so si začeli postavljati prve štedilnike.

Gospodarske razmere so se izboljšale tik pred drugo svetovno vojno, ko je Hitlerjeva Nemčija odprla tržišče italijanskemu zavezniku. Takrat so posestniki modernizirali sadovnjake in vinograde ter si izboljševali stanovanjske razmere. Mnogi koloni so odkupili hišo in posest, ki so jo obdelovali. Našemu izbranemu kolonu to ni uspelo.

---

¹⁰ Glej odločbo O.F. Iz hišnega arhiva družine O. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

¹¹ Glej op. 7.

¹² Primerjaj referate *Historic pressures and individual strategies, Life history as cultural construction / performance*, Budapest, 1988.

¹³ Peter Stres, *Oris kolonata na Goriškem od konca prve svetovne vojne do leta 1947*, Goriški letnik, Zbornik goriškega muzeja 1988/89, 15/16, Nova Gorica 1989, str. 88.

¹⁴ Primerjaj op. 7, str. 16.

1.2. DRUŽINA KOLONOV

Družina kolonov, ki smo jo izbrali za obravnavo, se je preselila v Gornji Drnovk l. 1919¹⁵ iz Višnjevika. Njihov gospodar je zaradi zadolženosti tam prodal svojo posest in preselil kolone v Gornji Drnovk. Vdovo s sedmimi otroki (dva iz prvega zakona, pet iz drugega) je nastanil v nadstropno stanovanjsko hišo in jim poleg nje dal v najem še hlev in senik ter vinograd, senožeti in njive.

Ker je gospodar posestvo slabo upravljal, se zadolževal in ni odplačeval posojil in davkov, je šlo na dražbo. S koloni vred so ga leta 1935 odkupili sorodniki z Brega, ki smo jih izbrali za našo obravnavo.

K posestvu v Drnovku je spadalo šest kolonov. Poleg njih sta živela še dva najemnika, ki sta imela svoji hiši, zemljo pa najeto pri istem gospodarju.

98

L. 1935 so v družini, ki jo obravnavamo, živeli: stara mati, neporočen sin, hči, ki je imela že otroka in je z njima kratek čas živel še otrokov oče, ter še ena hči, ki je imela tri nezakonske otroke. Gospodarstvo je tedaj vodil sin, gospodinjstvo pa stara mati. Vseskozi so v družini živele skupaj tri generacije.

Gospodarji so jim rekli kmetje, ne koloni, oni pa gospodarju gospodar in njegovi ženi gospodinja. Italijanske gospodarje so imenovali gospode, slovenske pa le gospodar in gospodinja, njihove otroke so klicali po imenu. Že iz tega je razviden bolj spoštljiv odnos do italijanskih gospodarjev.¹⁶

Leta 1937 je družina dobila v najem še eno podobno stanovanjsko hišo v sosesčini in z njo še eno kmetijo. Sin in nečak sta se preselila v sosednjo stanovanjsko hišo z veliko kletjo, ki jo je deloma uporabljal tudi gospodar. Kuhali so še vedno skupaj v prvotni hiši.

V obdobju, ki ga tu obravnavamo, so ti koloni imeli blizu pet hektarov vinogradov in njiv. Pridelali so štirideset do petdeset hektolitrov vina. Grozdje so prešali pri gospodarju in odmerili 60 % za gospodarja in 40 % za kolona, čeprav je bil takrat dogovor 50:50.¹⁷ Gospodarji so namreč lahko dajatve odmerjali po svoje: ker koloni niso dali nič od drugih pridelkov, so jim določili več od mošta. Običajno so pridelali še tri kupe koruze; nekajkrat so en kup dali gospodarju, dva sta ostala njim.¹⁸ Od pšenice in krompirja, ki so ju pridelali, jim ni bilo treba dajati. Od pridelanega sadja so drugi dajali 30 %, vendar le od češenj in breskev, od drugega ne. Ti koloni pa od sadja niso nikoli nič dali. Sušili so ga, da so ga imeli tudi za zimo.

V izbrani kolonski družini so imeli tri do pet glav živine: dve kravi in enega vola ter včasih telička. Tudi prašiča niso imeli vsako leto, pa tudi kačar so ga imeli, je tehtal največ osemdeset kilogramov.

Vsak kolon je trgal posebej. Pri trgatvi so si koloni med seboj pomagali, gospodar jim je pomagal le pri prevozu. Ker so koloni radi preskočili kakšno vrsto pri trganju, je gospodar trgatev nadzoroval. Za kolone je veljalo, da bogatim ni greh ukrasti. Potrgano grozdje so odpeljali h gospodarju in tam

¹⁵ Gospodarjevi so povedali l. 1920, kolon pa l. 1919.

¹⁶ Od bivših kolonov, ki so imeli italijanske gospodarje, sem izvedela, da so bili ponosni na to, da je njihov gospodar Italijan, gospod.

¹⁷ Primerjaj S. Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Ljubljana 1980, str. 467 in op. 13, str. 85.

¹⁸ Gospodarji so pripomnili, da od koruze največkrat niso nič dali.

sprešali za vsakega kolona posebej. Gospodar in kolon sta dobila enako kvaliteto mošta. Svoj mošt je kolon odpeljal domov. Če kdo ni imel kleti, ga je lahko shranil v gospodarjevi. Tisti koloni, ki so pridelali več vina, so ga tudi prodajali. Nekateri so ga pridelali tudi po osemdeset hektolitrov.

Gospodar jim je dovolil, da so si v gozdu nabrali drv za svojo rabo, in če je bila sila (npr. slaba letina), so v gospodarjevem gozdu lahko nasekali drv, da so jih prodali v Furlanijo in si kupili hrane.

Oboji, kolonova in gospodarjeva družina, so povedali, da gospodar kolonov "ni preganjal", prizanesljiv je bil z njimi, od njih ni zahteval dajatev od sadja in tudi od žita ne, čeprav bi lahko. Takrat je bila predvidena tudi najemnina za travnike, ki pa je koloni tudi niso plačevali. Gospodar torej ni bil dosleden pri obveznostih, ki jih je imel kolon do njega. Bil je popustljiv in se tudi ni vtikal v kolonovo osebno življenje. Take odnose bi lahko označili za korektno.

1.3. STANOVANJSKA HIŠA KOLONOV V DRNOVKU¹⁹

Stanovanjska hiša kolonov je bila nadstropna.²⁰ Zgrajena je bila iz kamenja in ometana, krita pa s korci. Severne stene so bile zaradi vetrov brez oken, da bi tako preprečili prepih. Hiša je bila gospodarjeva last, pohištvo pa kolonovo.²¹

V pritličju je bila "hiša", ki je imela eno okno. Na zadnjo steno nasproti okna je bilo prislono 70 cm visoko ognjišče, nad njim pa je bila napa za odvajanje dima. Na ognjišču sta stali dve klopi brez naslonjala, da so se lahko grela ob ognju. Kuhali so v zemljenih posodah. Pred ognjiščem je bila miza. Okrog nje so bili stoli (4-6), s sedali, spletenimi iz slame. Tik vhoda so bile stopnice v nadstropje. Za stopnicami je bila "šporča", prostor, v katerem so pomivali posodo. Na leseni polici je stalo vedro z vodo, nad polico je bil sklednik. Zraven je bila manjša miza, na kateri so pomivali posodo. V "hiši" so bile po tleh "laštre" - kamnite plošče.

Po vodo so hodili tristo metrov daleč pod hrib.

Kruha doma niso pekli, imeli so ga le za praznike. Običajno se je v tem času v Brdih jedla polenta.

V gornjem nadstropju je bila ozka veža, iz nje je bil vhod v spalnico z enim oknom. V spalnici so imeli širšo posteljo za dve osebi, navadno pa jih je v njej spalo več, tudi do štiri ali pet oseb. Omare niso imeli. Ob steni desno od vrat je bil "škrinj" - predalnik. Obleko so obešali na žebelj, zabit v vrata. Pod je bil iz desk, strop lesen in pobeljen. V tej sobi so spali stara mati, hči in njeni manjši otroci. Starejši pa so spali na senu. V veži je bila odprtina za lestev, po kateri se je prišlo na podstrešje, kaščo. Tam so shranjevali pšenico, koruzo spleteno v kite in obešeno na tramove, na tleh so imeli krompir.

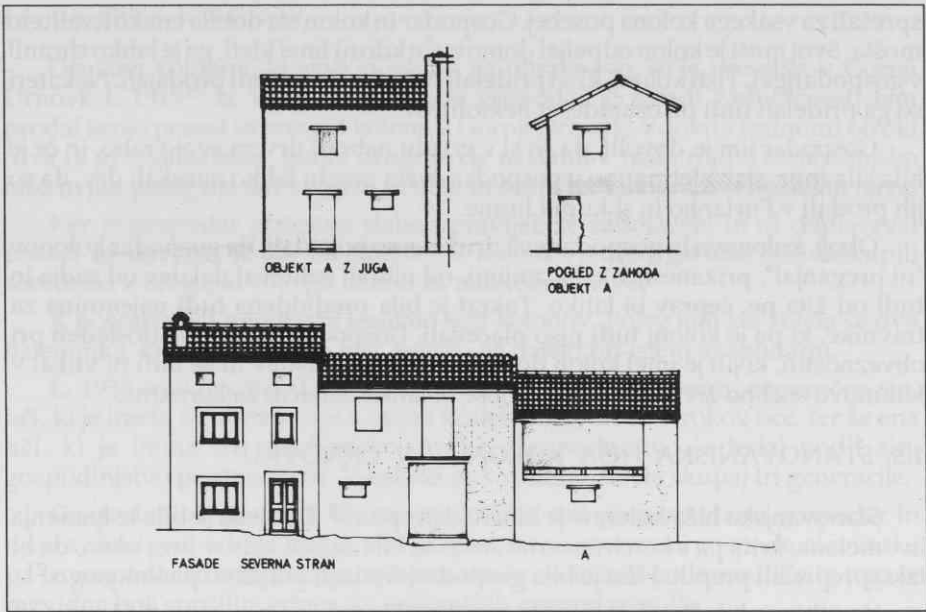
Iz hodnika v prvem nadstropju je bil še dostop do sobe nad kletjo. Imela je eno okno, od opreme pa sta bili v njej dve postelji s "štramacem", napolnjenim s koruzno slamo. Tu je spala hči z otrokom in otrokov oče. Na cestni strani so skupaj s sorodniki iz sosednje hiše imeli "kletco" - klet, kamor so shranjevali meso in vino.

Hiša je imela enojna okna. Če se je okno razbilo, so ga zabili s pločevino, ali ga zamašili s cunjami, da ni pihalo. Stekla niso zamenjali. Vse kolonske hiše so v tem času imele dimnik.

¹⁹ Glej tehnične risbe št. 2, 3 in 4.

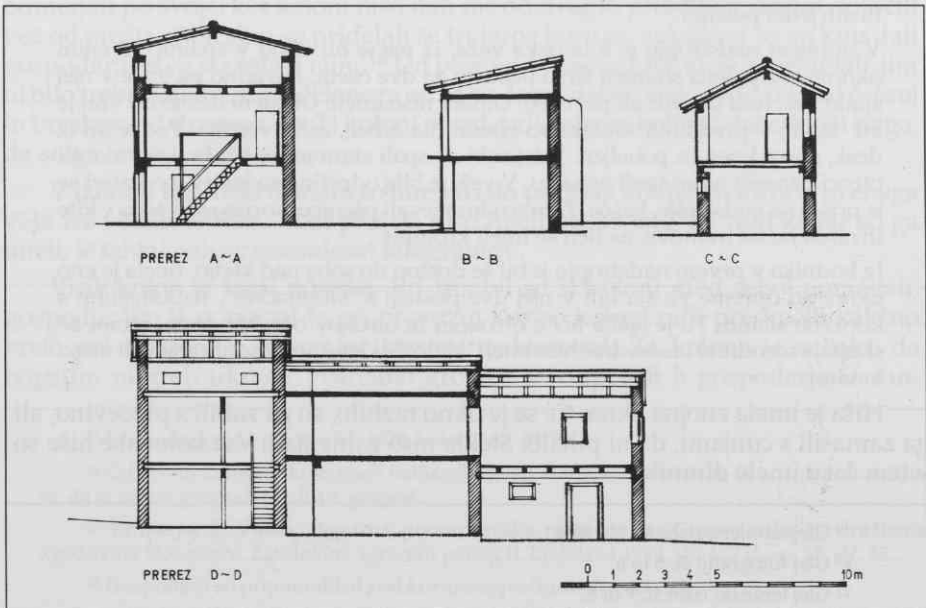
²⁰ Glej fotografiji št. 5 in 6.

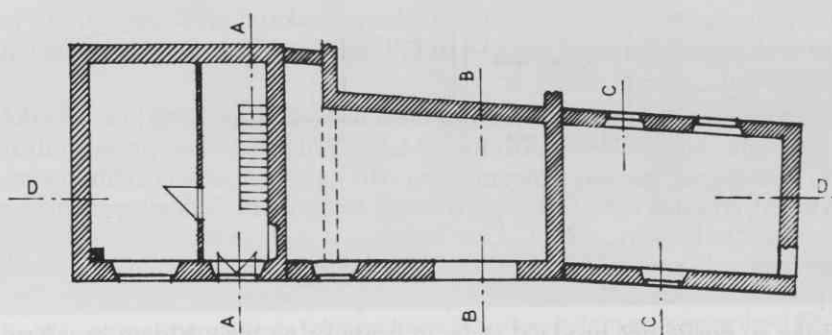
²¹ Glej terenski risbi št. 7 in 8.

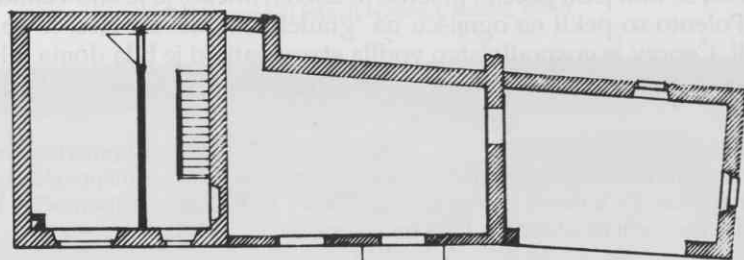
2. Fasade opuščene kolonske hiše z gospodarskimi objekti (Tehnično risbo izdelal ing. Marjan Loboda l. 1990) ♦ 2. Front of abandoned *colonia* house with outbuildings (Technical drawing by eng. Marjan Loboda, 1990) ♦ 2. Facciate della casa colonica abbandonata con gli edifici annessi (Disegno tecnico realizzato dall'ing. Marjan Loboda nel 1990)

3. Prerezi opuščene kolonske hiše z gospodarskimi objekti (Tehnično risbo izdelal ing. Marjan Loboda l. 1990) ♦ 3. Sections of abandoned *colonia* house with outbuildings. (Technical drawing by eng. Marjan Loboda, 1990) ♦ 3. Sezioni della casa colonica abbandonata e delle costruzioni accessorie (Disegno tecnico realizzato nel 1990 dall'ing. Marjan Loboda)

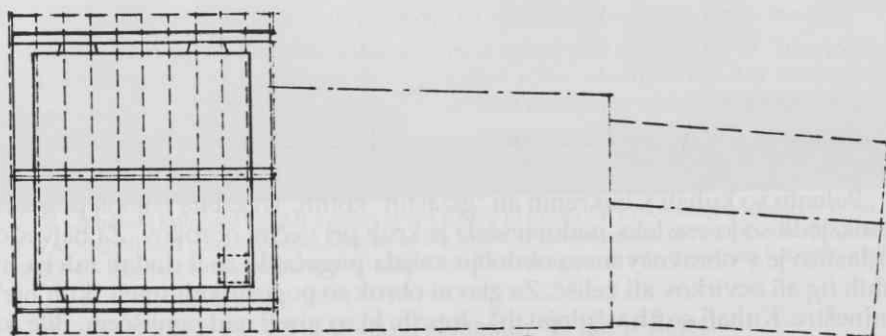

TLORIS PRITLIČJA

NADSTROPJE

OSTREŠJE

4. Tlorisi kolonske hiše in gospodarskih objektov (Tehnično risbo izdelal ing. Marjan Loboda l. 1990) ♦ 4. Ground-plans of abandoned colonia house with outbuildings. (Technical drawing by eng. Marjan Loboda, 1990) ♦ 4. Pianta della casa colonica abbandonate e delle costruzioni accessorie (Disegno tecnico realizzato nel 1990 dall'ing. Marjan Loboda)

V spodnjem prostoru, v "hiši", so se največ zadrževali. Tam so na ognjišču pripravljali hrano, pod njim, pod "velbom", so se kotili in grelji piščanci; v tem prostoru so jedli, sprejemali obiske, pomivali posodo, opravljali manjša popravila, prali, se umivali; v "hišo" so dali tudi mrliča.

Po prvi svetovni vojni so si svetili s karbidovkami ali s svečami. Že pred drugo svetovno vojno so v Drnovku dobili elektriko. Električno luč so si v hišo napeljali sami.

Ko mi je bivši kolon z Drnovka pripovedoval o življenju v tej hiši, sem dobila vtis, da so bila vrata te hiše vedno odprta. Malo se je dogajalo za zaprtimi vrati, med štirimi stenami, več zunaj - v vinogradu, na vrtu, na njivah, na senožetih... Doma so bili le takrat, ko so bili lačni. Čakali so na mater, ki je nosila v Furlanijo prodajat vino, češnje, smokve, breskve, pršute... Domov je nosila osoljene sardele, makarone, riž in kost pršuta, ki jo je dobila v farovžu. Pripovedovalec se spominja, da je enkrat mati prinesla eno samo ribo za sedem ljudi, stepli so se zanjo.

Brike so nosile peš prodajat sadje in pridelke na trg v Videm in v Krmin. Tovor so nosile na glavah v "češtelah" - košarah.

Otroci so radi jedli pečeno polento in zraven mleko, ki je bilo vedno zalito z vodo. Polento so pekli na ognjišču na "gradeli" - iz debele žice, ki so jo sami naredili. Čeprav je gospodinjstvo vodila stara mati, ki je bila doma, niso imeli ustaljenega reda pri hrani: kadar so šli delat h gospodarju, so obroke hrane dobili pri njem.

Ognjišče so kurili poleti in pozimi. Pri kuhanju je bila poleg enakomernega ognja pomembna razvrstitev posameznih posod na razmeroma majhni površini ognja in žerjavice. Za kuhanje na ognjišču so imeli v Brdih razne pripomočke, ki so omogočali večji prostorski in toplotni izkoristek:

"panj": nanj so naslanjali drva, da so imela dovolj zraka in so bolj gorela;

"kjetunik": to je bila veriga, ki je visela izpod nape; nanjo so nad ognjem obešali kotel za polento in "pinjate" - kangle, v katerih so segrevali vodo in kuhali hrano;

"trpiš": železen podstavek različnih oblik, navadno na treh nogah, nanj so postavljali posodo, v kateri so kuhali nad žerjavico;

"gradelo": mrežasta ploskev, iz žice, na njej so pekli polento, klobase...;

"fornele": te so imela le bolj izpopolnjena ognjišča; to so bile odprtine na robu ognjišča, ki so spodaj imela vratca, kamor so dajali žerjavico; forneli so omogočali kuhanje v posodah brez podstavkov;

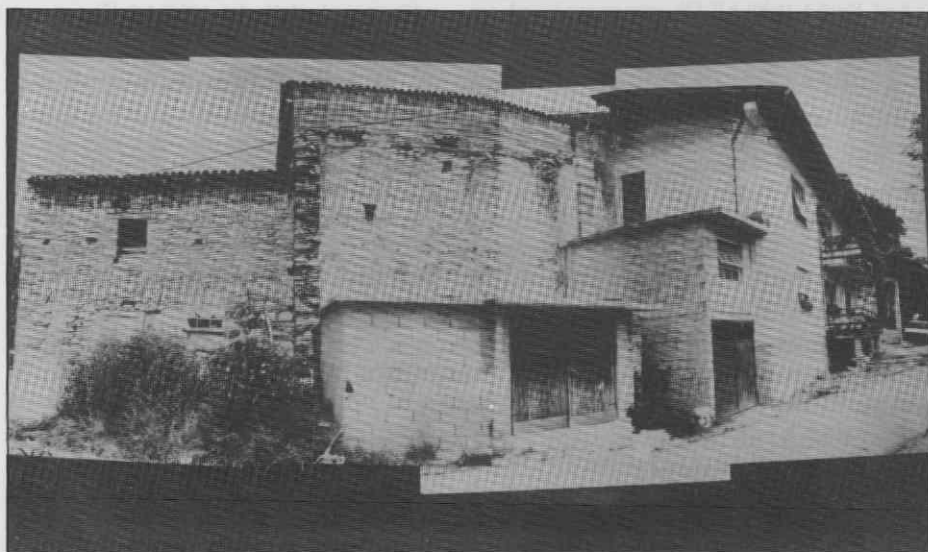
pokrov: pod njim, obsutim z žerjavico, so pekli pogačo. Ker niso imeli krušne peči, so pod njim pekli tudi kruh.

Polento so kuhali v bakrenih ali "gizastih" kotlih. To je bila najbolj pogosta hrana, jedli so jo vse leto, nadomeščala je kruh pri večini obrokov. Za največjo poslastico je v obravnavanem obdobju veljala pogača, ki so ji dodali mleka in suhih fig ali ocvirkov ali zelišč. Za glavni obrok so pogostokrat imeli "kuh'nje" - mineštre. Kuhali so jih v "pinjatah" - loncih, ki so viseli nad ognjiščem. Bile so različne, odvisno od tega, kaj je gospodinja imela pri roki. V mineštro so dali obrano kost, da je dišala po mesu, razen ob petkih, ko so se držali posta. Pogosto je bila na mizi "sirkova kuh'nja" s stolčeno mlečno koruzo, fižolom, krompirjem, česnom, čebulo in zelenjavo. Meso so le redko jedli. Boljše kose so prodali, doma je običajno ostala le zabela in klobase.²²

²² Primerjaj Tatjana Sirk, Briška kuhinja, Traditiones 16, Ljubljana 1987, str. 289-326.

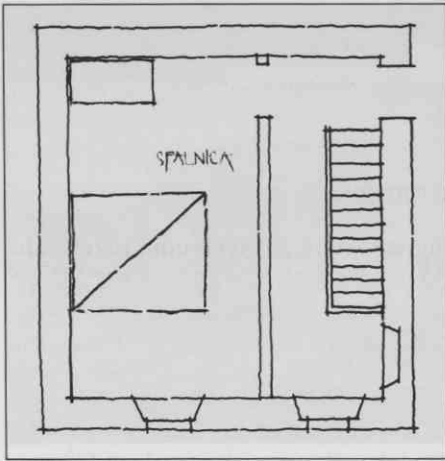
5. Fasada, severna stran opuščene kolonove hiše v Drnovku s štalo in senikom na desni (Delovni posnetek z montažo, I. Keršič, l. 1990) ♦ 5. Front, north side of abandoned *colonia* house in Drnovk with stable and barn on the right. (Photomontage of field shot by I. Keršič, 1990) ♦ 5. Facciata, parte settentrionale della casa colonica abbandonata di Drnovk, con la stalla e il fienile sulla destra (Montaggio di foto di lavoro, I. Keršič, 1990)

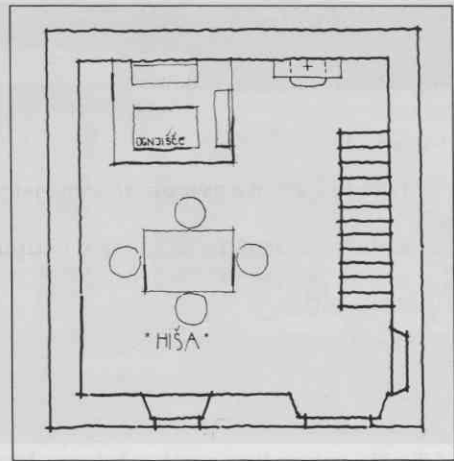
6. Opuščeni kolonski objekti z južne strani (Delovni posnetek z montažo, I. Keršič, l. 1990) ♦ 6. Abandoned colono houses seen from the south. (Photomontage of field shot by I. Keršič, 1990) ♦ 6. Edifici colonici abbandonati visti da sud (Montaggio di foto di lavoro, I. Keršič, 1990)

Imeli so njive, kaj, ko se je slabo pridelalo, "le kar je Bog dal."

V cerkev niso redno hodili, otroci pa tudi v šolo ne. Otroke je bilo sram, ker so bili slabo oblečeni. Pripovedovalec se spominja, bilo je tik pred drugo svetovno vojno, da ga duhovnik ni pustil k obhajilu, ker ni hodil k nauku. Mati je nato šla k drugemu duhovniku, da ga je obhajal, in ta ga je celo povabil za pogrnjeno mizo. Tudi birman ni bil v domači fari, ker ni redno obiskoval verouka in ni redno hodil k maši. Šele pri devetnajstih letih ga je mati peljala k birmi v Gorico.

7. Pritličje kolonske hiše z vrisanim pohištvom; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1990) ♦ 7. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the ground-floor in the *colono's* house (period 1920 - 1945) (Drawing by I. Keršič, 1990) ♦ 7. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al secondo piano della casa del *colono* (periodo 1920 - 1945). (Disegno I. Keršič, 1990)

8. Prvo nadstropje kolonske hiše z vrisanim pohištvom; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1990) ♦ 8. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the first floor in the *colono's* house (period 1920-1945) (Drawing by I. Keršič, 1992) ♦ 8. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al primo piano della casa del *colono* (periodo 1920-1945) (Disegno I. Keršič, 1990)

Družabno življenje je v veliki meri potekalo skupaj z gospodarjevo družino. Otroci so se skupaj igrali, skupaj hodili v šolo (kadar so otroci kolona šli v šolo), skupaj so hodili tudi na božjo pot, na cerkvene shode. Običajno so po večjih delih (po trgatvi, košnji...) skupaj proslavili "likof". Povabili so harmonikarja in priredili ples. Plesali so oboji skupaj. Takrat je gospodinja za vse skuhala orehove štruklje.

Diferenciacija se je kazala pri izbiri zakonca. Običajno so se ženili koloni med seboj in svojaki med seboj.²³ Tudi slavolokov ob ženitvi niso postavljali kolonom, ker ti niso mogli nič plačati zanje.

Koloni, ki jih tu obravnavamo, so v tem času menjali dva gospodarja. Leta 1935 je sorodnik bivšega lastnika kupil posest z veliko vilo, s kolonskimi hišami in koloni vred. Bivši lastnik je, po pripovedovanju vaščanov, zapravljal premoženje z lovom in s konji.²⁴ Novi lastnik je bil gospodar, ki ga tu obravnavamo. Posest je kupil na sodišču z dolgovi vred. Dolgove mu je uspelo poplačati šele po drugi svetovni vojni s pomočjo svojih otrok.

Ko so koloni prevzeli posest v Drnovku, so se pritoževali nad slabimi stanovanjskimi razmerami. Prejšnji gospodar ni skrbel za popravilo hiš, čeprav bi moral, vse je bilo zanemarjeno, strehe so puščale... Novi gospodar je obnovil vseh šest kolonskih hiš, popravil strehe, okna itd.

²³ To dokazujeta tudi izbrana primera kolonove in gospodarjeve družine.

²⁴ Fanči Šarf, Zapiski s terena 10 - Goriška Brda, inv. št. 16, str. 37-43. Arhiv SEM-a.

V tridesetih letih, ko je družina novega gospodarja zašla v finančne težave, je hotela posest v Drnovku prodati.²⁵ Neki Italijan je tedaj ponudil dobro kupnino. Ko je gospodar vprašal kupca, kaj bo s koloni, mu je ta odvrnil, da jih bo odslovil in pripeljal italijanske družine. Gospodar se potem ni odločil za prodajo, ker bi šest družin ostalo brez strehe nad glavo in brez eksistence.²⁶

1.4. HIGIENSKIE RAZMERE V KOLONOVI DRUŽINI

Kolonova družina je živela v bednih higienskih in zdravstvenih razmerah. Niso skrbeli ne za osebno higieno ne za snago v stanovanju. Tudi okrog hiše je bilo vse zanemarjeno, blatno in tekla je celo gnojnica.

Za posteljo niso imeli drugega kot "štramac" s koruzno slamo. Tudi gospodarjevi otroci so spali na taki postelji, le da so jim dali v "štramac" vsako leto svežo slamo; če že niso zamenjali vse, so jo vsaj deloma, ostalo pa prezračili. Kolonovi pa tega niso počeli. Spali so na nepostlanih posteljah, pozimi kar oblečeni. Čez so si vrgli "rekelc". Če je bilo pozimi zelo mrz, so si dali žerjavico v "bandone", posode iz železa, da so se greli. V "hiši" je bilo zakajeno in zatoхло.

Otroci so do druge svetovne vojne nosili krilca in se niso imeli v kaj preobleči. Zvečer jim jih je "nona" ali mati oprala in čez noč posušila, da so se zjutraj lahko oblekli.

Osebna higiena je bila na nizki stopnji. Za umivanje je bila v "hiši" zemljena skleda. Ženske so prale v lesenih čebrih s pepelom tja do petdesetih let tega stoletja, perilo so nosile splakovat na "zdenc" - studenec. Tudi "žehte", velikega pranja pri hiši, niso poznali. Stara mati je včasih nesla prat perilo v Reko. Perilo je obtežila s kamnom in ga pustila čez noč v vodi, da se je samo pralo. Ljudje so se ji smejali, nekajkrat so ji perilo celo poskrili. Ni znala prati.

Po vodo za umivanje in kuho so hodili v "zvirk", k izviru tristo metrov od hiše. Kadar so šla dekleta po vodo, so izkoristila in si spotoma še umila noge.

Kopali so se le redko, mlajši poleti v potoku. Starejši pa nikoli v življenju. Lase so si prali mogoče enkrat na leto, poleti. Ob nedeljah so se le počesali. Moški so se tedaj tudi obrili.

Zaradi slabih higienskih razmer je bilo v hiši veliko mrčesa: ščurkov, bolh, stenic, komarjev, pršic... Ščurki so primrgoleli na plan ponoči, podnevi so se skrili v tla. Tedaj je bilo v "hiši" polno nadležnih muh. Bolhe so se držale ljudi, najraje so se skrile v toplo odejo ali obleko. Povzročale so obupno srbečico. Težko se jih je bilo znebiti. Pobijali so jih tako, da so jih stisnili med nohti. Uši so imeli dve vrsti, tiste, ki so šle v lase, in tiste, ki so šle v perilo. Najhujše so bile stenice, te so težko preganjali, ker so se zelo hitro množile in bile so zelo nadležne. Brž ko se je stemnilo, so lezle po človeku in ga grizle. Ves ta mrčes so uničili šele po drugi svetovni vojni, ko so prišli zavezniki in so škropili z diditijem.

Kakor ni bilo reda in snage v stanovanju, je bilo tudi okrog hiš vse zanemarjeno in blatno. Ker ni bilo stranišča, so potrebo opravljali v hlevu ali kar v brajdi. "Kmetje" - koloni z Brega so si npr. naredili poleg gnojišča stranišče iz koruzne slame ali so ga zbili iz desk. "Le nemarni ga niso imeli", je povedala starejša pripovedovalka.

²⁵ Primerjaj op. 7, poglavje Posestvo v Drnovku, Arhiv SEM-a.

²⁶ Italijanske oblasti so bile takrat zelo pozorne do prodaje slovenskih kmetij in uradniki so morali vsakih štirinajst dni poročati oblastem o tem. (Po op. 13, str. 88).

V hiši so v vseh obravnavanih obdobjih živele skupaj tri generacije. Vsa družina je bila nepismena, v šolo so otroci hodili zelo malo. Kljub temu, da so živeli v razširjeni družinski skupnosti (mati, ena hči z otrokom in partnerjem, druga neporočena hči s tremi nezakonskimi otroki in samski sin) pod isto streho, jim to ni delalo posebnih težav, ker niso bili dosti skupaj, bili so pogosto zdoma. Hči, ki je imela tri otroke, je hodila trgovat, sin je hodil na dnino, druga sestra je hodila delat v Gorico, otroci so bili po cele dneve zunaj. Zato tudi niso mogli imeti skupnih obrokov hrane in pri hiši ni bilo reda. Ko so delali pri gospodarju, so dobili za en dan dela hrano in dve liri plačila (za dve liri si pred drugo svetovno vojno dobil tri litre vina).²⁷

1.5. ŽIVLJENJE OTROK

106

Kolonska dekleta in fantje od štirinajstega leta dalje so hodili pomagat na gospodarjev dom za hrano in majhno plačilo. Gospodarjeva hči, takrat ji je bilo trinajst let, se spominja, da so si otroci menjavali delo (ona je šla pomagat h kolonom, ker ji je bilo tam bolj zanimivo: ker so imeli po tleh skrli in je bilo treba iz stikov med njimi zbežati smeti; hči kolona pa je rada pometala pri gospodarju, ker so imeli tlak iz gladkih ploščic). Otroci so si zamenjavali tudi hrano. Pri gospodarjevih so jedli največ tisto, kar so pridelali doma, pogosto ješprenj, repo, zelje, ohrovt in podobno. Pri kolonovih pa so večkrat jedli mineštre z makaroni ali rižem, ki so gospodarjevim otrokom bolj dišale.

Oboji otroci so se skupaj igrali in tudi sicer skupaj preživljali prosti čas.²⁸

Vsega tega gotovo ne bi bilo, če bi starši vzgajali otroke tako, da bi jim druženje z otroki kolonov prepovedovali. Razlika med enimi in drugimi otroki je bila v tem, da so gospodarjevi otroci morali pogosto več pomagati doma in so bili manj prosti. Deklice, npr., so morale na Bregu ob sredah in sobotah, ko je mati imela temeljito čiščenje, pomesti vso hišo in pomagati materi pospravljati. Fantje so morali vsako soboto pomesti dvorišče. Ob sobotah so morali očistiti vse čevlje. Pri kolonih niso toliko čistili, za to tudi niso imeli časa, ker so tudi ženske delale v brajdi, na njivi, v senožetih, ali pa so nosile prodajat pridelke. Največja njihova skrb je bila, kako prehraniti družino, higiena, red in snaga v stanovanju so bili zanje manj pomembni. Problem je pomenila tudi voda, ki je niso imeli pri hiši.

Otroci so skupaj obiskovali šolo v sosednji vasi, do katere je bilo pol ure peš hoje. Italijanska učiteljica je otrokom pogosto pregledovala roke. Gospodarjevim otrokom jih ni pregledala. To se jim ni zdelo pravično. Ko so si otroci med seboj enkrat kazali roke, je imela gospodarjeva hči najbolj "zdelane od dela". Otroci kolonov so v šoli dobivali obrok hrane, gospodarjevi ne. Ti se spominjajo, kako je tudi njim dišala malica. Za kolonske otroke je bilo organizirano tudi letovanje na morju ali v planinah. Za novo leto je bila organizirana "befana", darila pa so dobili le kolonski otroci.

Opozoriti kaže na razliko, kako so drugi gledali na kolonove ali gospodarjeve otroke in kako so se videli sami.

Našteti primeri pričajo, da zlasti med otroki ni bilo razlikovanja na "mi" in "oni" med gospodarji in koloni. Povezanost med njimi je bila velika. Če so

²⁷ Primerjaj op. 7, poglavje Kako so nastali naši koloni.

²⁸ Glej fotografijo št. 9.

9. Gospodarjevi otroci in otroci kolonov pri igri (Fotografirano na Bregu okrog l. 1938) ♦ 9. The landlord's and the *colono*'s children playing together (Photographed in Breg, around 1938)
♦ 9. I figli del padrone e i figli dei coloni che giocano insieme (Fotografati a Breg intorno al 1938)

občutili krivičnost, oziroma prizadetost, so jo oboji, seveda vsak po svoje. Našega primera pa, seveda, ne gre posploševati.

Odnosi med otroki so v veliki meri rezultat domače vzgoje in zgledov. Tudi bolj vidni so, manj narejeni, manj zlagani, bolj neposredni. V našem primeru so bili ti odnosi v obravnavanem obdobju z obeh strani korektni.

Zgovorno je tudi pričevanje gospodarjevih otrok, da so se več družili z otroki kolonov kot z otroki svojakov. Ne gre prezreti, da so bile najboljše prijateljice gospodarjeve hčere hčere kolonov. Še danes gojijo to prijateljstvo iz mladih dni.

1.6. GOSPODARJEVA DRUŽINA

Družina, ki smo jo izbrali za obravnavo, je bila veleposestniška in imela je dvaindvajset kolonov. Najprej je imela dom na Bregu. L. 1900 so si zgradili veliko novo dvonadstropno hišo. Poprej so stanovali v hiši pod novo, potem pa so jo dali v najem kolonom. Družina je bila dokaj številčna. V hiši so pod isto streho bivali gospodar z ženo, s sinom in snaho, "nevesto", ki sta imela pet otrok. Z njimi so živeli tudi dve neporočeni hčeri, služkinja in hlapec ter dve sestri siroti, ki ju je bil gospodar vzel k sebi. Med obema vojnama so občasno imeli še po dva hlapca in tudi delavce, ki so hodili k njim na dnino. Nekaj časa je v družini živel tudi sin, ki je bil po poklicu učitelj, leta 1928 pa se je odselil.

Na Bregu so imeli 120 ha zemlje, v Drnovku 35 ha, v Šmartnem 4 ha in v Biljani 10. Kolone so imeli na Bregu, v Krasnem, Biljani, Šmartnem in Drnovku. Očetovo posest so šele po drugi svetovni vojni razdelili med šest dedičev.

Na Bregu so imeli vedno po 12 do 14 glav živine: 4 vole, 2 do 3 krave, 2 do 4 konje, pa 4 prašiče ter kokoši, race in gosi.

10. Gospodar z vnuki (Fotografirano na Bregu l. 1932) ♦ 10. The landlord with his four grandchildren (Photographed in Breg, 1932) ♦ 10. Il padrone con i suoi quattro nipoti (Fotografato a Breg nel 1932)

Izobrazbena struktura gospodarjeve družine je bila takale: oče ni imel nobenih šol, pisati in brati ga je naučil duhovnik. Njegov sin, ki je pozneje prevzel posest, je delal realko. Sinova žena je končala štiri leta osnovne šole in gospodinjsko šolo. Obe hčeri sta imeli končano osnovno šolo in gospodinjsko šolo. Drugi sin, kot že rečeno, je bil učitelj.

Ko so bili pod Italijo in so vnuki hodili v italijanske šole, so jih zvečer doma še posebej učili slovenščine. Mlada zakonca sta kasneje, po drugi svetovni vojni, dala vse svoje otroke v šole.

Verska vzgoja je bila v družini stroga. Brž ko so otroci znali govoriti, že so se morali naučiti molitev sveti Angel. Pred jedjo so vedno molili (očenaš, čast Bogu in zdravamarija). Zvečer so otroci z nonotom molili avemarijo in rožni venec. Vsak mesec so morali obvezno k spovedi.

Pri hiši so imeli naročene časopise Edinost, kmetijske časopise, Ženski svet. Naročali so tudi Mohorjeve knjige.

"Ko sem se bližala tisti veliki rumeni hiši, ki se mi je zdela kot palača, so se mi začele tresti noge," je zapisala v kroniki bodoča gospodinja te domačije, takrat še dekle. Ko to še ni bil njen dom, je imela kar strah pred to hišo in pred ljudmi. In dalje pravi: "Na to družino smo gledali kot na bolj vzvišene ljudi. Bili so bogati, izobraženi in so se tudi bolj gosposko držali." Bodoča gospodinja je bila rojena leta 1903, na veliki kmetiji v Višnjeviku. Pri njih doma je bilo deset otrok, ona je bila prva hči, strogo vzgojena in delavna.²⁹

Ko ji je bilo sedemnajst let, je hodila v gospodinjsko šolo v Tomaj. Leta 1924 se je poročila na Breg. S svojo dojemljivostjo je znala odkrivati tudi fine odtenke v odnosih med ljudmi in jih znala tudi opisati. Tako v kroniki v poglavju Začetek življenja na novem domu primerja odnose v svojem domu in v novi družini na Bregu: medtem ko je bila od doma navajena sproščenih odnosov, prijaznosti, odprtosti, so jo v novem domu motile moreča zadržanost, redkobesednost, nekomunikativnost.

Nevesta je v hišo prinesla bogato balo: 30 srajc, 20 kombinež, 30 parov rjuh, brisače, velik prt z 12 prtiči, velik prt s 6 prtiči, zavese, posteljno pregrinjalo, svečnik. Njen ženin je plačal polovico oprave: dve omari, dve postelji, dve nočni omarici, psiho z ogledalom, umivalnik, in vse pripeljal na nevestin dom. Tam so postelje postlali, opravo in balo naložili na okrašene vozove, volu so dali pušeljc na glavo, fantje so streljali, da je pokalo, zbralo se je veliko gledalcev in nato so odpeljali balo. To se je vedno dogajalo na četrtek, poroka pa na soboto.

"Nevesta" je zapovrstjo rojevala otroke:³⁰ najprej leta 1925, leto po poroki, prvega sina, leto za njim drugega, čez dve leti je privekala na svet hči. L. 1931 je rodila dvojčici, od katerih je preživela le ena. L. 1933 se je rodil še njen najmlajši sin, Benjaminček, kot ga imenuje v svoji pesmi.

Družina je bila torej res številna. Nevesta je morala na novem domu pokazati precej strpnosti in dobre volje. Še zelo mlada je skusila breme z razširjeno družino. Ves dan je imela delo z otroki, gospodinjstvom, živino (krmila je prašiče, kure, gosi..., večkrat je molzla krave). Zvečer je ob petrolejki šivala ali delala razna ročna dela. Dom in otroke je imela snažne, urejene. Svoj odnos do

²⁹ Glej op. 7, poglavje Moja otroška leta.

³⁰ Glej fotografijo št. 10.

življenja izraža v pesmi z naslovom Vnukom: "Če veš, da je življenje tudi bedno in da vendar se boriti zanj je vredno, boš v delu svojem vselej našel zadoščenje in cilj in smisel imelo tvoje bo življenje." Ta njena modrost jo je reševala v najbolj kritičnih trenutkih njenega življenja.

S koloni je bila družina na Bregu tesno povezana. V vzhodnem traktu so jih imeli celo na stanovanju. Ta del hiše je imel poseben vhod. Nono je vzel pod streho neko vdovo z enajstimi otroki. Eno dekle so vzeli za deklo in otroci so rasli z gospodarjevimi otroki.

Oče gospodar je bil do sina, ki je bil z ženo in petimi otroki osrednji del družinske skupnosti, predvsem trd in strog gospodar, ki je vodil posestvo. Prvorojenca, ki naj bi ga nasledil, je strogo vzgajal. Omogočil mu je šolanje, da bi postal umen kmetovalec, uvajal ga je v delo in mu prepuščal določene opravke, sicer pa je gospodarstvo vodil sam. Bil je župan v Kojskem in poslanec na Dunaju, torej ugleden mož. Poskrbel je, da je sinu kupil posest (čeprav zadolženo), ni pa mu omogočil, da bi na njej zaživel samostojno življenje. Kljub temu da je bila posest v Drnovku zapisana na sina, je z družino še vedno bival z očetom in neporočenima sestrama v skupnem gospodinjstvu, na domu, kjer je gospodaril oče. Šele njegova nasilna smrt leta 1944, ko so ga ubili Nemci in požig doma³¹ na Bregu sta sina postavila pred nalogo, da je sam začel gospodariti na posestvu, ki mu ga je oče namenil že pred desetimi leti. Oče je gmotno poskrbel tudi za druge otroke.

1.7. STANOVANJSKA HIŠA GOSPODARJEVE DRUŽINE

Na podlagi risbe³² smo z domačimi po spominu rekonstruirali nekdanjo hišo na Bregu. Stala je na vrhu pobočja.³³ Na dvorišču sta bila "larja", lopa za preše za vino in orodje, ter vodnjak. Vsa hiša je bila podkletena. Imela je enojna okna, le v kuhinji so bila dvojna. Vsa okna so imela "škure", polkna. Bivalni prostori so bili v prvem in drugem nadstropju.³⁴

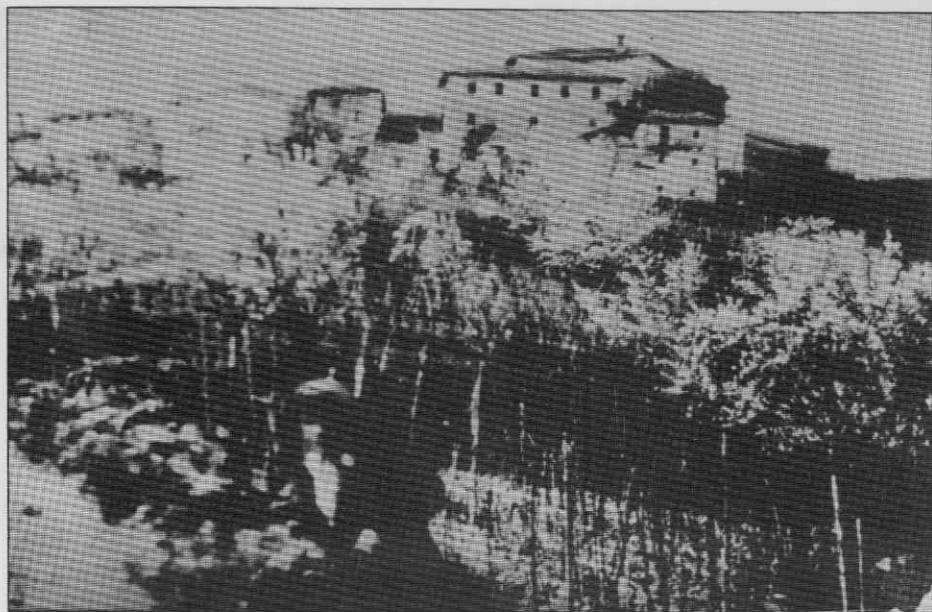
Skozi vhodna vrata si vstopil na hodnik. Iz hodnika so vodile stopnice v gornje prostore. Na stopnišču je bilo slepo okno, kjer je bil oltarček s svetniki. Teta je skrbela, da so bile tam vedno sveže rože. Levo od vhoda je bila velika sprejemnica, "medzad". Ta prostor je bil najbolj reprezentančno opremljen. Na vsaki strani kanapeja sta bili dve različni starinski vitrini, v eni je bila posoda, v drugi je oče imel lovske stvari. Ob kanapeju je bila dolga miza, okrog stoli. Med dvema oknom je bila ob steni pisalna miza in stol, vzdolž druge stene, desno od vrat je stal pianino (igrala sta ga vnukinja in sin, op. I. K.). Za okras je bil za vrati 70 cm visok lepo oblikovan kamen, na katerem je stal asparagus. Za stensko okrasje so bile slike in ogledalo. Na oknu so bile zavese z rešeljce vzorcem (delo mlade gospodinje, op. I. K.). V tem prostoru so sprejemali obiske in obedovali za praznike. Na desno od vhoda je bila "hiša", pod oknom je bila "šporča", prostor, kjer so pomivali posodo, pred ognjiščem pa dnevni prostor, kjer je obedovala družina. Tu je bila dolga miza, za mizo dolga klop in okrog stoli. Tu so obedovali otroci, ko so bili že večji, koloni in posli. Teti sta obedovali za

³¹ Da dom na Bregu ne bi bil pozabljen, ga je vnukinja naslikala na steno v veži njihovega drugega doma v Drnovku. Po njeni sliki ga je narisal tudi gospodarjev pravnuk kot ilustracijo k babičnim pesmim.

³² Glej risbo št. 12.

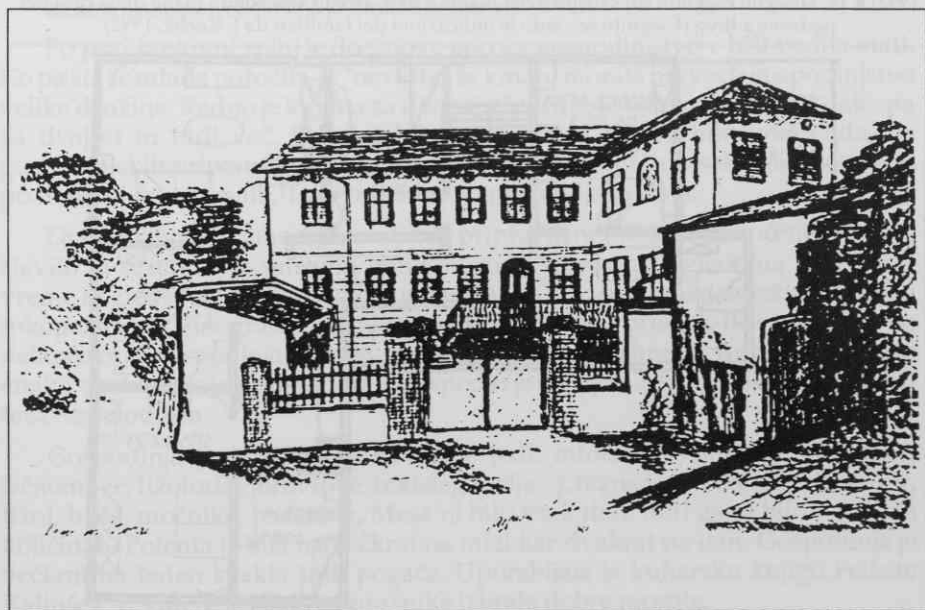
³³ Glej fotografijo št. 11.

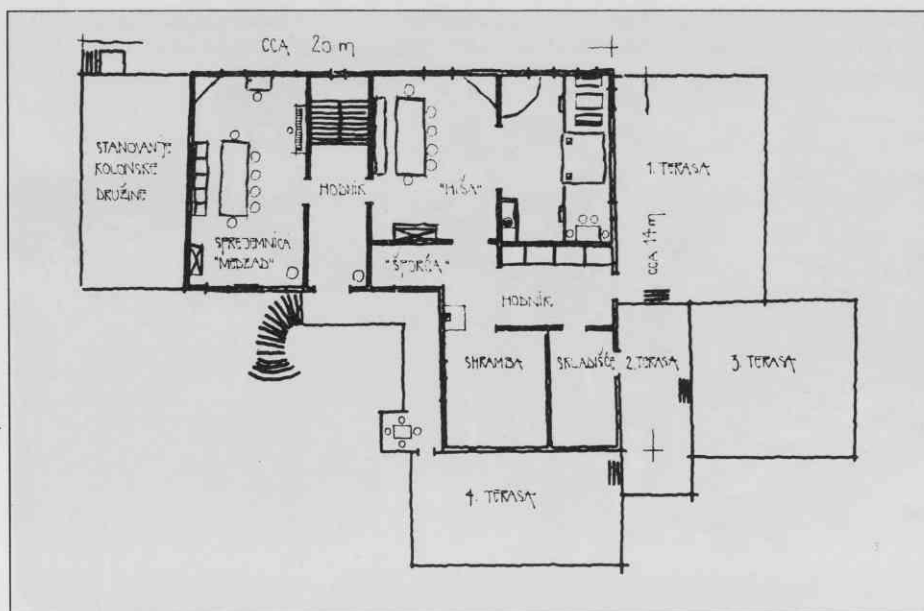
³⁴ Glej terenski risbi št. 13 in 14.

11. Vas Breg, najvišje stoji dom gospodarja kolonov, ki so ga l. 1944 požgali Nemci ♦ 11. The village Breg, highest is the home of the landlord, burnt down in 1944 by the Germans (Copy from an original picture) ♦ 11. Il villaggio di Breg; nel punto più alto la casa del padrone, data alle fiamme dai Tedeschi nel 1944

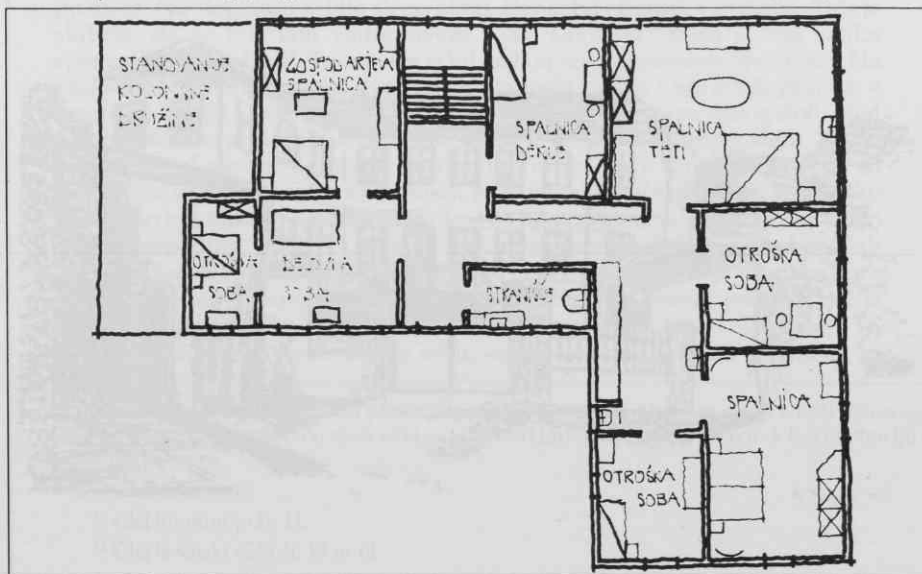
12. Dom gospodarja kolonov na Bregu pred l. 1944. (Risba F. Vargazon) ♦ 12. The home of the landlord of the *coloni* in Breg before it was burnt down by the Germans in 1944. (Drawing by F. Vargazon) ♦ 12. La casa del padrone a Breg, prima del 1944, anno in cui venne incendiata dai Tedeschi (Disegno di F. Vargazon)

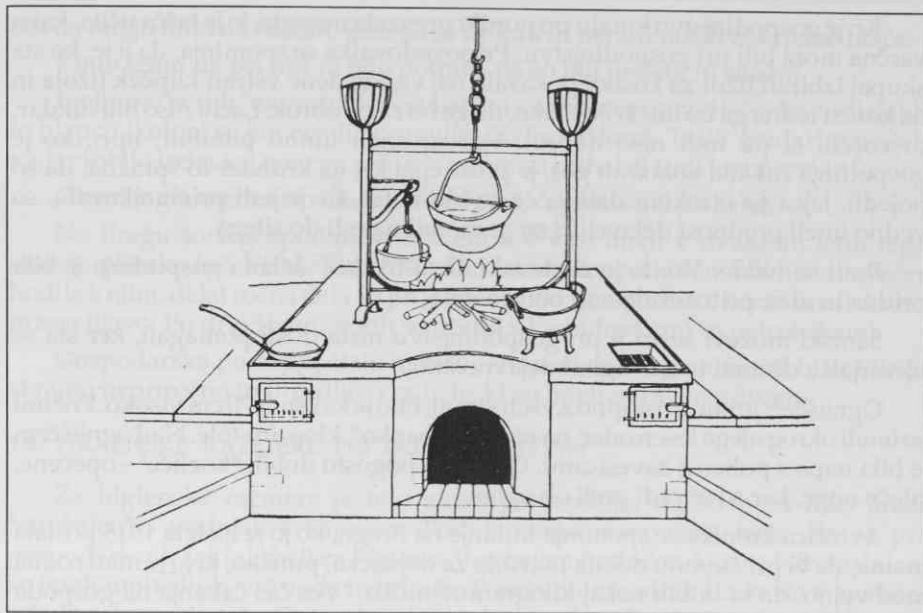

13. Prvo nadstropje gospodarjeve hiše na Bregu z vrisanim pohištvo; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1992) ♦ 13. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the first floor in the landlord's house in Breg. (Drawn by I. Keršič from description by former occupants, 1992) ♦ 13. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al primo piano della casa del padrone a Breg (Eseguito secondo le indicazioni dei familiari da I. Keršič, 1992)

14. Drugo nadstropje gospodarjeve hiše na Bregu z vrisanim pohištvo; rekonstrukcija (Terenska risba I. Keršič, 1992) ♦ 14. Field drawing of the ground plan - with furniture added - of the second floor in the landlord's house in Breg. (Drawn by I. Keršič from description by former occupants, 1992) ♦ 14. Disegno eseguito sul campo della pianta e dell'arredo al secondo piano della casa del padrone a Breg (Eseguito secondo le indicazioni dei familiari da I. Keršič, 1992)

15. Risba ognjišča ♦ 15. Drawing of the open hearth from the landlord's house ♦ 15. Disegno del focolare della casa padronale

delovno mizo. Za majhne otroke so imeli malo mizico, h kateri so bile z vsake strani pritrjene klopi. Nono in oče sta pozimi jedla na ognjišču, poleti pa zunaj na terasi. V tem prostoru sta bili dve vitrini, ena je stala vzdolž stene, v njej je bila posoda, druga je bila kotna. Krušna peč je bila v hodniku. Tam so bili tudi "kasoni" - skrinje z moko in "vinkla", kjer so mesili kruh. Desno, na stranskem hodniku, ki je vodil na teraso, nad štalo, sta bili dve shrambi, za živila in skladišča za kmetijske potrebe. Hiša je imela štiri terase.

Po prvi svetovni vojni je do sinove poroke gospodinjstvo v hiši vodila mati. Ko pa sta se mlada poročila, je "nevesta" že kmalu morala prevzeti gospodinjstvo velike družine. Redno je kuhala za dvanajst ljudi, če je bilo pri hiši večje delo, pa za dvajset in tudi več. Dela so bila težka, saj v hiši ni bilo vodovoda, ne gospodinjstkih pripomočkov. Kuhali so največ na ognjišču. Vsak teden so spekli po deset hlebcev kruha. Tudi testenine so pripravljali doma.

Dnevni obroki hrane so morali biti pripravljene točno ob določeni uri. Ura, število in sestava posameznih obrokov so se spreminjali glede na letne čase, vreme in glede na to, komu so bili namenjeni. Če so bila tisti dan težka opravila (okopavanje v vinogradu, košnja, sečnja lesa...) in je prišlo k hiši večje število delavcev, je gospodinja pripravila več in izdatnejše hrane. Kuhali so za vse enako, za domače in za dninarje, le gospodar je bil izjema, ker je imel dieto zaradi težav z želodcem.

Gospodinja je kuhala tradicionalne jedi: mineštre - "kuhnje" (koruzne, ječmenove, fižolove, ohrovtove, iz kislega zelja...), razne sezonske juhe, krompir, fižol, buče, močnike, testenine. Mesa ni bilo vsak dan, tudi ga ni bilo v velikih količinah. Polenta je bila največkrat na mizi kar dvakrat na dan. Gospodinja je večkrat na teden spekla tudi pogače. Uporabljala je kuharsko knjigo Felicite Kalinšek, iz katere je zlasti za praznike izbrala dobre recepte.

Ko je gospodinjstvo kmalu po poroki prevzela nevesta, jo je tašča učila, kako varčna mora biti pri gospodinjstvu. Pripovedovalka se spominja, da ji je, ko sta skupaj izbirali fižol za kosilo, pokazala naj vsakič dene vstran kupček fižola in na koncu tedna ga bo imela že toliko, da ga bo za en obrok. Lačni niso bili nikdar, privoščili si pa tudi niso dobrot. Vse so znali umno porabiti; npr., ko je gospodinja zaklala kokoš ali gos, je prestregla kri na kruh ter to sprazžila, da so pojedli. Jajca so otrokom dali le, če so bili bolni. Če je jedi primanjkovalo, so vedno imeli prednost delavci, ki so se morali najesti do sitega.

Prali so ročno. Vse to je zahtevalo dosti truda.³⁵ Mlada gospodinja je bila pridna in ni se pritoževala nad obilico dela.

Samski moževi sestri ji pri gospodinjstvu nista dosti pomagali, ker sta se ukvarjali z očetom in z drugimi dejavnostmi.

Ognjišče³⁶ je bilo dostopno z vseh strani, bilo je kakšnih 70 cm visoko. Pozimi so imeli okrog njega lesen oder, na njem pa "banko", klop, in stole. Nad ognjiščem je bila napa s polico z zavesicami. Otroci so pogosto dobili "kozličce" - opečene, rdeče noge, ker so se radi greli ob ognju.

Avtorica kronike se spominja kuhinje na Bregu, ko jo je tja leta 1915 poslala mama, da bi pri županu dobila potrdilo za dojenčka, punčko, ki jo je mati rodila med vojno, da bi dobili nekaj kilogramov moke. "Ves čas čakanja na gospoda župana sem opazovala in občudovala urejeno kuhinjo, poleg ognjišča so imeli velik štedilnik, lepo pohištvo, lesena tla čisto poribana, na zidu par lepih slik. Takšnih kuhinj na deželi je bilo malo videti. Kako sem si želela, da bi imeli tudi mi tako lepo."

Na Bregu so raje kuhali na ognjišču kot na štedilniku. Zlasti pozimi je bilo ognjišče bolj prijetno od štedilnika, izžarevalo je toplino in domačnost. "Vinklo" za mesenje kruha so imeli v veži.

V nadstropju je bilo sedem spalnic. Vsako dekle je imelo svojo. Gospodar, nono, je imel svojo; z njim je po nonini smrti vedno spal eden izmed vnukov. Teti sta imeli veliko spalnico z dosti opreme: kavč, pisalno mizo, zakonsko posteljo, dve omari. Dekleta so imela manjše sobe, opremljene s posteljo, mizico, nočno omarico, omaro in morda še skrinjo. Če je prišel k hiši kakšen gost, so dekleta odstopila sobo gostom. Mlada zakonca sta imela večjo sobo, lepo opremljeno z zakonsko posteljo, dvema omarama, psiho, manjšo mizo, nočnima omaricama. Ko so bili otroci še majhni, so spali pri njima, najprej v pletenih košarah, nato v posteljici, ograjeni z mrežo. Po stenah so visele nabožne slike, sobe pa so krasili tudi prtíči, ročno delo neveste. Tudi njihova dekla, kolonova hči (njeni so imeli stanovanje v njihovi hiši), je imela sobo podobno opremljeno kot domače hčere. Sinovi so spali ali pri nonotu ali kje drugje. Ko so se koloni odselili, ko jim je nono dal samostojno kolonsko hišo, sta dva fanta dobila v izpraznjenem krilu v gornjem nadstropju svojo spalnico. Vzdolž celega hodnika v desnem traktu so bile omare, na drugi steni knjižne police in nizka omarica z umivalnikom in vrčem za vodo. V gornjem nadstropju je bila tudi večja delovna soba, kjer so ženske šivale, največ mlada gospodinja. Opremljena je bila z divanom in mizo za likanje ter s šivalnim strojem. Pozimi so ogrevali to sobo in gospodarjevo spalnico s skupno pečjo. Nad "šporčo" je bilo modernejše stranišče s školjko.

Mati je otrokom veliko sama šivala obleke in jim pletla jopice in nogavice. Fantom je znala po krojaško zakrpati hlače. Drugi otroci so se norčevali iz njih,

³⁵ Primerjaj op. 7, poglavje Začetek življenja na novem domu.

³⁶ Glej risbo ognjišča št. 15.

češ da imajo luno na hlačah, zato so se upirali in neradi nosili zakrpane hlače.

Kljub temu da pri hiši ni bilo potrate, pa so bili urejeni in snažni.

K njim so hodili "na zornado" čevljarji, da so vsem popravili čevlje, tudi dekli in hlapcu (koloni so jim nosili popravljat čevlje na dom). Tudi "žnidar" je prišel, kadar je bilo treba kaj novega sešiti. Na dom so prihajali tudi loncevezi iz Rezije.

Otroci v glavnem niso imeli veliko igrac, čeprav so si jih želeli.

Na Bregu so v gospodarjevi hiši edini v vasi imeli v dvajsetih letih tega stoletja plinsko luč. Visela je v "hiši". Dekleta in žene s kolonskih hiš so zvečer hodile k njim, delat ročna dela, ki jih je učila mlada gospodinja, ker so imeli dobro razsvetljava. Po drugih prostorih so svetili s karbidovkami in petrolejkami.

Gospodarska poslopja, štalo in hleve so imeli na Bregu nižje od hiše, bilo je skrajno nepriročno in utrudljivo za tiste, ki so imeli opravka z živino.

1.8. HIGIENSKE RAZMERE PRI GOSPODARJEVIH

Za higienske razmere je bilo zlasti pomembno, da so pred hišo imeli "strešnico" - vodnjak s kapnico. Tudi oprema stanovanja kaže, da so pri gospodarjevih zelo skrbeli za higieno. V gornjem hodniku, kjer so bile spalnice, so imeli umivalnik, vrč vode in brisačo. Poseben umivalnik sta imela v spalnici mlada zakonca in tete. Gospodar si zob ni umival, tudi otroci ne. Le včasih so si jih drgnili z žajbljevimi listi. Mladi par pa je že uporabljal zobni krtački. Starejši se niso redno kopali. Otroke je mati redno kopala v kadi. Poleti je segrela vodo na soncu in jih skopala na terasi, pozimi v kuhinji. Glave si niso umivali pogosto, le parkrat na leto. Lase so si redno krtačili, očistili krtačo in postopek ponovili. Las, ki so odpadli, niso zavrgli. Zbirali so jih in jih spravljali v vrečko ali škatlo. Ko so prišle v vas Rezijanke, so jih zamenjali za lepe lasnice, sponke, glavnike ali kaj podobnega. Rezijanke so potem lase prodajale za lasulje. Lase so zbirala tudi dekleta iz kolonskih hiš. Za posebno prilžnost so se ženske nakodrale lase s posebnim železom, ki so ga segrele. Včasih so se tudi naskrivaj napudrale z belim borotalkom in si z ogljem namazale obrvi, da bi bile lepše. Šminke niso poznale. Rade so imele dišeče milo, da so lepo dišale.

Gospodarjeve hčere in "nevesta" so se vse učile o higieni v gospodinjski šoli. Otroci so nekaj o higieni izvedeli v šoli, kjer so po letu 1930 učili tudi te reči.

Vsak dan so si umivali obraz in roke, noge le po potrebi. Na stranišču so imeli straniščno školjko, odtok se je zapiral, da ni zaudarjalo. Zraven je bil vrč z vodo za splakovanje. V steno je bil zabit žebelj, na njem pa zataknjen časopisni papir za brisanje. Otroci so imeli kahlico na lesenem podstavku.

Zanimiv je tudi tale podatek: pripovedovalka se spominja, da so ženske, ki so npr. čakale na mašo pred cerkvijo, rade poklepetale. Ko je katero zatiščalo na malo potrebo, je kar sredi pogovora stopila nekoliko vstran, se malo razloračila in napravila lužico. "Nič se niso šikanirale". To je bilo tisti čas povsem naravno."

Moški so se brili enkrat na teden, ob nedeljah. Če je bil pri hiši kdo bolan, so mu večkrat zamenjali posteljnino, sicer so jo menjali enkrat na mesec.

V vas je vsake toliko časa prišel brivec, ki je obril moške in jih ostrigel; včasih je ostrigel tudi otroke.

Na obleko so zelo pazili. "Tamažno obleko" so takoj preoblekli, ko so prišli od maše. Tudi na čevlje so pazili. Če so šli daleč k maši, so obuli copate, pri kapelici pa so se preobuli v čevlje. Tudi po drugi svetovni vojni, ko so mladi

hodili na ples, so šli bos, ker so bile poti slabe; šele pred vstopom na plesišče so se obuli.

Omenili smo že, da so dvakrat na teden temeljito očistili stanovanje in enkrat na teden dvorišče. Za velike praznike: za božič, veliko noč in žegen je bilo veliko čiščenje celega stanovanja (očistili so posodo s pepelom in sodo, ognjišče, štedilnik, oprali zavese, preoblekli posteljnino...)

Za veliko žehto (to je bilo enkrat na mesec, pozimi pa na dva meseca) je gospodinja najela žene in hčere kolonov iz vasi, da so prale na dvorišču v škafih. "Žeha" je trala tri do štiri dni.

Perilo so dali močit čez noč v mlačno vodo, ki so ji dodali malo sode. Drugi dan se je perilo spralo, dobro namililo, dalo v škaf in prelilo s toplo vodo. Tako namočeno so pustili čez noč. Drugi dan so na gladkem perilniku perilo drgnili, ga ovili in še enkrat namilili. Spet so ga pustili tako čez noč. Naslednji dan se je perilo položilo v škaf po posebnem vrstnem redu: najprej rjuhe, spodnje moško perilo, potem žensko, moške srajce, prevleke, brisače in robčki. Čez vse to so dali staro rjuho in nato perilo prelili z lugom iz pepela (navadno bukovim ali od trt, kostanjev ni smel biti). Čeber je imel luknjo, ki se je odmašila, da so lug zajeli, ga še enkrat segreli in perilo ponovno prelili ter pustili čez noč. Tretji dan so perilo dobro oželi in ga nesli splakovat v potok. Nosili so ga na glavi na perilniku, podstavljenem s svitkom. Če je bila suša, so tudi s konjem vozili splakovat v Reko ali celo v Idrijo.

Kljub temu da so higieni posvečali dosti pozornosti, so tudi imeli težave zaradi mrčesa: poznali so ščurke, bolhe, uši, muhe, komarje. Pregarjali so jih na vse možne načine. Povsem odstraniti jih ni bilo mogoče.

Apno za beljenje so žgali sami doma, belili pa niso sami. Kuhinjske prostore so belili na eno ali dve leti, ostale bolj poredko.

OBOJESTRANSKI ODNOSI IN PRIMERJAVA STANOVANJSKE KULTURE KOLONA IN GOSPODARJA V ČASU MED PRVO IN DRUGO SVETOVNO VOJNO

Za osvetlitev odnosov med obema stranema je treba povedati nekaj o tem, kako so nastali koloni obravnavanega gospodarja.³⁷

Briške družine so bile številne, saj je bilo skoraj pri vsaki hiši pet do deset otrok. Ko so ti odrasli, je bilo težko dobiti delo zanje. Zlasti težko je bilo dobiti delo za sinove na majhnih kmetijah. Ko so postali fantje (pri štirinajstih letih), so začeli hoditi k velikim kmetom na dnino ali za hlapca. Dosti jih je ostalo neoženjenih. Nekateri so bili srečni, če so dobili od večjega posestnika nekaj zemljišča in hišo v najem, da so se oženili in ustvarili družino. Tako je nastala večina kolonov obravnavanega gospodarja. Znan je primer, ko je prišel fant prosit gospodarja, če mu da hišo in zemljo v najem, ker je imel nosečo dekle in bi si rad ustvaril dom. Gospodar mu je dal hišo in zemljo v Krasnem in ga rešil nepravilnosti. Neki drug njihov kolon je pri njih najprej delal kot hlapec, in ko je tudi njegovo dekle zanosilo, je tudi njemu dal gospodar hišo in zemljo v najem. Ker je bil brez vsakršnih sredstev za preživljanje, ga je gospodar tudi gmotno

³⁷ Primerjaj op. 7, poglavje, Kako so nastali naši koloni.

podpiral, ko je dobil dojenčka. Dal mu je kravo, seno in nekaj sto kilogramov koruze ter celo nekaj denarja, da je družina preživela do novega pridelka. Tretji koloni so nastali tako, da so sami prišli prosit gospodarja, naj jih odkupi, ker so bili preveč zadolženi. Nekateri mali kmetje so namreč raje, kot da bi obdelovali svojo zemljo, hodili na dnine in denar sproti zapili. Doma jim je zato kmetija propadla.

Neki drug kolon je bil strasten kvartač. Sčasoma se je tako zadolžil, da je moral prodati kmetijo. Kupil jo je gospodar, ki ga tu obravnavamo. Družina je ostala na kmetiji, in ker je bil starejši sin priden, delaven, mu je uspelo kmetijo zopet odkupiti.

Bilo je še nekaj primerov, ko so kmetije šle na dražbo, ker so bile preveč zadolžene. V takih primerih so Italijani radi kupili posestva, nanje pripeljali italijanske družine, naše ljudi pa odslovili. Gospodar seveda ni imel interesa kupovati tako zadolžene kmetije. Vendar so ga prizadeti sami hodili prosit za odkup. Kronistka navaja tudi primer, ko je gospodarja neki zadolžen kmet na kolenih prosil, naj on prevzame kmetijo, poplača dolgove in ga pusti na njej. Ponavadi je gospodar popustil in prevzel dolgove; večkrat je za to najel posojilo v banki.

Kolona, ki ga tu obravnavamo, je odkupil gospodar s celotnim posestvom in še s petimi drugimi kolonskimi družinami na dražbi od svojega sorodnika, kot smo že zapisali.

S kupovanjem zadolženih kmetij in še dveh večjih posesti so gospodarjevi zašli v finančne težave, ki so bile najhujše okoli leta 1930. Stanje se je izboljšalo, ko so v Soški dolini odprli tovarno cementa, kjer se je zaposlilo dosti delavcev, in se je vino laže prodajalo.

Tudi drugi gospodarjevi koloni so nastali na podobne načine.

Kot smo povedali, je kolon moral dajati gospodarju 60 odstotkov mošta. Stroške za škropivo sta krila vsak pol. Zemljiški davek je plačal gospodar. Obvezno zavarovanje kolonov za nezgode in bolezni je plačeval gospodar, čeprav bi polovico zavarovanja moral plačevati kolon. Kolonu je gospodar popravil hišo. Če je kolon prišel pomagat gospodarju, mu je ta posebej plačal. Gospodar je kolonu pomagal tudi s tem, da mu je dovolil sekati drva v svojem gozdu.

Gospodar je bil do kolonske družine popustljiv; italijanski gospodarji so mu očitali, da kvari kolone.

Če pogledamo, koliko je bil kdo odvisen od koga, moramo ugotoviti, da je bil gospodar odvisen predvsem od kolonovega dela. Če je bil ta priden, je imel boljši pridelek in mu je dal več mošta. Kolonska družina je bila odvisna od gospodarjeve v celoti, saj je imela v najemu njegovo hišo in njegovo zemljo. Vendar gospodar, ki ga tu obravnavamo, ni nikdar odpustil nobene kolonske družine. To so koloni dobro vedeli. Glede odnosov med obojimi lahko rečemo, da so bili obojestransko dobri.

Če ob sklepu tega obdobja primerjamo stanovanjsko kulturo kolona in gospodarjevo, lahko ugotovimo, da je gospodar imel precej višji stanovanjski standard (po kvadraturi, številu prostorov, opremljenosti stanovanja in predvsem higienskih razmerah). Kolon v najeti hiši ni imel ravno nizkega stanovanjskega standarda. Vedeti moramo, da so v istem obdobju živeli v vaseh v Brdih tudi svojaki, lastniki zemlje, ki so imeli stanovanjske razmere tudi slabše

od kolonov. Tudi če primerjamo srednje in male kmete z alpskega območja³⁸ v istem obdobju, lahko ugotovimo, da so bili glede stanovanja v marsikaterem primeru na slabšem. Če primerjamo število postelj pri obeh glede na stanovalce, je pri gospodarjevih vsak stanovalec imel svojo posteljo, pri kolonu pa sta prišla dva stanovalca na eno posteljo. Kolonova družina je imela tudi večji stik z naravo, poleti so spali tudi na prostem, pozimi na seniku, ni bila začrtana ostra meja med domom in okolico. Glede stanovanjske kulture se največji razloček v naših dveh primerih kaže v higienskih razmerah. Kolonova družina resda ni imela kapnice in ne stranišča, toda nekateri drugi koloni v Brdih so si to sami uredili.

118 2. ČAS OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO LETA 1947

GOSPODARSKE IN DRUŽBENE RAZMERE

Ko se je začela druga svetovna vojna, so za kolone, ki so bili pod domačimi, slovenskimi gospodarji, veljali dotedanji pogoji. Davke je plačeval gospodar. Narodnoosvobodilni odbor pa je določil, da je narodni davek dolžan plačevati tudi kolon.³⁹

Že kmalu po kapitulaciji Italije se je med koloni začelo nasprotovanje oddaji polovice pridelka. S partizani so se dogovarjali, da bodo dali polovico njim, polovico pa bodo obdržali sami.⁴⁰ Začeli so govoriti tudi o odpravi kolonata. Narodnoosvobodilni odbor je novembra 1943 predlagal, naj bi začasno rešili vprašanje kolonov slovenskih gospodarjev z zadrugo. Sklenil je tudi, da bodo ob posest tudi tisti, ki zemlje ne obdelujejo sami. Že 1. 1943 so nekateri koloni postali lastniki kolonij v istem obsegu, kot so obdelovali dotedanje kolonije.⁴¹

Nemci so prišli v Brda septembra 1943. Narodnoosvobodilni svet je že septembra 1943 sprejel odlok o veleposestvih, s katerim so brez odškodnine razlastili vse veleposestnike tuje narodnosti, družbo Ente, italijanske banke, veleposestnike in narodne izdajalce. Razlaščno zemljo naj bi dobili agrarni upravičenci in mali kmetje. O vsem naj bi odločal ljudski glas. V seznam agrarnih interesov so spadali tudi koloni.⁴²

Slovenski veleposestniki v Brdih so večinoma podpirali narodnoosvobodilno gibanje in so bili narodno zavedni.

V Brdih je prišlo pri poskusu izvajanja odloka o razlastitvi veleposestev do trenj. Težko je bilo ločiti kolona od najemnikov.

Nekateri mali kmetje so odšli za zaslužkom v tujino in dali zemljo v obdelavo sorodnikom. Prihajalo je do hudega razburjanja med ljudmi.

Kmalu so organizirali zborovanje kolonov v Biljani. Sklenili so, da se ne bodo nikoli več uklonili gospodarjem. Grozili so, da bodo tistemu kolonu, ki bo oddal

³⁸ Primerjava stanovanjske ravni srednjega in malega kmeta za čas med obema vojnama na Kupljenku nad Bohinjsko Belo.

³⁹ V našem primeru pa se to ni izvajalo.

⁴⁰ Primerjaj op. 13, str. 93.

⁴¹ Prav tam, str. 94.

⁴² Prav tam, str. 91.

polovico vina, v kleti iztočili še ostalo. Gospodarji niso hoteli ničesar podpisati. Odpovedali so se popravilu kolonskih hiš.⁴³

V začetku avgusta 1945 so v Brdih ustanovili sindikat kolonov.⁴⁴

Zavezniki so poudarjali, da bodo, dokler se ne odloči o pripadnosti tega ozemlja, veljali italijanski zakoni. (Goriška Brda so do leta 1947 spadala pod cono A, pod zavezniško vojaško upravo.) Nekateri koloni so v tem času iz strahu in navade dajali več, kot se je dogovoril kolonski sindikat.⁴⁵

2.1. DRUŽINA KOLONOV IN NJIHOVE STANOVANJSKE RAZMERE

Razmere v kolonovi družini so bile v tem obdobju zelo težavne. Med vojno so se težko prebijali. Po kapitulaciji Italije je vnuk, ki je imel takrat šele sedemnajst let, odšel v partizane. Stara mati je bolehalo, hči pa je hodila okrog prodajat svinjino in perutnino ter vino, da je priskrbela hrano za družino. Drug vnuk je bil kurir pri partizanih, in ko so ga na italijanski strani ujeli, so ga poslali v internacijo. Po vojni se je vrnil domov bolan. Brat, ki je bil že prileten, se je med vojno poročil z nevesto, ki je prišla iz Gonarsa z dojenčkom. Po vojni se je za kratek čas odselil na njen dom na Hrvaško. Za delo je doma ostal le en vnuk, ki je bil bolan.

Do leta 1943, do kapitulacije Italije, so dajali gospodarju dajatve le od vinograda. Še tisto leto so se uprli in niso hoteli več dati vina, ki je pripadal gospodarju. Komandant bataljona NOO je namreč vsem razposlal okrožnico, da prepoveduje gospodarjem terjati dotedanji kolonov delež vina. Leta 1944 so organizirali paritetno komisijo, ki naj bi začasno reševala odnose med gospodarjem in koloni. Odtlej naj bi dajali še 30 odstotkov vina. Toda koloni s tem niso bili zadovoljni. Le s težavo in nejevoljo so dajali toliko ali celo manj, težko je bilo tudi izterjati od njih. Tako je bilo do leta 1946.

Čeprav je bilo v tem času čutiti nasprotovanje gospodarjem, so oni leta 1944 vzeli pod streho gospodarjevo družino, ki je ostala brez strehe nad glavo, ko so jim Nemci požgali dom na Bregu.

Leta 1945 je umrla stara mati. Gospodinjstvo je prevzela hči, ki je imela tri nezakonske otroke.

Ker so ti kraji takoj po osvoboditvi imeli dve oblasti (zavezniško in jugoslovansko), je bilo življenje še težje in nevarno. Po vojni bi morala dva fanta doslužiti vojaški rok, pa ga nista, ker ni bilo sankcij za to, zaradi nejasne ozemeljske pripadnosti. Mlajši zaradi bolezni ni bil v vojski.

Glede stanovanja je ostalo v tem obdobju vse po starem. Največja pridobitev oziroma izboljšanje stanovanjskih razmer je pomenilo to, da so leta 1946 Američani prinesli prašek diditi in z njim uničili ves mrčes, ki se ga poprej niso in niso mogli znebiti.

⁴³ Prav tam, str. 99.

⁴⁴ Prav tam, str. 98.

⁴⁵ Prav tam, str. 100.

16. Pogorišče na Bregu I. 1944 ♦ 16. Burnt-out house in Breg, 1944. (Copy from an original picture)
♦ 16. I resti della casa incendiata a Breg nel 1944

2.2. GOSPODARJEVA DRUŽINA

Gospodarjeva družina je že kmalu po začetku vojne izvedela za ustanavljanje ilegalnih protifašističnih organizacij. Maja 1942 so jih partizani, ko so bili pri njih doma, tudi seznanili s svojim programom. Niso prikrivali, da bodo veleposestva razlaščenca proti plačilu in da bodo odpravili kolonstvo. Dejstvo, da jih nameravajo razlastiti, je bilo zanje hudo breme. Ker so bili veliki sovražniki fašizma, so vseeno od takrat sodelovali s partizani. Ti so pogosto prihajali ponoči k njim po hrano. Prinašali so jim literaturo, ki naj bi jo oni razdelili med najbolj zaupne ljudi. To so s posebnim navdušenjem prebirali koloni, ki so si veliko obetali, saj se je povsod poudarjalo, da zemlja pripada tistemu, ki jo obdeluje. To se je že poznalo tudi v obnašanju kolonov: do njih so postali predrzni.

Maja 1943 sta bili starejša gospodarjeva hči in gospodinja, njena svakinja, organizirani v AFŽ (kot predsednica in tajnica). Po kapitulaciji Italije sta se partizanom pridružila dva vnuka (takrat sta imela 17 in 18 let). Njuna mati je po koncu vojne, ko je pisala spomine, zapisala: "Le zakaj greš, sem se spraševala. Za narodno osvoboditev? Tvegaš svoje mlado življenje. To je torej tvoj cilj? Ali je tudi tvojih tovarišev enak cilj? Ne. Njihov cilj je bil prisvojiti si zemljo in uničiti tebe. Ubogi otrok, ki tega še ne razumeš."⁴⁶

Kot je bilo že povedano, so dom na Bregu maja leta 1944 požgali Nemci⁴⁷ in ubili gospodarja, ker so sodelovali s partizani. V njihovi hiši je bil namreč štab

⁴⁶ Glej op. 7.

⁴⁷ Fotografija št. 16.

partizanskega bataljona. Domačim je takrat uspelo rešiti le živino. Vendar so jim Nemci kasneje pobrali tudi to, pustili so jim le eno kravo. Ostali so brez strehe nad glavo, brez pohištva, brez obleke. Sosedje so jih za nekaj časa vzeli pod svojo streho. Ženske so prenočevale pri sosedovih, moški na seniku, ki k sreči ni pogorel. Kuhali so najprej pri sosedih, živež pa so jim priskrbeli sorodniki. Čez nekaj časa so si ob pogorišču na pokriti terasi uredili improvizirano kuhinjo. Iz ruševin so izkopali ploščo štedilnika in štedilnik na novo pozidali. Pred zimo so ta prostor še obzidali, pridobili so eno sobo in na podstrešju uredili skrivališče - "bunker".

Kasneje se je družina razdelila. Obe samski hčeri sta se odselili v Biljano, ostali (sin z ženo in petimi otroki) pa v Drnovk. Tako naj bi ožja družina končno zaživela svoje samostojno življenje. Sin, ki je po očetovi smrti prevzel del posestva, se od nesreče, ki jih je zadela, ni opomogel nikdar več. V Drnovk se je odselil le stežka. Hotel je ostati na Bregu, čeprav tam ni bilo več mogoče živeti.

Šele leta 1947 so posest pokojnega očeta razdelili v šestih delih med dediče. Tisti dediči, ki so po tem letu prišli pod Jugoslavijo, so bili takoj razlaščeni, tistim, ki so bili v Italiji, pa so izplačali primerno odškodnino.

2.3. GOSPODARJEV DOM V DRNOVKU

Po katastrofi na Bregu se je ožja gospodarjeva družina leta 1945 preselila v Drnovk. Vendar je bila hiša v Drnovku⁴⁸ zasedena. V enem delu so stanovali koloni. V sobi v gornjem nadstropju je spala begunka z otrokom in možem. V veliki sobi, kjer so pred vojno imeli nastope sokoli, so vaščani prirejali ples. Povsod je bilo veliko navlake, vse je bilo strašno umazano. Okenska stekla so bila razbita in zamašena s cunjami. Omet je odpadal. Vrata so bila polomljena. Kuhinja je bila vsa črna, na tleh so cepili drva...

Koloni se niso hoteli izseliti iz njihove hiše. Uprli so se in jih žalili. Po pregovarjanjih se je gospodarjevim le posrečilo urediti en prostor v hiši, kjer so spravili jesenske pridelke in so lahko prespali. Kuhali so pri kolonski družini v sosedstvu, ki jo tu obravnavamo. Oni so jih bili pripravljene vzeti k sebi, vendar so jih drugi ščuvali, naj ne pomagajo reakcionarjem. Gospodinji, kolonova in gospodarjeva, sta kuhali vsaka zase na skupnem ognjišču. V Drnovku so gospodarjevi morali prestajati vseh vrst podtikanj in objestnih poniževanj. Vdrli so jim v sobo in zmetali po tleh vsa živila, nekajkrat so jim vse znosili iz edine sobe, ki so jo imeli v Drnovku, in v njej priredili ples.

Koloni jim niso hoteli dajati dajatev. Takratna oblast jim je celo naložila velik davek, ki ga je pobiral krajevni odbor in ki ga kot pogorelci ne bi bili dolžni plačati. Preživljali so hude čase, obdani so bili s sovražniki, ki so jih hoteli uničiti. Edino, kar jih je takrat reševalo, je bilo to, da so pred drugimi v tej okolici sodelovali s partizani in da so bili v dobrih odnosih z njimi.

Z oskrbo so bile hude težave. Za obleko in tudi za živež so si pomagali z zamenjavo. Hči je peš nosila v Krmin žganje in kostonj in ju zamenjavala za sol, riž, sladkor, olje. Tudi to ni šlo zlahka, ker je bilo prepovedano. Njive so s težavo obdelovali, saj so ostali brez vprežne živine in brez delovnega orodja, pa tudi delovnih rok je bilo takrat malo. Zato je bilo treba iskati pomoč pri drugih ljudeh, kar pa je bilo zelo težko.

Po koncu vojne so se koloni iz hiše v Drnovku izselili. Gospodarjevi so tedaj lahko za silo prenovili stanovanje. Kupili so nekaj opreme, posode in posteljnino.

17. Drugi dom nekdanjega gospodarja kolonov v Gornjem Drnovku (Delovni posnetek z montažo, I. Keršič, l. 1990) ♦ 17. The second home of the landlord in Goranji Drnovk. (Photomontage of field shot by I. Keršič, 1990) ♦ 17. La seconda casa dell'ex proprietario di coloni a Gornji Drnovk (Montaggio di foto di lavoro, I. Keršič, 1990)

V banki so najeli posojilo. Jeseni pa so začeli sekati in prodajati drva. Najeli so delavce. Kuhala jim je mlajša hči v improvizirani kuhinji na Bregu. Z njo je na Bregu ostal tudi oče.

V Drnovku je kuhala in vodila dela mati. Z njo je bil še najmlajši sin.

Najeli so zidarje, mizarje in mojstra, da je sezidal štedilnik. Do božiča so prenovili kuhinjo. Postavili so jo v prostor levo od vhoda, ker je v "žbatafurju" imela kuhinjo kolonska družina. Opremo za kuhinjo so jim pomagali preskrbeti sorodniki, ki so bili dvolastniki in so lahko trgovali z italijansko stranjo.

Kuhinja je bila za tiste čase moderna, svetla, roza barve. Pred vhodom v "šporčo", v kateri so pomivali posodo, je bila ena vitrina, levo od vrat druga, manjša, v njej so imeli posodo. Štedilnik je bil prislonjen k steni nasproti vhodnih vrat. Med okni je bila delovna miza, sredi prostora je stala jedilna miza s stoli. Na steno so za okras obesili štiri tihožitja, ki jih je naslikala starejša hči.

Gospodinjinina sestra jih je preskrbela s starim šivalnim strojem, tako da so doma lahko sami šivali obleke.

V letih 1945 in 1946, ko so bili še pod zavezniki, so jim koloni dali zadnji delež vina. Bilo ga je malo, ker so bili med vojno vinogradi slabo obdelani in niso bili gnojeni, zato so malo rodili. Od drugega pridelka niso dobili nič.

V drugem obdobju so se medsebojni odnosi zelo poslabšali. Koloni so postali izzivalni. Uprli so se dajatvam, ker so bili prepričani, da so za njihovo revščino krivi le gospodarji.

3. ČAS OD LETA 1947 DO SEDEMDESETIH LET 20. STOLETJA

GOSPODARSKE IN DRUŽBENE RAZMERE

V coni B so v letih 1945 in 1946 že odpravili kolonat in dali zemljo kolonom, v nekdanji coni A pa po letu 1947 niso razdelili zemlje kolonom, ker je prevladala že drugačna politična usmeritev, in nastale so zadruge. Svobodne kmete pa je nova oblast tako bremenila z davki, da je v marsikateri hiši prišlo do rubeža premičnin. Po priključitvi je večina kolonske zemlje in hiš prišla v državno last. Koloni so morali obvezno stopiti v zadrugo. Večje kmete so prisilili k vstopu v zadrugo z visokimi davki in tako, da jim niso dali nakaznic za blago. V upravnem odboru zadruge so bili nekdanji koloni.

Kmetijske obdelovalne zadruge (KOZ) so po letu 1950 in največ v letih 1954 in 1955 ukinjali. Zemljo so zaradi nerentabilnosti deloma razdelili kmetom in nekdanjim kolonom. Iz najboljšega zemljišča so oblikovali kmetijsko posestvo na Dobrovem.

Kmetom so dodelili večino zemlje prav tam, kjer so jo imeli pred ustanovitvijo KOZ, koloni pa so jo dobili tudi drugod.⁴⁹

Po drugi agrarni reformi so kmetje lahko dobili največ 10 ha obdelovalne zemlje.

Gospodarske in družbene razmere so se začele izboljševati šele po letu 1955, ko so odprli meje in je bil možen pretok blaga. Po ustanovitvi posestva na Dobrovem je bila dana tudi možnost zaposlitve za tiste z manj zemlje.

3.1. DRUŽINA BIVŠIH KOLONOV

Družina se je tedaj precej osula. Prva hči z enim otrokom se je kmalu po vojni odselila. Leta 1949 je umrla druga hči, mati treh fantov.

Po priključitvi k Jugoslaviji je bilo življenje še težje. Leta 1949 so šli v zadrugo. Eno leto so se temu upirali, potem ni šlo drugače. Takrat je bila "črna mizerja". "Zadružnik je biti slabše kot kolon, zadružnik ne ve kaj dela," je leta 1953 v Brdih zapisala raziskovalka izpoved nekega kolona.⁵⁰

Tisti, ki so bili v zadrugi so dobili olje, meso, sladkor. Tisti, ki niso šli vanjo, so imeli hude obvezne oddaje in so trpeli pomanjkanje. Za hrano so dobivali "tesere" - karte.

Leta 1949, po materini smrti, se je poročil eden izmed sinov, in sicer z nevesto, ki je bila tudi iz kolonske hiše. Skromen dom sta si uredila v bivši kolonski hiši, ki je bila takrat državna last. Niso je mogli nič preurejati. Ko so se jima začeli rojevati otroci, kar pet zapovrstjo, tri deklince in dva fanta, je bilo življenje še zlasti težko. Vode še vedno ni bilo v hiši, kapnice si niso naredili, tudi stranišča ne. Kuhali so še vedno na ognjišču. Stanovanjske razmere, vsaj kar zadeva higieno, so bile mizerne.

Leta 1954 je umrl starejši brat. Takrat doma niso imeli niti rjuhe, da bi ga zavili vanjo, kot je bila navada. Morali so jo prinesiti sosedovi.

⁴⁸ Fotografija št. 17.

⁴⁹ Primerjaj op. 13, str. 98-106.

⁵⁰ Marija Jagodic, Zapiski s terena 10 - Goriška Brda, inv. št. 30, str. 26, 27. Arhiv SEM-a.

Leta 1955 so po Zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v LRS nekdanji koloni dobili v last hišo in gospodarska poslopja, ki so jih imeli prej brezplačno v najemu, in 2,5 ha obdelovalne zemlje.⁵¹

Mlada zakonca sta dobila v last bivšo kolonsko hišo, v kateri sta stanovala, prejšnji skupen dom je dobil v last brat, ki je bil bolan. Slednji je dobil poleg hiše še hektar zemlje, ki sta jo zaradi njegove bolezni imela pravico uporabljati mlada zakonca. Ker bolnik ni mogel skrbeti zase, mu je kuhala bratova žena. Po njegovi smrti sta dobila v last tudi to bivšo kolonsko hišo s pripadajočimi gospodarskimi poslopji in zemljo.

Strica, ki se je resigniran vrnil s Hrvaškega brez žene, so nastanili v neko sobo proč od doma. Tudi zanj naj bi skrbela nečakova žena.

Do konca petdesetih let so prali še po starem. Na ognjišču so v kotlu skuhalo lug iz pepela in perilo prali z njim. Splakovat so ga nosili na studenec. Otroke so kopal v škafu.

Molitev so po vojni povsem opustili. Tudi k maši niso več šli. Mlada sta se dosti kasneje poročila tudi cerkveno.

V petdesetih letih so popravili hišo, v kateri je bival bolni brat. Popravili so streho, povečali okna, popravili pod. Mlada družina si je kasneje kupila tudi star štedilnik. Še vedno pa v hiši niso imeli vode in ne stranišča.

Od leta 1960 do leta 1969 sta se mlada dva zaposlila na državnem posestvu. Žena je molzla krave, mož je krmil živino. Otroci so hodili v šolo in vsi, razen mlajšega, ki je prizadet, končali osnovno šolo.

Leta 1968 so začeli graditi novo hišo. Od države so kupili vinograd (bivši gospodarjev) in tam zakoličili. Najeli so posojila. Hiša je zrastle v treh letih. Zivljenje vseh družinskih članov se je podredilo zidavi. Dosti dela so opravili sami.

Od leta 1970 do 1975 se je mož zaposlil v kleti na Dobrovem kot čuvaj. S prihranki sta zakonca dokupovala zemljo, tako da je imajo sedaj, po izjavi lastnika, 8 ha samih vinogradov. Grozdje prodajajo v klet na Dobrovo. Poleg vinograda so se vsa leta ukvarjali tudi z živinorejo, ki ni rentabilna, ker morajo predaleč po krmo (na Sabotin in v Zapotok). Ko je odrasel starejši sin, so kupili prvi traktor, nato še tri.

Leta 1972 so se v novo hišo preselili bivši kolon z ženo in obema sinovoma ter mlajša hči z družino. Značilno je, da so se njihova dekleta poročila zelo mlada (še pred dvajsetim letom). Dve hčeri sta se poročili še pred selitvijo v novo hišo. Ena je ostala v bivši njihovi kolonski hiši, druga se je omožila v sosednjo vas.

V novi hiši so imeli dvoje ločenih gospodinjestev. V spodnjih prostorih je stanovala hči z družino, ki si je kmalu v sosedstvu zgradila lastno hišo. Zgoraj so stanovali starši s sinovoma.

Sredi sedemdesetih let se je poročil starejši sin in prevzel kmetijo. Stanovanje si je uredil v gornjem nadstropju, mati in oče ter sin, ki je bolan, so se preselili v stanovanje, kjer je prej bivala hči z družino.

Tudi starejša hči, ki je bivala v bivši kolonski hiši, je medtem sezidala novo hišo v sosedstvu. Staro kolonsko hišo so prodali.

⁵¹ Iz hišnega arhiva kolonove družine. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

Velik razmah graditve in urejenost hiš, ki so jih po šestdesetih letih zgradili v Brdih bivši koloni, je neki Bric komentiral takole: "Brici smo garači. Čeprav je tu vse hribovito, je zemlja vsa obdelana. Treba pa je priznati, da bi bila Brda bolj zadaj, če ne bi bilo potresa. Tudi v Italiji so bili koloni, pa nimajo tako novih hiš kot tukaj. Bajte so tam vse zapuščene."

3.2. NOVA HIŠA BIVŠEGA KOLONA

Hiša je precej velika, njena prvotna bivalna površina je merila ca 260 m. Po potresu leta 1976 so zgradili še prizidek ter pridobili v zgornjem nadstropju še dve sobi in v spodnjem dve. V prvem nadstropju bivajo sin z ženo in dvema otrokoma.

Tu je kuhinja, dnevna soba, tri sobe in kopalnica s straniščem ter dve sobi v prizidku. Kuhinja je moderno opremljena s kuhinjskimi elementi, hladilnikom in štedilnikom na električno in plin ter mizo in stolom.⁵² Jedilnica ima rustikalno mizo s šestimi stoli, stene krasijo ura ter slika Bleda in poslikani krožniki z jugoslovanskimi mesti. Dnevna soba je najbolj reprezentančno opremljena.⁵³ Vzдолž ene stene je velika knjižna omara, kjer so tudi televizija, radio, steklenice, predmeti s kristala, poročna darila (še v škatlah). Trošed in fotelja so oblečeni v žamet. S stropa visi "beneški lesteneč" iz brušenega stekla. Za okras imajo rože v loncih. Na hodniku stoji šestdelna stenska omara, po stenah so obešene lovske trofeje. (Oče se ukvarja z lovom). V kuhinji in veži imajo po tleh keramične ploščice, po sobah je parket. Ena soba je opremljena s petdelno omaro, posteljo, psiho in šivalnim strojem. Za stensko okrasje imajo umetne rože. V drugi sobi so kavč, dva fotelja, omara in miza. V tretji sobi je petdelna omara, psiha, dvojna postelja, dve nočni omarici, po stenah visijo nabožne slike, ob posteljah sta preprogi. Za okras imajo sobne rastline (fikus). Pohištvo v vseh sobah je temno furnirano. Zavese so iz sintetičnega blaga in po vseh sobah segajo do tal. V prizidku so še kopalnica z italijanskimi ploščicami, bidejem, straniščem, banjo, lavabojem in pralnim strojem ter še dve sobi, ki sta podobno opremljeni s težkim temno furniranim pohištvo kot sobe, opisane zgoraj.

V pritličju, kjer stanujejo starši z bolnim sinom sta razporeditev prostorov in oprema podobni. Imajo dve spalnici, kuhinjo, jedilnico, dve shrambi (eno za čevlje), kopalnico in dolg hodnik. Za stensko okrasje imajo tu gobeline s cvetličnimi motivi. V hiši sta tudi dve garaži. Na podstrešju je velik prostor za spravilo pridelkov.

Po potresu leta 1976 so dobili ugodne kredite, tako so hiši dodali prizidek in garažo. Kmalu potem so napeljali še centralno ogrevanje.

Hiša je krita s korci, na oknih imajo plastične rolete. Na vrtno stran je velik balkon s kovinsko ograjo.

Nova hiša ni prilagojena načinu življenja stanovalcev, ki so kmetje. Povsem so pretrgali s tradicijo v oblikovanju stanovanja, tudi za ceno lastnega udobja v njej. Ne samo po funkcionalnosti, tudi po dimenzijah, je izkoriščenost prostorov majhna. Življenje večji del poteka v kuhinji, vsaka družina poleg tega uporablja še po dve spalnici (zakonca in otrok(c)), ostali prostori so redko v rabi. Tudi sanitarnih prostorov še niso povsem posvojili (zlasti bideja). Reprezentančno dnevno sobo redko uporabljajo zase. V žamet oblečeni fotelji so namenjeni bolj očem kot rabi. Izboljšave v stanovanjski kulturi služijo v prvi vrsti statusni promociji. Nekdanji kolon je z veliko hišo hotel že navzven pokazati svoj

⁵² Fotografija št. 18.

⁵³ Fotografija št. 19.

18. Kuhinja v novi hiši bivšega kolona. (Foto I. Keršič, l. 1990) ♦ 18. The kitchen in the new home of the former *colono* (Photo by I. Keršič, 1990) ♦ 18. La cucina nella nuova casa dell'ex *colono* (Foto I. Keršič, 1990)

19. Del dnevnice v novi hiši nekdanjega kolona (Foto: I. Keršič, l. 1990) ♦ 19. Part of the living-room in the new home of the former *colono*. (Photo by I. Keršič, 1990) ♦ 19. Parte del soggiorno nella nuova casa dell'ex *colono* (Foto I. Keršič, 1990)

spremenjeni status. Pri gradnji in opremlitvi hiše se je zgledeval po mestnem stanovanju, vendar je njegov način bivanja v njej povsem drugačen.

3.3. DRUŽINA BIVŠIH GOSPODARJEV KOLONOV

Po priključitvi k Jugoslaviji je bila tej družini prva skrb, da otroci naredijo šole in pridejo do poklica. Starejši sin je sklenil, da bo nadaljeval šolanje na kmetijski šoli, ki ga je med vojno zaradi odhoda v partizane prekinil. Tudi po vojni ga ni mogel dokončati, ker so ga zaprli. Starejša hči je šla na učiteljske v Tolmin, najmlajši sin je obiskoval gimnazijo. Mlajša hči si je želela postati otroška negovalka, vendar zaradi slabih političnih informacij o njej s terena, ni bila sprejeta v šolo. Zato se je, po privatno opravljeni nižji gimnaziji, vpisala na administrativno šolo. Leta 1949 je pobegnil od doma srednji fant. Sodeloval je namreč pri požigu starega gradu v Vipolžah, v katerem je imela zadruga svoje skladišče. Leta 1951 je odšel z doma najmlajši sin, ker ni prenesel krivic, ki so jim jih prizadejali bivši koloni in oblast, in ker ni hotel, da bi starši tako garali, da bi mu omogočili šolanje.⁵⁴

Ker niso hoteli stopiti v zadrugo, so imeli veliko težav. Hoteli so jih izseliti. Rešil jih je predsednik zadruga, bivši kolon, tako da jih je vpisal v zadrugo in hkrati oblastem zagotovil, da niso reakcionarji.

Leta 1948 so začeli izvajati agrarno reformo. Takrat so jih razlastili in jim pustili 45 ha zemlje.⁵⁵ Zemlja, ki so jo obdelovali koloni, je ostala tudi po agrarni reformi last gospodarjev, a koloni niso hoteli več dajati najemnine; gospodarjem so grozili, če so hoteli prodati zemljo.

Leta 1949 so bili razlašeni kot veleposestniki - nekmetje z vsem premoženjem. Ko so dokazali, da se preživljajo le s kmetijstvom, so jim pustili slabega 2,5 ha zemlje, hišo in gospodarsko poslopje, do česar so imeli pravico tudi nekmetje. Odpeljali so jim konje, vozove, orodje, pridelek, ki so ga sami pridelali. Vaščani zadružniki so si lastili njihove štale, hleve in orodje.

Po drugi agrarni reformi jim je pripadalo 10 ha obdelovalne zemlje in gozd.⁵⁶

Vsa ta leta so krajevne oblasti ravnale samovoljno, jih po krivem obdolževale in povzročale številne krivice. (Nalagali so jim več davkov kot drugim, oddati so morali vola, prašiča, za udarniška dela so bili prvi na vrsti, hoteli so jih izseliti, dokazovali so jim, da niso kmetje...). Poslušati so morali obtožbe: "Reakcionarji, kulaki - vi zavirate pot v socializem!" Pod pritiskom so morali leta 1949 stopiti v zadrugo. Gospodinja je morala tam rediti prašiče. Njihovo štalno so napolnili z zadružno živino, dvorišče so založili z orodjem in drugo navlako. Do njih so se obnašali skrajno izzivalno.

Predsednik krajevne partijske organizacije je sklical njihove kolone in jim dal podpisati izjavo, ki jo je sam sestavil. V njej je navedel lažne podatke, da so jih lahko razlastili kot nekmete. Čeprav so koloni vedeli, da trditve v izjavi niso resnične, so jo podpisali. Za to je gospodinja izvedela od bivšega kolona (čigar družino tu obravnavamo) nekaj dni pred njegovo smrtjo, ker se je zavedal, da so jim napravili veliko krivico.⁵⁷

⁵⁴ Glej op. 7, Pismo najmlajšega sina staršem. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

⁵⁵ Iz hišnega arhiva gospodarjevih. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

⁵⁶ Iz hišnega arhiva gospodarja O. Kopijo hrani Arhiv SEM-a.

⁵⁷ Glej op. 7.

20. Interier prenovljenega doma nekdanjega gospodarja v Drnovku - del sprejemnice z ognjiščem
 ♦ 20. Interior of a renovated home of the former landlord at Drnovk - part of the receiving room
 with the open hearth (copy from an original picture) ♦ 20. Interno della casa di Drnovk, ricostruita
 dall'ex padrone - parte del soggiorno con il focolare (Riproduzione)

Gospodar, oče družine, je bil vsa leta po vojni bolan. Leta 1956 je umrl. Leta 1957 se je poročil najprej najstarejši sin, za njim pa kmalu še obe hčerki, ki sta se v petdesetih letih tudi odselili z doma.

3.4. DOM BIVŠEGA GOSPODARJA

Po priključitvi k Jugoslaviji si je družina še z večjimi težavami urejala dom v Drnovku. Hiša je bila velika (tloris okrog 300 m) in bila je starejša od tiste, ki so jo imeli na Bregu. Zahtevala je veliko popravil in torej tudi denarja.

Še vedno so se oskrbovali z vodo iz obeh vodnjakov, "strešnic", ki so si ju uredili na dvorišču in na vrtu. Vodovod so v Drnovku naredili z udarniškim delom šele v letih 1948/49, elektriko pa so napeljali že Italijani pred drugo svetovno vojno.

V pritličju so v tem obdobju podrli predelne stene, narejene med prvo svetovno vojno za potrebe vojaške bolnice, ki je bila v tej hiši. Kuhinjo so popravili in opremili že pod zavezniki. Za njo je bila "šporča" in shramba z omaro za živila in mizo. Od tod se je prišlo v prostor, kjer sta bila krušna peč in v kotu kotel, v katerem so kuhali za prašiče in lug za žehto. V tem prostoru so pozimi tudi prali (poleti so na vrtu). Zunaj hiše je bilo na levi stranišče na štrbunk, a ga niso dosti uporabljali. Na desni strani hodnika so imeli dve shrambi za meso. Tu so stale omare z zamreženimi vrati - "moščarji". Desno od vhoda sta bili "hiša" in sprejemnica.

Ko je bila mlajša hči v petdesetih letih v službi v Gorici, je stanovala pri družini mizarja iz Solkana. Ta mizar jim je iz domačega lesa poceni izdelal vitrino za sprejemnico in stole ter garderobno steno na hodniku. V sprejemnici so imeli staro raztegljivo mizo. Desno od sprejemnice je bila klet za vino. Pred njo so bili "podstreh" - prostor za vozove, poleg še svinjaki in štala.

21. Interior prenovljenega doma nekdanjega gospodarja v Drnovku - del sprejemnice z mizo in klopmi ♦ 21. Interior of a renovated home of the former landlord at Drnovk - part of the receiving room with a table and benches (copy from an original picture) ♦ 21. Interno della casa di Drnovk, ricostruita dall'ex padrone - parte del soggiorno con il tavolo e le panche (Riproduzione)

V spodnjem delu stanovanja so imeli po tleh kamnite plošče, v zgornjem nadstropju je bil ladijski pod. Gospodinja je imela hišo vedno snažno. Na mizi sta bila vedno prt in cvetje. Tudi okna so krasila rože.

Največje spremembe v notranji opreми hiše so se dogajale po letu 1957, ko se je poročil starejši sin, ki je tudi prevzel nasledstvo. Prodali so senožet, da so krili stroške poroke in dali k mizarju v Solkanu izdelati novo spalnico. Polovico stroškov zanjo je plačala nevestina družina. Nevesta je z balo k hiši prinesla tudi zavese, ki jih prej v zgornjih prostorih niso imeli.

Njena bala je vsebovala: 12 rjuh za dvojno posteljo (okrašene z ročnim delom), 12 rjuh za dvojno posteljo (navadnih), 24 rjuh za enojno posteljo, 24 prevlek za blazine, 2 pregrinjali za dvojno posteljo, 1 okrasno blazino, 4 bele prte za 6 oseb (okrašene z ročnim delom), 1 bel prt za 12 oseb, 2 bela prta za 6 oseb, 1 barvast prt, 5 prtičev (okrašenih z ročnim delom), 24 kuhinjskih krp, 18 velikih brisač, 12 manjših brisač. Od oblek pa: 6 spodnjih majic z rokavi, 6 spodnjih majic brez rokavov, 12 platnenih nočnih srajc, 12 modrcev, 3 delovne halje, 2 nočni halji, 5 predpasnikov, 2 kostima, 4 obleke, 4 torbice, 24 ženskih robčkov, 24 moških robčkov ter kuharske knjige in priročnike.⁵⁸

Spalnica je bila temna, furnirana, orehova. Sestavljale so jo: štiridelna omara, psiha z ogledalom, dve nočni omarici, predalnik in dvojna postelja.

V gornjem nadstropju so bile tri večje sobe in tri manjše. Na koncu hodnika je bil lijak, ki je imel speljano odvodno cev. Zraven je stal vrč z vodo in obešalnik za brisačo ter zrcalo. Tam so se umivali vsi družinski člani. V začetku pregrajenega

⁵⁸ Podatke je prijazno dala gospodarjeva žena in se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem.

hodnika v nadstropju je bilo pomolno stranišče z odvodom v greznico. V njem je bil po tleh kamen, stranišče pa je bilo leseno, z lesenim pokrovom. Imelo je majhno okno.

Poleg spalnice mladega para je bila spalnica staršev, ki so jo kupili v prejšnjem obdobju in smo jo že opisali. Spalnica, v kateri so spala dekleta, preden so odšla od doma, je bila opremljena z dvema posteljema in vzdano stensko omaro. V sobi je bila tudi skrinja. V tej sobi je nekaj let, skupaj z domačima dekletoma, spala tudi dekla.

Hlapec, ki so ga posvojili, da ga drugi ne bi ščuvali, naj odide od gospodarjev, da ne bo več hlapec, je imel sobo v prvem nadstropju, opremljeno s starim pohištvo iz nevestinega doma: posteljo, nočno omarico in stensko omaro.

Ena soba je bila opremljena v bidermajerskem stilu. To pohištvo so dobili od sorodnice, ki so jo na stara leta vzeli na stanovanje in zanjo skrbeli do njene smrti. Eno sobo so opremili s pohištvo v altdeutsch stilu, ki so ga tudi dobili od sorodnikov.

Na hodniku je bil kropilnik. Ko so šli spat, se je vsakdo prekrizal z blagoslovljeno vodo.

Za stensko okrasje so imeli slike, ki jih je naslikala domača hči. V hiši je bilo tudi več razpel.

V sedemdesetih letih so pohištvo v kuhinji nadomestili z visečimi kuhinjskimi elementi in zidan štedilnik z emajliranim štedilnikom na drva, ki so ga kupili v Italiji. Sredi šestdesetih let so iz Italije pripeljali tudi pralni stroj.

Ob koncu šestdesetih let so v prvem nadstropju naredili kopalnico. Pri tem so jim z denarjem pomagali sorodniki tete, ki je zadnja leta preživela pri njih. Opremili so jo z litoželezno banjo (in jo obzidali s keramičnimi ploščicami), umivalnikom, omarico z ogledali, bidejem, straniščem in omaro za brisače.

Ogrevali so le eno sobo.

V sedemdesetih letih so v "žbatafurju" na novo uredili ognjišče,⁵⁹ stari štedilnik, ki ga je med vojno uporabljala kolonska družina, pa odstranili. Ognjišče so zakurili za večje praznike. Takrat so tudi nadomestili kamnite plošče na tleh v pritličju z italijanskimi keramičnimi ploščicami. Kuhinjo so preselili na desno stran od "hiše", ker je bilo to bolj praktično. Po vojni so z višanjem standarda tudi počasi nadomeščali železno in zemljeno posodo z emajlirano.

Vsa leta po vojni so hišo opremljali tudi s starim pohištvo.⁶⁰ Kot smo že povedali, so ga nekaj dobili od sorodnikov, nekaj pa so ga odkupili, ko so ljudje, stare kose (vinkla, sklednik, omara...) nadomeščali z novimi. Tudi zato, ker so med vojno, ko jim je pogorel dom, ostali brez vsakršnega pohištva, jim je to staro pohištvo nekaj pomenilo in so nasploh imeli drugačen odnos do vsega starega.

O njihovem drugačnem odnosu do stanovanjske opreme govorijo tudi vsi dekorativni predmeti v stanovanju. Zavese je npr. gospodinja izdelala sama iz platna in jih okrasila z ročno izdelanimi kvačkanimi vložki. Njihov dom so krasile slike, ki jih je naslikala starejša hči. Sami so se lotili tudi izdelave lestence iz rogovja. Dom je vedno krasilo tudi polno rož.

⁵⁹ Fotografija št. 20.

⁶⁰ Fotografija št. 21.

MEDSEBOJNI ODNOSI IN PRIMERJAVA STANOVANJSKE KULTURE
OBEH OD LETA 1947 DO SEDEMDESETIH LET 20. STOLETJA

Če primerjamo, koliko je bil kdo odvisen od koga v tretjem obravnavanem obdobju, lahko sklenemo, da je postala odvisnost bolj enostranska. Pomoč je potreboval predvsem bivši kolon od bivšega gospodarja. Ni se znal samostojno odločati in ni bil kos različnim novim zadolžitvam, ki mu jih je prinašalo življenje in čas (pisanje prošenj, razna administrativna opravila itd.).

Pri opisanih stanovanjskih razmerah gre na eni strani za izboljšave v stanovanju, ki pomenijo v prvi vrsti statusne simbole. Nova hiša bivšega kolona ni prilagojena njihovemu načinu življenja. Pretežno se ukvarjajo s kmetijstvom, hišo pa so si zgradili po zgledu mestnih stanovanj. Na drugi strani gre za staro stavbo, ki so si jo opremili bivši gospodarji kolonov z drugačno kulturo. Njihova kulturna drugačnost se med drugim kaže tudi v odnosu do starega pohištva. Hišo so si opremili z vsepovsod nabranimi kosi pohištva, tudi s tistimi, ki so jih nekdaj imeli koloni v svojih hišah in so jih po drugi svetovni vojni zavrgli. Njihova hiša kaže tudi poseben odnos stanovalcev do vsega lepega. Posebno vrednoto jim pomeni okrasje, ki so ga družinski člani izdelali sami.

V stanovanjski kulturi je torej, poleg načina ureditve stanovanja, pomembna tudi stanovalčeva sposobnost, da prilagodi obliko stanovanja sebi in svojemu načinu življenja. Od tega je odvisno tudi počutje stanovalcev v hiši. V naših dveh primerih se vidi, da je bivši gospodar znal oblikovati stanovanje po svoji želji in potrebi, medtem ko je bivši kolon le šablonsko prevzemal stanovanjske dobrine in se v lastnem stanovanju ne počuti domače.

Raziskovanje stanovanjske kulture izbranih dveh primerov v časovnem razponu šestdesetih let je tudi pokazalo, da se stanovanjske navade spreminjajo počasi in da se počasi ustvarja tudi drugačna stanovanjska kultura.

SKLEPNE MISLI

Ob sklepu lahko ugotovimo, da je gospodarjeva posest rasla v obdobju med obema vojnama, ko je gospodaril stari oče. Tedaj je kupil dve večji posestvi in več propadlih kmetij in se s tem tudi precej zadolžil. Kljub temu da jim je dom med drugo svetovno vojno do tal pogorel, je gospodar vsem šestim potomcem zapustil dediščino, ki naj bi jim omogočala dobro osnovo za življenje. Zaradi spremenjenih družbenih razmer v povojnem času, ko je institucija kolonata propadla, je prvorojenemu sinu, kateremu je kupil zadolženo posestvo v Drnovku, komaj uspelo ohraniti hišo in precej zmanjšano posest z desetimi hektari zemlje (zemljiški maksimum).

Po drugi strani pa iz navedenih virov o načinu življenja kolonske družine razberemo, da je bilo njihovo življenje med obema svetovnima vojnama precej skromno. Glede stanovanjskih razmer sicer niso bili na najslabšem, še zlasti ne, ko so imeli v najemu dve kolonski hiši. Gospodarsko se niso mogli povzpeti tako visoko, da bi se odkupili. (Nekaterim kolonom je namreč v tem času to uspelo.) Vzroke za takšno stanje je treba iskati predvsem v neurejenih družinskih razmerah. V povojnem času je potomcu iz tretje generacije kolonske družine uspelo, da se je povzpел do socialnega statusa, ki mu je omogočil, da je zgradil novo veliko hišo in postal lastnik osmih hektarov zemlje.

Glede stanovanjske kulture, ki je v ospredju pričujočega opisa, lahko ugotovimo, da je imel gospodar v prvem obravnavanem obdobju precej višjo stanovanjsko raven kot kolon (po kvadraturi, številu prostorov, opremljenosti stanovanja in predvsem higienskih razmerah). V tem istem obdobju kolonska družina ni imela povsem nizkega stanovanjskega standarda. V tistem času so v vaseh v Brdih živeli tudi svojaki - kmetje, ki so bili sicer lastniki zemlje, stanovanjske razmere pa so imeli večkrat tudi slabše od kolonov, ter dninarji, ki so bili brez zemlje in so bili glede stanovanjskih razmer praviloma na slabšem od kolonov, in reveži, ki niso imeli ne zemlje ne doma in so beračili od hiše do hiše.

Pri tem moramo izvzeti splošno dejstvo, da je imel kolon bivališče v najemu le za določen čas (po pogodbi le za eno leto), v obravnavanem primeru se je namreč najemniška pogodba podaljševala iz roda v rod. Leta 1938 so gospodarji dali kolonovi družini s pogodbo v najem še eno izpraznjeno kolonsko stanovanjsko hišo v soseščini s kmetijo vred. Stanovanjski standard se jim je s tem bistveno izboljšal.

V drugem časovnem obdobju se kolonovi družini stanovanjski standard ni spremenil, družina gospodarja pa je potem, ko so Nemci leta 1944 požgali njen dom na Bregu, morala nekaj časa gostovati pri kolonu in si na novo urejati in opremljati dom v Drnovku.

V tretjem obdobju, to je po letu 1947, ko so v času radikalnega preobrata v družbi na makro ravni hoteli zabrisati socialne razlike, se na eni strani nadaljujejo tradicionalne stanovanjske razmere bivšega gospodarja, na drugi pa zraste nova stanovanjska hiša bivšega kolona. Slednji je povsem prekinil s tradicijo v oblikovanju stanovanja, tudi za ceno lastnega neudobja v njej. Izboljšave v stanovanjskem standardu v tem primeru služijo v prvi vrsti statusni promociji.

Vsekakor se v luči tukaj zbranih dejstev ne zdi preveč tvegano, če povzamemo, da sta glede stanovanjske kulture obeh protagonistov v tretjem obdobju dejanska neenakost in hierarhija prikriti z enakostjo. Bivši kolon se je po materialni plati povzpел na raven bivšega gospodarja. Različnost v mentaliteti, načinu življenja in kulturi pa je ostala taka, kot je bila v prvem in drugem obravnavanem obdobju, in dodatno zaznamuje tudi njune potomce.⁶¹

V naših dveh primerih se zdi poglobitno upoštevanje odvisnosti posamezne družine, kolonove ali gospodarjeve, od družbenih in ekonomskih razmer na eni strani, na drugi pa od tradicije in kulture, ki so jo podedovali in so jo (v določenih segmentih) ali je niso znali preseči.

Če naposled ponovno pogledamo strukturo naselja, vidimo, da je Gornji Drnovk po prvi svetovni vojni obsegal le eno veleposestvo, obdano s sedmimi kolonskimi hišami. Poleg vile in kolonskih hiš je bila tudi zemlja (predvsem vinogradi in sadovnjaki) last enega posestnika.

⁶¹ Njuna kulturna drugačnost se kaže tudi v kulturi v ožjem pomenu besede: bivši kolon je npr. še vedno nepismen...

⁶² To tipologijo lahko primerjamo tudi z naselbinskimi tipi, ki so nastali na podlagi kolonata v Istri. O tem Mojca Ravnik, Vprašanja o istrskem stavbarstvu, Traditiones 17, Ljubljana 1988, str. 121-134.

V preteklosti je bila povezanost izrazita značilnost naselja. Kolonat je močno vplival na kulturno krajino Brd. Na njegovi podlagi je nastal tip manjšega zaselka, ki je obsegal veleposestnikovo vilo in niz bivališč kolonov z gospodarskimi poslopji.⁶²

Stanovanjska soseka je bila strnjena v eno gmoto z dominantno domačijo gospodarja, sosednje kolonske hiše pa so bile vse precej izenačene. Naselje je bilo prilagojeno soodvisnemu in povezanemu življenju med obema socialnima skupinama.

Ko so se med drugo svetovno vojno in zlasti po priključitvi k Jugoslaviji, te vezi začele trgati in je kolonat propadel, naselje ni več ustrezalo novemu načinu življenja prebivalcev. Povezanost in soodvisnost sta se izgubili. Naselje se je začelo širiti. Bivši koloni, stanujoči še v starih kolonskih hišah, ki jih niso kaj dosti vzdrževali in ne adaptirali, so začeli graditi nove stavbe, in sicer na pobočju, kjer je bila v preteklosti gospodarjeva obdelovalna zemlja. V tretjem obdobju obravnave je niz bivših kolonskih hiš ob veliki vili podrt (izpraznjene stavbe so se povečini porušile po potresu l. 1976), drug niz je izpraznjen in zanemarjen, le dve hiši sta obnovljeni in obljudeni.

Novi del naselja je bil zgrajen brez upoštevanja funkcionalnih in estetskih principov in je v nasprotju z življenjskim stilom prebivalcev in s tradicionalno arhitekturo tega območja.

V stavbni raznolikosti v preteklosti so se kazali razločki v družbenem življenju prebivalcev. V novejšem času ugotavljamo, da z ekspanzijo novih stavb, ki po stanovanjskem standardu prekašajo nekdanji gospodarjev dom, prihaja do socialne in ekonomske izenačenosti obeh slojev (oboji so kmetje, oboji posestniki velike domačije), ni pa podlage za enakovreden način življenja v teh domovih.

BESEDA O AVTORICI

Irena Keršič, diplomirana etnologinja in umetnostna zgodovinarica, kustodinja za naselja, stavbarstvo in stanovanjsko kulturo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (od leta 1980).

V Slovenskem etnografskem muzeju je bila prva leta zadolžena za pedagoško delo. Iz tega časa kaže omeniti njene prispevke o pedagoškem delu v muzejih, ki jih je objavila v domačih in tujih strokovnih publikacijah.

Poleg revialnih objav o stanovanjski kulturi je pomemben tudi njen prispevek k vedenju o teoretičnih in praktičnih vidikih muzejev na prostem.

ABOUT THE AUTHORESS

Irena Keršič, B.A. in ethnology and art history, has been curator for settlements, architecture and furniture at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana since 1980.

During her first years at the museum she was responsible for educational activities. She has published articles on educational work in museums in home and foreign professional publications.

Besides articles on residential culture her contribution to our knowledge of the theoretical and practical aspects of open-air museums is of outstanding importance.

SUMMARY

THE COLONO AND HIS LANDLORD - TWO STYLES OF LIVING AND TWO TYPES OF RESIDENTIAL CULTURE (TWO CASES ON THE MICROLEVEL)

The author has limited herself to the residential culture and style of living of two families - that of a landlord and that of his tenant, a *colono*^{*}. Her main interest are the social aspects. Her main sources are oral and written accounts, the ethnological evidence expressed in poems, written by a female protagonist of the two levels of social conditions described in the article, and the material remnants of a former *colono's* home and the home of his landlord (the latter was burnt down by the Germans in 1944). She reconstructs the residential culture of both families and presents their style of living within both household.

The landlord's household included, besides relatives, also other members - *coloni* and domestic servants. Their common work strengthened the ties between them even if they were not related. In spite of the social inequality these ties were often as strong as those between relatives, at least in the case we studied. Such relations could come only from a mutually "fair deal".

The author covers three periods in her article: between the two World Wars, from the end of World War II until 1947 and from 1947 until the seventies. Both cases are from Gornji Drnovk in the Goriška Brda region.

As far as residential culture is concerned we are first introduced to the residential standard of the landlord. It is on a high level if we consider the dimensions and number of rooms, their furniture and, above all, the hygienic conditions. However, the level is not so high if we consider how (un)free the members of the household were to move about, or how (little) intimacy their (bigger) home offered.

On the other hand, the home of the *colono* in a house rented from the landlord, does not show as low a standards as one might expect. It should indeed be kept in mind that, at that time, the villages of the Goriška Brda region were inhabited by 1) peasants who owned the land they worked and whose housing conditions were often worse than the *colono's* 2) day-labourers, who had no land and as a rule lived in worse conditions than the *coloni* and 3) beggars who had neither land nor home.

It must be mentioned here that our specific *colono* did not rent his house from landlord for just a fixed period of time as was the rule at that time. In his case the rent contract was prolonged from generation to generation. In 1938 the landlord leased to the *colono's* family a second house with farm nearby and this certainly improved the housing conditions of the *colono* substantially.

In the course of the second period it was not the *colono's* housing standard that changed, but rather the landlord's. After his house was burnt down by the Germans in 1944, his family had to stay with the *colono* until his house was renovated and furnished once more.

The third period, after 1947, was one of radical social changes, when, on the macrolevel, the regime wanted to do away with all social inequality. The author now describes how the housing standards of the former *colono* changed and what a hard time his former landlord had to keep his house.

In the light of the facts presented here it should not be too adventurous, to state that as far as the residential culture of both protagonists during the third period is concerned, their actual inequality and hierarchic relation is veiled by formal equality. The former *colono* raised his housing standards to the level of his former landlord and in some aspects even higher. However, the differences in mentality, way of living and culture, remained the same as during the first and second period. These contradictory characteristics still influence the offspring of both.

In both cases we studied the central issue seems to be that we must take into account how much a family, be it the *colono's* or the landlord's, depends on the social and economic conditions on the one hand and, on the other hand, on the traditions and culture they inherit and are (in some aspects at least) able to outgrow or not.

---

* Tenant-farmer in the historical Italian leasing-system, called the *colonia*.

RIASSUNTO

COLONO E PADRONE - DUE STILI DI VITA E DUE CULTURE ABITATIVE (ESEMPI A MICROLIVELLO)

Nel contributo l'autrice si è limitata alla descrizione della cultura abitativa e dello stile di vita di due soli campioni - la famiglia di un padrone di coloni e la famiglia di un colono.

Al centro del suo saggio l'aspetto sociale della questione. Sulla base di memorie orali e scritte, degli eloquenti riscontri etnologici delle poesie di una delle protagoniste di questo contesto sociale e anche in base ai resti materiali dell'ex abitazione del colono e della seconda casa del padrone - la prima venne data alle fiamme dai Tedeschi nel 1944, l'autrice ricostruisce la cultura abitativa di entrambi i nuclei familiari e illustra il loro stile di vita all'interno delle singole famiglie. Nella comunità familiare del padrone erano inclusi, oltre ai parenti, anche i coloni e i domestici. Queste persone erano unite da vincoli di lavoro che rafforzavano i legami extrafamiliari. Nel caso preso in esame questi rapporti, nonostante le differenze sociali, erano spesso equivalenti ai legami di parentela e potevano esistere soltanto grazie a lealtà e rispetto reciproci.

L'esposizione dell'autrice abbraccia tre momenti: l'epoca tra le due guerre mondiali, quella che va dalla fine del secondo conflitto al 1947 ed il periodo dal 1947 agli anni Settanta. Entrambi i campioni scelti sono di Gornji Drnovk nel Collio.

Per quanto attiene alla cultura abitativa da un lato ci troviamo di fronte allo standard del padrone, ad un livello notevolmente più alto (relativamente alla superficie, al numero degli ambienti, all'arredamento e soprattutto alle condizioni igieniche), tuttavia non superiore per quanto riguarda la libertà di movimento che avevano i singoli componenti la famiglia e l'intimità che poteva offrire una casa più grande... Dall'altro lato viene presentata l'abitazione del colono: una casa in affitto con uno standard ad un livello non del tutto basso. In

questo stesso periodo infatti nei villaggi del Collio vivevano dei contadini (*svojaki*), che erano sì proprietari della terra, ma vivevano in condizioni anche peggiori dei coloni, come del resto i giornalieri senza terra ed infine i poveri, che mendicavano di casa in casa e non avevano né terra né tetto. Nel nostro esempio non bisogna tener conto del fatto che di norma i coloni avevano in affitto le case per periodi di tempo stabiliti. Nel caso preso in considerazione per la ricerca il contratto d'affitto veniva rinnovato di generazione in generazione. Nel 1938 i padroni concessero in affitto alla famiglia del colono un'altra casa colonica disabitata nelle vicinanze, con tutto il podere, e quindi il suo standard abitativo subì un notevole miglioramento. In seguito le condizioni della famiglia del colono non subirono peggioramenti, mentre invece la famiglia del padrone, dopo che nel 1944 i Tedeschi ebbero incendiato la sua casa di Breg, dovette venir ospitata per un certo tempo dal colono, fino a che non fu terminato il riassetto e l'allestimento della casa di Drnovk. Nel terzo periodo preso in considerazione, cioè dopo il 1947, all'epoca della radicale trasformazione sociale, quando a macrolivelli si volle cancellare le differenze sociali, l'autrice segue lo sviluppo dell'abitazione dell'ex colono e le difficoltà che incontrò l'ex padrone per tentare di conservare la propria casa. Alla luce degli elementi raccolti non sembra azzardato concludere che nel terzo periodo preso in considerazione, per quanto concerne la cultura abitativa dei due protagonisti, la disuguaglianza e la gerarchia si risolvono in una sostanziale eguaglianza. Per quanto riguarda prettamente la casa, l'ex colono aveva raggiunto il livello del suo ex padrone, e per certi aspetti lo aveva superato. La diversità nel modo di vivere, di mentalità e di cultura rimase comunque la stessa, com'era stata nel primo e nel secondo periodo considerati. Questi caratteri contrastanti caratterizzano anche i loro discendenti. Nei nostri due esempi è fondamentale tener conto della dipendenza di una singola famiglia - sia colonica che padronale - dalle condizioni sociali ed economiche da una parte e dalla tradizione e dalla cultura che avevano ereditato e i cui condizionamenti avevano saputo, oppure no, superare.

Sergij Vilfan

137

IZVLEČEK

Kolonat je bil na Slovenskem razširjen samo ob zahodnem obrobju. Veljal je za civilnopravno razmerje, v katerem sta se združevala zakup in družbena pogodba. Odpravljen je bil l. 1945 oz. 1947. Etnografski muzej je l. 1953 organiziral terensko raziskavo, s katero je poleg drugega zbiral tudi gradivo o tem, kako so ljudje doživljali kolonat in kakšen je spomin nanj. Tako zbrani podatki o kolonatu so v članku povzeti v strnjem prikazu.

ABSTRACT

The originally Italian leasing-system in which the lease was called *colonia* and the tenant(-farmer) *colono* (pl. *coloni*) involved only the westernmost fringes of Slovenia. It was considered to be a relation governed by civil law and combining tenancy and social contract. It was abolished in 1945 and 1947 respectively. In 1953 a research team of the Slovene Ethnographic Museum visited the Goriška Brda region and, besides other activities, gathered evidence on how the population of this region had experienced the *colonia* system and what it had been like according to their perception. The information then gathered on the *colonia* (or *pars quota*) leasing-system is summarized in this article.

Kolonat v primorskem pomenu besede je na Slovenskem sicer geografsko obroben pojav, je pa v glavnih potezah¹ in glede nekaterih novejših političnih podrobnosti² razmeroma dobro znan. Namen tega prispevka zato ni, da bi z gledišča gospodarske, družbene in pravne zgodovine dopolnjeval že znana

---

¹ S. Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Ljubljana 1980, za kolonat zlasti str. 101, 426-429, 441-442, 462, 464, 474-476. Literature, ki jo citiram na ustreznih mestih, v nadaljnjem ne ponavljam, razen če podatke iz nje navajam izčrpnje kot v navedenem strnjem prikazu, ki ga tukaj še bolj strnjeno povzeman samo toliko, kolikor je potrebno za razumevanje terenskega gradiva. Glavne l. 1980 citirane avtorje navajam zato tukaj samo sumarno: A. Gnirs (1916), A. Hribar (1923) E. Massi (1933), G. Perusini (1939), P.S. Leicht in G. Perusini (v knjigi *Testi e documenti*, Milano 1954), I. Vrišer (1954), I. Mihovilović (1956), L. Čermelj (1956), Hetzel (1957) z nadaljnjimi bibliografskimi podatki o mezzadriji v Italiji, B. Marušič (1957), J. Beran (skripta 1959), A. Lisjak (dipl. nal. 1977). Izčrpnješe bibliografske podatke gl. v prvem navedenem delu.

² P. Stres, Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradišćanske do konca prve svetovne vojne, Goriški letnik, Nova Gorica 12-14 (1987), str. 175-203; isti, Oris kolonata na Goriškem od konca I. svetovne vojne do leta 1947, prav tam 15/16 (1988/89), str. 69-106. Navedeni so nekateri nadaljnji bibliografski podatki.

dejstva z novimi podatki na podlagi arhivskega in tiskanega gradiva. Namesto tega je prispevek v prvi vrsti namenjen pregledu ustnega izročila, ki je bilo l. 1953 nabrano pri terenskem delu ljubljanskega Etnografskega muzeja (zdaj Slovenskega etnografskega muzeja) v Goriških Brdih.³

Usmeritev h gradivu, zbranemu na terenu po ustnem izročilu in spominu domačinov, se približuje načinu zgodovinskih raziskav, ki je v zadnjem času zbudil zanimanje in dosegel velik ugled pod imenom "ustna zgodovina" (*oral history*). Na prihodnjem mednarodnem kongresu zgodovinskih ved (Montreal 1995) naj bi bila ustna zgodovina ena izmed glavnih tem. Pri tem se včasih pozablja dejstvo, da zbiranje ustnih pričevanj le ni tako izredna novost, saj npr. že narekovanje in zapisovanje memoarov ni tako daleč od tega načina dela. Ko smo pred kakimi štirimi desetletji zbirali gradivo v etnografskih ekipah (vzporedno z nami, le bolj v vzhodnih predelih Slovenije, sta občasno delovali tudi podobni ekipi iz Maribora in Celja), si še nismo predstavljali, da bo taka dejavnost nekoč postala skoraj posebna zgodovinska panoga. Sicer smo kmalu spoznali, da so ljudje bolj voljni odgovarjati, ko jim npr. pomagaš zdevati v kozolec, kot če samo sprašuješ za mizo, tudi ravnali smo se kolikor mogoče po tem, tehnika takega terenskega dela pa nam je ostala bolj stvar intuicije in praktičnih izkušenj kot predmet globokoumnih teoretično-metodoloških razmišljanj. Toliko le ob rob začetkom naše "oral history", ki s svojim imenom skoraj izziva k besedni igri z imenom prvega organizatorja etnografskega ekipnega terenskega dela pri nas - Borisa Orla. S tem člankom pa se ne nameravam uvrstiti med gojitelje te domnevno nove znanstvene veje, temveč ostajam pri uvodoma označenem ožjem namenu: pregledu gradiva, kakršno je pač bilo nabrano.

Gradivo bo bolj razumljivo in lažje bo presoditi, njegovo dokazno moč, če najprej povzamemo nekaj najbolj splošnih, v literaturi že znanih dejstev o kolonatu in njegovem bistvu. Beseda kolon (*colonus*) je pomenila kmeta nasploh, v tem okviru pa tudi nekaj specifičnih zvrsti poljedelcev, za katere so posebej uporabljali izraz kolonat. V pozni antiki je bil kolonat razmerje, v katerem je kmet obdeloval zemljo na odvisni kmetiji, ki je bil nanjo vezan; v primeri s sužnjem je veljal kljub tej vezavi za svobodnega. Poseg severnoitalijanskih mest na podeželje (*contado* kot mestno ozemlje) je nekako od 12. stoletja naprej v zvezi z mestnim tržnim in rentnim gospodarstvom ustvaril agrarno strukturo, ki se je razločevala od drugod uveljavljenega podložniškega sistema med drugim v tem, da so razmerja med lastnikom in obdelovalcem sklepali kot obojestransko odpovedljive civilnopravne pogodbe, s čimer je kolonova osebna odvisnost postopoma prenehala. Kmet je bil torej svoboden in je imel zemljo v - načeloma kratkoročno odpovedljivem - zakupu. Na mesto dajatev v podložniškem razmerju, ki so bile določene v stalnem (fiksni) znesku oz. višini (*pars quanta*) je pri kolonatu stopil gospodov delež pri vsakoletnem dejanskem donosu pomembnejših pridelkov (*pars quota*, npr. polovica - *mezzadria*, spolovina). Tako je kolonat nastal že v fevdalni dobi, vendar v družbah, v katerih je že bilo razvito mestno gospodarstvo, ki je pospeševalo osvobajanje prebivalstva. Poudarjati

³ Kolonat je bil razvrščen v skupino pravnega narodopisja. Podpisani sem se tega dela udeležil le nekaj dni. (Zapiski v arhivu Etnografskega muzeja, zvezek 10/32.) Glavno delo je v tej skupini opravila Marija Jagodic, pozneje poročena Makarovič (Zapiski prav tam, zvezek 29, 30), deloma pa je z gledišča stavbarstva sodelovala tudi Fanči Šarf (Zapiski prav tam, zvezek 16).

kolonat kot "fevdalno" institucijo pomeni prezreti njegovo bistvo kot pravno (nikakor pa ne nujno ekonomsko) svobodno razmerje.

Podobno kot v Furlaniji je bila tudi na Goriškem po zemljiškospostveni kolonizaciji prvotna enodružinska obdelovalna enota huba (*mansus > maso*). Zlasti pod beneškim gospodstvom (po l. 1420) so se v Furlaniji razširjali kratkoročni "navadni zakupi" (*affitti semplici*), pri katerih je začela prevladovati *pars quota*. Na Goriškem so bila agrarna razmerja precej pisana, vendar je na večini ozemlja očitno prevladoval podložniški sistem s hubami.⁴ Razmerja pa so bila že diferencirana. Ker je treba v zvezi s tem nekoliko precizirati navedbe v dosedanji literaturi, o tem izjemoma nekoliko več: Leta 1537 je namestništvo nižjeavstrijskih dežel v tožbi vaščanov nekaterih goriških naselij proti goriškemu plemstvu razsodilo o spornem vprašanju, kdaj mora zemljiški gospod odhajajočemu kmetu plačati izboljšave, zlasti stavbe, ki jih je ta napravil na zakupnem zemljišču, posebno pa tedaj, če so si kmetje zemljo razdelili in si je vsak postavil svoja poslopja. Rzsodba je v bistvenih točkah prešla tudi v Konstitucije Goriške Grofije (*Constitutiones illustrissimi Comitatus Goritiae*).⁵ Razločevali so dedna zemljišča (emfitevzo, *livellzins, livellum perpetuum*, vsi ti izrazi so soznačni) in navadni zakup (*ius simplicis affectus, bona censualia*). Pri tem sta bili dogovorjeni zakupnina in delovna obveza. Razume se, da je imel glede odškodnine za investicije dedni zakupnik boljši položaj kot "navadni" zakupnik (*colonus simplex*), toda podrobnosti o tem nas tu ne zanimajo. Bistvo je, da so poznali kot "navadni" zakup, ki ga ima *colonus*, razmerje, ki je bilo razmeroma nestalno in ki so ga pojmovali kot rabokup (*locatio conductio* po rimskem pravu). Zdi se, da je tu beseda *colonus* že prehajala na določena kratkoročna razmerja. Ob tem tudi ne gre prezreti, da so spor sprožili samo prebivalci nekaterih vasi. Večina jih je bila v Furlaniji, nekatere pa tudi na slovenskem ozemlju: Kopriva, Medana, Biljana in Vipolže. Na ozemljih klasičnih podložniških razmerij sporna vprašanja očitno niso bila tako aktualna. Vsi ti podatki so premalo izčrpni, da bi mogli iz njih izvajati povsem določne sklepe, vendar je dovoljena domneva, da so se med "navadnimi" koloni že skrivali tudi kmetje v pravem kolonatskem razmerju. Gotovo pa je, da so v teh krajih v 16. stoletju za kmečke zajme že zavestno uporabljali pojme iz rimskega prava, to pa je bilo v prid odpovedljivim zakupnim razmerjem in s tem tudi kolonatu.

Avstrijski Obči državljanski zakonik iz l. 1811 je pogodbe, po katerih je zemljiškemu lastniku pripadal delež pridelkov kot *pars quota* (npr. polovica, tretjina), v § 1003 štel za družbene pogodbe. To je v praksi pomenilo, da je lastnik kot nekak "družabnik" nadzoroval obdelovalca.

Odprava fevdalnih razmerij (zemljiška odveza) v letih po marčni revoluciji kolonata ni prizadela, saj je veljal za odpovedljivo civilnopravno pogodbo in ne za fevdalno podložniško razmerje. Možen pa je bil odkup s plačilom polne

4 M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji slovenskega Primorja II, SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 3, Ljubljana 1954.

5 Za rzsodbo gl. A. Gnirs, Das Görzer Statutbuch, Eine deutsche Ausgabe der Friauler Constitutiones des Patriarchen Marquard als Görzer Stadtrecht seit dem 15. Jahrhundert, Wien 1916; Konstitucije: *Constitutiones illustrissimi Comitatus Goritiae*, 1604, ed. secunda Ulini 1651 itd., Cap. XI, XII in nadaljnje izdaje.

odškodnine.⁶ S tem je kolonat dokončno prešel med obligacijska razmerja po civilnem pravu in bil bolj ali manj prepuščen dogovoru med strankama, v katerem je imel gospodar v normalnem primeru pač večjo besedo. Treba pa je poudariti, da je razmerje v praksi bilo precej drugačno kot po strogi normi. Čeprav je namreč bilo brez posebnih težav obojestransko odpovedljivo, so bile odpovedi razmeroma redke, tako da je določeno posest lahko imelo več generacij kolonskih družin.

Kolonat je bil razmerje, ki je bilo od nekdanj tudi na strani gospodarjev v socialnem pogledu dokaj pristopno, zlasti meščanom, pa tudi drugim premožnejšim ljudem. Zato je kolonat gotovo ena izmed poti, po katerih se je tudi nekaterim Slovencem, če so bili lastniki kolonskih zemljišč, bolj kot v drugih deželah odpirala pot v veleposestniško kurijo deželne zbor.⁷

140

Po večletnih političnih in zakonodajnih pripravah je goriški deželni zbor l. 1914 sprejel zakon, imenovan Postava o kolonski pogodbi, ki naj bi se začel uporabljati 12. novembra 1915. Med drugim je določal šestletno trajanje kolonske pogodbe. Izvajanje zakona pa se je zaradi izbruha vojne zavleklo, in nazadnje je zakon z uvedbo italijanske ureditve postal obsoleten.⁸

Pod Italijo sta Družba lastnikov poljedelskih zemljišč in (socialistična) Zveza poljedelskih delavcev junija 1921 sprejeli dopolnjeno kolektivno kolonsko pogodbo, ki je določala, naj kolonske pogodbe trajajo osem let, in je na Goriškem veljala za sedem briških občin. Kmalu nato, novembra istega leta so na Goriško razširili veljavnost italijanske zakonodaje o agrarnih pogodbah.⁹

Od l. 1928 je tudi na Goriškem veljal italijanski civilni zakonik, *Codice civile* (1865), ki je vseboval okvirna določila o kolonatu (*mezzadria o masseria o colonia*), in sicer v posebnem razdelku poglavja o rabokupu, v katerem je bila za pojem kolonata značilna delitev pridelkov (namesto fiksne zakupnine). Ta pravna opredelitev je imela - podobno kot po avstrijskem Občem državljanem zakoniku - posledico, da sta lastnik in kolon veljala za družabnika (*cultivatori associati*), pri čemer so šteli, da kolon vlaga v družbo tudi nekaj svojega kapitala (npr. orodje, nekaj živine). Še prej kot so bila na Goriškem uveljavljena ta določila, je fašistična uprava l. 1927 določila nove splošne pogoje za zakupe zemljišč, med drugim za Brda in Vipavsko, kjer so ločili med kolonskim zakupom (*affitto colonico*) in mešanim zakupom (*affitanza mista*). Ti splošni pogoji so dopolnjevali zakon tako, da so jih imeli za obvezno sestavino posamičnih pogodb. Na Goriškem naj bi se po teh pogojih pogodba sklepala za tri leta, kolon

⁶ V Enciklopediji Slovenije (l. Ljubljana 1987, str. 23) mi je lektor(ica) "popravl(a)" besedilo, kakor da zemljiška odveza ni odpravljala agrarnih razmerij, ker so jih šteli za civilnopravna. To bi pomenilo, da nobenega agrarnega razmerja niso odpravili. Pravilno se glasi stavek, da niso odpravili razmerij, ki so jih šteli za civilnopravna, kar bistveno zožuje obseg ohranjenih razmerij, med katera je štel tudi kolonat. Klasičen primer nedopustnega posega v tuje tekste, saj postavlja pomen na glavo.

⁷ V. Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965, zlasti str. 268-369.

⁸ Zakonik in Ukaznik za Avstrijsko-Ilirsko Primorje 1914, XV. izdatek, št. 21, Zakon z dne 24.5.1914. Nemško besedilo uporablja za udeleženca razmerja besedi *Padrone* in *Kolone*. V slovenskem besedilu sta glavna udeleženca "kolonskega razmerja" označena kot "gospodar" (včasih s pristavkom "zemljišča") in kot "obdelovalec zemljišča (kolon)", predmet kolonske pogodbe pa je "kolonsko posestvo (kolonija)". Če kolon da zemljo drugemu v kolonat (kar sme le z gospodovim privoljenjem), nastane "podkolonat". Prim. tudi Stres (kot v op. 2, 1987), str. 181-201. Prim. tudi spodaj op. 16 o sotanih.

⁹ Stres (kot v op. 2, 1988/89), str. 78-80.

pa bi bil moral vložiti v družbo vsa orodja in tudi živino. Obdelavo naj bi vodil lastnik. Splošni pogoji so bili kot "generalne norme" ali "listina spolovinarstva" izenačeni za vso državo l. 1933.¹⁰

Na splošno velja, da kolonat v raznih časih in krajih ni bil v vseh pravnih normah opredeljen popolnoma enako in da meja med njegovimi zvrstmi na eni strani in navadnim zakupom na drugi ni bila vedno ostra. Za najbolj značilno obliko kolonata gre, če je gospodar

- v praviloma kratkoročnem, obojestransko odpovedljivem in zato pravno svobodnem obveznostnem (obligacijskem) razmerju prepustil obdelovalcu nekaj zemlje v monokulturi (npr. vinograd, sadovnjak) za obdelavo, zato pa si je izgovoril del (2/3, 1/2, 1/4 itd.) vsakoletnega dejanskega pridelka;

- imel pravico, da na tej zemlji odloča o obdelavi (začetek setve, trgatve itd.);

- prepustil obdelovalcu za čas trajanja pogodbe stanovanje, gospodarska poslopja in nekaj obdelovalne zemlje, prejemnik pa je moral pogostoma za to oddajati neko dajatev ali nekaj dni odplačno ali neodplačno opravljati dela za gospodarja;

- praviloma pogodbeno obvezal kolona, da tudi sam prispeva nekaj pridelovalnih sredstev.

Druga in četrta alineja vlečeta na stran družbene, prva in tretja na stran rabokupne (zakupne in najemne) pogodbe.

V tej razviti obliki je kolonat nastal v severnoitalijanski družbi in je na Slovensko (Goriška, Istra; del Vipavske in Krasa šele pozno) pljusnil le na obrobju. Zato tudi številčno ni nikdar prevladoval na večjih ozemljih in je imel svojo težo bolj kot lokalni socialni problem in kot svojevrstna zanimivost za opazovalca z alpske strani.

Leta 1902 so na danes Sloveniji pripadajočem delu Primorja našteali samo 537 kolonskih kmetij, od tega skoraj štiri petine na Goriškem. Po statistiki iz 1931 je na Goriškem po dejavnosti hišnega gospodarja štel med mezzadre in kolone le 1,7 % prebivalstva. Te družine so bile po številu članov (6,2) povprečno najbolj številne. Tedaj je bilo v Brdih in v delu Vipavske 507 družin s 3065 člani, l. 1936 pa 478 družin z 2970 člani.¹¹

Med drugo svetovno vojno so organi slovenske oblasti delno razlašali veleposest (Odlok Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 21.9.1943). Kolonat kot tak še ni bil odpravljen, pač pa so omejevali višino oddaj na 25 % pridelka, ki so pripadali nerazlaščenim gospodarjem, živečim v Brdih, drugim pa so jih zasegli (sklep 8.9.1944). Učinkovitost in trajnost ukrepov je bila odvisna od tega, kdo je kdaj obvladoval položaj. Po vojni je Zavezniška vojaška uprava (podnjo so Brda spadala kot del Cone A) skušala vztrajati pri predvojni ureditvi, sporno pa je ostalo predvsem vprašanje o višini lastnikovega deleža.

Medtem je bil na slovenskem ozemlju, ki je po mednarodnem pravu že pripadalo Jugoslaviji, 17. decembra 1945 sprejet Zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji.¹² Njegov namen je bila odprava "še obstoječih

¹⁰ Vilfan (kot v op. 1), str. 474-475, lit. 476; Stres (prav tam), str. 75-86.

¹¹ Vilfan (kot v op.1), str. 462, 475 in tam navedena lit.

¹² Ur. list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije 32-397/45, obj. 19.12. 1945.

fevdalnih in njim podobnih odnosov, ki so v nasprotju s pridobitvami narodnoosvobodilne borbe." Potem ko je bil ustrezni del Cone A pridružen Jugoslaviji, so nanj razširili predpise o razlastitvi zemlje, ki so jo obdelovali koloni.¹³ Pri odpravi kolonata je šlo torej za specifično zakonodajo same Slovenije. Razlaščeno zemljo so najprej (drugače kot v Coni B) prepustili kmetijsko obdelovalnim zadrugam, ki pa so jih po letu 1950, največ l. 1954/55, odpravljali in zemljo prepustili agrarnim interesentom, zlasti nekdanjim kolonom.¹⁴

Ekipa Etnografskega muzeja se je torej l. 1953 na terenu seznanjala s kolonatom, ko so bila kolonatska zemljišča razlaščena in pod upravo zadrug, torej v nekem prehodnem času. Minilo je komaj kakih šest let, odkar je bil kolonat odpravljen, torej so se ga poročevalci še dobro spominjali.¹⁵

142

Zapisanega zbranega ustnega gradiva seveda ne prikazujem ne v celoti, ne po zaporedju zapisov, temveč kolikor mogoče zaokroženo in v kratkih povzetkih.

Kmetje oz. obdelovalci so se v glavnem ločili na:

- *svojake*, ki bili lastniki hiše in zemljišč;
- *kešonarje*, ki so imeli samo hišo ali še te ne in so se preživljali z dnino (*žrnado*);
- *kolone*, ki so kmetovali na tuji zemlji po pogodbi;
- *ničarje*, t.j. reveže.

Precej močna je bila zavest o socialnih razlikah med temi skupinami; "svojaki so se držali gor" (bili so bolj ponosni). Pravili so, da so bile kmetije svojakov bolj skrbno urejene in obdelane kot kolonske.

Kešonarji s hišo so bili torej podobni kajzarjem v drugih predelih Slovenije, brez lastne hiše pa gostaçem. Redkeje so tiste, ki so imeli le hišo, označevali z italijanskim izrazom *sottani*, *šotani*¹⁶; za kešonarje so rekli, da se *prekladajo* (so nestalni), pri čemer je treba misliti na gostaçe. Oba izraza in njuna nekoliko ohlapna raba spominjajo na osebenj(ar)je v osrednji Sloveniji.

Lastniki kolonskih zemljišč, gospodarji, so bili nekateri plemiči, nekaj domačinov oz. meščanov in nekaj cerkvenih pravnih oseb. Za slednje je veljalo,

¹³ Potem ko je Ljudska skupščina FLRJ 15.9.1947 razširila veljavo jugoslovanske zvezne zakonodaje na novo pridobljena ozemlja, je tudi Prezidij Ljudske skupščine LRS 18.9.1947 razglasil Ukaz o razširjenju veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov LRS na področje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo k ozemlju FLRJ, kolikor pripade to ozemlje LRS (Ur. list LRS 39-211/47). Na tej podlagi je vlada LRS 21.11. sprejela Uredbo o določitvi, kdaj začnejo teči in kdaj iztečejo roki, ki so določeni v predpisih LRS, za ozemlje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo, kolikor je pripadlo to ozemlje Ljudski republiki Sloveniji (Ur. list LRS 48-289/47).

¹⁴ O vsem tem zelo izčrpno Stres (kot v op. 2, 1988/89), str. 89-106.

¹⁵ Ker ankete potekajo praviloma na podlagi točno zastavljenih vprašanj, govorim v zvezi s tem rajši o poročevalcih kot o anketirancih. Imeli smo sicer nekaj pripravljenih vprašanj, vendar smo se pri delu glede na različne okoliščine (zlasti glede na odzivnost osebe, s katero smo se razgovarjali) po navadi usmerjali na določen vsebinski sklop. Tedanji poročevalci bi bili danes stari kakšnih 100 let in več. Nekatera imena: Jožef Sfiligoj, Drnovk; Andrej Sirk, Višnjevk; Ernest Toroš, Plešivo; Anton Juša, Dobrovo; Alojz Vuga, Dobrovo; Jožef Polenčič, Dobrovo; Anton Simčič, Fojana; "pri Polenčič", Fojana; Oskar Kavčič, Medana; Andrej Simčič, Medana.

¹⁶ Izraz *sottani* so v 17. stol. poznali tudi vzhodno od Trsta v pomenu podružnik (=kajzar na gmajni). Sottano je prešel nepreveden tudi v nemško besedilo goriškega deželnega zakona o kolonatu iz l. 1914, prav tako pa so ga tudi v slovenskem besedilu pustili neprevedenega in so ga dali v narekovaj. Stara slovenska beseda podružnik je bila v knjižnem jeziku pozabljena.

da so kolone najmanj izkoriščale. Večji zemljiški lastniki (veleposestniki) so za oskrbovanje svojih posestev imeli oskrbnike (*fleharje*, iz nem. *Pfleger*), včasih imenovane tudi *guardjan* ali *kaštald* (iz lat. *gastaldus*). Gospodarja so koloni onikali, nagovarjali s "častitim gospodom" in se jim morali ob srečanju priklanjati, česar so se morali navaditi že otroci.

Lastnikov so se poročevalci dobro spominjali; kolikor so bili sami iz takih družin, so celo poznali nekaj družinskih tradicij o izviru. Tako je F. Šarf ob obravnavi hiše po tradiciji zapisala družinsko zgodovino gospodarjev v Drnovku. Družina Juša naj bi bila prišla iz Benečije. Začetnik veleposestva v Drnovku (rojen okrog 1810, umrl 1884) je imel 40 kolonov: v Drnovku, Višnjev(i)ku (v nadaljnjem pišem obliko v Višnjevku), Gradnem, Slavčah, Biljani, Medani in nekaj v Furlaniji. Umrl je brez otrok in je zapustil posestvo več nečakom tako, da je tisti, ki je ostal pri hiši, dobil nekoliko večji delež. Ni šlo za realno delitev, temveč za solastnino, pri kateri so si delili pridelek vina in oliv po ključu, določenem po številu delavcev pri trgatvi oz. obiranju: prevzemnik hiše jih je lahko zaposlil pet, drugi dediči po štiri. Seveda je vsak solastnik skušal najeti najbolj urne delavce in razumljivo je, da je tak način delitve povzročal nenehne prepire. Verjetno je moralo pozneje priti do realne delitve. Sin prevzemnika hiše je baje posestvo zapravil z lovom in s konji (take razlage propadanja so pri uglednejših hišah tudi drugod zelo pogoste, op. S.V.), tako da ga je na "sodišču" (torej najbrž na dražbi) kupil drug veleposestnik, O. iz vasi Breg. - Drugo izročilo iz Plešivega: Pripovedovalčevo (tedaj je imel 81 let) rojstno hišo sta nekdanj imela brata francoskega rodu Constantini (pravnik in zdravnik), ki sta iz Francije pobegnila med francosko revolucijo. Prišla sta v Čedad in slišala za premoženje, ki je bilo na prodaj pri Medani, ga kupila in se tam naselila. Eden je ostal tukaj, drugi se je vrnil v Francijo. Imela sta pet kolonov in kos zemljišča v lastni režiji. Posestvo je dobilo ime Konstantinišče. Koloni so delali, kar so hoteli in premoženje je propadalo. V Krminu je bil veletrgovec Portelis (?), baje tudi francoskega rodu, ki je Konstantinišče zalagal s potrebščinami, zato pa je ostalo vse njemu. Tudi on je moral pozneje kolon(ij)e prodati. L. 1953 so bile na Konstantinišču štiri družine. Vsekakor zanimiv primer dokaj starega izročila, ki v jedru gotovo precej drži. - Za grofe Baguer, ki so pridobili grad Dobrovo z zelo številnimi koloni (baje okrog sto), so vedeli povedati, da so bili španski državljani, kar je po prvi svetovni vojni povzročalo težave z vojno odškodniuno in obnovo, tudi kolonskih zemljišč. Pravili so, da so bili Baguerjevi koloni najbolj siromašni. Zadnji lastnik iz družine Baguer pa je v Dobrovem ostal v razmeroma dobrem spominu.

Po vrsti gospodarjev so tudi kolone razločevali na grofovске, gosponjske in cerkvene. Nekdo je od svojega očeta vedel, da so bili *narhorš* gospodarji gosponjski v Medani.

O izvoru kolonov na splošno ni bilo veliko podatkov. Šlo je pač verjetno največ za družine, ki so že po prednikih bile v tem položaju, kar so nekateri poročevalci za svojo družino izrecno trdili tudi do treh rodov nazaj. Za nekega posameznika pa so vedeli povedati, da je kot kmet-svojak zapravil premoženje in na nekdanji svoji zemlji ostal za kolona, potem pa si je opomogel in se naselil na lastnem svetu pri Krminu. Če je svojak postal na svojem prejšnjem svetu kolon, si je lahko izgovoril ob prodaji pravico, da svojo posest reši (dobesedno: da *se reši*). Ta izraz je lep primer, da novejši pravni termin rešilni kup ni papirnata skovanka. (O dejavnosti italijanske organizacije *Ente par la rinascita / agraria /*,

ki je med obema vojnama tudi na Goriškem pridobivala slovensko zemljo, da bi nanjo naselila Italijane, v zapiskih ekipe ni bistvenih podatkov.)

Omenja se, da so šli za kolone tudi hlapci, ki so bili daljši čas pri nekem gospodarju, ko so se poročili. Poročevalec iz Drnovka je vedel povedati, da se je njegov oče l. 1866 poročil in najel kolonijo. Izmed sinov je eden ostal doma, drugi so bodisi najeli kolonijo, ali pa šli v Ameriko.

Koloni so v slovenskih predelih živeli največ v "malih" družinah. To pomeni, da je bil - podobno kot tudi na hubah in njenih naslednicah - v vsaki generaciji le po en poročen par. Bratje in sestre kolonskega para, ki so se hoteli poročiti, so si morali poiskati druge možnosti za obstanek. Gospodarstvo je po navadi prevzel najstarejši sin, ni pa bilo nujno tako. Drugi so šli na to ali ono prazno kolonijo. Oče je takim dal kako kravo, orodje ipd., da so ga *spravili na stol*. (Očitno gre tu za začetni kapital, ki ga je moral imeti bodoči kolon, op. S.V.) Nekateri otroci so šli v službo, k vojakom itd. Kolonskih otrok niso dajali v šolo, kvečjemu če je pomagal kak duhovnik.

Prevzem po enem samem sinu pa ni veljal brez izjem. Že iz literature je znano, da je v Italiji kot klasični domovini kolonata včasih živelo v enem gospodarstvu več zakonskih parov iste generacije¹⁷, da so torej obstajale "velike" družine, za kakršne se je v literaturi uveljavilo tudi ime zadruga, družinska zadruga. Da se je to dogajalo v Furlaniji, je bilo znano tudi našim poročevalcem, toda zapisali smo tudi spomin na primer, da sta slovenska kolona v Brdih s svojima ženama gospodarila skupaj. To dokazuje, da je meja med veliko in malo družino pač v neki manjši meri gibljiva, zlasti pri kolonih. Ta pojav lahko razložimo tako, da je zelo gibčni in prilagodljivi sestav kolonij (ki so jim lahko znotraj enega veleposestva zemljo po potrebi dodajali in odvzemali) omogočal tudi bolj spremenljivo sestavo družin glede na to, kako bo dosežena boljša produktivnost. Nasprotno je trdni, stalni sestav kmetij po hubnem sistemu v večini Slovenije zoževal možnosti za velike razpone v sestavu obdelovalčeve družine.

Bilo pa je tudi pri kolonatu mogoče, da je kolon najel za delo hlapce ali dekle.

Koga bo gospodar vzel za kolona, je bilo stvar dogovora, pri čemer so - kot pri pogodbah sploh - lahko posredovali tudi mešetarji. Včasih je odhajajoči kolon sam priporočil naslednika, češ "*fitajte*" temu in temu. Kdor je stopil kot obdelovalec v kolonsko razmerje, je "*vzel, kolonstvo hor*." V Višnjevku so mi trdili, da so pogodbo sklenili kar pri gospodarju in da kolon nekdanj ni imel pogodbe v rokah. Ko je nastopil nov kolon, so napravili inventuro. Nastop novega kolona so zato včasih označili z besedami "ko smo trte šteli," kar so nekdanj opravili z zarezami z nožem na palico. Palice je hranil gospodar za obračun ob kolonovem odhodu.

O samem kolonskem razmerju so vedeli povedati, da so bila pravila zelo neenotna. V glavnem so imeli kolonat za vrsto zakupa (*lokacijon* iz lat. *locatio conductio*, it. *locazione*). V zakup je lahko nekdo, npr. obrtnik, vzel tudi posamezno parcelo, vendar tedaj ni veljal za kolona temveč za *fitnika*, ki je plačeval najemnino ali zakupnino - *fit* (iz it. *affitto*).

¹⁷ S. Vilfan, Ob nekaterih starih ženitnih običajih obsoških in beneških Slovencev, v: Slovenski Etnograf 6-7 (1953-54), str. 161-162.

Predmet kolonatske pogodbe, *kolonija*, je obsegal praviloma stanovanje, gospodarske pritikline in zemljišča. O gospodarskih stavbah so vedeli povedati, da po starem koloni niso imeli pravih kleti in sodov, temveč da so svoj del mošta takoj prodajali. Kot smo pravkar omenili, zemljišča ene kolonije niso bila stalno ista (kot pri podložni hubi v fevdalni dobi), temveč so jih sestavljali glede na zmožnosti delovne sile, s katero je razpolagal kolon. Tako so v praksi ločili kolonije na velike in majhne. V Medani so hiše in brajde ostale stalno pri eni koloniji, njive pa so menjavali - seveda po dogovoru z gospodarjem - po potrebah kolonove družine. Zemljišča niso bila nujno sklenjena, med kolonskimi parcelami so bila lahko zemljišča svojakov itd. Glavni predmet kolonskega razmerja so bili vinogradi in v novejšem času lahko tudi sadovnjaki. Vinogradi nekdanj niso bili tako gosto sajeni kot sredi 20. stoletja, "bili so bolj brajde". V Medani je bivši kolon opisal svojo nekdanjo kolonijo takole: 300 trt, 50 češp, 100 črešenj, 20 fig. Izjemoma je bilo mogoče, da je nekdo imel lastno hišo ali tudi zemljo, gospodaril pa je na obdelovalnem svetu, ki ga je vzel v zakup kot kolon.

Gozdovi so vedno ostali v lastnikovi oskrbi. Kolon je moral lastnika vprašati, kje naj seka kole za trte ali gradbeni les za popravilo stavb. Ni bilo nujno, da bi kolon prinesel na kolonijo tudi svoje orodje. Večje izboljšave je smel opraviti le z gospodarjevo privolitvijo. Praviloma je za gradbena dela poskrbel lastnik, ki je najel delavce, kolon pa je pri tem opravljal pomožna dela.

Glede materialnih obveznosti kolona je do druge svetovne vojne veljalo pravilo, da gresta lastniku dve tretjini grozdja, mošta ali vina, kolonu pa preostanek. Ponekod je veljal *fit na treči del*, pri katerem so oddajali le tretjino. (Nekateri, zlasti mlajši poročevalci so imeli v spominu *četrti tal* kot poznejšo odmero, pri čemer gre po zgoraj povedanem le za zadnja leta.) Pri tem je kvalitetnejši del pridelka pripadal gospodarju: cvet je dobil lastnik, prešanino kolon, ki so mu pripadale tudi tropine. Pri izračunih količin so si pomagali s tem, da so *rezali v špice*, delali zarezne na *palico* tj. zarezovali na rovaš. Če je kolon imel klet, so mastili grozdje doma, mošt pa je moral kolon potem odpeljati h gospodarju. Nekoliko manj ustaljena so bila videti pravila v zvezi s sadjem; tako je bilo slišati, da so od breskev dajali 40-50 % pridelka, od češpelj polovičo (v Medani tretji del) itd., vendar so se pri tem pogodbe zelo razlikovale. Če je gospodar ali njegov poljski čuvaj (vardjan) med trgatvijo (*vandima* od ital. *vendemmia*) ugotovil ali trdil, da je kolon skušal pridelek utajiti, domnevnega storilca niso več pustili blizu, temveč so grozdje potrgali sosedje.

V navadi pa so bile tudi nekatere manjše dajatve, ki spominjajo na nekdanje male pravde v podložniških razmerjih, npr. dve piščeti, trije pari piščancev, jajca ipd. Veljale so za *šenk* ali *priznanje*. Načeloma niso bile pravno obvezne, njihov pomen je bil bolj simboličen, kar lepo izraža ravno beseda priznanje.

Zlasti v starejših časih je bil kolon dolžan delati tudi nekaj *robote* ali *žrnade*. Ali in koliko, je bilo odvisno od dogovora, npr. je bilo lahko določeno, da bo delal 12 dni na leto ob lastni hrani. Drugod je delal ob gospodarjevi hrani. Zdi se pa, da robota ni bila vedno zapisana v pogodbi. V nekem konkretnem primeru je moral kolon do l. 1912 delati zastonj 25 rabot na leto. Na gospodarjevo zahtevo je moral delati tudi več, dobil pa je za to polovično plačilo. V zvezi s tem so ostale v spominu določene trdote, npr. če je gospodar zahteval roboto od matere z otroki. - Poleti so začeli delati tudi ob treh zjutraj. Če se je vreme pokvarilo in je kolon odšel z dela, "niso pisali nič" (= dneva niso šteli). Lahko pa so se zmenili

za opravljanje četrtin ali polovic žrnade. Kadar je bil kolon na tekočem s svojimi opravki, je lahko šel delat na dnino (žrnado), kamor je hotel.

Opišimo še konkreten primer celotnega razmerja iz Fojane, kot ga je povedal nekdanji kolon: Imel je 12 njiv (njiva je mera kakih 35 arov, ki ustreza furlanskemu *čampu*, op. S.V.) zemlje, od katere je do l. 1922 oddajal dve tretjini vina. Imeli pa so več sadnega drevja kot trt, ker je več neslo. Za hišo in *ravnino* (polje) je plačeval najemnino, povrhu še enega purana ne leto. Poročevalec je delal 50 *dnevníc* (tlake, op. S.V.) na leto, vendar je preciziral, da je bilo za moške brezplačnih šest dnevnic (okopavanje, škropljenje, trgatav), za ženske pa tri. (Razumeti je, da je razlika do 50 dnevnic gospodar moral plačati.) Kdo naj pride na delo, je izbral gospodar. Lahko je kdo že pri petnajstih letih delal dnevnicno. Gospodar je povrnil kolonu dve tretjini stroškov za modro galico. V *bošku* (iz it. *bosco* = gozd) pa je smel kolon pobirati samo veje, dèbel ni smel vzeti. Za vožnjo za gospodarja je veljala "žalostna cena": za celodnevno delo z vozom 66 krajcarjev.

146

Glede trajanja kolonatskih pogodb je izročilo ohranilo spomin na tisto stanje, ki je nastalo okrog prve svetovne vojne in pozneje, torej največ na dveletno in na osemletno¹⁸ trajanje, ki se je seveda podaljšalo za naslednje leto in tako naprej, če ni bilo z nobene strani odpovedi. Primeri kolonskih razmerij, ki so dejansko - ne glede na razmeroma kratko pogodbeno dobo in odpovedljivost - trajala zelo dolgo, niso bili redki. Razmerja seveda niso bila podedljiva, zato je bil tudi prehod kolonije z očeta na sina stvar pogodbe; to je omogočalo gospodarju, da je ob izteku leta po potrebi oz. lastni presoji pritisnil na starejšega kolona, naj prepusti gospodarstvo sinu, če je to obetalo boljšo obdelavo. Do delitev med brati pa ob takih priložnostih praviloma ni prihajalo.

Kolonsko razmerje se je končalo, ko je ena izmed strank ob predvidenem terminu odpovedala pogodbo in je nato iztekla pogodbeno doba. Odpovedni termin je bil spomladi. Če je odpovedal gospodar (v novejšem času baje praviloma sodno), so rekli, da je "poslal slovo". Na Martinovo je potem kolon moral oditi. Odhodu kolona in njegove družine so pravili *slovó*, *komjat* (it. *commiato* = dovoljenje za odhod, tudi samo slovo). V Medani so se baje nekoč vsako leto ob Martinovem selili do trije koloni.

Izjemoma se je razmerje lahko končalo s tem, da je kolon odkupil kolonijo. Če je hotel toliko prihraniti, je moral biti *šparmajster* (Kozana). Okrog Medane so vedeli povedati, da se je že pod Avstrijo večalo število svojakov s tem da so se koloni odkupili ali da so kešoni kupili zemljo. V Biljani so pravili, da so pod Avstrijo veliko prinašale češnje, tako da so si s tem denarjem koloni kupovali zemljo. (V Medani so koloni imeli češnje proste, t.j. na lastno voljo.) Vsi gospodarji seveda niso radi videli odkupa. Ko je Avstrija "razglasila, da se lahko koloni odkupijo" (mišljena so morda leta po zemljiški odvezi, op. S.V.), "so gospodarji vsakega vprašali, ali je za to vero', in ker so vsi rekli, da so, so ostali koloni" (izročilo v Višnjevku).

O razširjenosti kolonata je bilo izročilo izredno izčrpno. Na splošno je bilo po neki razlagi odločilna kakovost zemlje: kolonat se je lahko uveljavil tam, kjer je bila rodovitna zemlja. K tej opazki je treba dodati, da to gotovo velja za staro,

¹⁸ Za osemletno dobo je poročevalec v Medani vedel povedati letnico 1922, s čimer je bil zelo blizu zgoraj omenjeni kolonski kolektivni pogodbi iz l. 1921, ki tega leta še ni mogla stopiti v veljavo.

dokaj sklenjeno posest veleposestev. Ko pa je bila ta pravna oblika izoblikovana, so jo uporabili tudi v sosednih krajih, če je npr. svojak gospodarsko propadel ali če je kaka kmetija po dedni poti prišla v last kake cerkvene pravne osebe. Tako je tudi bolj razumljivo, da so nekatere vasi (npr. Medana, Dobrovo, Fojana, Neblo, Vipolže) veljale za pretežno kolonske, v drugih pa je bil le tu in tam kak kolon. Precej kolonov je bilo po izročilu v Slavčah (med njimi trije Baguerjevi), nekaj jih je bilo v Goranjem in Dolanjem Gradnu (gospodar je bila Sv. Gora nad Solkanom), v Kozani naj bi jih bilo osem (štirje Attemsovi, ki jih je pozneje prevzel Teuffenbach in štirje Urbančičevi, prevladovali pa naj bi bili mali kmetje), v Biljani so bili Baguerjevi (prej Cattarinijevi ?) in cerkveni koloni, v Brestju sta bili od 17 hiš dve kolonski (eni je bila gospodar cerkvena oseba, drugi svetna), v Imenju so bile od 30 hiš nekdanj štiri kolonske, v Drnovku sta imela kolone Obljubek in nekdo iz Krmina, v Golem Brdu je bilo 13 hiš, kolonstvo pa je bilo redko, na Brdicah je bila od nekdanjih desetih hiš ena kolonska, na Kojškem ni bilo kolonata, tudi Vedrijanci so bili "samosvoji" itd. - Vseh teh podatkov sicer ne gre jemati in obravnavati kot uradne statistične vires, morda pa so kot splošna slika - ne glede na morebitne drobne napake - bolj plastične kot bi mogla biti tabela.

Dogodkov v zvezi s socialnimi boji v začetku italijanske oblasti¹⁹, zlasti tudi pomena kolona iz Fojane Joška Polenčiča, so se nekateri dobro spominjali.²⁰

Še nekaj podatkov o življenju in delu kolonov. V njihovo zasebno življenje se gospodar praviloma ni vtikal. Izobrazbena raven pa je bila precej nizka. V Fojani so pravili, da knjig pri hiši niso imeli in da gospodarji tudi niso radi videli, da bi koloni brali, češ da je to znamenje lenuhov. Nekatere pridelke (krompir, korožo) so koloni hranili kar v hiši.

Koloni so si drug drugemu pomagali pri trgatvi. Sezonsko delo, ki je dajalo stranski zaslužek, je bilo - za kolone in druge - lupljenje češpelj.

Zelo presenetljive so nekatere trditve o pravicah kolona na skupnem vaškem svetu. Da jih je kolonija kot zemljišče lahko imela (npr. pašo), ni nič posebnega, pač pa ne bi pričakovali gmajnskih pravic kolona, ki je bil pravno samo začasen prebivalec vasi. Kljub temu so mi v Medani trdili, da so tudi koloni veljali za *občinarje* in da so zato tudi oni pod Avstrijo ob delitvah *komunje* (gmajne, skupnega vaškega sveta) dobivali svoj del. Nasprotno domnevo je bilo slišati v Višnjevku: Poročevalec je mislil, da koloni na gmajni niso dobili "svoj *pri*" (del, iz it. *parte*), ker niso bili stalni. Bolj verjetno se mi zdi drugo. Toda tudi v Biljani je bilo slišati, da so komunjo razdelili med kolone, svojake in gospodarje kolonov in da so na razdeljeni komunji napravili dobre vinograde. Sploh so podatki o tem, kdo je pri delitvi gmajn dobil deleže, precej različni. Morda res ni bilo povsod enako.

¹⁹ Opisuje jih Stres (kot v op. 2, 1988/89), str. 79-83.

²⁰ Izčrpen zapis Marije Jagodic (-Makarovič), zvezek 10/30, str. 38-52. Zapis ima naslov "19.VIII.1953 v Fojani (pri Polenčiču)." Joško Polenčič je bil zlasti v letih neposredno po prvi svetovni vojni eden izmed socialističnih organizatorjev kolonskega gibanja. Podatki o udeležencih pogajanj l. 1921 v Gorici (str. 46 zvezka) se npr. ujemajo s Stresovimi (zg. op. 2), str. 78. Zapiski v zvezku zadevajo med drugim politična dogajanja. So tudi tako lapidarni, da jih more glede dogodkov pravilno uporabiti le zelo dober poznavalec terena in njegove novejšje zgodovino. Primerjava z drugimi viri bi bila tudi fontološko prav zanimiva. Tukaj mora zadoščati to opozorilo.

Za konec še anekdota iz Višnjevka: Pripovedovalčev oče se je poročil doma na koloniji, gospodarstvo pa sta še obdržala stara. (Tudi pri kolonih so stari rajši sami ostali gospodarji.) Priženjena mlada žena je videla, da imata stara denar v banjku (klop, iz it. *banco*) in je to povedala možu. Rekel ji je: "Beži domu in vzemi 40 goldinarjev". Zakopala sta jih v brajdi. Stara sta to opazila in šla k sodniku. Ta je vprašal, ali gre za hišni denar. Odgovor: "Hišni denar", ker je bil pridobljen s skupnim delom. Sodnik: "Bejžte domov!" (Očitno je dobro ločil družinsko lastnino od osebne, op. S.V.) Anekdota pove, da je kljub formalni kratkotrajnosti kolonatske pogodbe v praksi bilo v družinski strukturi marsikaj podobno kot na lastniških kmetijah.

Normativne in druge pravne vire o kolonatu je treba pač spoznavati s pomočjo tiskanega in pisanega gradiva. To še zdaleč ni izčrpano. Zlasti je treba uporabiti zemljiško knjigo in delo komisije za agrarno reformo. Ustna tradicija pa nam ob tem pove podrobnosti iz vsakdanjega življenja, ki bi jih v arhivih težko dobili ali pa le z velikim trudom in le, če bi bilo gradivo zelo dobro ohranjeno. Iz pravno etnološkega zornega kota nam izročilo predvsem pove, kako so ljudje sami doživljali to razmerje, kakšne predstave so sami imeli o njem. S tem naj bo tudi osvetljeno mnenje, da se zgodovinopisje in etnologija lahko ukvarjata z istim predmetom, pri tem pa razločujeta po izbranem zornem kotu.

O AVTORJU

Sergij Vilfan, doktor prava, redni profesor pravne zgodovine na Pravni fakulteti v Ljubljani v pokoju, honorarni profesor Pravne in državoslovne fakultete v Gradcu, član SAZU, zunanji dopisni član Poljske in Avstrijske akademije znanosti; 1981-1991 predsednik Mednarodne komisije za zgodovino mest, član več drugih mednarodnih komisij in združenj. Glavna dela: *Pravna zgodovina Slovencev* (1961), *Rechtsgeschichte der Slowenen* (1968), *Zgodovina agrarnih panog II* (1980, večji del besedila), *Uvod v pravno zgodovino* (1991); okrog 350 bibliografskih enot v desetih jezikih.

ABOUT THE AUTHOR

Sergij Vilfan, Doctor of Law, Professor Emeritus of Law History at the Faculty of Law in Ljubljana, Hon. Professor of the Faculty of Law and Political Science in Graz, member of the Slovene Academy of Sciences and Arts, external corresponding member of Polish and Austrian Academies of Sciences; 1981-1991 Chairman of the International Commission For the History of Towns, member of several other international scientific commissions and associations. Outstanding works: *Pravna zgodovina Slovencev* (1961), *Rechtsgeschichte der Slowenen* (1968), *Zgodovina agrarnih panog II* (most of the entries, 1980), about 350 bibliographical units, in ten languages.

SUMMARY

ORAL TRADITIONS ON QUOTA-LEASING IN THE BRDA REGION

The originally Italian leasing-system in which the lease was called *colonia* and the tenant(-farmer) *colono* (pl. *coloni*) involved only the westernmost fringes of Slovenia. It is possible that some provisions of agricultural legislation dating from the 16th century and mentioning "colonus simplex" are already connected with the system. Later on the system was regulated by civil legislation, especially the General Civil Code (1811). When abolished, the *colonia* survived as a relation governed by civil law. The Provincial Law of Gorizia / Gradisca on the *colonia* leasing-system (1914) was never really brought into effect, but after World War I collective agreements and some rules which had been established in Italy, among them the Codice Civile, were carried into effect. Around the turn of the century the westernmost pocket of the Slovene territory counted some hundreds of *coloni*. In the area which came under the jurisdiction of Yugoslavia right after World War II, the system was abandoned as early as 1945, followed, in 1947, by the region previously allocated to Zone A.

149

Five years after the *colonia* was abolished, in 1953, a research team of the Slovene Ethnographic Museum visited the Goriška Brda region and, besides other activities, gathered evidence on how the population of this region had experienced the system and what it had been like according to their perception. These essential data on the nature of the system and on some of the general rules corresponded with the available written sources to a relatively high degree, thus confirming the reliability of these and other only verbally reported data.

There were free peasants (who owned land), day-labourers (who owned no arable land) and *coloni*. The poor were considered to be a special category. The social differences between these groups were substantial. The landlords of the *coloni* were noblemen, the bourgeoisie and the church. Oral tradition has preserved some information on the origin of the noblemen (Venetian, French...). The *coloni* themselves originated either from generations of *coloni* or were pauperized free peasants, farm-hands who married etc. The lease called the *colonia* mostly covered only a relatively short period of time, but in many places it was prolonged year after year. When a *colono* died one of his sons could take over the lease if the landlord approved. Only exceptionally did the *coloni* live in "joint family". When a new lease was initiated an inventory was made, and especially the vines were counted on a tally. The lease included housing and outbuildings as well as the land but not the woods. The *colono* had to cede to his landlord a share of the main crop; for wine it used to $2/3$, in the later period less. For the rest of the arable land he had to pay a fixed rent. Corvee was widespread but very different rules governed it. And equally different were the decisions when the question arose whether the *colono* had a right to a share of the common land when it was parcelled out.

RIASSUNTO

TESTIMONIANZE SUL COLONATO NEL COLLIO

Si riferiscono forse già al colonato (presente soltanto ai limiti occidentali delle terre slovene) alcune norme di diritto agrario del XVI secolo che parlano di colonus simplex. Più tardi questa materia era regolata dalle norme del diritto civile ed in particolare dal Codice civile generale (1811). Con l'esonero del suolo (1848/49) il colonato non venne soppresso. La legge provinciale per Gorizia/Gradisca sul colonato (1914) non venne in pratica mai applicata, invece dopo la prima guerra mondiale furono in vigore, oltre ad alcuni contratti collettivi, anche delle normative generali italiane, e tra queste il Codice Civile. Nelle zone occidentali del territorio sloveno per i primi anni del nostro secolo è attestato un qualche centinaio di coloni. Nelle aree passate alla Jugoslavia subito dopo la fine della seconda guerra mondiale, il colonato venne soppresso già nel 1945, in quelle che dal 1945 al 1947 entrarono a far parte della Zona A, appena nel 1947.

150 Nel 1953, cinque anni dopo la soppressione del colonato, un'equipe del Museo etnografico sloveno al lavoro nel Collio, raccolse, fra l'altro, notizie sul colonato in quella zona e sulle cognizioni fondamentali in merito della gente del posto. I dati generali combaciavano con le fonti scritte quello che conferma la loro veridicità anche in relazione ad altre notizie, rilevate soltanto oralmente. I contadini si dividevano in proprietari (svojaki), giornalieri senza terra (kešonarji) e coloni. Un gruppo a parte era rappresentato dai poveri. Le differenze sociali tra i vari gruppi erano notevoli. I nobili, altri signori (specialmente borghesi) e la Chiesa erano i padroni dei coloni. Di alcuni nobili si sapeva, per tradizione, l'origine (veneziani, francesi...); i coloni provenivano in maggioranza da famiglie che da generazioni appartenevano a questo stato, una piccola parte era composta poi da proprietari che avevano perduto la terra, da domestici sposati, ecc. Il contratto di colonia aveva breve durata, ma in molti luoghi veniva rinnovato di anno in anno. Se il colono moriva uno dei suoi figli poteva succedergli in accordo col padrone. I coloni vivevano di rado in "famiglie grandi". Quando un colono prendeva possesso del podere assegnatogli si procedeva all'inventario dei beni: le viti ad esempio si contavano facendo delle tacche su un scontrino. Il podere del colono comprendeva l'abitazione, gli edifici accessori e la terra, ma non i boschi. Il colono era tenuto a versare al padrone parte del prodotto principale, per esempio 2/3 del vino, quota che in seguito venne diminuita. Per il resto dei oggetti affittati si stabiliva un affitto fisso. Molto diffusi erano pure gli obblighi di corvee, che sottostavano a regole diverse da luogo a luogo. Anche il diritto di usufruire delle proprietà comunali era regolato in maniere differenti.

OSVATINA - POGANSKI OGENJ

Pavel Medvešček

151

IZVLEČEK

Avtor opisuje že skoraj pozabljeno šego imenovano OSVATINA, to je kurjenje pomladanskega panja. Šega je bila razširjena v nekaterih predelih zahodne Goriške (Kanalski Kolovrat in Goriška Brda).

Osvatina je bila v davnini pomembna šega na prehodu iz zimskega v pomladni čas in je bila povezana s še nekaterimi drugimi opravili.

ABSTRACT

In the article *Osvatina - pagan fire* the author describes the almost forgotten custom of Osvatina, that is, the burning of stumps in spring. The custom used to be widespread in some areas of the western part of the Gorica region (Kanalski Kolovrat and Goriška Brda).

In antiquity Osvatina used to be an important custom as winter turned to spring and was associated with some other jobs.

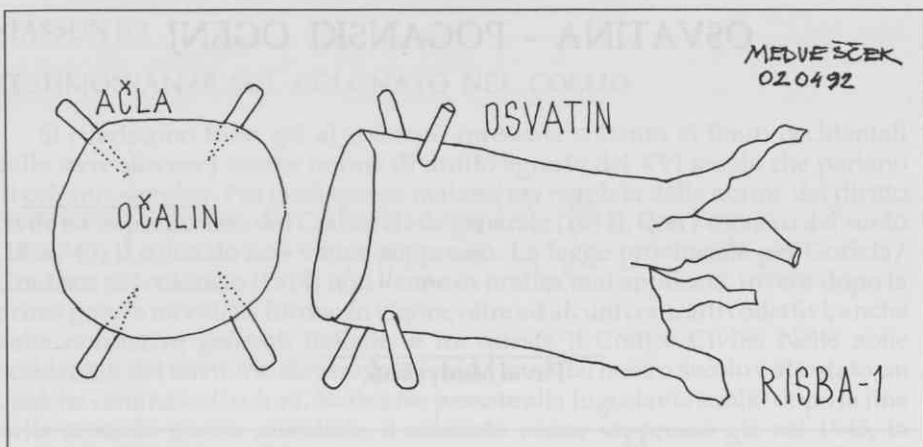
Ko sem v Goriških Brdih zapisoval pripovedi o ČUJI, sem za drevesni panj pogosto slišal tudi imena OSVATIN, ČRLJA, DABNCA in ČUJLNA, misleč, da gre vedno za isto šego, to je zažiganje drevesnega panja na božični večer.

Ko pa sem leta 1960 prišel k Antonu Zorzutu iz Imenjega,¹ mi je ta prav po naključju povedal, da so nekoč v davnini kurili čujo v mlaju meseca marca in jo imenovali osvatina. Nekateri tujci pa so tej šegi rekli poganski ogenj. Kako in zakaj so to navado prenesli² na božič, mi ni vedel povedati; ni se zanimal za to, ker se mu ni zdelo pomembno. Povedal mi je tudi, da so nad čujo vedno tudi okadili vinske pipe, da bi skozi nje teklo le dobro in zdravo vino. Na osvatino so tisti večer posipali tudi oljčne liste in potem z njimi okadili vse hišne prostore. Spominjal se je pripovedovanja, da mora biti panj čim debelejši in s koreninami vred, saj je od časa njegovega gorenja odvisna letina pri hiši. Zato je marsikateri gorel ves teden ali še dlje.

Potem ko sem za osvatino že vedel, sem se ponovno napotil k nekaterim pripovedovalcem, da bi o njej zvedel čim več.

¹ ZORZUT ANTON, roj. 1896, IMENJE 20

² Op.ur.: Verjetno ni šlo za prenos, temveč za to, da so nekdaj kurili tako osvatino kot božični čujo, le da se je kurjenje te zadnje dlje ohranilo. O šegi kurjenja osvatine, s katerim so "odganjali zimo", saj je bilo praznovanje na prehodu iz zimskega v pomladni čas, lahko morda govorimo kot o enačici pustnih kresov. O tem gl.: B. Orel, Slovenski ljudski običaji, NSI, Ljubljana 1944, str. 319 in F. Kotnik, Kresovi, Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1945, Ljubljana 1944, str. 127.

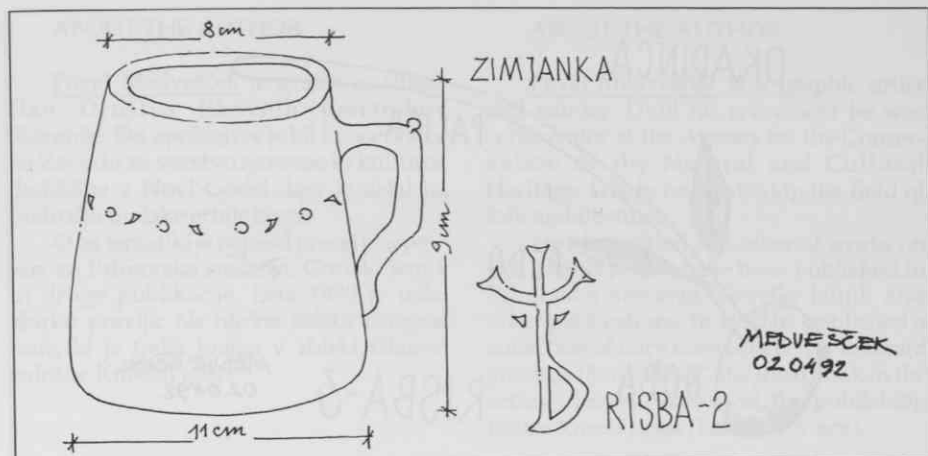
Jožefa Fikfak iz Slepega Vrhovlja³ je razlikovala božično čujo od osvatine. Kar zadeva osvatino, je vedela, da so v vasi panju rekli ČRLJA. Prej kot so jo o mraku zažgali, so z ognjišča odstranili pepel in oglje, tla pa so temeljito pometli in obrisali. Ko so to opravili, so štirje možje prinesli črljo na ognjišče. Spredaj jo je nosil gospodar, ki je potem tudi skrbel, da je "novi" ogenj lepo gorel. Črlja je včasih tehtala cel kvintal (stot). Pri ognju so tisto noč spekli zadnji maron. Starejši ljudje so govorili, da je za osvatin najboljši panj stare hruške ali ŠKURŽA (skorž - *SORBUS DOMESTICA*), ki ga je prevrnil vihar. Za podrtimi drevesi so poizvedovali že mnogo prej in jih potem zasenjali (zaznamovali), da bi jih ne odnesel kdo drug. Znan je bil rek: "Tisti k' se za osvatino rodi, dugho živi."

Vse našteto pa ni veljalo za božično čujo.

Tina Gabrijelčič iz Zarščine⁴ se je še dobro spominjala, kaj vse so najstarejši sosedje pripovedovali o osvatini. Velikokrat so pripovedovali, da je to bila šega nekih kradljivih vitezov, ki so v davnini imeli v posesti gorato deželo pod Korado. Ko je osvatina dogorela, so jo, če je še ležal sneg, posipali s pepelom, da bi zima zagotovo odšla. Nekaj pepela pa so posuli tudi od hleva do hišnih vrat. Gospodar naj bi nekaj pepela odnesel tudi do jame, kjer so našli panj, drugače tam ne bi več zrastle drevo. Spominjala se je tudi štorije, kako so v neki hiši kurili škuržev osvatin, ki ima kačona (bajeslovno bitje v obliki kače). Tisto noč jim je menda hiša pogorela do tal. Kot so trdili, je kačonov les primeren le za vijake preše. Če si ga dobro pogledal, si lepo videl spiralno obliko v njem. Prav zato ima vino tako zahrbtno moč, da nekateri izgubijo vso razsodnost in pamet, ko ga pijejo. Kot pravijo, je menda bila takrat v vasi navada, da si je vsak odrasel človek pri gorečem osvatinu spekel osvatinsko repo, ki da je imela zdravilno moč; telo je očistila vseh strupov in hudobije. Otrokom pa so takrat spekli ŽDRINC. Pripravili so ga iz lešnikov in medu, ajdove moke pa so dodali le toliko, kot je je treba za vezavo. Pripravljeno mešanico so potem v ponvi spekli na maslu. Kadar je pri hiši osvatin prehitro pogorel, so rekli, da je bil gotovo zraven LINTVAR (hudoba, ki se spreminja v druga bitja). V navadi je bilo tudi, da so z osvatinskim ognjem zakurili krušno peč. Prvemu kruhu so potem rekli osvatinski. Imel naj bi isto veljavo kot danes blagoslovljeni.

³ FIKFAK JOŽEFA, roj. 1869 PRI ČARGOVIIH, SLEPO VRHOVLJE 6

⁴ GABRIJELČIČ KATARINA - TINA, roj. 1892 PRI PETELINU, ZARŠČINA 2

Vrč za vino. Stene debele 1 cm. Ustje krog nepravilne oblike. Zunaj neglazirano, znotraj temno glazirano. Na podstavku vrezan znak. Last: Bajt Peter, Golo brdo 5 ♦ Wine pitcher. The walls are thick 1 cm, the opening is an irregular circle. The outside surface is not glazed, the inside is glazed dark. Carved sign on the base. Owner: Peter Bajt, Golo Brdo 5. ♦ Boccale per il vino. Pereti spesse 1 cm. Imboccatura rotonda di forma irregolare. Soltanto l'interno è smaltato in colore scuro. Sul piede è inciso un marchio. Propr.: Peter Bajt, Golo Brdo, 5.

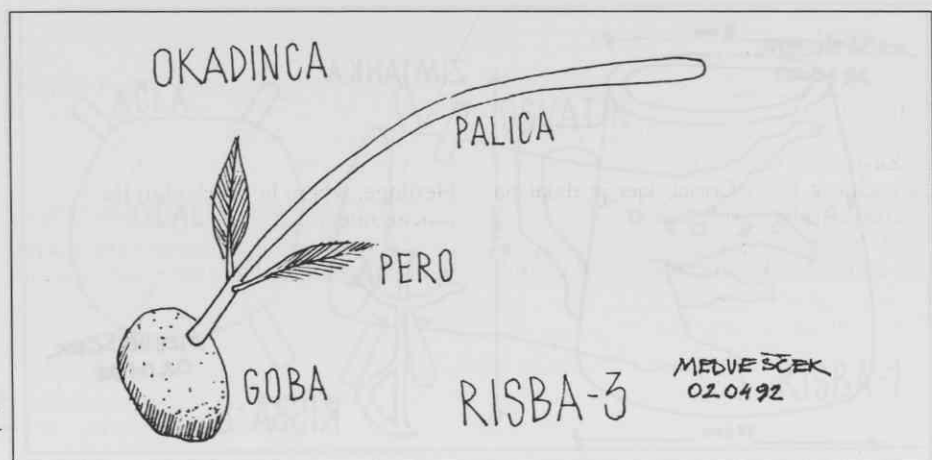
Roza Erzetič iz Slapnika⁵ je za osvatinu prav tako slišala pri starejših ljudeh. Povedala je, kako so drevesni panj pripravili, prej kot so ga prinesli na dvorišče (risba 1). Na dvorišču so v sprednji (prežagani) del zavrtali štiri luknje na križ in vanje potem zabili lesene AČLE (kline). Če je osvatin potem na ognjišču tako pogorel, da je OČALIN z AČLAMI ostal cel, so rekli: "Očalin odghanja zim' zatuo uen z njim", in so ga vrgli na dvorišče. Panj je prižgal na ognjišču z osmoljenimi suhimi leskami iz gospodar. Ko je zagorel, so po njem od časa do časa posipali iglice MRENJA (brina). Prvo ZIMJANKO (risba 2) vina, ki se je natočilo tisti večer, je gospodar počasi polival po osvatinu. Gorenje panja je od časa do časa povzročalo prasketanje. To je bil glas drevesnega duha. Razumeli pa so ga le nekateri, predvsem tisti, ki so štrijali (vedeževali) in zdravili. Takrat so tudi verjeli, da bo, če se tistega dne prikaže kuščarica, leto zelo slabo in da preti lakota. Prav zato so jo nekateri tudi ubili, misleč, da bodo s tem preprečili nesrečo. V navadi je bilo tudi, da so tisti večer izrezljali leseno žlico ali polentar, ki naj bi imel moč odganjati lakoto. Osvatinski mlaj je pomenil tudi konec sečnje lesa za vse potrebe in namene. Takrat so tudi verjeli, da je kostonjev panj neprimeren za osvatin, ker da je bila iz takega lesa iztesana Noetova barka.

Karlo Sitar iz Senika⁶ se pripovedih o osvatinu zelo malo spominja. Zdi se mu, da so pripovedovali, da so to šego preganjali gospodi nunci (župniki), ne ve pa, čemu. Pri njih so panju za osvatinu rekli DABNCA, medtem ko so božičnemu rekli kar čuja. Spominjal se je tudi, da so nonoti (stari očetje) pripovedovali, kako so na tisti večer pekli osvatinško repo. Nekemu izviru v bližnji vasi so rekli osvatinški zdenc, ker se je tam nekoč v neurju zvrnil velik hrast in je potem izpod skale pritekla voda. Ker pa je ta menda prinašala nesrečo in kugo, so izvir kmalu zabili z ilovico. Kot je zatrjeval, pa je marčni mlaj še danes

⁵ ERZETIČ ROZALIJA - ROZA, roj. 1898 PRI LAJNARJEVIH, SLAPNIK 4

⁶ SITAR KARLO, roj. 1896 PRI MENIH, SENIK 13

čas, ko je prepovedana vsaka setev. Živina, ki se je skotila na tisti dan, pa ni primerna za pleme.

Čeprav sem po Kanalskem Kolovratu precej poizvedoval o tej šegi, nisem zvedel dosti. Edini, ki je kaj vedel o osvatini, je bil Jušto Jerman iz Močil.⁷ Tam so, kot so pripovedovali najstarejši, drevesnemu panju za osvatino rekli ČUJLNA. Bajе je vasica ČO(U)LNICA (vzhodno od Liga) dobila ime prav po tej šegi. Takrat so menda verjeli, da je, če na osvatino cveti dren, dobro znamenje, ki prinaša dobro letino vsemu, kar je rumeno in rdeče (pšenica, koruza, češnje...). Rek, ki ni obetal dobrega, pa se je glasil: "Ne bo masti, če se na osvatino zoblači." Pripovedovalec je tudi slišal, da osvatinske šege niso poznali Beneški Slovenci, ki so, kot je dejal, imeli "svoje" vraže. Njegov nono je tudi pravil, da so na osvatino izdelovali okadinco (risba 3), ki so jo pri panju na ognjišču prižgali in z njo okadili vse prostore v hiši in hlevu, da bi s tem izgnali hudega duha. To so naredili tudi v tistih hišah, v katerih iz kateregakoli razloga osvatine niso zakurili.

V Srednjem in okoliških vaseh⁸ so o osvatini nekateri le slišali, vendar o tej šegi niso vedeli nič pomembnega. Edino, kar je še ostalo v spominu, je bilo nekaj o pečenju osvatinske repe, ki so jo dali nekaj tudi živini, da bi bila zdrava in rodna.

Zanimivo je tudi pričevanje Tončke Mišček iz Miščka ob Idriji,⁹ ki je o osvatini slišala le to, da je bila v starih časih zelo pomembna šega, saj so jo praznovali na prehodu iz zimskega v pomladni čas. Slišala je tudi, da so zadnji osvatinski kres zakurili nekje v bližini Bask. Takrat je bil menda zraven tudi neki velendolski čudak, ki je še veroval v poganke malike. Menda so se tam občasno zbirali ob nekem stoletnem drevesu, ki pa so ga kasneje posekali in to zbiranje preprečili.¹⁰

⁷ JERMAN AVGUŠTIN - JUŠTO, roj. 1901 PRI PERKONOVIH, MOČILA 2

⁸ MATELIČ Marija, roj. 1910 PRI FRKAJŽU, LIVSKE RAVNE 7

⁹ MIŠČEK ANTONIJA - TONČKA, roj. 1883 PRI PAUŠČAH, MIŠČEK 4

¹⁰ Osvatinski kres v Baskah, o njem pripovedovali tudi v Batah. Kurili so ga menda v bližini velikanskega drevesa nekje med Baskami in Vodicami. Kraju so bajе nekateri rekli pri Kresu. Tiste Morščane (MORSKO PRI KANALU), ki so požgali drevo, so počakali pri KOZLIČEVCI →

ABOUT THE AUTHOR

Pavel Medvešček je grafik in slikar, član Društva likovnih umetnikov Slovenije. Do upokojitve je bil konservator na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici, kjer je delal na področju ljudske arhitekture.

O tej tematiki je napisal precej prispevkov za Primorska srečanja, Goriški letnik in druge publikacije. Leta 1990 je izdal zbirko pravljic *Na rdečem oblaku vinograd raste*, ki je tretja knjiga v zbirki Glasovi založbe Kmečki glas.

ABOUT THE AUTHOR

Pavel Medvešček is a graphic artist and painter. Until his retirement he was conservator at the Agency for the Conservation of the Natural and Cultural Heritage, where he worked in the field of folk architecture.

He has written a number of works on this subject which have been published in Primorska srečanja, Goriški letnik and other publications. In 1990 he published a collection of fairy tales called "*The vineyard grows on the red cloud*", the third book in the series Glasovi (Voices) of the publishing house Kmečki glas (Farmers' voice).

155

SUMMARY

OSVATINA - PAGAN FIRE

In the western parts of Kanalski Kolovrat and Goriška Brda, the custom of burning tree stumps - *čuja* - on Christmas Eve is still preserved. Less well known and almost forgotten is another custom - *osvatina* - the burning of tree stumps in the spring at the time of the new moon in the month of March. Outsiders called this custom the pagan fire. It is not known exactly why, but from oral history it is possible to ascertain that this old custom was renounced and was preserved only with the burning of the already mentioned Christmas *čuja*. *Osvatina* was burned in the fireplace and since the thickest possible stumps were always gathered for this occasion, the fire would burn for days. Some people say that in the vicinity of Baske pri Grgarju an *osvatina* bonfire was also lit. Before the selected stumps were carried to the fireplace, all the ashes were cleaned out, and the floor swept and washed. The head of the house always carried the first stump, and later ignited it and took care that the "new" fire would burn brightly to the end. Then the ashes from the *osvatina* were scattered on the snow, if there was still snow lying in the yard, and in this way winter was banished. Almost everybody baked turnips, supposed to have curative powers, and the new fire was used to light the bread-baking oven. Bread baked at this time was regarded as blessed. On this evening people frequently carved a wooden spoon to keep away hunger from the house for the whole year. The new moon at this time signified the end of woodcutting for all purposes, as well as the prohibition of sowing. Livestock born at this time was also considered unfit for breeding purposes. In some houses a tree fungus was also lit, which was used to smoke the whole house and stable to drive away evil spirits.

→ pod Kukom in jih pretepli, enega tako hudo, da je tam blizu izdihnil.

Povedal: STANIČ JOŽEF, roj. 1896 PRI STANIČEVIH, BATE 1.

RIASSUNTO

OSVATINA: FUOCO PAGANO

In alcune zone occidentali della Cal di Canale (Kanalski Kolovrat) e del Collio è ancor sempre vivo l'uso di far ardere un ceppo ("čuja") proprio la sera di Natale. Una tradizione meno nota e oramai quasi dimenticata è quella dell'"osvatina", cioè la consuetudine di accendere il ceppo in primavera, e più precisamente nel giorno del novilunio di marzo. Sembra che i forestieri chiamassero questo rituale "fuoco pagano". Non si conosce il motivo preciso, ma dalle testimonianze orali della gente si può rilevare che la vecchia abitudine venne abbandonata, per conservare soltanto quella del già nominato ceppo natalizio. L'"osvatina" si faceva ardere sul focolare per più giorni, visto che all'uopo veniva scelto il ceppo più grande che si riusciva a trovare. Si dice che un tempo nelle vicinanze di Baske presso Grgar era consuetudine accendere anche un falò per l'"osvatina".

Prima di posare sul focolare il ceppo scelto, si toglieva tutta la cenere e poi si puliva per bene il pavimento. Il ceppo veniva quindi portato in casa da quattro uomini. Davanti c'era sempre il padrone della casa, che aveva anche il compito di accenderlo e di prestare attenzione acciocché il "nuovo" fuoco ardesse bene sino alla fine. La cenere dell'"osvatina" veniva poi sparsa sulla neve, se ce n'era ancora nel cortile, per tentare di scacciare l'inverno. Mentre il ceppo bruciava, quasi tutti cuocevano le rape che, secondo quanto si racconta, avevano proprietà curative. Il fuoco "nuovo" serviva inoltre per accendere i forni del pane: quello cotto in quel periodo aveva la stessa importanza che oggi assume il pane benedetto. In quella notte molto spesso la gente fabbricava un mestone per la polenta o un cucchiaino in legno, affinché durante l'anno scacciassero la fame.

Il novilunio dell'"osvatina" segnava la fine del periodo destinato al taglio degli alberi per qualsiasi uso e la proibizione della semina. Anche il bestiame nato durante quella fase lunare non era adatto per la riproduzione.

Nella sera dell'"osvatina" in alcune case si faceva bruciare sul ceppo anche l'"okadnica" (un fungo che cresce sugli alberi) e con il suo fumo si passava di stanza in stanza ed anche nella stalla per scacciare gli spiriti maligni.

GORIŠKA BRDA IN UMETNOST BESED

Marija Stanonik

157

IZVLEČEK

V spisu *Goriška Brda in umetnost besed* so obravnavani štirje avtorji: Alojz Gradnik, Ludvik Zorzut in Dora Obljubek zaradi svojega pesniškega snovanja, ter Edvard Erzetič, ki se je kot elektrotehnik na lastno pest lotil narečnega slovarja svojega rojstnega okolja, z literarnozgodovinskega, etnološkega in folklorističnega vidika.

ABSTRACT

In the study *Goriška Brda and the art of words* four authors are treated: Alojz Gradnik, Ludvik Zorzut and Dora Obljubek, for their poetry, and Edvard Erzetič, who as an electrical technician of his own volition set out to study the dialect of his native region, from the standpoints of literary history, ethnology and folklore.

Besedna umetnost je tu mišljena v etnološkem pomenu: bistveno je, da jezikovna sredstva niso uporabljena le v praktične (sporazumevalne) namene, ampak je vidna težnja po oblikovanju, ne glede na namen tega oblikovanja, ki je npr. magijski, zabavni, spominski, estetski - in doseženo kvaliteto.¹ Po tem ključu prihajajo v naše obzorje štirje avtorji: Alojz Gradnik, Ludvik Zorzut, Dora Obljubek in Edvard Erzetič.

I.

ALOJZ GRADNIK se je rodil v Medani 3. 8. 1882 in doštudiral pravo na Dunaju, nato je služboval kot sodnik po raznih krajih slovenskega ozemlja, ki si ga je po prvi svetovni vojni 1914-1918 prilastila Italija. To je bilo povod za njegov prebeg v tedanjo Jugoslavijo, kjer je opravljal tudi zahtevne državne službe. Po drugi svetovni vojni 1941-1945 je bil upokojen in umrl v Ljubljani 14.7.1967.²

Literarni vedi se utegne zdeti zamalo, da je pesnik takega kova, kot je Alojz Gradnik, postal plen etnologije in folkloristike, saj ju prav zaradi svoje izbranosti rada gleda postrani, ker se giblje le v visokih krogih literarnega ustvarjanja. Toda motivika nekaterih Gradnikovih pesmi je tako "etnološka" in lokalno obarvana,

---

¹ Marija Stanonik, *Besedna umetnost*, Vprašalnice, X, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Ljubljana 1977, str. 37.

² Leksikonu Cankarjeve založbe, Slovenska književnost, Ljubljana 1982, str. 96-97

Alojz Gradnik v pogovoru s sošolci v rojstni Medani leta 1962 (Iz družinskega albuma nečakinje Dragice Kogoj. Foto M. Badjura, 1962) ♦ Alojz Gradnik in conversation with his former schoolmates in his native Medana in 1962 (From the family album of his niece Dragica Kogoj. Photo by M. Badjura, 1962) ♦ Alojz Gradnik discorre con i compagni di scuola nella natia Medana nel 1962 (Dall'album di famiglia della nipote Dragica Kogoj, Foto M. Badjura, 1962)

da bi bilo to pisanje oškodovano za dragocen del problematike, če bi se mu odpovedali - iz napačne sramežljivosti.

V tujini³ je naslov pesmi, v kateri je pesnik razkril svoja čustva do rojstne vasi, saj lirski subjekt v njej ječi: "O kako daleč, daleč si, Medana, /ti moja tiha, mila rojstna vas! / Ko mislim nate, skrijem svoj obraz/ in vem takrat, kako je solza slana.

V drugih dveh kiticah soneta sledi opis razgleda: "Na holmu, v vinograde razsejana, / pred tabo v soncu morje, sivi Kras, / ravan furlanska, Soče zlati pas/ in daleč za teboj dva velikana, // Triglav in Krn, še dalje Dolomiti: tako te vidim in krog tebe Brda/in iščem zate sladkih besedi." Zadnja kitica le potrjuje to, kar izpričujeta notranji kitici soneta - revščino izraznih možnosti za vtis prelesti geografskega prostora, česar se avtor bridko zaveda: "Najsrajša mi beseda je pretrda, /živ jezik je ne more raztopiti/in kakor kamen v srcu mi leži."³

Še lokalno neprizadetemu bralcu lepo zveni beseda Medana, kaj šele je pomenila v njej rojenemu pesniku. "Jesen v Medani"⁴ in "Noč v Medani"⁵ sta pesmi, v katerih je ime vasi dobilo častno mesto že v naslovu. V prvi, ki sestoji iz štirih sonetov, je tematizirano vaško družbeno življenje, katerega središče in srce je ognjišče: "Okrog ognjišča zbrana je družina, / dva roženkranca so že odžebrali, /že dogoreva glavnja: iz kamina/ se vrača dim in vsi bi radi spali. // Na sredi hiše, v krogu, pa mladina/ koruzo lička, poje in se šali/ in si podaja polno bučo vina. / Trepetajoč po

³ Alojz Gradnik, *Izbrane pesmi*, Ljubljana 1964 (Kondor), str. 18.

⁴ Glej op. 3, str. 20-23.

⁵ Glej op. 3, str. 19.

vsem telesu, mali/ na uho vlečejo, kako verige/ pri Sirkovih ponoči ranjca vlačí./ Potem se spet okrene govornica/ in pričkajo se o žornadni plači,/ po čem rebule letos bo lodrica,/ po čem penčane češplje in suhe fige."//⁶ Če je prvi sonet mogoče imeti za prigoden, saj žanrsko slika jesenski večer ob klepetanju pri ličkanju koruze, je četrti sonet mogoče imenovati hvalnico ognjišču, vendar motivirano izrazito izpovedno: "Ognjišče - domačije tihá sreda,/ ki tesno veže mater in otroka,/ kjer vedno toplo roko najde roka/ in nezaklenjeno srce beseda.// Ognjišče: mir, pokoj, počivališče. Zdaj trudna noga romarja ne tava/v viharju, v zimi, sanjajoča glava/ naslanja se na srce, več ne išče.// Samo kdor sredi belih cest sameva/ in komur noč nobena ni uteha/ in svet in dom in sebe je preklel,/ ve, kaj je ogenj in nad ognjem streha,/ četudi ogenj ta že dogoreva/ in je spomin njegov samo pepel.//"⁷ Drugi in tretji sonet v omenjeni četverici sta motivno sorodna z Nočjo v Medani. Na ubeseditveni ravni ju povezuje naštevaje briških vasi: "Števerjan, Kozana, Vipolže" na eni strani⁸ in "Preval, Cerovo, Vipolže, Blankiž" na drugi.⁹

Seveda je pomembnejša notranja bližina, ki je v vprašanju smrti. Za streljaj od pesnikove domačije je pokopališče in ob njem se pesnik zamisli: "Kraj naše široke temen križ./.../ Tam v temi so grobovi. Čas poteče/in tam čez dolga leta bodo v vrsti/ležali naši vsi v domači prsti." ¹⁰ Medtem ko ga tu preveva bolečina ob slutnji, da bo njegov grob drugje, sam in samotni, ga drugičkrat navdaja olajšanje: "O, spati in se nikdar ne zbuditi!/. O, biti samo kakor v prsti skriti/krèmen..."¹¹ Reifikacijo, ki se napoveduje, skuša avtor premagati s pogajanjem: "Na concu pota!... Kaj je vse končano?/ Kam nam odpiraš vrata, temni Bog?/ V puščavo prazno, v zeleneči log?/ Kje bo, kakó, ležišče nam postlano?/" ¹² Motiv ognjišča postane tu simbol varnosti, zavetja, dóma: "...potniku, ki truden hišo išče/ in tava in se zgublja v pozni uri,/ odpri mu tiho lišče temne duri/ in mu pokaži posteljo in ognjišče." ¹³ Arhitekturno znamenitemu Šmartnu (v Brdih) je Alojz Gradnik izklesal pesem¹⁴, s katero je kraj ovekovecil že v naslovu, se pravi, da mu je želel izkazati posebno spoštovanje. Gorica, Kostanjevica, Renče so naslovi treh pesmi,¹⁵ v katerih je že ubesedeno trpljenje zaradi nasledkov prve svetovne vojne. V krajih, ki so prišli pod italijanski škorenj, je slovenska govornica vedno bolj izgubljala pravico javnosti. V Gorici, je upal lirski subjekt, "sem želel, da le tu naj lice/ mi perót zasenči smrtno ptice,/ker le tu bi spaval spanje mirno." Kljub strašni stiski pa se noče vdati malodušju in verjame: "... o Gorica, vem, da spet ko zvezda mi vzbliščiš." ¹⁶ Boleče nasprotje med idealizirano preteklostjo in ranjeno sedanostjo je upesnjeno v sonetu Kostanjevica: "Kam si šla, Marija, v zlatem tronu?/ Kam ste šli vsi dobri vi menihi,/ pater Oton, Severin, ki tihi/ bili ste ko klas, ki glavo kloni.//Kje begunci večni ste, Burboni?/ Kje ljubezni prve moje ste vzdihli?/ Kje boječi moji prvi stihli,/ ki sem tu jih bral svoji Madoni?// Groblje le in zevajoče jame./ Povrnila se je zlata vesna,/ ali

⁶ Glej op. 4.

⁷ Glej op. 3, str. 23.

⁸ Glej op. 21, str. 3.

⁹ Glej op. 5.

¹⁰ Glej op. 9.

¹¹ Glej op. 8.

¹² Glej op. 3, str. 22.

¹³ Glej op. 12.

¹⁴ Alojz Gradnik, Zbrano delo, II, Ljubljana 1986, str. 56.

¹⁵ Glej op. 14, str. 50-51, 52, 58.

¹⁶ Glej op. 14, str. 50, 51.

gnezda nima niti vrabec.// Kje je celica zdaj tvoja tesna?/ Kje zdaj mir uživaš? Ali zame/ imaš kaj prostora, pater Škrabec-//"¹⁷ Podobna antonimnost je v sonetu Solkan, čeprav je drugi, temni del zgoščen le v zadnji dve vrstici: "Zdaj roke nimajo več kaj prijeti/med ruševinami hiš in življenja." ¹⁸ Poprej pa, se sprašuje lirski subjekt, ali ni bil semkaj prenesen kos nebes? Sonet z naslovom Renče je zgrajen drugače, saj nasprotje med srečno preteklostjo in žalostno sedanostjo v celoti nadomesti temen ton; da je bilo kdaj drugače, dajo slutiti le vprašanja v prvi terceti: "Kje so nedeljski gostje iz Gorice?/ Kje so dekleta, fantje in brjarji,/ kje duh bažilik je in majarona?//"¹⁹ Spet motiv, ki v etnološki sistematiiki sodi v okvir družabnega življenja.

Drugi tematski krog je prostorsko širši, saj gre za geografski pojem, Brda: "Na holmih pisanih trop belih sel,/ rdeče strehe, v vrtih sočni sadi,/ na bregih zeleneči vinogradi - "²⁰ Mojstrskemu opisu sledi vprašanje, kako dokazati rodni zemlji, da je njen vreden sin. Nem odgovor je najti v pesmi, ki je prva na vrsti, upošteva je tek letnih časov. Kaj bi izbrali Brici za svoj simbol? Morda češnja? "Ko bele krone so v bleščeči rosi/ cvetoče češnje na zelenem bregu/ in ko metulji na veselem begu,/so beli cveti, ki jih veter trosi.// O, kolika zdaj nada je in vera/ na tisočere rdeče, sočne sade!/ Nihče ne zmisi se, da vse razpade, ko se iztegne roka, da pobira..."²¹ Poletje zastopa Sonce v Brdih.

Dvoje sonetov spet omogoča antonimnost, ker gre v prvem za dnevno vročino, v drugem pa za olajšanje, ki pride z večerom. Impresionistično razpoloženje kroti stroga sonetna forma: "Nad Čavnom kakor baklja se užgè,/ potem ves dan visí nad vinogradi,/ves dan ga milo prosijo škržadi:/" "žgi še, žgi še, žgi še, žgi še, žgi še!"²² Izvirno zvočno ponavzočevanje poletne vročine najde vizualno korespondenco v poanti: "In kakor da naenkrat je zažgalo/Benetke, Videm in Oglej, nebó/ se rudeči od Trsta do Čedadu."//"²³ Krajevna imena prav tako podirajo možnost za dokazovanje impresionistične enkratnosti, vendar pa prav to vzklicujejo na konkretni ravni. In ljudje? Čez dan se potijo še in še,²⁴ zvečer pa zapolje kri, "ki vžiga nóge, srca in pogled/naših rujavih in gibkih deklet", lirskemu subjektu pa ni več mogoče dobro razločevati, kaj je pekel in kaj nebesa.

Jesenski čas zastopata dve pesmi o prvem novembru. Ena je bolj osebna, čeprav tematizira zunanje okolje: "Dan aster je in krizantem,/ dan, ko med ljubimi grobovi/ se zopet vsa boleost obnóvi .../ Jaz sam med tihe kamne grem...//"²⁵ Druga sodi v objektivno liriko, čeprav je motivno navezana na notranji prostor: Vsi sveti v Brdih: "Sedimo v krogu in molčimo/ in ogenj prasketa pred nami./ Nocoj tako smo sami, sami/in bomo vso to dolgo zimo." ²⁶ Množinski lirski subjekt pretresajo prisluhi kot davni spomin na verovanje o vračanju prednikov: "Kdo kliče? Čujete? Kdo trka?/Kaj se ni stresla v oknu šipa?/...//Kje zdaj zvoni? Saj je že kasno!/ .../Kje si? O,

¹⁷ Glej op. 14, str. 52.

¹⁸ Glej op. 14, str. 54.

¹⁹ Glej op. 14, str. 58.

²⁰ Alojz Gradnik, Zbrano delo, I, Ljubljana 1984, str. 63.

²¹ Glej op. 21, str. 217.

²² Glej op. 14, str. 63.

²³ Glej op. 23.

²⁴ Glej op. 14, str. 64.

²⁵ Glej op. 21, str. 221.

²⁶ Glej op. 3, str. 11

čujte, kako vpije! / Saj to ni človek. Sova kliče. / Le koga kliče zdaj? Mrličé? / In veter vije, vije, vije. // Molimo za vse rajne! Trudno/ vrste se zlogi roženvenca. / Kdo stopa zunaj? Kaj je? Senca/ zašvigne. Kdo je? Nihče. Čudno. // Prinesi mošta. Kroži čaša. / Otroci dremlejo že. Mati/ zaman priganja spat jih. Spati/jih strah je same... " 27

Že v prejšnjih dveh tematskih krogih so se pokrajinski in osebnoizpovedno motivi prepletali z narodnostno problematiko, ki marsikdaj dobi tudi v Gradnikovi poeziji prvo mesto. Posebno močno ga prizadeva skrb za obstoj materinščine: "Še naša tu glasi se govorica, / še svojemu so rodu srca verna, / še čitajo tu pesmi se Prešerna, / še nada je v bolesi pomočnica. // Še skrivna solza moči mračna lica / in še je žalost v srcu neizmerna, / ko kraj Podgore, Pevme in kraj Mirna, / se bela v soncu zablšči Gorica. // Bo še živela naša tu beseda? / Bo še med brati sladkomila vez? / ... " 28 Sonet je naslovljen: Brda, ki pa niso le abstrakten pojem, ampak so spet opredmetena s krajevnimi imeni, in sicer prav v sredi pesmi (tretji verz druge kvartete) in v poanti: "Koprivno, Rútarji, in tam Ločnik." 29 V sonetu O zlata zemlja... pesnik zamolči konkretno lokacijo ko vzneseno poje: "O zlata zemlja, ki si me rodila, / o zlati kamni hišice, kjer streha/ pokrivala mi je mladost brez greha, / ki se je kakor pena izgubila! " 30 Razočaranemu nad življenjem mu je v edino uteho mati; toda na koncu beremo zresnjeno ugotovitev: "V naročje svoje sprejme nas prijazno / in večnoverna je le zemlja črna / in nam je kakor hišica in mati." 31 Če je v tem najti panteizem, ki se nekam pesimistično zariva v črno zemljo, je za sklep Gradnikovih pesmi o njegovih Brdih prihranjena Molitev 32, pesem, ki v zlahtni govorici povzema v štirinajstih verzih vse Gradnikovo pesnjenje rodni pokrajini. Prav kvarteta je posvečena zemljepisni in zgodovinski problematiki, druga pa temu, kar klasična etnologija uvršča v gospodarstvo sredozemskega pasu. Tercetni del je posvečen besedi, slovenski besedi - v upanju, da se bo obdržala in krepila, kljub zagatnemu stanju, v katerem se je pesem rodila.

MOLITEV

O blagoslovi Bog nam naša trda
opočna tla, naš up, naš pot in znoj,
krovi nemire in grobišč pokoj -
o blagoslovi Bog nam naša Brda!

O blagoslovi hiše krov in hleva
in latnike pred hišo, češenj sad
in breskev cvet in pôlni sod in kad,
ko breme trt jeseni dozoreva.

27 Glej op. 26.

28 Glej op. 14, str. 55.

29 Glej op. 28.

30 Glej op. 14, str. 47

31 Glej op. 30.

32 Glej op. 14, str. 193.

*In blagoslovi nam, o blagoslovi,
očvrsti z vedno slajšimi sokovi
drevo besede naše osamelo.*

*In kjer odpade z njega list, o daj,
da ko se v soncu spet povrne maj,
stotero novih listov bo brstelo.*

Še bi bilo mogoče naštevati pesmi, v katere je Alojz Gradnik vpletel tako ali drugače rodno pokrajino, bodisi v geografskem ali družboslovnem oziru: Cvetoča breskva, Ciprese, Pesem kolona, Desetina itd.³³ O tem bi se dalo napisati samostojno študijo, čeprav avtorjev namen še zdaleč ni bil ostati na ravni zgolj objektivne lirike. Že naslovi njegovih pesniških zbirk Padajoče zvezde (1916), Pot bolesti (1922), De Profundis (1926), Iz svetlih samot (1932) pričajo o dosti bolj osebnih poetiki.

II.

LUDVIK ZORZUT (1892-1977) se je rodil v učiteljski družini, in sicer prav v isti hiši kot deset let pozneje Alojz Gradnik. Razdajal se je vrsti kulturoloških področij, predvsem na ravni publicistike, svojo ustvarjalno identiteto pa je ohranjal predvsem v pesmih. Njegovo življenje in delo je - tudi z našega vidika - doslej najbolje obdelal Marijan Breclj, ³⁴ ki uvršča njegovo pesem na mejo med "umetnim in narečnim pesnjenjem" in dostavlja, da se "razen v redkih primerih ni dvignila nad raven spretnega verzifikatorja."³⁵

Na drugem mestu ga ocenjuje bolj milosrčno, ko poudarja, da ga je za Alojzom Gradnikom šteti za prvega ali vsaj najbolj znanega briškega poeta, ki so otroška leta vtisnila njegovemu doživljanju svojevrsten pečat domačijstva, pa naj gre za svojevrstno pripravlanje jedi, kmečko orodje ali prevozna sredstva, oblačilno kulturo in posameznih plati duhovne kulture (jezik, navade, igre) itd. Od tod ni daleč do Brecljeve ugotovitve: "Tematsko korenini velik del Zorzutove pesmi, rekel bi, v etnografiji. Njegove pesmi opisujejo delo briškega človeka, vendar predvsem tako, kjer se pesnik lahko razpiše o kaki etnografski posebnosti (penčanje češpelj, obiranje češenj, oranje in zasaditev novih vinogradov ali nasadov). Prav posrečeno zna karakterizirati posamezna briška naselja (Pesem Brd), ki jih slika bolj stvarno kakor Gradnik, kajti videti je, da se nit med pesnikom in preprostim kmečkim človekom, briškim kolonom, ni nikoli pretrgala, medtem ko je v Gradniku že čutiti distanco velikega poeta, ki mu je v pesmi predvsem do umetnine in najgloblje srčne izpovedi in je zato temu podrejeno vse drugo. Zorzut je bolj nadroben opisovalec življenja in nehanja ljudi, zazrt največkrat v bližnjo ali daljno preteklost posameznega pojava (zadružništvo v Brdih, kolonat). Njegov odziv na posamezne dogodke ali stanja je takojšen, ognjevit, prav južnjaško temperamenten, včasih celo oster (HE

³³ Glej op. 21, 77, 71, 76, 70.

³⁴ Ludvik Zorzut, Ptička Bregarca, Celje 1974, spremna beseda Marijan Breclj, str. 5-18.

³⁵ Slovenski biografski leksikon, XV, Ljubljana 1991, str. 863.

Ludvik Zorzut

Trnovo - nikar! Pesnik in buldožer), vendar ob ljubezni za staro in narodopisno nikoli ne izgubi občutka za realnost, za nove lepote in vrednote (...) in se zna zбоgati z življenjem, čeprav bi mu včasih srce in spomini narekovali drugače."³⁶

Po naši klasifikaciji sodi Zorzutovo pesnjenje večidel v okvir literarčenja,³⁷ vendar tu ni prostora za poglobljeno analizo tega, saj prihaja v poštev za obravnavo le prvi razdelek iz Zorzutove zbirke *Ptička bregarca*, ki je izšla l. 1974 za pesnikovo osemdesetletnico.³⁸ Naslovljen je z Briške, briške pesmi namreč, in v tukajšnji predstavitvi naj pridejo najprej na vrsto zgodovinsko-epske. V njih je dal vezano obliko domačim snovem iz časa fevdalizma in Francozov na slovenskih tleh. Najdaljša med njimi je *Nasilni grof in modri kmet*.³⁹ Nasilnik ugrabi kmetu nevesto tik pred poroko, a ta se za razložek od drugih ne dá. Odide naravnost k cesarju iskat pravice zase. Po preizkušnjah na poti in vztrajanju na kraljevem dvoru mu je zadoščeno in krivičnež je pozvan pred sodni stol. Njegovi podložniki doma kljub vsemu hudemu, kar jim je storil, molijo zanj. Druga pesem govori o dveh sprtih bratih, ki ju skuša nesrečna mati pobotati, a pri tem umre. A danes: višnjevski grad je v razvalinah, v Snežečah pa še stoji stavba s sledovi nekdanje graščine.⁴⁰ Tretja pesem te vrste je baladno poantirana. "*Ko so bili Francozi v Brdih*",⁴¹ so se utrdili na Taboru. Žena, ki je nosila priboljšek možu/talcu v enega izmed stolpov utrdbe, je dognala, da tujci nameravajo

³⁶ Glej op. 34, str. 13.

³⁷ Marija Stanonik, *Slovstvena folklor v domačem okolju*, Ljubljana 1990, str. 107-112.

³⁸ Glej op. 34.

³⁹ Glej op. 34, str. 50'60.

⁴⁰ Stala sta, stala nekoč dva gradova..., glej op. 34, str. 61-67.

⁴¹ Glej op. 34, str. 68-71.

odpeljati ujete rekrute neznanu kam, zato je na skrivaj prinesla ogenj blizu in povzročila preplah, ko se je vnel smodnik. Mladeniči in mož so se rešili, njo pa je živo pokopalo "črno groblje" goreče trdnjave.

Drugi motivni krog, ki je pokrajinsko določljiv, je povezan z naravo. Rodovitna zemlja in ugodno podnebje sta kot naročena za sadjarstvo, kar ustvarja hvalnično razpoloženje.⁴² Od živali so tematizirane le ptice (kukavica, slavec), "ptička bregarca" pa postaja simbol za pesnika samega, saj so mu domači nadeli ime "lujerč", kakor v Brdih tudi kličejo vrsto ščinkavcev.⁴³ Nemara po Gradnikovem zgledu tudi Zorzut rad izbere za ogrodje pesmi posamezen kraj in ga počasti z imenom v naslovu, opisuje pa dosti bolj na način objektivne lirike. Medana, Vipolže, Kozana so opisane od zunaj, kar piše o njih zgodovina ali ohranja ustno izročilo,⁴⁴ po čem se en kraj razločuje od drugih,⁴⁵ kako se v njem izmenjujejo delo in prazniki;⁴⁶ skratka, gre za snov, ki utegne res biti privlačna etnologu, če ji že literarni zgodovinar odreka pozornost. Še sončni zahod, izrecno lirska téma, je kakor izgubljen v prevnetem opisovanju in množinskem lirskem subjektu. Ni nujno, da gre ob motivu sončnega zahoda za neposreden Gradnikov vpliv. Morda sodi med tiste naravne pojave, ki skoraj dan za dnem vedno znova naredijo vtis na prebivalce Brd, ne da bi se ob stiku dveh jezikov in kultur, v tem primeru čutili ogrožene. Pesnik se je tu izjemoma potrudil, saj je "Tramonto" ujel v sonet, in sicer tako, da je tretetni del oklenil z dvema kvartetama s simbolno ubranim sporočilom: "Tramonto upov, hrepenenj, vseh lepih nad/v nas, večno mladih, ne, ne ugasne nam nikdar!"⁴⁷

V času fašističnega zatiranja slovenskega jezika tudi Zorzut ne more mimo sicer zatrte bolečine ob takem ravnanju. Vendar pesem, ki ima celó enak naslov kot Gradnikov⁴⁸ sonet *Naša beseda*, še zdaleč ni tako vznesena in pesniško močna, ampak skuša delovati z zbujanjem življenjskega poguma in veselja: "Zdaj smo sami/ in med nami/ v hiši naša je beseda,/ staršev je, otrok in déda/ in sosedov; prosta vsa in mirna,/ ob ognjišču zvesta, verna./...// Dušo našo vso prevzame,/ ko domače zgodbe pravi,/ s toplim dihom nas objame,/ žalostne vedri in zdravi./Šégava je, kmečka, norce brije/, pol za šalo, pol za res, /po domače jo lepo zavije,/ še okrogla je katera vmes./...// Je tolažba naša še edina/ta beseda..."⁴⁹ Avtorju gre za konkretno besedo, materinščino, domače narečje torej. Pravo vrednost pesmi je mogoče bolj pravično dojeti, če vemo, da je bila objavljena komaj pol leta prej, kot je na Primorskem italijanski fašizem popolnoma zatrl tiskano besedo.⁵⁰ Ludvik Zorzut se spoštljivo pokloni tudi "pesniku Brd", Alojzu Gradniku seveda, in sicer z župančičevsko podobo o orlu: "Kdo pesniku dal je peruti srebrne,/ da z Brd se je vzdignil čez griče in krne/ v tolminske goré?/.../Kdo jadra razpel mu je v sinje višave?/...Kdor jutranjih zarij prelesti s planine/ ujame, jih skrije v molčeče globine/

⁴² Brda, Brda..., glej op. 34, str. 44.

⁴³ Glej op. 34, str. 152.

⁴⁴ Glej op. 34, 34, 35, 36.

⁴⁵ Glej op. 34, 36, 37.

⁴⁶ Glej op. 34, str. 34.

⁴⁷ Glej op. 34, 40.

⁴⁸ Glej op. 3, str. 67.

⁴⁹ *Naša beseda*, glej op. 34, str. 22.

⁵⁰ Glej op. 34, str. 150.

ljubezni prežet, / bregov vse dišave, ves vonj domačije/ in Brd polno čašo prežlahtnosti spiše, / - je rojen poet."⁵¹

Zdi se, da ima na veseljaškega pevca samotni pesnik Brd kar premočan vpliv, ali pa gre za presilno privlačnost domače pokrajine, da se avtorja spet srečata ob motivih njenih pridelkov. Prvi, ki daje pečat Brdom, so (bile?) češnje. Veseli se jih vse živo, ne le ljudje. Ti v narečju vzklikajo:

ČRIEŠNJE SO RDAČE

*Črni ti kosi, kot bi ponoreli,
zletajo, žvižgajo v drage, v snežače,
čriešnje so rdače že, čriešnje so rdače,
škorci za njimi so v breg skoprneli: -
Gostija, gostija.*

*Brici veseli vsie - nunci in nune -
božajo čriešnje. Prepolne so veje
čúfrc, cepík, drugobêrenc.-kdo šteje?
Sanjajo kmetje visoke račune: -
Kupčija, kupčija.*

*Pesnik pod čriešnjami pesmice snuje
v svojih še živih presladkih spominih,
ustnice - čriešnje v rudečih rubinih,
davni sen splaval je že čez Vrhuje: -
Poezija, poezija.*⁵²

Druga pesem v zvezi s tem šaljivo pripoveduje, kako so nekoč češnje nosili prodajat na glavi, nato vozili z različnimi vozili, dandanašnji z avtom in vsak čas pride na vrsto kar helikopter.⁵³ Pesem Briški češparji⁵⁴ ima že zgodovinsko-dokumentarno vrednost, saj je njihovo delo "penčanje", to je lupljenje imenovanega sadeža, že utonilo v pozabo. Zato je avtorjev opis tega dela vsekakor dobrodošel, prav tako družabnega življenja ob njem. Drugi del pesmi se nanaša na prodajo in razočaranje ob prevarah trgovcev. Tudi na ta pridelek bi torej lahko navezali naslov, ki ga je avtor sicer namenil grozdju in vinu, namreč *Sladka bridkost*.⁵⁵ Z motivom okopavanja vinogradov nazorno prikaže, koliko truda zahteva žlahten sad. Drugi dve pesmi ga počastita na poseben

⁵¹ Glej op. 34, str. 38.

⁵² Glej op. 34, str. 45.

⁵³ Čriešnje, čriešnje, glej op. 34, str. 46-47.

⁵⁴ Glej op. 34, str. 27-30.

⁵⁵ Glej op. 34, str. 23.

način. V prvi je ena sama jagoda antropomorfizirana, ali v jeziku literarne vede, personificirana kot "Mati Jagoda".⁵⁶ "*Mati Jagoda, kako si polna, / oj, vina nam rodila boš / ... // Mati Jagoda - kako boš pela, / kako boš pela iz srcá, // Mati Jagoda - nikár ne joči / ...*"⁵⁶ Druga pesem že govori o pripravah za prešanje grozdja in o moštu, ki vre.⁵⁷ Osebna bližina pa je izražena s pomanjševalnicama "*rebulica*", "*vinčice*".

Naslednji tematski krog sestavljajo pesmi o témi iz socialne kulture, saj gre za postavljanje mlaja na prvo majsko nedeljo,⁵⁸ drugi dve pesmi te vrste sta navezani na božič in celó starodavno šego žganja božičnega panja ali "čuje", kot piše Zorzut. Pomenljivo je, da otroci niso izločeni iz tega okolja. Podobno kot Zorzutov véliki rojak, tudi briški "lujerč" ugotavlja prednost starega briškega ognjišča za gojenje družabnega življenja in ohranjanje starih šeg. Poleg Briških češparjev je pesem Ob briškem ognjišču eden najmarkantnejših etnoloških spomenikov v vezani besedi iz Goriških Brd. V tem spisu pa ustvarja most k pesnikovemu Dvospevu, v katerem se mu toži po stari kulturni krajini, ki jo spreminja prodirajoča tehnika tudi v vaško okolje in izpodriva čar skupinskega dela. Vendar lirski subjekt ne zapira oči pred nekaterimi prednostmi nove civilizacijske oblike: buldožer je res brez "*usmiljenja*" in "*sočutja*", "*a kmet obrajta me, z orodjem se ne muči...*"⁵⁹ Tako imamo dokaz, da se je Zorzut odzival tudi na uvajanje novosti v briški življenjski stil, in ni naključje, da je zapel slavospev tudi vodi, ob vodovodu, ki so ga dobila Brda, kar je zanju gotovo neprecenljiva pridobitev. Pri tem se pesnik ne spušča v eksistencialne vrtince, ampak ostaja vsestransko prizemeljski. Le goriškega slavčka mimogrede počasti, ko se domisli, da voda morda priteka iz njegovih krajev, nato pa se veseli njene koristi za škropljenje vinogradov, napajanje živine, hišno in osebno snago.⁶⁰

Toliko torej tokrat o Ludviku Zorzutu. Dolg za tehtnejšo obravnavo njegovega pesnjenja še ostaja.

III.

DORA OBLJUBEK (roj. Sirk 1902 v Višnjeviku) pomembno dopolnjuje skico o literarni kulturi v Goriških Brdih. Svojo pesniško žilico je morda podedovala po očetu, saj se spominja, da je ta kot vojak v prvi svetovni vojni večkrat oblikoval svoje pisanje s fronte kar v verzih. Na eni njegovih dopisnic iz Galicije, danes na Poljskem, je pisalo: "*Potujem jaz zdaj sam okrog, / težave moje ve sam Bog, / kje je dom, kje je dom, / kdaj ga zopet videl bom. // Kje osem mojih je otrok, / kje ženka, polna je nadlog. / Tam vlada tuji gospodar, / ki za vse to mu nič ni mar. / Osem mesecev je prešlo, / odkar sem jaz od doma šel, / in koliko jih še bo, / nobeden tega mi ne ve.*" Njegova hči nosi te verze v sebi že od l. 1915, zato o zadnjih vrsticah ni več prepričana, da so se glasile prav tako. V rojstnem kraju je hodila v štiriletno slovensko osnovno šolo in že tedaj tudi sama napisala v verzih voščila za god, razne praznike in obletnice.⁶¹ Znova je prišla za pero med drugo svetovno vojno, ne

⁵⁶ Glej op. 34, str. 32.

⁵⁷ Vendimska, glej op. 34, str. 33

⁵⁸ Mej, glej op. 34, str. 41-42.

⁵⁹ Glej op. 34, str. 48-49.

⁶⁰ Vodica, glej op. 34, str. 39.

⁶¹ Terenski podatki, pogovor z avtorico v Ljubljani, na hčerinem domu, 3. jan. 1992.

le iz objektivnih vzrokov kot pomoč slovenskemu gibanju za osvoboditev izpod fašistične Italije, kakor je na primer pesem Mladini,⁶² napisana za recitacijo, ko je bilo 9. julija 1944 v Kožbani predvolilno zborovanje za območje Brd, ali pesem o partizanih, ki so se pogosto ustavljali na avtoričinem domu.⁶³ Avtorica je rokopise svojih pesmi iz tega obdobja poklonila Osnovni šoli Dobrovo v Brdih.⁶⁴ Med njimi je tudi ena osebno motivirana, namenjena moževemu očetu, ki so ga maja 1944 Nemci ubili enainosemdesetletnega in ga pokrili z vejami: "Ves strt pred križem tam stoji,/ vse solzne njega so oči./ Pogled uprt v Kristusa,/ ga prosi, naj nas reši zla!// Poprosim ga, naj z mano gre,/ ker kmalu Nemci pridrve./ Še en pogled na križ upre,/ nato od njega loči se.// Že strelji padajo v vas,/ divjá sovražnik kakor zver,/...//Plamen že švoiga do neba,/poslopje naše vse gori,/ iz gozda je odjeknil strel,/ ki očetu je žoljenje vzela." ⁶⁵ Konec druge svetovne vojne je tematiziran kar v treh pesmih iz spomladi l. 1945, a vsakič z drugačno poanto.

Prva je nekakšen prerez štiriletne morije z obsodbo neimenovanega krivca zanjo: "Le eden kriv je te nesreče za človeštvo,/ ki pohlep po tuji zemlji mu razum prevzel je,/ in sla po slavi mu zakrknila je srce...//Če žrtve so, to njega nič ne gane,/ če svet se ruši, to zanj je čast in slava./...//⁶⁶ Toda "namesto zmage in bojne slave" ga prevzame "strašni" "obup" in sodi si sam. Ljudstvo je srečno in veselo dočakalo Dan končanega boja,⁶⁷ kakor je naslov druge pesmi. "A srce slovenskega Primorca/ usoda negotova še teži,/zanj svoboda še ni popolna,/v rokah velikih je ljudi." ⁶⁸ V tretji pesmi pesnica sočustvuje z materami in ženami, ki zaman pričakujejo svoje sinove in može iz vojske: "Še upa in čaka, pa spet obupa,/ srce se umiriti več ne more,/ le smrt ga umirila bo." ⁶⁹

Toda konec druge svetovne vojne Obljubkovim ni prinesel pravega olajšanja. Res se je umaknil sovražnik tujega rodu, ki jim je l. 1944 požgal domačijo in ubil starega gospodarja, toda istega leta so se jim prvič uprli vsi koloni, to je kmetje, ki so imeli v najemu ne le njihovo zemljo, ampak tudi bivališča. Dejstvo, da partizansko gibanje ni bilo le osvobodilni boj proti okupatorju, temveč tudi socialistična revolucija, jim je začelo kazati zobe. Kljub temu da je pesničina družina prva v vasi začela sodelovati s partizani, so po osvoboditvi, vendar le v delnem pomenu te besede, prestali veliko hudega, kar je Dora Obljubek opisala v kroniki, brez naslova, saj jo je namenila le domačim; povod za njen nastanek pa je bila sinova prošnja, ki se je prav zaradi nevzdržnih razmer doma izselil v Kanado, a še tam kot otrok gospodarjev kolonov doživel krivičen očitek in zato prosil mater, naj mu razloži, kako so prišli v zvezo s tem socialnim slojem. Mati je storila več kot samo to. Njeno sto sedem tipkanih strani dolgo pisanje obsega najprej Rodovnik in kroniko družine Sirk,⁷⁰ to je družine, v kateri se je rodila. Toda težišče spisa je na "rodovini Obljubek", v katero se je

⁶² Diplomaska naloga Zdenke Klep iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941-1945, na katedri za slovenski književnost (prof. dr. Boris Paternu), Filozofska fakulteta, str. 218.

⁶³ Glej op. 62, str. 302.

⁶⁴ Med njimi pesem Kurirček, glej op. 62, str. 195.

⁶⁵ Glej op. 62, str. 299.

⁶⁶ Glej op. 62, str. 282.

⁶⁷ Glej op. 62, str. 101.

⁶⁸ Glej op. 67.

⁶⁹ Glej op. 62, str. 298.

⁷⁰ Fotokopijo kronike mi je ljubeznivo poslala Irena Keršič iz Slovenskega etnografskega muzeja, za kar se ji lepo zahvaljujem.

168
 primožila l. 1924.⁷¹ Tudi tu sega v preteklost njenih prednikov, vendar pa se končno osredotoča na svojo družino in njeno usodo, ki so ji jo krojili bivši koloni, ko so zastarane upravičene ali neupravičene zamere izbruhnile pod novo politično oblastjo in v novem družbenem redu. Tako bo pričujoča kronika Obljubkove družine vedno pomembnejši vir za zgodovino briškega kolonata,* a za razloček od dosedanjih študij o njem ne s stališča najemnikov, ampak njihovih gospodarjev. Gre torej za možnost bolj uravnovešene in realne interpretacije omenjenega specifičnega družbenega odnosa. Hkrati je to dokument o poniglavosti lokalnih oblastnikov in njihovi dvoličnosti na višjih ravneh, kar je privedlo do podtalnega boja proti komunizmu, ki so ga pod imenom "Matjaževa vojska" začeli ne kakšni pripadniki domobrancev, ampak v Italijo izseljeni Primorci, ki so bili tako razočarani nad ravnanjem nove Jugoslavije do njih, da so jo raje zapustili, kot da bi doživljali novo, tokrat levo, komunistično različico totalitarizma, potem ko jih je dvajset let zatiral desni, se pravi fašizem. Niso mogli prenesti vseh mogočih podtikanj, vohljanja in laži, brezpravnosti pred zakonom - Obljubkova nazorno opisuje vse to, kar je do skrajnosti pretresalo njeno družino - brez vsakršnega spoštovanja do njenega aktivnega sodelovanja v prej tako lepo imenovanem narodnoosvobodilnem boju.

Pričevanje Dore Obljubek je torej dragocen vir za študij družinskega in rodbinskega življenja in socialne razslojenosti na vasi od druge polovice prejšnjega stoletja do srede našega stoletja, torej skoraj sto let; hkrati je enako tehten vir za prikaz razkrajanja vaške skupnosti v obdobju uvajanja socialističnih družbenih odnosov na vasi. Ob tem je marsikaj uporabnega za poglavja o vzgoji, nabiranju znanja in zdravstvu v prvi polovici dvajsetega stoletja - vse to, seveda, na mikro ravnini.

Res je avtorico obsežna snov malce begala. V temelju se je držala kronološkega kriterija, vendar jo je tudi notranje členila in tako ustvarila dovolj pregledno celoto. Naslovi posameznih razdelkov se zapored glasijo: Rodovnik in kronika družine Sirk, RODOVINA OBLJUBEK, Moja otroška leta, Prva svetovna vojna, Rojstvo sestre Jelice, Vojna z Italijo, Avstrija zasedla ponovno našo deželo, Novembra 1918 - konec vojne/Moja dekliška leta, Karlova snubitev, 1924. leto/Poroka, Na Bregu, Začetek življenja na novem domu, Rojstvo prvega otroka in moja bolezen, Smrt mame na Bregu in rojstvo Mirka, Šola in Mirkova bolezen, Leto 1941/Vojna napoved Jugoslaviji, Začetek partizanstva pri nas, Stojan v partizane, Mirko na terenu, Upor kolonov, Oče ubit, dom požgan, Začetek novega - težkega življenja, Borba za stanovanje v Drnovku, T r g a t e v, Konec vojne - maj 1945, Kako so nastali naši koloni, Hiša v Gorici, Posestvo v Drnovku, Leto 1947 / Priključitev k Jugoslaviji - 16.9.1947, Leto 1948, 1949. leto, Mirko je pobegnil, Stojko aretiran, Matjaževa vojska - proces proti njej, Leto 1950, Leto 1951 (2x), Leto 1952, Leto 1959, Moja petdesetletnica, Leto 1951, Leto 1953, Leto 1954, Božični prazniki, Smrti v Brdih, Leto 1967/Mirko prišel prvič iz Kanade v Italijo. Iz straničenja se vidi, da je celota rastle postopoma, saj se nekajkrat začne novo štetje strani. Seveda je pri tem treba upoštevati, da imamo v rokah besedilo, ki je bilo namenjeno izključno za

⁷¹ Glej op. 70, str. 22.

* Zaradi izjemne pričevalnosti kronike objavljamo faksimile petih strani kot prilogo k pričujoči razpravi.

"interno uporabo", kot bi lahko rekli, to je za avtoričine odrasle otroke. To tudi pomeni, da njihova mati marsikdaj računa z njihovo avtopsijsko in ustnim rodovnim izročilom, kar pomeni, da bi bilo za popolnejšo podobo prej omenjenih študijskih tém treba tukajšnje podatke dopolniti še s terenskimi izsledki. Dva naslova sta napisana bolj poudarjeno kot drugi, kar pomeni, da jima avtorica daje večjo težo. RODOVINA OBLJUBEK je pač osrednji, T r g a t e v pa popisuje proces razpadanja kolonatskega sistema v Brdih.

Pisanje Dore Obljubek nikakor ni enolično poročevalsko, ampak razgibano in vsebuje več stilnih plasti. Če gremo kar po vrsti, navedimo za ilustracijo prvi odlomek iz spominov na otroštvo:

"Stari oče je bil zelo zgovoren. Vnuki smo ga radi poslušali, posebno ko nam je pripovedoval svoje dogodivščine. Te nam je mogel večkrat pripovedovati. Najbolj smo se nasmejali, ko nam je pravil, kako je še kot majhen fantek bos in v sami srajčki nosil še z drugimi otroci prodajat brinje v Čedad. Ko smo ga vprašali, kako se je imenovalo njegovih dvanajst otrok, ki so umrli, ni vedel za nobeno ime in če smo ga vprašali, ali je bil žalosten, nam je odgovoril, zakaj bi bil žalosten - Bog je dal, Bog je vzel. Ko smo vprašali staro mamo, ali je bila žalostna ob smrti njenih malih, je pa rekla, da je srečna, ker ima toliko angelčkov v nebesih, ki prosijo Boga za njo in za očeta. Tako so imele navado govoriti tudi druge matere in so bile tudi v to prepričane, ko jim je umrl nedolžni otrok.

Koliko tolažbe so naše matere našle prav v veri. Ko je moja mamo zadela nesreča ali je bila žalostna, je vsakokrat obrnila pogled proti nebu, vzdihnila in rekla: "Naj bo Bogu potoženo", ali pa: "Naj bo za verne duše v vicah". Veri vdano so prenašale težave. Kako jih prenašamo danes? Uporno, razburljivo, tako da že vsi bolehamo za živčnostjo."

Edini daljši odlomek, ki bi zanimal klasično etnologijo, deloma pa sodi v folkloristiko, je o uverah in o tem, kako so nanje reagirali že bolj izobraženi ljudje:

"V starih časih in še v mojih otroških letih so ljudje, zlasti ženske in otroci trepetali vse noči pred strahovi. Trdno so verjeli, da strašijo rajni, ki se še vicaajo in se vračajo prosit za molitev, ki bi jih čimprej rešila trpljenja v vicah in zato ropotajo, trkajo ali se celo prikažejo. Le malo katera ženska je bila tako pogumna, da je šla ponoči sama iz hiše, otroci pa sploh ne. Pogostoma je moral moj pokojni potrpežljivi oče vstati iz postelje in nas miriti, ko smo ga ponoči klicali in mu vsi prestrašeni dopovedovali, da straši na podstrešju, ker smo res slišali ropot. Oče je šel pogledat in spodil mačko s podstrešja. Potem smo se umirili in trdno zaspali. Toda strahu iz nas ni pregnal, saj smo ga naslednjo noč spet klicali, takrat ni bilo mačke, bile so pa podgane. To se je ponavljalo vsak večer. Ker je bilo v vsaki družini veliko otrok, smo spali v enem prostoru kar trije ali štirje, in tako če ni slišal ropota eden, ga je slišal drugi, zadostoval je le majhen šum, včasih samo od vetra. Tisti, ki je slišal je takoj zbudil ostale, potem je pa nastal alarm. Ubogi oče, večkrat občudujem njegovo potrpljenje, ki ga je imel z nami, namesto da bi se razjezil, ker je moral vsak večer vstajati, nas je na lep način prepričal, da ne straši, pač pa da je kaj drugega.

Preprosti ljudje so verjeli tudi, da obstajajo veščice, ki pijejo otrokom kri. Ako je bil majhen otrok suh in bled, so bile matere prepričane, da mu veščica ponoči pije kri, zato so matere nosile otroke h kapucinarjem blagoslovljati.

Ko je mama Melinkova z Brega prosila pokojnega gospoda Podobnika, ko je šel maševati v Krasno, naj blagoslovi otroka, ki mu veščica pije kri, ker je tako bled in suh, ji je odgovoril, da otroka v ta namen ne bo blagoslovil, ker so to vraže, v katere ne smemo verjeti. Ozmerjala ga je in drug dan nesla otroka v Gorico h kapucinom, da so ga blagoslovili, toda prav gotovo ne v namen, ki ga je ona želela.

Trdno so verjeli, da imajo ponoči veliko moč zli duhovi. Če so se plenice sušile ponoči, je dobil dojenček vnetje kože. Ko je moja mama pozabila na plenice in so ostale zvečer še zunaj, je poslala mene ponje, naročila naj jih skrijem pod predpasnik ter grem z njimi trikrat okoli ognjišča, kjer je gorel ogenj, ker da to odvzame moč duhovom, pri tem pa naj pazim, da ne bo videl oče, ker je to zelo obsojal.

Starejši ljudje so pripovedovali, kako so nekoč letale po gozdovih v podobi luči vednice. Te so bile nevarne samo ob kvaternih tednih, takrat so se bližale hišam in gorje ženski, če so jo zalotili, da je ponoči kuhala lug za žehto. Še ko sem bila jaz majhna, so se ženske izogibale žehtam na kvaterni teden.

Jaz sem se pa še najbolj bala sodnega dne. Ko me je nekega dne mama poslala v brajdo po zelenjavo, zaslíšim, da zapoje trobenta sredi vasi. Naša hiša je stala na koncu vasi in se zato k nam ni slišala, a to sem že slišala, da bo na sodni dan pela trobenta. Vsa prestrašena tečem domov in vpijem na ves glas: Mama, sodni dan, trobenta že poje! Šele ko mi je mama povedala, da igra na trobento pismonoša, sem se pomirila." . . .

Moja dekliška leta. Oče je bil doma na dopustu, ko se je končala vojna. Svet se je oddahnil, se razveselil in začel na novo živeti.

Mogočna Avstrija je bila razdeljena. Primorsko in del Kranjske so priključili Italiji. S tem so slovenskemu narodu zadali hud udarec. Mladine to ni hudo prizadelo, zaželela si je zabave. Začeli so prirejati ples, veselice. Prostor so poiskali, kjerkoli so mogli, zadovoljili so se samo s harmoniko. Mladina se je sprostita, naplesala, prepevala. Jaz sem takrat prekoračila 15 let. Oče ni dovolil, da bi se udeleževala teh zabav, jaz pa sem hrepenela po tem. Ko neko nedeljo ni bilo doma očeta in ker mama temu ni nasprotovala, me je Francka peljala s seboj na ples. Ko se je vrnil oče in me ni našel doma, me je prišel iskat. Ples je bil v stari šoli, to hišo je kasneje kupil moj oče in smo se vanjo preselili potem, ko smo prodali dom in prav v tisti sobi, kjer smo plesali, je čez petnajst let umrl moj oče. Ko sem stala ob njegovi smrti postelji, sem se s tesnobo v srcu spominjala, kako je stal pri vratih bled in užaljen, poklical brata in mene in naju poslal s plesa domov, ne da bi naju kregal. Toda zame je bilo to dovolj, da nisem več šla na ples. Oče nas je strogo vzgajal, toda na lep in miren način, nikoli nas ni pretepal ali zmerjal." ⁷²

Poglavje Začetek življenja na novem domu uvaja odstavek, ki priča o avtoričini sposobnosti za psihološko karakterizacijo in diferenciacijo: "Se mlada in v strahu sem se znašla v številni družini, v kateri so bili odnosi drugačni kot sem jih bila vajena na mojem domu. Pri nas doma je bilo življenje sproščeno, živahno, drug do drugega smo bili prijazni, vse smo si povedali. Medtem ko je v novem domu vladala neka moreča zadržanost, govorili so malo med seboj, le najnujnejše, kot bi bil vsak član družine svet zase in se mu ne moreš približati." ⁷³

Da to ni le izjemen primer, naj potrdi nadaljevanje nekaj strani naprej:

"Gospodinjstvo, kot je bilo včasih, se ne da primerjati z današnjim, ker takrat ni bilo vodovoda, ne konzerviranih jedi, ne drugih gospodinjskih pripomočkov. Kuhali smo na ognjišču, na katerem smo pogosto pekli pogačo. ⁷⁴ Kruha smo le malo kupovali, pekli smo ga doma v veliki, z drovni zakurjeni peči. Tudi testenine smo doma pripravljali. Prali smo ročno. Vse to je zahtevalo veliko truda. Pogosto se spomnim pokojne tašče, ki je enako breme nosila pred mano. Nisem je obsojala zaradi njene grde napake, da je rada pila, pač pa sem jo pomilovala. Saj v poletnem času, ko je bil človek ob ognjišču ves prepoten od

⁷² Glej op. 70, str. 10-12, 18.

⁷³ Glej op. 70, str. 23.

⁷⁴ Tako pravijo na Primorskem kruhu, pečenemu iz pretežno koruzne moke.

ognja, namesto da bi sedel h kosilu, za kar ni bilo niti časa niti apetita, si je gasil le žejo. Za to pa je bila takrat pri rokah le voda ali vino, drugih pijač ni bilo. Jaz sem šla k škafu in se napila vode, prav gotovo pa je tašča popila raje kozarec vina in to ji je prišlo v navado, potem pa v potrebo in strast, iz katere ni bilo več poti nazaj." ⁷⁵

Eno od posestev v Drnovku je bilo zaradi slabega gospodarjenja zelo zadolženo. Gospodar je najemal posojila v raznih bankah in jih ni redno odplačeval. Prav tako ni plačeval davkov od posestva. Zato je davčni urad razpisal dražbo posestva. Kot sorodniki so Obljubkovi sprejeli ponudbo, da bi posestvo odkupili. Ob nakupu je bilo treba najprej - takoj - plačati ves zaostali davek, za kar so morali sami najeti posojilo (pri Goriški posojilnici), medtem ko so bili dolgovi, ki jih je prejšnji lastnik najemal pri bankah, le preneseni na novega lastnika, tj. na Obljubkove. Njihova okolica, morda z redkimi izjemami, seveda ni mogla vedeti za ozadje njihovega tveganja in velikopoteznosti hkrati, zato je prejkone krivo presojala njihovo premoženje. Zadnji dolg za posestvo v Drnovku je bil izplačan v socialistični Jugoslaviji, šele po letu 1950, potem ko so bili že nacionalizirani. Poravnal ga je eden od sinov iz Kanade, saj ga sami doma niso bili sposobni plačati.⁷⁶

V zvezi s koloni Dora Obljubek odkriva drugo plat medalje, o kateri vemo doslej komaj kaj ali nič. Takole začenja poglavje o njih:

"O kolonih se veliko govori in piše - kako da so bili trpini, izkoriščani po lastnikih zemlje, vendar se pri tem veliko pretirava. Pogoji za kolone so bili zelo različni. Pri tem se je upoštevalo kraje, rodovitnost zemlje, kultura. Omejila se bom samo na naše kolone - na razmere po prvi svetovni vojni, ko se je že precej premikalo v prid kolonom. Odpadle so robote (brezplačno delo), namesto 75 % dajatve vina se je prešlo na 60 % ter razne druge dajatve. Koloni na Bregu, Krasnem, Biljani in Šmartnem so dajali samo 60 % vina, sadje in druge pridelke so imeli vse sami. Vsak kolon je imel toliko senožeti, da je lahko redil najmanj dve glavi živine, eni so redili celo po pet glav. Ker so pridelali doma malo žita, so pozimi nasekali brezplačno v naših gozdovih drova in jih prodajali za živila.

Koloni v Drnovku so imeli več njiv za žito in več sadja. Zato so dajali poleg 60 % vina tudi 1/3 sadja - češenj in breskev. Stroške za škropiva smo nosili vsak polovico. Zemljiškega davka, ki je bil zelo visok, so bili prosti. Plačeval ga je gospodar. Za časa fašizma so uvedli obvezno zavarovanje kolonov za nezgode in bolezni. Polovico zavarovalnine bi morali plačati koloni sami, polovico pa gospodar. Toda država je terjala celotno vsoto od gospodarja, mi pa nismo mogli skoraj nikoli izterjati od kolonov ostale polovice. Za popravilo hiš je moral skrbeti gospodar. V vsaki sili in potrebi smo jim nudili pomoč.

Tast - gospodar je bil do kolonov zelo prizanesljiv in dober..." . . .

"Kmalu po prvi svetovni vojni je nastala huda gospodarska kriza. Še posebno je bilo težko za tiste, ki so imeli dolgove. Veliko kmetij je šlo takrat na dražbo. Največ teh so pokupili Italijani za svoje ljudi - tudi z namenom, da bi poitalijančili naše kraje. Tudi mi smo prišli v hude gospodarske težave. Težili so nas dolgovi, ki smo jih prevzeli s Šturmovim posestvom leta 1926 in Juševim leta 1935.

Vino se je v tistih časih težko prodajalo in po zelo nizki ceni. Zato so naši sklenili, da posestvo v Drnovku prodajo.

⁷⁵ Glej op. 70, str. 24-25.

⁷⁶ Pojasnilo Irene Vargazon, Ljubljana, junij 1992.

Dora Obljubek na domu v Drnovku leta 1986 (Iz družinskega albuma) ♦ Dora Obljubek at her home in Drnovk in 1986 (From the family album) ♦ Dora Obljubek nella casa di Drnovk nel 1986 (Dall'album di famiglia)

Prva lepa prilika se nam je ponudila, ko ga je hotel kupiti nek Italijan. Ponudil je precej visoko ceno. Vse je bilo že dogovorjeno. Predno pa so sklenili pogodbo, je tast vprašal kupca, kaj misli napraviti z družinami, ki so sedaj na tem posestvu. Odločno mu je povedal, da bodo te družine odslovili in da pripeljejo tja italijanske družine. Oče je zato kupčijo razdril. Hudo bi mu bilo, da bi šest družin ostalo na cesti, saj drugih zaposlitev ne bi našli. Če bi mi takrat prodali Drnovk, bi izplačali dolgove in še prihranili precej denarja. Iz sočutja do teh družin tega nismo naredili, še naprej smo bili v gospodarski krizi. Pozneje pa smo imeli še eno lepo priliko za prodat - interesent je bila neka češka grofica. Zaradi družinskih razmer smo tudi to prodajo opustili. Pozneje se je izkazalo, da je bila to za nas sreča, kajti ko so nam Nemci požgali dom na Bregu, smo se preselili v Drnovk." ⁷⁷

Konec desetletja, ki je trlo družino Obljubek med mlinskima kamnoma: tujih okupatorjev (Italijanov in Nemcev) na eni strani - saj že vemo, da so jim l. 1944 Nemci ubili starega očeta in požgali dom, - na drugi pa domačih stalinističnih oblasti, ki so jih razlastile in jih kot nekdanje gospodarje kolonov vseskozi objestno poniževale, je avtorica praznovala l. 1953 svojo petdesetletnico:

"Nobeden od mojih petih otrok ni bil doma. Karlo ⁷⁸ se je tiste dni še posebno slabo počutil. Da imam rojstni dan, mu nisem povedala, saj bi ga s tem samo užalostila, ker bi me ne mogel z ničemer razveseliti. Darinka mi je poslala po radiju voščilo v imenu petih mojih otrok. Ko je imenovala Franceta, ki že šest mesecev ni pisal in sem bila zaradi tega v velikih skrbih, sem se razjokala na ves glas. Jokala sem še za vse drugo, ki me je težilo. V obupnem stanju sem napisala te vrstice:

⁷⁷ Glej op. 70, str. 64, 65.

⁷⁸ Tako je bilo ime Dorinemu možu in gospodarju Obljubku.

*Le pol stoletja sem preživela,
Kako dolgo se mi zdi življenje,
ki ga biča skrb in trpljenje.
Ko bi mogla čas prehiteti,
ki mi dan je za živeti,
da breme kmalu bi odložila,
gorja kupo na mah izpila.*

*Krivicico nam je narod storil,
imetje naše si prisvojil,
pravice naše nam odzema,
z obtožbami nas bremenil.
Po svetu otroci so se razkropili,
ko doma pravice so vse izgubili.*

*Voščilo od daleč so poslali,
roke niso mi podali,
kar mati ta dan najbolj želi,
niso mogli izpolniti.*

*V temini zapuščena tavam,
izhoda več nikjer ne najdem,
mar tudi sonce meni več ne sije,
al' ga solza moja meni krije?*

Kaj vse se je ta dan dogajalo v moji duši. Žalost, obup in tudi želja po maščevanju. Vzela sem veliko košaro in šla na Vrh pobirati sadje. Izzivalno sem hodila od drevesa do drevesa in polnila košaro. V sebi sem čutila nepremagljivo silo. Čakala sem, da se mi kdo približa in ozmerja s 'tatico'. Planila bi vanj in izkričala iz sebe vse, kar mi že leta in leta teži dušo. 'Da, tatica sem, toda tega ste krivi vi, ki ste nas napravili nesrečne siromake. Kradem na svoji zemlji, da preživljam svojo družino. Ne kradem poštenim ljudem, kradem tatovom, tistim, ki so okradli nas - naše imetje, našo čast.' Tako bi kričala, a nikogar ni bilo blizu. Ko se je začelo mračiti, sem vzela košaro na glavo in odšla domov. Tako sem praznovala svojo petdesetletnico." ⁷⁹

Tako smo se vrnil k pesmim Dore Obljubek. Za vse ne bo lahko odkriti okoliščin in motivacij, v katerih so nastajale, a za tisto vzmed njih, ki se je rodila v hudi stiski, kajje z najmlajšim otrokom, je to mogoče storiti: Drugi izmed njenih otrok, sin Mirko, je pobegnil od doma zaradi sodelovanja v "Matjaževi vojski", ker se ni mogel sprijazniti z ravnanjem tedanjih jugoslovanskih in lokalnih oblasti s premožnejšimi lastniki zemlje, najmlajši sin pa že zaradi revščine, v katero je njegove starše pahnil novi družbeni red, da se niso mogli niti sami

⁷⁹ Glej op. 70, str. 96-97.

dostojno preživljati, kaj šele da bi mogli šolati svoje otroke. Takole piše njegova mati:

"16. avgusta leta 1951 je pobegnil od doma še Francek. Ko je končal šolsko leto - 6. razred gimnazije - je šel na udarniško delo na progno... Po enem mesecu se je vrnil domov. Bila sem vesela, da ostane doma do začetka naslednjega šolskega leta. Nedeljo kasneje sem pripravila dobro kosilo - po njegovem okusu. Čudno se mi je zdelo, da mu jed ni šla v slast. Bil je zamišljen in potr. Z Ireno sta se dogovorila, da gresta popoldne v Medano na ples. On naj bi šel naprej in bi se tam dobila. Po kosilu se je preoblekel in prišel v kuhinjo, kjer sva s Karlom sedela pri radiu. 'Zdaj grem', je rekel, pogledal očeta in mene. 'Zbogom.' In je odšel. Njegov pogled je bil otožen, glas je imel spremenjen. Le kaj mu je, sem se spraševala. Nekoliko sem se zamislila, vstala in odšla za njim. Šel je skozi vas po Kapelnem proti Dobrovem. Poklicala sem ga in prosila, naj počaka. Ustavil je korak, a se mi ni približal. Sama nisem vedela, kaj naj mu rečem. V hipu mi je padlo na misel, naj ga opozorim, naj ne hodi k sošolcu, blizu meje, ker ga lahko zaprejo obmejni stražarji in sem še dodala: 'da nam ne boš delal skrbi.' 'Samo "ne" mi je odgovoril ter takoj šel svojo pot. Potem me je še bolj skrbelo. Zakaj ni spregovoril kaj več in se malo več ustavil, ko me je videl tako zaskrbljeno? Tudi Karlota je skrbelo njegovo nenavadno obnašanje. Zvečer se je vrnila iz Ljubljane Darinka, kamor je šla po opravkih. Ko sem ji povedala, da sta šla Francek in Irena v Medano in da je bil Francek nenavadno zamišljen in potr, mi je povedala, da ima tudi ona danes zelo težke slutnje in da se bo zagotovo nekaj hudega zgodilo. Težka slutnja se je polastila vseh treh. Posedali smo tu in tam, zvečer šli k počitku, a nihče ni mogel zaspati. Okoli 11. ure se je vrnila domov Irena. Povedala je, da je bil Francek v Medani s sošolci, a potem je odšel in ga ni več videla.

Planili smo iz postelje in s strahom zrli drug v drugega. Torej slutnje se uresničujejo, Franceku se je kaj zgodilo. Moramo čimprej zvedeti, kaj je z njim. Karlo se je skušal obvladati in nas tolažil naj se umirimo. Francek bo gotovo še prišel, saj je že fant (ni še imel 17 let). Lahko da je šel z Medane še kam drugam na ples - v Gonjače. V to nisem verjela. Tudi če bi bilo tako, bi se že vrnil, ker me je videl tako zaskrbljeno. Doma ni bilo več obstanka. Z Darinko sva se odpravili na pot, ne da bi vedeli kam. Hodili sva tiho in počasi, tu pa tam se nama je zdelo, da slišiva korake. Parkrat je Darinka celo poklicala Franceta, odziva ni bilo. Spet je bilo vse tiho. Ko sva šli mimo temnih hiš, sem blagrovala srečne ljudi, ki mirno spijo. Bila je lepa svetla noč. Luna je sijala. Ko sva prišli do prvega križišča, sva obstali in nisva vedeli, po kateri poti bi šli naprej. Bolj ko sva premišljevali, bolj se nama je zdelo najino tavanje nesmiselno." ⁸⁰

LUNA

Luna blede je sijala,
ko sina sem iskala,
v stiski v njo pogled uprla
in goreče jo prosila:

Luna mila, ki vse veš,
srd in jok zemljanov slišiš,

⁸⁰ Glej op. 70, str. 88-89.

*zakaj meni, revi, ne poveš,
kje moj sinček je sedaj?*

*Luna milo posvetila,
nemo mi odgovorila:
Jaz le svetim vsem ljudem,
skrivnost izdati ti ne smem.*⁸¹

Luna. "Jaz sem jo res doživela," obnavlja avtorica vtise izpred štiridesetih let. "Pesem vam mora takoj pasti," razodeva skrivnost svojega naravnega daru. "Potem lahko popravljate. Se ne študira." ⁸² Pesnica hoče reči, da se resnična pesem rodi v trenutku, pri čemer se ujema z izkušnjo drugih lirskih pesnikov. Oton Župančič, na primer, pravi: "Meni je poezija izliv neke napetosti v človeku."⁸³ "Bistvo lirskega je ponotranjevanje predmetnega v trenutku vznurjenosti." ⁸⁴ Dora Obljubek ilustrira način svojega pesnjenja s tem, da se je, na primer, pesem Soči rojevala na poti od Plavi v Goriških Brdih do Gorice:

175

*Gregorčič te ovenčal s poezijo,
zapeli slavo drugi ti poeti,
občuduje svet podoba tvojo,
skrivnosti in lepote tvoje ne more doumeti.*

*Za svetovno lepoticu si priznana,
od vseh rek izvoljena kraljica,
iz sinjega neba modrino vzela
kot gorska vila v ravnino prišumela.*

*Iz mnogih rek vodé sprejemaš,
v lepoto svojo jih spreminjaš,
ponosno z njimi v Jadran splavaš,
slovenskih Alp pozdrave mu prinašaš.*⁸⁵

"Človek ne more zmeraj pisati, toda ko vas prime, mora biti takoj, mora takoj pasti /sad - op. M.S./ . Potem pa nič, kot da bi nič ne mogla. Po naročilu ni mogoče napisati nič," nadaljuje avtorica in zaupa, da je prav zato stalno nosila s seboj svinčnik. Vse njene pesmi nastajajo po resničnih doživetjih in veliko ji

⁸¹ Pesmi Dore Obljubek, I, 1983.

⁸² V pogovoru je sodelovala tudi Dorina hči Irena, ki je te mamine besede umirjeno komentirala: "Različno, mama. Vi ste imeli tak način." Ob pisanju kronike pa je mamo pohvalila: "Mama tekoče piše. Jaz bi morala napraviti koncept in še enkrat pisati." Glej op. 61.

⁸³ Helga Glušič, Matjaž Kmecl, Saša Skaza, Franc Zadavec, Lirika, epika, dramatika, Murska Sobota 1971, str. 8.

⁸⁴ Glej op. 83, str. 9.

⁸⁵ Pesmi Dore Obljubek, II, Samozaložba 1985, str. 23.

pomeni, da lahko v njih izpove, kar jo tišči. Z vsako pesmijo je, kakor da ji nekaj odleže. Kaj jo je prevevalo, ko sta napovedala svoj obisk iz daljne Kanade oba pobegla sinova, izpričuje pesem Pričakovanje:

*Kdaj se vrneta sinova moja?
Dolg, predolg je že ta čas.
Se bliža h koncu moja hoja,
postaran, zguban je obraz.*

*Srce trepeče, v prsih hira,
od hrepenenja, tuge duša umira.*

*Ko bom uzrla vajin obraz,
ko tésno vaju bom objela,
duša moja bo zapela,
pomlajen spet bo moj obraz.⁸⁶*

Snidenje s sinovoma iz tujine je omogočilo, da se je krog svoje matere po dvaintridesetih letih spet zbralo petero otrok. Zato je njena duša pela:

VRNITEV

*Zlato sonce je sijalo,
ves svet je s cvetjem bil odet,
prek neba je priletel kondor zlat
in meni nosil je zaklad.*

*Vrnitev njuna, snidenje presrečno
- o, da trajalo bi zame večno -
na licih mojih je solze posušilo,
mi srce trepetajoče umirilo.⁸⁷*

Koliko Dori Obljubek pomeni toplo družinsko življenje, se lepo vidi tudi iz njenih pesmi, saj jih je mnogo posvečenih njenim domačim; najprej njenim staršem, bratom in sestram, nato možu in njegovemu očetu in končno njenim ljubim otrokom ter že tudi otrok otrokom, vnukom. Le pri njih upa najti srečo:

*Sreča je kot blisk, ki v noči
pred gromom zablesti,
v temo se spet zgubi,
od koder nikdar več ga ni.*

⁸⁶ Glej op. 81.

⁸⁷ Glej op. 81.

*Ne išči sreče si v bogastvu,
tudi v daljnem svetu ne,
zaman jo iščeš tudi med ljudmi,
saj prave sreče itak ni.*

*Vdano sprejmi, kar ti usoda nudi,
ne kloni nikdar v žalosti,
saj marsikdo se tega veseli.*

*Le dragim svojim srce odpri,
le njim potoži vse skrbi,
pri svojcih našel boš tolažbo, mir,
le pri njih boš črpal ljubezni vir.⁸⁸*

Etično pokončnost razkriva pesem Domovini in naravnost osrečujoče je, da je avtorica dočakala čas, na katerega misli v tej pesmi:

*Domovina, moja ti edina,
nikdar te nisem nehala ljubiti,
čeprav nalila si čašo mi pelina,
sklenila sem ti zvesta biti.*

*Verjela sem, da nekoč boš razsodnica,
med tem, kaj laž je, kaj resnica,
da zvestobo mojo in poštenje boš cenila,
mi spoštovanje, čast boš pri ljudeh vrnila.⁸⁹*

Že iz kronikalnega pisanja Dore Obljubek se vidi, da je veliko brala, saj bi ji drugače jezik ne tekel tako gladko. Vedno jo je privlačila zgodovina, roman je moral biti več kot privlačen, da ga je vzela v roke. Če bi imela možnost iti študirat, bi se odločila za jezike, na primer italijanščino in nemščino. (Tudi to dokazuje, da avtorica zna ločiti zrnje od plev, saj ni med tistimi, ki sovražijo tudi jezik, zaradi krivičnosti nekaterih njegovih nosilcev.) A tudi šivala in pletla je rada. V njeni mladosti so bili pač drugačni časi.

---

⁸⁸ Glej op. 81.

⁸⁹ Glej op. 81.

V visokih letih je povzela svoje življenje v Spomin:

*Mi šel spomin je skoz življenje,
da bi veselja čaše in grenčice štel.
Veselja čaše so že ubrane,
kupe grenčice zbiral je zaman.
Bile prepolne so, ne dajo se prešteti,
saj grenak v življenju bil je skoraj vsak moj dan.⁹⁰*

"V takem dogajanju so bile rože in ptički edina moja tolažba. Zamislila sem se v tisto cvetje. Tako da včasih se mi je zdelo vredno živeti", odkriva svojo ljubezen do narave ljubezniva Brika in potrdilo teh njenih besed je najti V cvetličnem vrtu.

178

*Cvetlični vrt obdajajo ciprese,
dehteče rože v njem cveto,
v drevju ptice žvrgolijo,
otožna srca nam vedrijo.*

*Še predno pomlad vrt ogreje,
trobentica se v travi smeje,
sestrice svoje iz spanja vabi,
da na glas zatrobijo pomladi.
Vijolica za njó se prova zdrami,
a glavice dvigniti ne upa,
raje skromna bo pri tleh ostala,
nam dehteče cvetje darovala.*

*Ko se šmarnica je prebudila,
cvetje belo je med liste skrila,
saj potuhnjene so majske slane,
lahko od cvetja samo bil ostane.*

*Ko nam sonce z vso močjo zasije
in vročina vlago vso iz zemlje spije,
v vrtu cinije coeto, žarijo,
živoopisno vrt ves okrasijo.*

---

⁹⁰ Glej op. 81.

Jeseni krizanteme zacvetó,
poletje vroče so prespale,
zdaj same v vrtu bodo kraljevale,
dokler jih mrtovim v spomin ne ponesó.

Sredi zime bahavo coete rožmarin,
svoje modre cvetke razkazuje,
še suh ohranja vonj nam za spomin,
ob njem poet dekletu nove verze kuje.⁹¹

PTICAM

O, Bog, kako modro si ravnal,
ko pticam si življenje dal.
Saj lepšega bitja ni,
kot so drobni ptički pisani.

Ko jih slišim v gaju milo peti,
veselo na vejah žvrgoleti,
duša v meni se raduje,
melodije lepe občuduje.
Ko ptičici se približujem,
prestraši se in koj vzleti.

Zakaj človeka se boji?
To vedno se vprašujem.⁹²

In kako sprejema pesmi Dore Obljubek njeno okolje? "Mož je bil inteligenčen, sicer pa molčoč. Piši, piši, boš manj govorila," ni bil ljubosumen na njeno ustvarjanje. "Jaz sem bila bolj klepetava, morala sem iti konec tedna k sestri v sosednjo vas, da sem se sklepetala", pojasnjuje avtorica. "Svakinja je protestirala, ko sem napisala, da v Višnjeviku ni nobenega učenih mož in da ima obzidje v Šmartnu štiri stolpe, ko jih ima v resnici pet."⁹³ Očitno ne priznava "ars poetica", če sploh ve zanjo, toda prav to po svoje priča, da jemlje pesnjenje Dore Obljubek resno. Drugače bi ji bilo vseeno.

Marsikatero pesem je Dora Obljubek posvetila tudi svojim ljubim rodnim Brdom in pridelkom, ki jim dajejo pečat: češnjam, grozdju, skratka vseh vrst sadju, rebuli "zlati", seveda če toča ne uniči, kar dajeta nebo in kmetov trud (Brda). Pripovedna pesem Berači v Brdih je ena najboljših Dorinih pesmi, vredna, da bi prišla v kakšno antologijo. Njena etnološka pričevalnost presega lokalne meje in doživeta epskost dobiva splošne poteze.

⁹¹ Glej op. 81.

⁹² Glej op. 81.

⁹³ Glej op. 61.

BERAČI V BRDIH

Stara ženica počasi sklonjeno hodi,
košarco za miloščino od hiše do hiše nosi,
potrka na vrata, ponižno ustopi,
za ranjke te hiše očenaš zmoli
in miloščino dobre ljudi prosi.

Dobra mati ji v vrečko nasuje
peščico moke iz domače koruze,
prašičjo koščico ali košček slanine,
ob praznikih še sladke rezine.

Hvaležna ženica lepo se zahvali,
še en očenaš zmoli za zdravje družini,
pri toplem ognjišču se malo ogreje
in v mrzli dan počasi odide.

Berač se na palico opira, da v hišo prišepa,
ponižno pozdravi, se pobožno prekriža,
s klobukom v roki milo poprosi
kozarček vina in malo toplega kosila,
še ščepec tobaka mu oče ponudi.

Bog naj vam stotero povrne,
da bi še dolgo srečno živeli
in revežem dobrote delili.
S tem lepim voščilom se berač poslovi
in s težkim srcem ta topli dom zapusti.

Vojni invalid po vasi hodi z lajno,
ki jo je dobil namesto pokojnine,
milo melodijo zagode,
da srca človeška gane
in krajcarje mu darovane vzame.

Ko berača mrzla noč dohiti,
se zateče k najbližji hiši.
Za prenočišče v štali poprosi,
malo stelje in kos stare odeje,
da si prezeble ude ogreje.

*Tako so nekoč berači živeli,
že ob rojstvu zaznamovani,
da morajo trpeti ponižno vdani.
Vsak dan si jih srečal na poti,
raztrgane, tavajoče,
za njimi pa kot mala strašila,
kopica otrok je vedno vpila.*

Avtorica z bolečino spremlja odmiranje življenjskega stila, ki ji je bil domač v mladosti, kakor priča pesem Stari mlin. Ta ne deluje več, voda teče mimo mlinskih kamnov in mlinar, ki je "v starih časih" "noč in dan" "stresal vreče žita v mlin", se ob tem sprašuje: "oh, kam to pelje, kam?"

181

Pravo žanrsko razpoloženje pa zbudi pesem Cerkvica v Snežečah. Ob dejstvu, da je posvečena Mariji Snežni, se zavemo, od kod kraju ime, toda Dori Obljubek sploh ne gre za to, ampak ob njej naslika praznično razgibanost, pašo za oči, ušesa in duhá.⁹⁴

Kaj pomenijo njene pesmi njenim otrokom in vnukom, se je pokazalo ob avtoričini osemdesetletnici. Na slavlju ob tej priložnosti so jo presenetili z zbirčico, ki nosi naslov Pesmi Dore Obljubek. Prof. Mira Mihevc je vanjo uvrstila enainpetdeset besedil.

Na prvem mestu je avtoričina označba svojih pesmi:

*Moje pesmi so preproste,
brez umetniške vsebine,
duhovitosti, globine.
Kar doma sem izkúsila,
kar iz srca je privrelo,
na listek bel sem zapísala.⁹⁵*

Drnovk 1983.

Pripisani datum priča, da je bila avtorica pri osemdesetih letih še duhovno čila, tudi njena pisava kaže popolnoma mirno roko. Tudi danes, ko se bliža devetdesetim, ni dosti drugače.

Velik delež imajo v zbirčici pesmi, namenjene članom družine iz avtoričinega rojstnega doma in nato članom njene lastne družine, o čemer se je mogoče prepričati že iz naslovov, ki si sledijo: Mami v spomin, Očetu, Tastu, (2x), Maj (namenjena ubitemu tastu), Soprogu Karlu, Divje rožice, Bolečina, Na pokopališču za Vse svete, (vse namenjene možu, že tudi umrlemu), Sestri v spomin, Mojim otrokom, Vnukom, Ob moji petdesetletnici (ki je citirana spredaj), Bratu Ivanu ob sedemdesetletnici, Vnukinji Tatjani, Vnukinji Ireni,

⁹⁴ V tem odstavku omenjene štiri pesmi še niso bile predstavljene javnosti, saj niso zajete v omenjeno zbirčico.

⁹⁵ Glej op. 81.

Stara mama, Stojanu ob petdesetletnici, Mirku ob petdesetletnici, Darinki ob petdesetletnici, Ireni ob petdesetletnici, Francetu ob petdesetletnici. Kot daljne odmeve na svojo petdesetletnico, ki jo je tako grenko praznovala, je Dora Obljubek vsakemu izmed petih otrok napisala pesem ob enakšnem jubileju. Nikakor ne po enem kopitu, ampak upošteva je njegov značaj, življenjsko pot in s tenkim občutkom za izražanje materinske ljubezni.

Drugi razdelek je namenjen sinovoma v tujini. Deloma je mogoče že iz naslovov razbrati njegovo motiviko: Luna (ozadje nastanka te pesmi je prikazano spredaj), Pismo, Sinov glas iz tujine, Mojim v Kanadi, Spomin na Kanado, Čas, Misli moje (gre za utrinke z avtoričinega obiska v Kanadi), Solze, Zahajajočemu soncu, Jutro, Materine sanje, Pričakovanje, Vrnitev.

182 Tretji razdelek vsebuje pesmi o naravi in na koncu nekaj refleksivnih pesmi: Zima, V cvetličnem vrtu, Poletje, Jesen, Potoček, Pticam, Ptiček v kletki, Srce, Dekletom, Sreča, Domovini, Naše življenje, Sreča v jeseni, Starost, Spomin. Nazadnje povezuje šopek pesmi kakor s pentljo Moja želja:

*Če bi moja želja se izpolnila,
bi srcé ljubezni polno
otrokom svojim podarila.*

*Čemu bi v zemlji naj trohnelo,
naj raje zanje še v ljubezni bi gorelo.⁹⁶*

Mira Mihevc je pospremila zbirčico v svet z občuteno uvodno besedo: "Dora Obljubek. Zavedna Slovenka. Ponosna kmetica. Vdana žena. Ljubeča mati. Ljudska pesnica. Brez posebne izobrazbe, razgledana, razmišljujoča. Hude življenjske preizkušnje med osvobodilnim bojem so ji potisnile v žuljavo roko peró. Morala je zlititi na papir svojo bol, svoje gorje. Zapisana pesem ji je prinesla olajšanje. Odslej se vse pogosteje zateka k ustvarjanju... Res je njena pesem oblikovno preprosta; avtorica posveča pozornost predvsem enostavni rimi, ritem verza pa se ji, kot kaže, oblikuje samodejno. Pesmi dvigajo ceno življenjske resnice, ki jih izpovedujejo... Čustvenost Dore Obljubek je razpeta med njene najbližje.

V prigradnih pesmih jim posveča svojo toplo misel in lepe želje...Iz vseh pesničnih verzov vejeta neomajna zvestoba in predanost domu, družini, potomcem, domovini. Prav zato so njene pesmi prijetno branje: v človeku vzbujajo občutek ponosa in varnosti, kajti dokler bo naš narod imel kmečke matere, ki zmorejo toliko plemenite in ponosne ljubezni, za svoj rod in domovino, kot pesnica Dora, se nam bodočnosti ni treba bati.⁹⁷

Zbirčica je izšla v osemdesetih izvodih, torej toliko, kot je bilo ob času njenega izida avtoričinih let, in razmnožena s fotokopirnim strojem. Prvi razdelek uvaja risba Primorske, prejkone briške vasi, drugi dve risbi (briška domačija, krajinski motiv) pa razmejujeta prvi razdelek od drugega in le-tega od tretjega. Izdelal jih je Fridi Vargazon, avtoričin vnuk.

⁹⁶ Glej op. 81.

⁹⁷ Glej op. 85, str. 2.

Zbirčica je bila toplo sprejeta ne le med njenimi najbližjimi, ampak očitno tudi v širšem krajevnem okolju, da je bila istega leta, v enaki tehniki kot prva, razmnožena še njena druga izdaja v petdesetih izvodih. Lep uspeh prve zbirke je očitno opogumil njene izdajatelje, da so dve leti pozneje, leta 1985, pripravili drugo zbirčico petintridesetih pesmi Dore Obljubek pod enakim naslovom, kakor ga ima prvi zvezek, le da ima tu dostavek "Drugi zvezek", na notranji naslovni strani pa "Druga zbirka". Avtorica spremene besede je hči Irena, pesnico pa predstavlja bolj zgoščeno in v skladu s tokratno pesniško bero bolj prepleteno s širšimi zgodovinskimi okoliščinami. Zadnji odstavek pa je že odmev na prvo pesnično zbirčico: "Dora Sirk-Obljubek se je rodila 6. septembra 1903. leta v Višnjeviku v Goriških Brdih. Po osnovni šoli je obiskovala gospodinjsko šolo v Tomaju na Krasu. Poročila se je na veliko kmetijo na Breg, kjer je gospodinjala številni družini.

Pesmi je pisala že kot mlado dekle, ki pa se niso ohranile. Nekaj pesmi je napisala med drugo svetovno vojno. Te so že med vojno recitirali na raznih zborovanjih v Brdih, po vojni pa na proslavah in komemoracijah. Največ pesmi je napisala po vojni. Opisujejo vojne grozote, naravo, Brda. Posvečene so domovini, briškemu kmetu, družini, zlasti pa sinovoma v tujini, po katerih hrepenenje v njej nikoli ne ugasne. Napisala je tudi kroniko družine Obljubek.

Prva zbirka njenih pesmi je bila izdana 1983. leta ob njeni 80-letnici. Nekatere pesmi iz prve zbirke so bile objavljene v Primorskih srečanjih, v Naši ženi, v Rodni grudi - reviji za Slovence po svetu in v Mohorjevem koledarju v Italiji."

Pesmi so tu razdeljene v štiri razdelke. V prvem so osebnoizpovedne in reflektivne (Moj september, Čas, Beli oblaki, Večer, Otrok, Poslednji dom, Starček, Zapuščeni dom, - s pojasnilom: "Po II. svetovni vojni so mladi Brici zapuščali domove in odhajali v tujino". Drugi razdelek uokvirjata pesmi o sedanji domačiji Obljubekovih v Drnovku in o nekdanji na Bregu, vmes pa so Umirajoča mati, Ob bolnem otroku, Sinovo slovo. Tretji razdelek je najboljše in precej pisan, kar je opaziti že po naslovih: Božič, Stara pesem, Mesečina, Slovo od vrta, Pomladno jutro, Stari hrast ob cesti, Soči, Zvon, Gozdovi, Vojakova mati, Mladini, Matajur, Divja rožica, Konec vojne, Mati padlega partizana, Briški vodovod, Spomenik padlim. Poleg že znane osebnoizpovedne, družinske motivike o naravi je tu nova vojna motivika, kakor je na primer Spomenik padlim. "Pesem je posvečena Melinkovi mami z Brega, ki je novembra 1943 izgubila sina v bitki na Matajurju. Njegovega trupla niso našli nikoli." ⁹⁸ Plaho je zaznati tudi religiozno motiviko v pesmi Božič (*V stolpu bije ura polnoči,/ cerkev okrašena v lučkah vsa žari,/ vernikov množica prihaja,/ da dete božje počasti,/ tiha sreča srca vsa navdaja./...*) in Zvon⁹⁹, ki ubeseduje trikratno dnevno zvonjenje Avemarije. V zadnjem razdelku so le štiri pesmi, in sicer Osmi marec, Stari mlin, in dve, ki zaslužita tudi tukajšnjo objavo, saj gre v prvi za osebno izpoved in v drugi za zrel klas avtoričinega življenjskega spoznanja.

⁹⁸ Glej op. 85, str. 33.

⁹⁹ Glej op. 85, str. 24.

MOJ VRT POZIMI

*Odkar se cvetje je osulo
in ptice so te zapustile,
se zdiš mi bled in ves potrt,
moj dragi vrt.*

*Pomlad se skoraj spet povrne
in s kito cvetja te ogrne,
spet zažarel boš sredi Brd,
moj dragi vrt.*

*Saj zaupati ti smem?
Nekoč sem tudi jaz cvetela,
kot slavček mile pesmi pela,
zdaj onemogla sem in ovenela,
le s tabo še veselje bom imela.¹⁰⁰*

NA POKOPALIŠČU

*Blaženi mir veje na tem svetem kraju,
kjer človek ob človeku počiva,
nad njim ciprese šelestijo
in ptički svojo pesem žorgolijo.*

*Soseda vse življenje sprta,
drug drugemu sta zemljo si jemala;
zdaj mati Zemlja spor je poravnala
in vsakemu enaki delež je dodala.*

*Iz src izbrisala strasti in zlobo,
lepoto spremenila je v trohnobo;
zdaj sklonjeni, ponižni, nemo
v naročju njenem vsi ležijo.*

*O božji zaželeni mir,
zaman v življenju človek je po tebi hrepenel,
zdaj tu ga večno bo imel.¹⁰¹*

¹⁰⁰ Glej op. 85, str. 35.

¹⁰¹ Glej op. 85, str. 37.

Za osemdeseti rojstni dan so jo domači presenetili z natisom zbirke njenih pesmi. (Iz družinskega albuma hčerke Irene Vargazon) ♦ The family surprised Dora on the occasion of her eightieth birthday with a printed collection of her poems. (From the family album of her daughter Irena Vargazon) ♦ Una sorpresa dei familiari per il suo ottantesimo compleanno: il libro con una raccolta delle sue poesie (Dall'album di famiglia della figlia Irena Vargazon)

V primeri s prejšnjo so razdelki te zbirčice manj enotno zasnovani, njihova tematika pa seže čez prag domače družine. Prav tako kot prvo jo krasijo tri risbe. Vnuke Fridi Vargazon je svoji dve naslovil "Zapuščeni dom v Goriških Brdih" in "Obljubkov dom na Bregu, požgan maja 1944. leta". Vnučinja Irena Obljubek pa je narisala ilustracijo k pesmi Spomenik padlim, torej užaloščeno mater ob njem. Medtem ko so pesmi v prvem zvezku natipkane z mehničnim pisalnim strojem, so tu že z elektronskim, zato so njihove kopije že lepše in v tej tehniki so pripravili blizu 150 izvodov.¹⁰² Napredek je tudi v tem, da so tu strani že oštevilčene, še zmeraj pa manjka kazalo. Obakrat pa je pojasnjeno, da sta knjižici izšli v samozaložbi, namenjeni le za ožji domači krog.

Na naslednjih straneh:

Faksimile petih strani iz kronike rodbine Obljubek ♦
 Facsimile of five pages of the Obljubeks' Family Chronicle ♦
 Facsimile di cinque pagine della cronaca della famiglia Obljubek

¹⁰² Glej op. 61.

Kako so nasteli naši Koloni 1

Brda so bila že od nekdaj gosta naseljena, Prebivalci i Brd so se preseljevali pretežno del z kmetištvom. Pruge repositivne ni bilo resen male obst, z zato so se Brd imelo zanimati, saj so prihajali obrtniki in drugih krajev v Brda, kjer so se prona, vadi tudi z stalno vclili. Prisine so bile skitne, saj je bilo ~~sko~~ pri vsaki hiše poprečno osem do dvanajst otrok.

Tisk problem je bil re starice, kem i njimi ko dorastejo, posebno za sinove, ne majnik kmetijot. Ko so kmeteli osnovno šola, ~~da~~ je bile prva rešite, da so začeli hodite k velikim kmetom na dnine ali pe re klapce. Veliko jih je ostalo nesenzjenih, tam se je takrat reklo, strici, "Lar, pa z lege ni bilo prav rdelno. Nekateri so se ibeli srecni ako so vdatile od višjeje posestnika malo zemljeja in hišo v njem, da so se oienili in ustravili dom in družino. Tem so rekli Koloni. Takih primerov ^{medstjem} ~~več~~, ker so ~~bili~~ ^{tudi med našimi Koloni} ~~blizu~~ ^{blizu} ~~domu~~.

Jozef Stanoviček, Plavzen; Ute Jozeta je bil is, Pavi doma, pri naši družini je služil re klapca, Lasek. Ko se je odločil, da se poroi z sosedomim, majulnarim de kletom je, krovil nase, da so mu dali malo kmetije in staro D'gut korohiso, ker so naši takrat re stanovali v novi hiši. Tako je postal Plavzen naš Kolon. Podoben primer je bil pri Ruševcih Markociu v travnem, Rudolf je bil Simonov. Imeli so majhno kmetijo in pet sinov. Rudolf je bil med mlajšemu zato ni mogel pripeljati domov ne v sta, zato je imel, k ravico starejši brat. Imel pa je ee abreno in celo navice skitice, da so ga rešili in re gale so mu dale kmetije re je bile neke

last Obgubkovič os. Strgajevim (o tem vic kasneje) Laccen, da je to dosegel se je poročil in prejel zeno in z otrokom v novi dom. Enak, hujer je bil z Francem Konculom iz Planice ta je bil Mlinarjev, tudi on je imel deklet in z otrokom in ni vedel kam in njima, ker je bila doma in poročil starejši brat, zaprosil je nose, da so mu dali kmelijo v Planicu

Mitra Tendramin, doma iz severne struzina iz Smertnega je delal več časa frinos, bil je pridni delavec, toda vit in kradoben. Kot je prej navedeni, je tudi on prosil nose naj mu dajo v najem zemljišče v Sanovku, katero so prej obdelovali Juševi, potem pa mi sami, teci hrisco pod kroslam ker je bil prisiljen se poročiti. Karlo se je temu upiral, toda tate je vjel njegovim sladkim besedam in ugodil njegovi prošnji. Ker je bil prarnik roki, žena in z olojenikom so se nosi gmatno podprali, Peli so mu ~~kar~~^{krav} seno, per sto kilogramov koruse in celo nekaj denarija, da preivri donosega frideka. Med vojno je bil ta najhujši kuzpaci proto nam.

Druzi koloni so nastali z drugimi različnimi vrsti. Kot vedno so na svetu ljudje eni pridni, varini in podjetni, drugi leni in zapravljivi. Med frve so spadali naši Obgubkovi fridniki. Bili so zelo delavni, skrbni varini ali bolj ricino s kopii. Šhanili so denar in in jim kupovali zemljišče ki je bilo na prodaj. F. Krasnem je zivela struzina z veliko kmelijo in veliko hriso. Bilo je več bratov, to da niti ene mu, niti druge ni bilo so dela, lenarili, pijanicevali ter zapravljali denar.

Sanok 1

188

Sanok. Radi slabega juševega gospodarjenja je slo-
kosstvo na drašto-licitacijo. Juša je zapravjal kar na veliko.
Ta je bil, novi tiran, za delo mu ni bilo mar. Zuhajal je
sosti v družbo, zabaval in plačeval vsim računom.

ker mu dohodki posestva niso zadostovali je začel
prodajati zemljo, poleg tega se je isposojal denar pri pri-
livalnikih, še več, za na bankah. Ker ni plačeval ne
obresti in ne zemljiškega danka (in to več let), so raspisali
licitacijo. Nasi niso imeli namena vzkupiti, ker niso raspolo-
gali s tako svoto denarja, ko so banke pristale na to, da se
dolgovi samo prepisajo od juševega na ime Karla, so naši
to kupcijo sklenili. Plačali zaostale davke, vsi ostali
dolgovi so padli nam v breme. S tem se je povisalo število
naših kolonov za šest, več dva, ki sta imela le del naše zemlje
in svojo kiso, tim so rekli najemniki.

kmalu po prvi svetovni vojni, je nastala huda gospoda-
rska kriza, se posebno kdor je imel dolgov, se je zlepa
vo prebijal skozi, velika kmetij je slo na drašto, teh so
največ potkupili Italijani za svoje ljudi, z namenom da
bi portugalizirali naše kraje. Tudi mi smo kusi v hude
gospodarske težave. Pisali so nas dolgov, ki smo jih prevzeli
z Plumovim posestvom leta 26, ter juševim leta 34.

Vino se je v tistih časih težko prodalo in, po zelo nizki ceni
zato so nasi sklenili, da Sanok prodajo.

Dva lepa prilika, ki se nam je nudila je bil en Italijan
ponudil je precej visoko, ceno, vse je bilo se dogovorjeno.

2

Toda predno so napravili pogodbo, je oče vprašal kupca kaj misli napraviti s družinami, ki so sedaj na tistem posestvu, ta mu je odločno povedal, da te družine odlo, vijo in da prepeljejo tje druge italijanske družine, zato so naši kupčijo razdeli. Pehuda bi jim bilo, da bi kar družine ostalo na cesti, saj druge kmetije oz. zaposlitve bi nikoli ne našli. Ko bi mi prodali, bi isplatali dolgovi in se pitro, niti presej denarja, tako pa smo in usmiljenja do teh družin, kar naprej broditi v gospodarstvi kmeti. Pozneje smo imeli se eno lepo pruliko za prodati, interesent je bila nekva ženska gofija. Radi družinskih razmer, smo tudi tej odprodali. To je bilo nam v srečo. Kam bi šli ko se nam pozgati dom na Bregu?

O kolonih se veliko govori in piše, da so bili veliki kupini, iskričani po lastni zemlji, pri tem se veliko pretirava. Pogoji za kolone so bili zelo različni. Pri tem se je upoštevala kmetova rodovitnost zemlje in kultura. Jaz se omejam samo na naše kolone in sicer razmere po prvi svetovni vojni, ko se je že precej spremenilo v hrib kolonov. Če padle so robote (preplainsko delo) od 75% vina, je prestlo na 60% ter razne gos. dajatske davatve. Koloni na Breg, Liasno, Biljana in ^{semitna} Mastna so dali samo 60% vina. Sadje in druge pridelke so imeli ^{semitna} vsak kolon je imel toliko senozeli, da je lahko redil najmanj dve glavi živine, eni so redili celo pet glav. Teci so pridelali doma malo žita so posime navskali v našem gozdu ^{semitna} ter prodali, da so se nakupile živila

3

Koloni v Janos^{ku} so imeli več njiv za žito, ter več sadja
 zato so stajali. Sed 60% vina tudi 1/3 sadnja še posebej so
 husele samo čim več in brskve. Škocke za škropiva smo nosile
 vsak polovico. ~~Pravda~~ Zemljiskoga davka, ki je bil zelo visok
 so bili hrošči, ključal je gospodar. Za časa fašizma so uvedli
 oburno zavarovanje ^{kolonov} hroščem in boleznim. To bi morali
 ključati, kolovico gospodar, kolovico-Kolon, toda obzira je
 težje celotno svetlo gospodarje, mi pa nisimo nikoli udeleženi
 od Kolonov. Za popraviteljo bi je morali stajati gospodar
 Vsaki sili in potrditi smo jim nuditi, tam
 Če gospodar je bil do Kolonov zelo huzanesljiv in dober.
 Veliko-kulivico delajo njegovemu spominu, listi ki ga
 na katerihkoli način obkrijejo

IV.

Nazadnje zasluži prostor v tem spisu še EDVARD ERZETIČ (roj. 1939 v vasi Gradno v Goriških Brdih, Hilarjev), po poklicu elektrotehnik in zdaj zaposlen v kranjski Iskri. V nižji gimnaziji na Dobrovem ga je poučeval slovenščino pesnik France Pišnik.¹⁰³

"S sedemnajstimi leti sem zapustil domače gradensko ognjišče tudi v pravem pomenu besede in se odpeljal med Gorenjce - v Kranj. To je bil zame jezikovni kolaps. V meni se je v trenutku vse zrušilo. Počutil sem se duhovno izropanega, čemur je sledila pogovorna asimilacija. Nekateri tega sploh ne prenesejo, oziroma ne sprejmejo! Ne bom trdil, da mi ni v ušesih še vedno ostala melodija domačega ognjišča?"

*Kljub temu, da je od mojega odhoda z doma že skoraj štiri desetletja, mi je v svoji zavesti globoko urezan spomin na jezik mojih otroških let. Namreč, ta moj zapis se ni spreminjal, ampak je ostal prav tak, kakor je bil takrat - v tistih časih. Dogajanje doma pa je bilo precej drugačno. Iz dobro znanih in neznanih vzrokov se je jezik bistveno spremenil. Recimo, da se je prečistil, poenotil in bolj 'poslovenil'? Prvotne besede so odpadale in izumirale in še izumirajo iz znanih vzrokov..."*¹⁰⁴

191

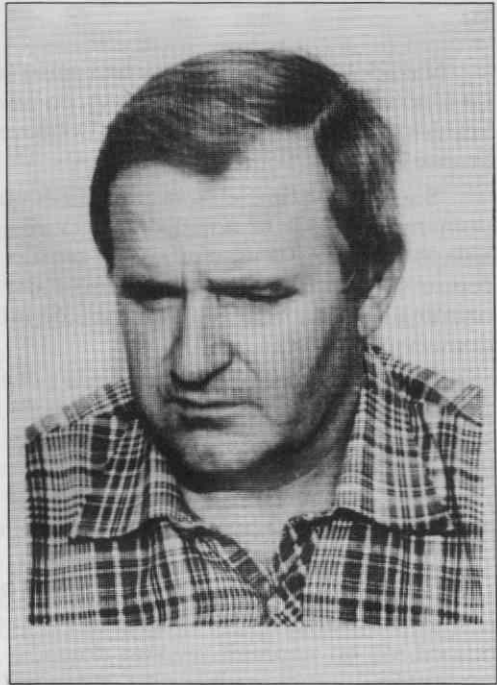
To je del avtorjevega uvoda pod naslovom: Odkod pobuda za pisanje slovarčka? v knjižici z naslovom SLOVARČEK narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevnik v Brdih.¹⁰⁵ Leta 1986 se je namreč odločil, da bo napravil seznam domačih besed, ki se jih še komaj kdaj kdo spomni in uporabi in jih je zato vedno redkeje slišati. Že dolgo daleč od doma se je zbal, da bi jih pozabil tudi sam. Ta problem je posebno izrazit pri zdomcih in izseljencih. V glavi je (jezikovna) kaset, ki jo človek odnese s seboj, jezik pa se razvija in gre naprej, razmišlja Erzetič v svojem tehničnem žargonu. "Jezik otroških let je svetinja. Tako kot rojstni kraj. Jezik je že tam. Ga moraš sprejeti. Hočeš ali nočeš. Če bi dojenčka peljali na Kitajsko, bi postal Kitajček," varira gorenjski Bric misli v pogovoru, ki jih je zapisal v že omenjenem uvodu: "*Za obstoj naroda morajo biti dani pogoji. Med glavne prvine spada tudi jezik. Je zelo dinamična komponenta, se torej stalno spreminja. Z rojstvom ga še ne podedujemo, ampak ga sprejmemo. Običajno je to jezik okolja, v katerem se rodimo - to je jezik staršev. Spreminjamo ga največkrat sami - uporabniki. Slovenski jezik je prečudovita duhovna tvorba. Jan Makarovič meni o jeziku tako: 'Resnično dokončno učlovečenje se ne izorši z iznajdbo orodja, temveč šele z iznajdbo jezika.' Je brezkončni parameter ustvarjalnosti za vsa področja. Koliko znanstvenikov in znanstvenih razprav je že bilo samo zaradi slovenskega jezika? Slovenski knjižni jezik je po mojem rezultat stoletnih jezikovnih 'laboratorijev'. Materin jezik je nekaj povsem drugega; je pogovorni jezik. Teh pa je na Slovenskem mnogo. Doktor Anton Trstenjak se navdušuje za termin 'jezik domačega ognjišča', ta da je tapravi. Globoko v sebi čutim, da je res tako. Je obenem tudi edini jezik, s katerim se lahko, tako ali drugače, pogovarjam s predniki." Tudi jezik domačega ognjišča je svetinja! Te pa ne smemo metati svinjam."*¹⁰⁶

¹⁰³ Terenski pogovor v Ljubljani, 15.3. 1992.

¹⁰⁴ Edvard Erzetič, *Slovarček narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevnik v Brdih, Kranj*, marca 1992.

¹⁰⁵ Glej op. 104.

¹⁰⁶ Glej op. 104, str. 2-3.

Edvard Erzetič

Namenoma je predstavljeno celotno besedilce uvoda, ne le tisti del, ki je apologetičen, narodno konstitutiven, ampak tudi tisti deli, ki so strokovno vprašljivi in pomanjkljivi, pa ne toliko v zamisli sami kot v njeni formulaciji. Kolikor bolj avtor posega na strokovno področje, v interpretacijo gradiva, toliko bolj mu zmanjkuje tal: na primer ko skuša razložiti izvir besed: *"Med njimi so tudi take, za katere bi upal trditi, da so samo naše, - da so avtohtone. Nekaj besed ima zelo staro poreklo, in sem jih, po svoji presoji, posebej označil. Namigujejo na staroslovenski, če že ne na slovaški izvor? Precej besed v slovarčku so izpeljanke iz tujih jezikov, kar je povsem jasno. Brda so bila z Beneškimi Slovenci in so še danes na etnični meji med Furlani in Italijani. Nekaj besed je nemškega izvora, saj so bili ti kraji v zgodovini tudi pod nemško govorečimi režimi. Za besede srbohrvatskega izvora pa ne dobim prave razlage?"*¹⁰⁷ To kaže, da je avtorjeva ambicija presegla seznam besedišča iz otroštva, prizadeval si je določiti tudi njegovo etimologijo, kar pa je prejkone preseglo njegovo strokovno usposobljenost za tako delo. Edini stilni kvalifikator, ki ga tudi upošteva in mu verjetno v nobenem primeru ni oporekati, je: "zaničljivo".

"Brici se sramujejo svojega dialekta," razlaga Erzetič njegovo hitro izginjanje. To je pglavlni vzrok, da se je lotil "slovarja". Kakšen čar ima zanj *"jezik domačega ognjišča"*, kako ljubeče želi kaj storiti zanj, če mu že ni dano, da bi bil udeležen pri njegovem razvoju, razkrivajo aforizemske besede: "Eden zboli od besede, drugi od šanka."¹⁰⁸ "Za konec" pa v svojem Uvodu pravi: *"S tem skromnim slovarčkom nisem izumil dinamita. Pred menoj je to opravil že Alfred Nobel. Je pa morda*

¹⁰⁷ Glej op. 104, str. 6.

¹⁰⁸ Glej op. 103

izziv za nekoga, ki se mu zdi ta 'kost' še neoglodana? Tudi ne trdim, da imam povsod prav!? Delo je zaključeno, do kraja pa takó nikoli ne bo. Bolj kot stroge kritike, potrebujem od 'drugod' dobrohotnih nasvetov za morebitno dopolnitev /?/ na tem področju. Če pa slučajno pride do polemike, sem pripravljen iti tudi v ta boj, kolikor ga sprejme moj strokovni obseg!"¹⁰⁹

Vendar se je avtor želel zavarovati pred pretiranim vdorom stroke v to njegovo delo, ki je nastajalo v prvi vrsti iz domotožja po domači besedi in neke naravne radovednosti, odkod je doma, in ne iz strokovno podstavljene motivacije, tako da je na konec uvoda dal napisati z velikimi črkami: SLOVARČEK NI ZA JAVNO RABO!!!¹¹⁰ Sodelavki Inštituta za slovensko narodopisje pa je poudaril: "Slovarček sem delal izključno zase. Srečanje z nama je bilo za njegovo izdelavo drugotnega pomena."¹¹¹

Da mu delce pomeni predvsem zvezo z domačo zemljo, nekakšno partituro, s pomočjo katere samo tistemu, ki pozna njene simbole, ti omogočajo ustvarjanje ubrane zvočne orkestracije, se vidi iz pogovora, v katerem je trdil, da imajo že posamezne vasi med seboj različne naglasne in oblikoslovne vzorce, kar da je mogoče ponazoriti le zvočno, češ da se zapisati tega ne dá: Kozana, Medana, Neblo; na primer Šmartno, Gradno, Višnjevik imajo nekatere izraze enake, a tega ne gre posploševati. Slavče, ki jih loči samo en potoček, govorijo že drugače. Je več takih mini področij.¹¹² Želja po oddolžitvi domačim se kaže v zahvali: "Ne smem pozabiti, da so mi bili v veliko pomoč brat Ivo, svak Berto Sirk, sosed Bruno Podveršič in neimenovani prijatelji gradenske fare, katerim sem hvaležen. Materi Fanci in očetu Hilariju dolgujem mnogo več!"

Besede je Erzetič zapisoval hkrati v zvezek in na listke za kartoteko. Z rdečimi pikami je v zvezku označil besede, za katere sam ni vedel, od kod so, ali pa se je hotel prepričati, ali prav sklepa o njihovem izviru. Po abecedi je v slovarju razvrščenih 1025 besed na triinpetdesetih straneh v formatu šolskega zvezka. Natipkane so na računalnik, in sicer v petih izvodih. Od tega je avtor en izvod podaril avtorici tega prispevka, drugega je dobila v roke Francka Benedik¹¹³ z Inštituta za slovenski jezik - dialektološka sekcija, tako da so mu ostali le trije izvodi, vendar jih lahko po potrebi množi - pač zaradi načina "tiskanja". Žal, besede nimajo naglasov, kar je za narečno glasoslovje velika pomanjkljivost, morda pa delce utegne priti prav narečni leksiki. Avtorjevo nagnjenje k jezikoslovnim vprašanjem ga utegne s pomočjo strokovnjakov za dialektologijo napraviti za pripravnega terenskega sodelavca, kar ne bi bil majhen uspeh za obe strani. Omenjeni Slovarček sam pa je v sedanji obliki predvsem dokument, dokument ljubezni do materinščine, ki jo avtor - pomenljivo! - loči od standardnega knjižnega jezika, in dokument poskusa artikulirati to ljubezen na način znanosti. Nekateri pišejo pesmi, on pa je izbral po svoje bolj izvirno in redko pot: pripraviti slovar. Dandanes na tej ravni prav izjemno, za tehnika po poklicu pa še toliko bolj nenavadno. Ali pa tudi ne: morda se tak objektiviran

¹⁰⁹ Glej op. 104, str. 5

¹¹⁰ Glej op. 104, str. 6.

¹¹¹ Leta 1986 se je avtor po naključju srečal z avtorico tega prispevka, in ko ji je zaupal, da ima v delu slovar govora svoje vasi, ga je k temu spodbujala, pa tudi nekajkrat pozneje v teh letih - tudi s predvidevanjem, da bi bilo gradivo dobrodošlo dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik pri ZRC SAZU v Ljubljani.

¹¹² Glej op. 103.

¹¹³ Izkazalo se je, da bi bilo treba za strokovno rabo delce v marsičem še dopolniti.

način izražanja čustev bolj ujema z racionalnostjo njegovega dela in je potemtakem nasledek njegovega siceršnjega habitusa.

Vsekakor je na ravni ustvarjalnosti, ki jo raziskujeta etnologija in slovstvena folkloristika, delo vredno vse pozornosti, saj jima gre v prvi vrsti za ustvarjalnost zamisli, medtem ko o kvaliteti njihove izvedbe praviloma vedno presojata z vidika okoliščin, v kakršnih more svoje ideje uresničevati njihov nosilec.

SKLEP

Rdečo nit na vertikalni lestvici literarne kulture začnimo vleči s tistega konca, kjer smo njeno analizo za Goriška Brda končali.

194

Edvard Erzetič, najmlajši med obravnavanimi avtorji, se je iz domotožja in spoštovanja do materinščine lotil zbiranja in sistematičnega urejanja njenih besed, torej izdelave slovarja. S tem je zadostil notranji nuji, ohraniti stik z domačim okoljem. Dora Sirk-Obljubek posamezne besede že povezuje v pesmi, ki so namenjene predvsem njenemu družinskemu krogu in domačiji. Tudi v prozi ji beseda izredno gladko teče, tako da je z nekakšno kroniko svoje družine ter rodbin Sirk in Obljubek pripravila izjemno dragoceno gradivo ne le za raziskavo družinskega življenja v obdobju med obema vojnama 1918-1941 in dalje, ampak tudi za zgodovino kolonstva v Goriških Brdih. Z vidika literarne vede pa bi jo bilo mogoče šteti za ogrodje imenitne družinske sage. Ludvik Zorzut najbolj obvlada lokalni kolorit, s katerim so prežete njegove pesmi o Goriških Brdih. Ne prislika ga le z motiviko, ampak tudi z uporabo narečja v njih. Drugače njegove pesmi sodijo bolj v objektivno kot v osebnoizpovedno liriko. V tem pogledu zaseda najvišje mesto Alojz Gradnik, ki mu pogosto pravijo "pesnik Goriških Brd", kar seveda ni nič narobe; vendar pa kot opojno črno vino v dno srca segajoča njegova izpovedna pesem zadeva v občečloveško problematiko, ob kateri je najmočnejše spoznanje: močna kakor smrt je ljubezen.¹¹⁴

Prvotno je bilo predvideno, da bi bil ta članek omejen samo na ustvarjanje Dore Obljubek, ki doslej še ni bila deležna širše javne poglobljene predstavitve, vendar se mi je zdelo primerno, da ob tem ne zanemarim drugih treh avtorjev in tako prikažem vso paletu literarne kulture v Goriških Brdih. Pri tem pa bi skoro prezrla dva avtorja, ki sta po rodu prav tako iz Goriških Brd.

Karel Širok (roj. 1889 v Šmartnem v Goriških Brdih - 1942 ustreljen v Dragi pri Begunjah kot talec) je bil mladinski pesnik in pisatelj. Njegove mladinske pesmi so večinoma zasnovane na slovstveni folklori in primorskem nacionalnem boju; zbral jih je v več zbirkah. Najbolj zrelo delo med njimi je Kapelica (Ljubljana 1935), v kateri je tudi pesem Kako je tebi, Marija, posvečena bazoviškim žrtvam.¹¹⁵

Albert Širok (roj. 1895 v Kozani v Goriških Brdih - umrl 1985 v Ljubljani) je bil tudi pesnik, pripovednik, publicist in prevajalec. Z bratom Karlom se je trudil organizirati gledališko življenje v Trstu, dokler se ni moral konec dvajsetih let umakniti v Jugoslavijo; objavljaj je v različnih revijah in listih, predvsem mladinskih, vendar mu je izšla le ena zbirka pesmi: Pionirska slikanica I. 1946.¹¹⁶

¹¹⁴ Eros - Tanatos, glej op. 3, str. 31.

¹¹⁵ Glej op. 2, str. 344.

¹¹⁶ Glej op. 2, str. 343-344.

Če skušamo določiti mesto obravnavanim avtorjem v literarni stratifikaciji, gre nedvomno za literaturo pri Gradniku in njen poseben izrastek (mladinska!) pri bratih Širok, medtem ko se Zorzut giblje na meji med njo in literarčenjem. V njen okvir pa prihajata Dora Obljubek in tudi Edvard Erzetič, kolikor vzporedno z literarnim ustvarjanjem na tej ravni, ne najdemo primernejšega izraza za težnje po znanstvenem uveljavljanju.

Če tukajšnji pregled omogoča zaslutiti, kako se kapilare literarne kulture iz njenega osrčja, ki ga tukaj pomeni Alojz Gradnik, širijo po različnih stopnjah in nato prepojijo vsakdanje življenje, od časa do časa pa ga delajo bolj prazničnega, je njegov namen dosežen.

BESEDA O AVTORICI

Mag. Marija Stanonik, višja raziskovalna sodelavka Inštituta za slovensko narodopisje pri Raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Na delovnem mestu je zadolžena za raziskovanje slovstvene folklore. Predvsem se trudi oblikovati njeno teorijo, izčrpno pa zasleduje njen položaj pri Slovencih tudi v posameznih zgodovinskih obdobjih. Vendar sega njen strokovni interes čez meje njenega delovnega področja, kar po svoje ilustrirata dve samostojni objavi: *Promet na Žirovskem, Žiri 1987*; *Slovstvena folklorja v domačem okolju, Ljubljana 1990*.

ABOUT THE AUTHOR

Marija Stanonik, M.A., senior research fellow at the Institute for Slovene Folklore of the Research Center of the Slovene Academy of Arts and Sciences in Ljubljana. Works primarily in the field of literary folklore, and especially with efforts to define its theory. She also studies its position among Slovenes in individual historical periods. However her professional interest transcends the borders of her area of work, as illustrated by two independent publications: *Traffic in the Žiri region (Žiri, 1987)* and *Literary folklore in the domestic environment (Ljubljana 1990)*.

SUMMARY

GORIŠKA BRDA AND THE ART OF WORDS

The connecting thread on the vertical ladder of literary culture begins where we finished its analysis for Goriška Brda. Edvard Erzetič, the youngest of the mentioned authors, out of homesickness and love for his mother tongue, began the collection and systematic organization of its words, i.e. the elaboration of a dictionary. In this way he fulfilled an inner need and preserved ties with his native place. Dora Sirk-Obljubek puts these words together in poems intended primarily for her immediate family and home. Her prose also flows extremely smoothly; with a chronicle of her family, the Sirks and Obljubeks, she has prepared extremely valuable material not only for the research of family life during the period between the wars (1918-1941) and beyond, but also for the history of the quota-leasing (tenant farmers) in the Brda region. From the aspect of literary science it could be regarded as the framework for an outstanding family saga. Ludvik Zorzut is a master of local colour, which cuts through his poems about the Brda area. He paints it not only with the subject motif, but also

uses the local dialect in them. Otherwise his poems belong more to the objective lyrical than the personal. In this respect Alojz Gradnik, who is frequently acclaimed as the "poet of Goriška Brda", occupies the highest place; but like intoxicating red wine his personal poetry reaches to the bottom of the heart and extends to the general human problem, of which this recognition is strongest: love is as strong as death (Eros-Tanatos).

RIASSUNTO

IL COLLIO E L'ARTE DELLE PAROLE

196 — Per riassumere questo articolo sulla cultura letteraria del Collio partiamo dalla sua conclusione: Per nostalgia, ma anche per rispetto verso la lingua materna Edvard Erzetič, il più giovane tra gli autori citati, ha iniziato a raccogliere e a ordinare sistematicamente le parole della propria parlata, realizzando quindi un vocabolario, appagando in tal modo il suo bisogno interiore di conservare i legami con la terra natia. Dora Sirk-Obljubek, scrive in versi, destinati in primo luogo alla cerchia dei suoi familiari. Anche in prosa ha un linguaggio molto sciolto, tanto da aver raccolto, stilando una specie di cronaca della sua famiglia e delle famiglie Sirk e Obljubek, un prezioso materiale non soltanto per le ricerche relative alla vita di una famiglia nel periodo tra le due guerre (1918-1941) e negli anni successivi, ma anche per la storia del colonato nel Collio. Dal punto di vista strettamente letterario il materiale potrebbe venir visto come una sorta di canovaccio per una stupenda saga familiare. Ludvik Zorzut è quello che padroneggia maggiormente il colore locale, di cui sono pregne le sue poesie sul Collio. Non lo dipinge soltanto con motivi prettamente inerenti, ma anche mediante l'uso del dialetto. Da questo punto di vista il primato spetta ad Alojz Gradnik, che viene spesso indicato come il "poeta del Collio". Non è sbagliata come definizione, tuttavia la sua poesia, che arriva fino in fondo al cuore al pari di un inebriante vino rosso, tocca problemi comuni a tutta l'umanità, tra i quali risalta la constatazione che l'amore è forte come la morte (Eros - Tanatos).

CIMBALE - OPSASE ALI ORPHICA - NA GORIŠKEM IN V BRDIH

Mira Omerzel-Terlep

197

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku avtorica objavlja (in komentira) zemljevide in preglednice, ki prikazujejo razširjenost malih cimbal ali oprekla na Slovenskem. Na njih izstopijo zahodni deli Slovenije, tudi Brda, iz katerih predstavlja fresko z najlepše ohranjenim naslikanim opreklem (iz okoli leta 1480).

ABSTRACT

In this article the author publishes (and comments on) maps and tables showing where dulcimers were known in Slovenia. Prominent are the western parts of Slovenia and Brda region, the area where the best preserved depicted dulcimer can be seen in a fresco, dating from around 1480.

Male cimbele ali oprekelj, ki najbi jih na Goriškem in Tolminskem imenovali opsase¹, domnevni goriški izdelovalec teh glasbil Roeling pa orphica², štejemo med predhodnike sodobnega klavirja. Z bližnjega vzhoda, najverjetneje iz Perzije, se je glasbilo, imenovano "santir" in arabsko "qanun", razširilo v Evropo z arabskimi ekspanzijami. V Evropi je izpričano od 11. stoletja, na Slovenskem pa od druge polovice 15. stoletja.³ Pol tisočletja je bilo pravo modno glasbilo evropskega prostora! V obdobju rokokoja so bili evropski oprekli oziroma evropske cimbele najbolj vsestransko priljubljeni in razširjeni med vsemi sloji prebivalstva. Igrali so nanje poleg glasbil, kot so dude in lajne⁴; z opreklem so muzicirali po meščanskih salonih in vladarskih palačah, zanj so komponirali sloveči komponisti, kot je Leopold Mozart, zahtevnejši so ga poskušali reformirati in mu dati večje tehnične zmogljivosti. Vendar se je v tem obdobju njegova velika priljubljenost tudi iztekla. Njegovo mesto so zavzele razvojne oblike klavirja. Oprekelj se je nadalje ohranil v hribovski izolaciji in v odmaknjenih predelih še dve stoletji kot plesno spremljevalno glasbilo ter dobil pomen ljudskega glasbila življenjskega vsakdana evropskega človeka. Še danes se lahko srečamo z njim na avstrijskem Štajerskem, na Salzburškem, na Bavarskem in Tirolskem in v švicarskih Alpah. Znan je bil tudi v večjem delu

---

¹ G. Perusini, *Strumenti musicali e canto popolare in Friuli*, 1944.

² M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894-1895.

³ Glej razpravo podpisane Oprekelj na slovenskem etničnem ozemlju, *Traditiones* 19, Ljubljana 1990, str. 177-210, dalje cit. OSEO.

⁴ Glej Karl-Heinz Schickhaus, *Über Volksmusik und Hackbrett in Bayern, München-Wien-Zürich* 1981.

slovenskega etničnega prostora (izvzeta je le Bela krajina). Vendar je pri nas glasbilo s smrtjo zadnjega opreklarja leta 1979 izumrlo.

Danes štejemo oprekelj, podobno kot citre, med ljudska glasbila alpskih dežel. Vsa alpska Evropa pozna to glasbilo pod skupnim imenom: bretl(e)⁵. Okrajšava je izpeljana iz nemškega imena Hackbrett. Slovenski bretl (Trenta, Primorsko) se lahko glasi tudi kot pretl ali pretelj⁶. Zmaga Kumer navaja zanj še tale imena: aprikel, prekl, cimprekelj, na Štajerskem prekl, na Notranjskem opreklje⁷. Panonski del Slovenije (Prekmurje) pozna med slovanskim in romskim življenjem razširjene različice imena cimbal, Porabci pa cimbole in cingule. Tudi iz naštetih imen glasbila je razvidna prepisna lega slovenskega etničnega prostora in njegove kulture. Vzhodnoevropski prostor pozna različice osnovnega imena cimbal, srednja in zahodna - alpska in predalpska - Evropa različice imena Hackbrett (ein Brett zum Hachen - deska za sekljanje)⁸ oziroma bretel. Obe imeni sta pomembni za naše poimenovanje glasbila na prehodnem kulturnem območju. Zanimiva je tudi sinteza obeh pojmov, kot je z imenom cimprekelj izpričana na idrijskem območju okoli leta 1870⁹. Izjemna pa so goriška imena opsase in orphica¹⁰, štajerski pentek in trklje¹¹.

Zdi se, da bi bilo z ozirom na številna navajanja različnih poročevalcev glasbilo pravilneje poimenovati cimbele, vendar zaradi deloma že utečene strokovne rabe ohranjam izraz oprekelj. Tolminska in goriška izraza opsase in orphica pa sta verjetno priči individualne človekove besedne igre in ustvarjalnosti.

Ko sem pripravljala razpravo o opreklju na slovenskem etničnem ozemlju za objavo (gl.op. 3) sem izdelala tudi več preglednic in zemljevidov, ki so mi pomagali razbirati in razumevati "situacijsko sliko" razvoja in razširjenosti tega glasbila pri nas v sodobnosti in v preteklosti. Pripravila sem jih tudi za tisk, a do objave ni prišlo. Ker pa preglednice jasneje kot pisana beseda kažejo rabo in njeno zgoščenost skozi čas ter še posebej opozarjajo na bolj množične vire in informatorje v dolini Soče in okoliških območjih in ker Goriška Brda hranijo v cerkvi obmejnega Gluhega Vrhovlja eno najlepših in najbolj ohranjenih fresk angela z oprekljem, naj bodo s kratkim spremnim komentarjem objavljene preglednice in zemljevidi, ki se sicer nanašajo na celotno slovensko etnično ozemlje, v pričujočem letniku Etnologa, ki se posveča temu delčku slovenske dežele.

Freske v cerkvi v Gluhem Vrhovlju nad Kožbano so menda nastale okoli leta 1480¹². Na njih je več glasbil. Poleg angelov, svetnikov, Marije z Jezusom, cvetličnih vzorcev so v sedmih poljih naslikani oprekelj, lutnja, portativ, harfa,

⁵ Glej Karl M. *Klier*, *Volkstümliche Instrumente in den Alpen*, Kassel und Basel 1956.

⁶ Zmaga *Kumer*, *Slovenska ljudska glasbila in godci*, Maribor 1972, str. 53 (SLGG).

⁷ *Z. Kumer*, SLGG, str. 72.

⁸ Glej terminološko razlago podpisane v OSEO, str. 178.

⁹ Podatek je iz odgovora na narodopisne vprašalnice iz prejšnjih stoletij (glej *Kumer*, SLGG, str. 71).

¹⁰ Glej Pleteršnikov slovar.

¹¹ Jožef *Pajek*, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884.

¹² Primož *Kuret*, *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*, Ljubljana 1973, str. 72-97.

Angel z oprekljem na freski v cerkvi v Gluhem Vrhovlju nad Kožbano, iz okoli leta 1480 (Foto P. Kuret) ♦ Angel with dulcimer in the fresco of the church of Gluhovlje above Kožbana (dated around 1480) (Photo by P. Kuret) ♦ Angelo con l'oprekelj, particolare dell'affresco nella chiesetta di Gluhovlje sopra Cosbana (Kožbana), 1480 ca. (Foto P. Kuret)

pavke in nedoločljivo brenkalo. Po Primožu Kuretu se freske podrejajo kranjskemu prezbiteriju.¹³

Če pa hočemo razumeti, kaj nam freska pripoveduje, se moramo vrniti še pol tisočletja v zgodovino. Evropska srednjeveška glasbena praksa pozna sorodni glasbili: psalterij (od 9. stoletja) in oprekelj (Hackbret, od 11. stoletja). Na psalterij, ki ima verjetno iste predhodnike kot oprekelj, se igra z nohti, s plektrumom (trzalico) ali z gosjim peresom, na oprekelj pa večinoma le s pomagali, to je s kladivci, palčkami. O obeh sorodnih strunskih glasbilih poročajo renesančni teoretiki, med njimi najpomembnejša Sebastian Virdung (1511) in Michael Prätorius (1619)¹⁴. Kljub terminološki zmedi tega časa je mogoče slediti razvoju obeh glasbil. Že teoretik M. Prätorius je v znamenitem delu *Syntagma Musicum*¹⁵ poročal, da sodi oprekelj (Hackbrett, Zimbel, Cymbalum) med vaška glasbila in ga imenuje "lumpeninstrument"¹⁶. Torej bi ga že v 16. stoletju lahko prištevali tudi med ljudska glasbila v današnjem pomenu besede. Možno je, da si je glasbilo že takrat utrla pot med širše občestvo izven plemiško-meščanske in dvorne umetnosti, ki bi jo lahko imenovali stilna umetnost. Številne freske po slovenskih cerkvah utegnejo priljubljenost med ljudmi samo potrditi, saj so menda bile freske nekakšna "biblija v podobah", ki je bila namenjena ljudem in so tudi slikarji zajemali snov iz njihovega vsakdana.

¹³ P. Kuret, str. 73 (po navedbi F. Steleta).

¹⁴ M. Omerzel-Terlep, OSEO, str. 179.

¹⁵ M. Prätorius, *Syntagma Musicum II, De Organographia*, 1619, Faksimile Nachdruck Kassel-Basel-London-New York 1958.

¹⁶ M. Prätorius, str. 18.

Alpska Evropa je menda uporabljala različico glasbila s tolkalci, mediteranski duh pa je bil bolj naklonjen trzajočemu stilu igre, torej psalteriju. Res je, da so freske v cerkvah po zahodni Sloveniji slikali predvsem italijanski mojstri, vendar v sosednji Italiji opreklja skorajda ne poznajo in ga tudi imenujejo salterio tedesco ali "nemški psalterij". Tudi to potrjuje misel o razširjenosti in ljudski rabi glasbila v zahodni Sloveniji.

Prvi naslikani instrumenti so ohranjeni iz začetka 15. stoletja. Če pregledamo delo P. Kureta *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah* in upoštevamo še kasnejša dopolnila¹⁷, razberemo, da je kar osemindeset cerkva poslikanih z muzicirajočimi angeli, v desetih je tudi oprekelj, od tega je pet cerkva v zahodni Sloveniji; na Goriškem in v Posočju so tri: cerkev sv. Urha v Tolminu, goriška stolnica in cerkva v Gluhem Vrhovlju v Goriških Brdih.

200

Srednjeveški oprekelj je dobival najrazličnejše oblike, od pravokotne omarice do trapezaste, z enim, dvema ali tremi mostiči, čez katere so bile napeljane enojne, dvojne trojne, početverjene ali celo popeterjene strune, do sto po številu. In čeprav je na prvih evropskih slikarijah težko ločiti psalterij od opreklja (oba sta pravokotne ali trapezaste oblike), se zdi, da sta se najpozneje po letu 1300 srednjeevropski prostor in evropski sever zadovoljila s tehniko udarjanja (s palčkami ali kladivci), južna Evropa oziroma mediteranski temperament pa s tehniko trzanja.¹⁸

Oprekelj iz Gorice (konec 15. stoletja) je podoben opreklju iz Perugie (detalj *Devica z detetom*), ki ga je naslikal Giovanni Boccato (1445-1490). Glasbilo ima podvojene strune, speljane prek dveh mostičev, nameščenih ob straneh resonančne omarice in enega mostiča na sredi. Mostiči delé glasbilo na dva enaka dela. Vsak del ima tudi svoje zvočne odprtine. Podoben mu je tudi oprekelj iz Rateč¹⁹. Oprekelj iz Gluhega Vrhovlja (okoli 1480) ima dva mostiča ob straneh resonančnega pokrova in na sredini dve odprtini. Strune so potrojene, kar nam kažejo zatiči na desni strani glasbila, ki so prav tako potrojene. Oprekelj je sicer podoben tudi glasbilu na risbi M. Prătorija²⁰, o katerem avtor trdi, da se nanj igra z nohti. Gluho Vrhovlje prostorsko seže v zahodni mediteranski svet, zato nas tudi takšna možnost uvrstitve in prakse ne bi smela presenečati.

Slovenske srednjeveške freske, ki datirajo povečini v drugo polovico 15. stoletja, kažejo vselej glasbilo pravokotne oblike. Vsi primerki imajo 2 ali 3 mostiče in podvojene ali potrojene strune, ki so speljane prek mostičev, in ne križem, na eni strani čez mostič, na drugi pa skozi odprtino v mostiču, kot kasneje pri kromatično uglasenih opreklih, ki so produkt kasnejše (17.-18. stoletje) glasbene prakse. Kot že

¹⁷ P. Kuret, *Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče*, Muzikološki zbornik, XIII, 1977, str. 14-22.

¹⁸ Zdi se, da je mnogo premalo raziskana zveza etnične pripadnosti oziroma identitete in iskanja barvitosti zvoka. Zanimivo bi bilo spoznati, zakaj je npr. v preteklosti Južni Evropi bolj ustrezal trzajoči zvok psalterija, alpskim deželam hreščeeč, prediren in glasen zvok lesenih kladivc, zadušena in otemnjena barvitost melodij, igranih s palčkami, ki so bile obložene s klobučevino, ali v panonskih ravninah Vzhodne Evrope žameten in mehak zven udarcev z vato in sukancem povitih palčk.

¹⁹ Glej P. Kuret, *Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče*, Muzikološki zbornik, XII, 1977, str. 14-22.

²⁰ Tabela XXXVI, Glej tudi izrisane tipe glasbil v delu P. Kureta, *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah*, in risbo, ki se nanaša na oprekelj v Gluhem Vrhovlju in jo objavljam tudi v razpravi OSEO, str. 183.

rečeno, v Italiji, razen redkih izjem, ne zasledimo naslikanih opreklev, zato smemo sklepati, da so slikarije na slovenskih freskah lahko nastale po domačih predlogah oziroma po virih, sorodnih slovenski glasbeni praksi.

Zanimivo je, da na slovenskih freskah ne zasledimo psalterija, zelo pogosto pa je naslikan na dalmatinskih srednjeveških freskah.²¹ Posebno prehodno kulturno območje tvori istrsko območje, kjer so freske sicer skromnejše od slovenskih. Vendar je cimbal ali oprekelj na istrskih freskah upodobljen le v cerkvi sv. Jurija v Lovranu (1470-1479).²² Lovranski cimbal se skoraj ne razlikuje od glasbil, upodobljenih na slovenskih freskah, najbližji pa mu je oprekelj v Goriških Brdih. Oba imata 11 strunskih višin, le lovranski ima mostič več. Vendar pa so poleg cimbal na istrskih freskah naslikani tudi angeli s psalteriji; eni z glasbili pravokotne oblike, drugi z glasbili trapezaste oblike. Zdi se, da gre pri upodobitvah za resnično stilno likovno medprostorje srednjeveškega in mediteranskega sveta. Po izsledkih P. Kureta pa bi lahko likovno upodobitve glasbil v Istri prisodili tudi tirolskim vplivom²³. Po mnenju k. Kos pa so se istrske freske močno navezovala tudi na "folklorno", torej ljudsko glasbeno prakso, iz katere je razvidna tudi zveza z ljudskim instrumentarijem.

Na sosednjem Notranjskem, Gorenjskem in Koroškem je oprekelj ali cimbal dobro znan. Zemljevidi in preglednice pa nazorneje prikazujejo razširjenost tega glasbila od 15. stoletja do danes na vsem etničnem slovenskem ozemlju. Iz njih je tudi razvidno - in za ta sestavek bistveno - da se je največ informacij, živečih opreklarjev in likovnih dokazov ohranilo v 20. stoletje prav v zahodni Sloveniji. Največ cerkvenih likovnih spomenikov je iz cerkva v dolini Soče, zadnji opreklarje živel nedaleč stran od Goriških Brd, v Hotedršici. Da je imelo glasbilo na tem območju pomembno vlogo, potrjujejo pričevanja zahodnoslovenskih informatorjev (glej preglednice OSEO; bralca tudi sicer naprošam, da, kolikor ga zanimajo podrobnejši podatki in razmišljanja o opreklu na Slovenskem, prebere sestavek OSEO) o nedavno umrlih godcih in godbi²⁴, ljudska pesem (Banjšice)²⁵, informacije o domnevni delavnici cimbal mojstra Roellinga v Gorici na prehodu iz 18. v 19. stoletje (drugod po Slovenskem jih ni, po Maroltu le še morda v Železni Kapli²⁶) pa daleč sloveči "preklarji" iz Trente²⁷ in godci z Goriškega in s Tolminskega²⁸, živo izročilo oprekularske igre tja do druge polovice našega stoletja v cerkljansko-idrijskih hribih in godčevska družina Pivkovich iz Hotedršice²⁹. In ne nazadnje številni muzejski primerki glasbila v privatnih zbirkah in muzejih, ki so skoraj vsi cerkljansko-idrijskega izvora³⁰ in

²¹ Glej Koraljka Kos, Muzički instrumenti u srednjekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske, JAZU, Zagreb 1969, str. 252.

²² Podrobnejše razlage glej v OSEO, str. 184.

²³ P. Kuret, str. 94.

²⁴ OSEO, str. 189-195.

²⁵ OSEO, str. 187 (Štrekelj - 3634).

²⁶ OSEO, str. 203.

²⁷ OSEO, str. 192.

²⁸ OSEO, str. 195-196.

²⁹ OSEO, str. 197-200.

³⁰ OSEO, str. 200-201. Opreklji so predvsem iz okolice Idrije, s Cerkljanskega, Tolminskega, Šentviške gore.

so stari sto do dvesto let. Skoraj vsi so tudi dokaj podobno oblikovani in so morda iz delavnice istega mojstra (Roelliga iz Gorice?).

Če so v Goriških Brdih oprekljarji v preteklosti bili - in različni viri in freske, ki so nastale v dolini Soče in v Gluhem Vrhovlju ter se najverjetneje naslanjajo na ljudsko glasbeno prakso slovenskega etničnega ozemlja, to potrjujejo - pa so po drugi vojni izginili. Godec Pivk ml. iz Hotedršice, ki je bil zadnji aktivni oprekljar na Slovenskem, je umrl leta 1979, informatorji iz Trente, ki so se še spominjali tega glasbila, so pomrli. Tudi sicer je spomin na glasbilo na prehodu v naše stoletje že zbledel. Zato kaj več ni več mogoče izvedeti. Freske slovenskih cerkva - zlasti zahodnoslovenskih in tudi imenitno ohranjena freska iz Gluhega Vrhovlja - so likovni spomin na nekdanjo glasbeno modo in prakso izpred pol tisočletja, ki je na slovenskem etničnem ozemlju izpričana 400 let kasneje kot na evropskih likovnih spomenikih.

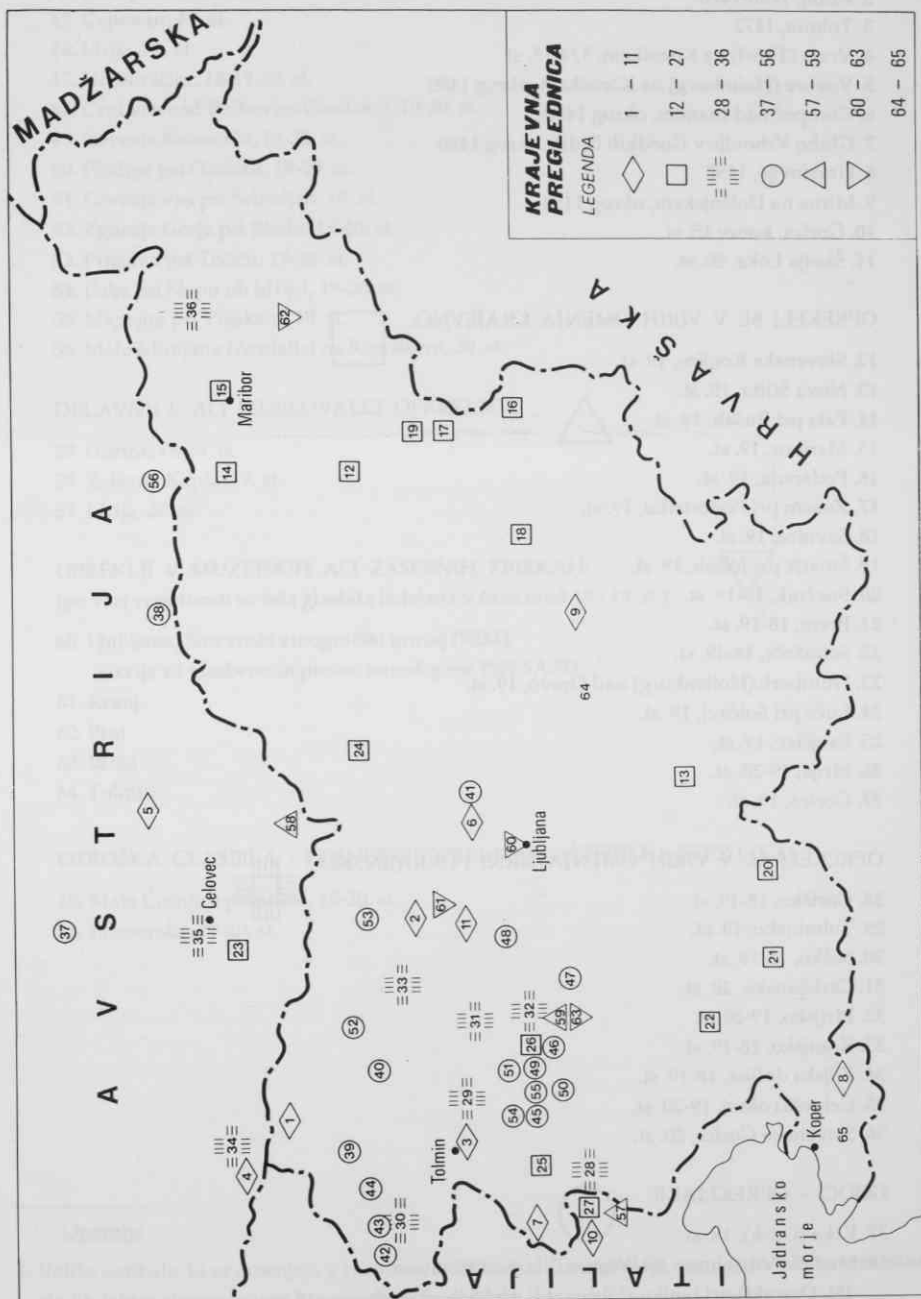
202

Ne moremo zagotovo reči, kdaj je glasbilo postalo ljudsko glasbilo etničnih skupin Evrope. Ne zdi se verjetno, da bi bila modna praksa v slovenskem alpskem in predalpskem prostoru mnogo drugačna, čeprav jo je gotovo porajalo slovensko občutje. Izvedba slovenskih melodij, slovensko oziroma pokrajinsko občutenje harmonij in vodenje glasov ter izbira barvitosti zvoka, improvizatorske in tehnične zmožnosti obvladovanja glasbila posameznikov pa so zagotovo dajale pečat "slovenskega" in ljudskega, enako neponovljivega, a za vedno pogreznjenega v neraziskano preteklost.

Zagotovo lahko zapišemo, da je s smrtjo zadnjega zahodnoslovenskega oprekljarja (1979) glasbilo izumrlo, v severnejših evropskih deželah pa še živi v ljudski tradiciji in dobiva tudi nove reformirane oblike, vse večje zmogljivosti in kot ljudsko ter v zadnjih desetletjih ponovno tudi kot glasbilo stilne umetnosti doživlja svoj prerod. Pri nas so cimbele najverjetneje izrinila pihala, trobila in harmonike.

LEGENDA I (KRAJEVNA) - LEGEND I (LOCATIONS) - LEGENDA I (PER LOCALITÀ)

	- likovne upodobitve opreklja - depicted dulcimer - raffigurazioni dell'"opreklj"		- opreklj se omenja v virih - dulcimer mentioned in sources - l'"opreklj" è citato nelle fonti
	- opreklj se v virih omenja širše pokrajinsko - dulcimer mentioned in sources for wider area - nelle fonti l'"opreklj" viene citato in relazione ad un ambito più vasto		
	- godci-oprekljarji - folk musicians - dulcimer players - suonatori di "opreklj"		
	- delavnice ali izdelovalci oprekljev - workshops or manufacturers of dulcimers - botteghe o costruttori di "opreklj"		
	- opreklji v muzejskih ali zasebnih zbirkah - dulcimers in museums or private collections - l'"opreklj" nei musei o in collezioni private		
	- otroška glasbila - posnetki opreklja - childrens' instruments - copies of dulcimers - strumenti musicali dei bambini - copie di "opreklj"		

LIKOVNE UPODOBITVE OPREKLJA:

1. Rateče, 1450-1455
2. Kranj, 1460-1470
3. Tolmin, 1472
4. Vrata (Thörl) na Koroškem, 3/4 15. st.
5. Vovbre (Haimburg) na Koroškem, okrog 1480
6. Goropeč nad Ihanom, okrog 1480
7. Gluho Vrhovlje v Goriških Brdih, okrog 1480
8. Hrastovlje, 1490
9. Mirna na Dolenjskem, okrog 1490
10. Gorica, konec 15. st.
11. Škofja Loka, 20. st.

OPREKELJ SE V VIRIH OMENJA KRAJEVNO:

12. Slovenske Konjice, 19. st.
13. Nova Štifta, 19. st.
14. Fala pri Rušah, 19. st.
15. Maribor, 19. st.
16. Podsreda, 19. st.
17. Žusem pri Podčetrtku, 19. st.
18. Sevnica, 19. st.
19. Šmarje pri Jelšah, 19. st.
20. Snežnik, 18-19. st.
21. Prem, 18-19. st.
22. Senožeče, 18-19. st.
23. Humberk (Hollenburg) nad Dravo, 19. st.
24. Luče pri Solčavi, 19. st.
25. Banjšice, 19. st.
26. Idrija, 19-20. st.
27. Gorica, 19. st.

OPREKELJ SE V VIRIH OMENJA ŠIRŠE POKRAJINSKO:

28. Goriško, 18-19. st.
29. Tolminsko, 19. st.
30. Soško, 18-19. st.
31. Cerkljansko, 20. st.
32. Idrijsko, 19-20. st.
33. Kranjsko, 18-19. st.
34. Ziljska dolina, 18-19. st.
35. Celovski okraj, 19-20. st.
36. Slovenske Gorice, 20. st.

GODCI - OPREKLJARJI:

37. Krka (Gurk), 18. st.
38. Med Sv. Vincencem (St. Vinzenz) in Sv. Ožboltom
(St. Oswald) pri Ivniku (Eibiswald) pod Soboško planino, 19. st.
39. Trenta, 19-20. st.
40. Gorjuše, 19-20. st.
41. Goričica pri Ihanu, 20. st.

42. Žaga pri Bovcu, 19-20. st.
43. Čezsoča, 19-20. st.
44. Soča pri Bovcu, 19. st.
45. Čepovan, 19. st.
46. Idrija, 20. st.
47. Hotedrščica, 18-19-20. st.
48. Črni vrh nad Polhovim Gradcem, 19-20. st.
49. Gorenja Kanomlja, 19-20. st.
50. Plužnje pri Otaležu, 19-20. st.
51. Gorenja vas pri Šebreljah, 19. st.
52. Zgornje Gorje pri Bledu, 19-20. st.
53. Pristava pri Tržiču, 19-20. st.
54. Polje pri Slapu ob Idriji, 19-20. st.
55. Magajna pri Vojskem, 19. st.
56. Male Klunjane (Arnfelds) na Koroškem, 20. st.

DELAVNICE ALI IZDELOVALCI OPREKLJEV:

57. Gorica, 18-19. st.
58. Železna Kapla, 19. st.
59. Idrija, 20. st.

OPREKLJI V MUZEJSKIH ALI ZASEBNIH ZBIRKAH:

(po vsej verjetnosti so bila glasbila izdelana v času med 18 - 19. st.)

60. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej (SEM),
Sekcija za glasbeno in plesno narodopisje ISN SAZU
61. Kranj
62. Ptuj
63. Idrija
64. Tolmin

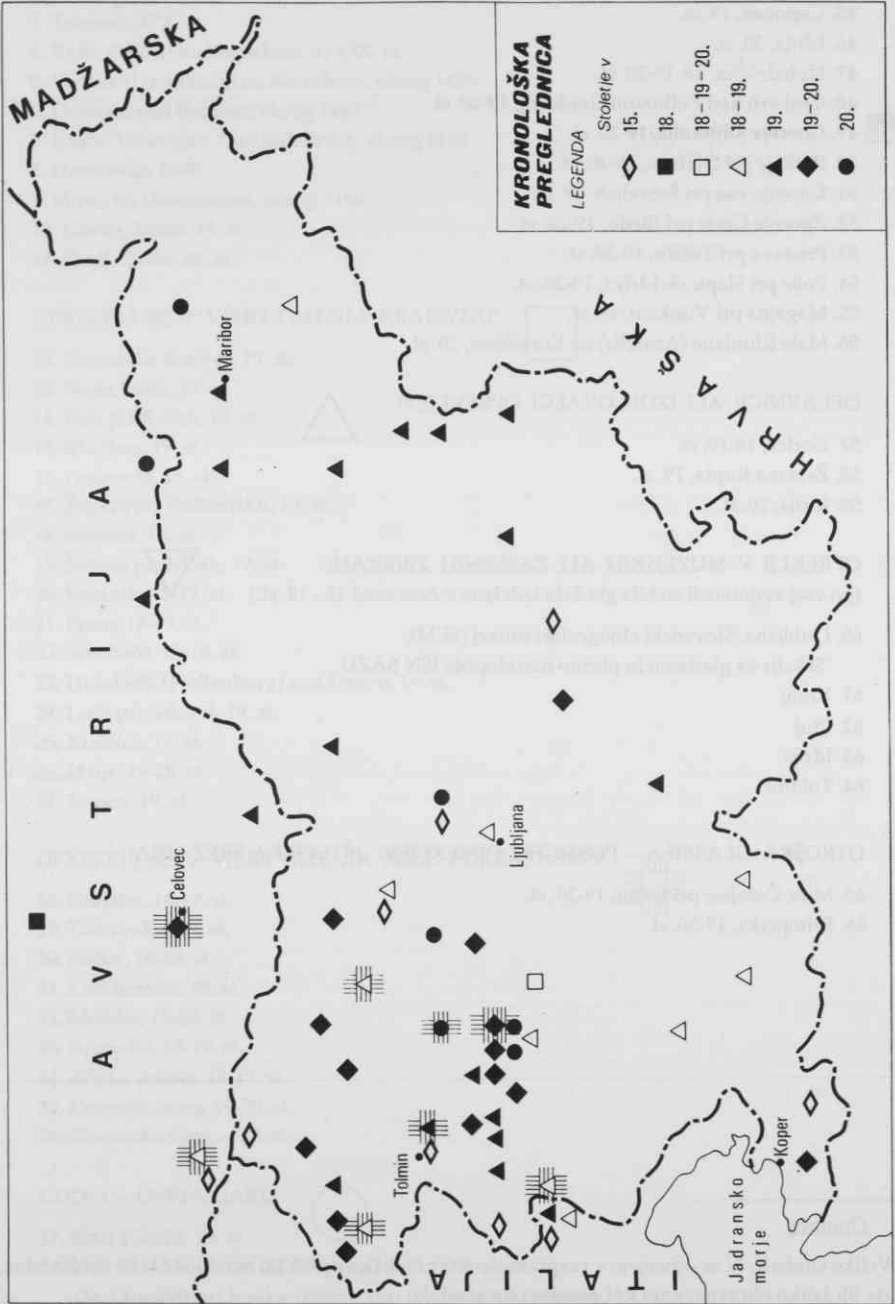
OTROŠKA GLASBILA - POSNETKI OPREKLJEV: (ŠTEVILKA BREZ LIKA)

65. Male Češnjice pri Stični, 19-20. st.
66. Primorska, 19-20. st.

Opombe

1. Velike cimbele, ki se omenjajo v razpravi, so sicer različica opreklja, vendar že tako svojevrstna, da jih lahko obravnavamo kot poseben tip glasbila.

2. Znaki z označenim sevanjem ( ) se nanašajo na širše pokrajinske omembe glasbila.

LEGENDA II (KRONOLOŠKO) - LEGEND II (CHRONOLOGICALLY) - LEGENDA II (CRONOLOGICA)

- likovne upodobitve - 15. st.
- depicted dulcimers 15th century
- raffigurazioni - XV sec.

- viri - 18. st.
- sources 18th century
- fonti - XVIII sec.

- viri - 18 - 19 - 20. st.
- sources 18th-19th-20th century
- fonti - XVIII / XIX / XX sec.

- viri - 18 - 19. st.
- sources 18th-19th century
- fonti - XVIII / XIX sec.

- viri - 19. st.
- sources 19th century
- fonti - XIX sec.

- viri - 19 - 20. st.
- sources 19th-20th century
- fonti - XIX / XX sec.

- viri - 20. stol.
- sources 20th century
- fonti - XX sec.

BESEDA O AVTORICI

Mira Omerzel-Terlep, dipl. etnologinja in dipl. muzikologinja, ki od leta 1980 deluje kot svobodna umetnica in raziskovalka in z animacijskimi koncerti kot potujoča pedagoginja. Je vodja ansambla Trutamora Slovenica, ki oživlja slovensko ljudsko glasbo in jo koncertno predstavlja kot kustodinja slovenskega glasbenega izročila širom po svetu. Zanj opravlja raziskovalno in terensko delo, arhivske in zvočne rekonstrukcije (štiri gramofonske plošče Slovenske ljudske pesmi in glasbila/Zvočnost slovenskih pokrajin z avtoričinimi etnomuzikološkimi komentarji in komentirana CD plošča Der bleiche Mond/Bledi mesec (Trikont, München 1991), z dokumentarnimi posnetki ljudskih godcev "predklasičnih glasbil").

Njeno raziskovalno delo in razprave so posvečene predvsem slovenskim ljudskim glasbilo, v zadnjih letih pa tudi odnosu med človekom in živaljo.

ABOUT THE AUTHOR

Mira Omerzel-Terlep M.A. in ethnology and musicology, has been a freelance artist and researcher since 1980. Acting as an itinerant educator she performs in animation concerts. She leads the ensemble Trutamora Slovenica which revives Slovene folk music and through her concerts promotes the Slovene musical heritage all over the world. Doing so she acts as a curator of this heritage, engages in research and field work on it as well as in archive and sound reconstructions. The ensemble has released 4 records with "Slovene Folk Songs and Instruments" (The Timbre of the Slovene Landscapes), enriched with her own ethno-musicologic comments. The CD "Der bleiche Mond/Bledi mesec" (Trikont, Munich, 1990) presents commented documentary recordings of folk musicians, playing "preclassical instruments".

Her research work and articles are primarily dedicated to Slovene folk instruments, in recent years also to the relationship between man and animal.

SUMMARY

DULCIMERS IN THE GORIZIA AND GORIŠKA BRDA REGION

The dulcimer, known as "little cymbal" or "oprekelj" throughout Slovenia, was apparently called "opsase" in the Gorizia and Tolmin area and "orphica" by Roeling, their supposed manufacturer in Gorizia. Dulcimers are ranked among the predecessors of the modern piano and mentioned in Europe ever since the 11th century, in Slovenia since the second half of the 15th century. For over five centuries the dulcimer was the most fashionable European instrument. It was the most popular instrument of the rococo and famous composers wrote music for it. In the isolated mountain regions of Europe the dulcimer has survived up to our day. They were well-known in most of the Slovene ethnic territory (with the exception of Bela Krajina). Today, the dulcimer is classified among the folk instruments of the alpine regions. The entire alpine region of Europe knows the dulcimer under the name of "bretl(e)" (short for the German "Hackbrett", Slovene "pretelj" or "pretl"), whereas in Eastern Europe the name cymbal is used (also cimbole, cimbalon, cingule). These data show how exposed the Slovene ethnic territory has always been to the "wind" of influences from all sides. There even exists a synthesis of both names (cymbal and oprekelj): "cimprekelj" (in the Idrija area).

A fresco, dating from around 1480, in the little church of Gluho Vrhovlje above Kožbana (the Brda region) shows the best preserved depicted dulcimer in Slovenia. There are 58 churches in our country featuring angels playing instruments (see P. Kuret), on 10 of these the instrument is a dulcimer and 5 of these paintings are in churches in western Slovenia, the Soča valley and its hinterland. In neighbouring Italy the popular instrument was not the dulcimer but the psaltery which is usually played by plucking and not with sticks or beaters. Spatially, Gluho Vrhovlje is part of the western Mediterranean world which adopted the plucking technique, but preference went to the alpine technique of playing with sticks. The depicted instrument is of rectangular shape as are all dulcimers in mediaeval Slovene (15th century) frescoes. It has three bridges and tripled strings with 11 tone positions.

In Štajerska, Notranjska, Gorenjska and Koroška the dulcimer was well known. The maps and tables illustrate how widespread the instrument was all over the Slovene ethnic territory from the 15th century onwards. They also illustrate - and this is of essential importance to the article - that most of the 20th century information on dulcimers and musicians playing them, as well as painted evidence, comes from western Slovenia. The last "oprekljar" (musician playing the dulcimer) lived near Goriška Brda, in Hotedrščica. That the instrument played an important role in this region is confirmed by reports of Western Slovene informants* on recently deceased folk musicians, by folk songs (Banjščice) and by information on the supposed manufacture of dulcimers by master Roeling of Gorizia at the turn of the 18th and 19th century (there is no evidence of manufacture elsewhere, though Marolt suggests Železna Kapla). Other evidence is provided by the fact that the "preklarji" (dulcimer players) from Trenta and the folk musicians from the Gorizia and Tolmin area were famous all over the country, by reports that the tradition of playing the dulcimer survived up to the second half of our century in the hills surrounding Cerklje and Idrija, and by the famous family of folk musicians, the Pivks of Hotedrščica.

Last but not least, there are the numerous original instruments preserved in private collections and in museums. But for a few, they all come from the area of Cerklje and Idrija and are 100 to 200 years old. They all have a similar design and may be traced to the same workshop (master Roeling's in Gorizia?)

Different sources and frescoes in the Soča Valley and in Gluho Vrhovlje, based most likely upon the actual folk music practice on the Slovene ethnic territory, confirm the assumption that dulcimer players lived in the Goriška Brda in the past. They disappeared however after the Second World War. The folk musician Pivk junior from Hotedrščica, the last active "opreklar" in Slovenia, died in 1979. Informants from the Trenta area who actually remembered seeing and hearing dulcimers played, are deceased too. And by the beginning of this century the memory of the dulcimers had faded already. The frescoes in Slovene churches, especially in the West of the country and above all the superbly preserved one in Gluho Vrhovlje - are the artistic memory of a five centuries old musical fashion and practice preserved through works of art in Slovenia for 400 years.

209

---

* See tables. For more detailed information and reflections on the dulcimer in Slovenia, please refer to the article "Oprekelj na slovenskem etničnem ozemlju", in *Traditiones* 19, Ljubljana 1990.

RIASSUNTO

CIMBALE-OPSASE OVVERO ORPHICA NEL GORIZIANO E NEL COLLIO

Lo strumento detto male cimbale oppure oprekelj, che nel Goriziano e nel Tolminotto avrebbe avuto il nome di opsase (chiamato orphica dal Roeling, supposto costruttore goriziano di questi strumenti), viene considerato uno dei predecessori del pianoforte attuale. In Europa è attestato dall'XI secolo mentre in territorio sloveno dalla seconda metà del XV secolo. Per mezzo millennio fu lo strumento più alla moda in Europa, in auge soprattutto nel periodo del rococò, quando composero per cembalo anche musicisti famosi. Nei luoghi montani più isolati d'Europa questo strumento si è conservato sino ai nostri giorni. Era noto anche nella maggior parte del territorio etnico sloveno (ad eccezione della Bela Krajina). Oggi l'oprekelj viene considerato strumento popolare delle zone alpine dell'Europa, dove è noto con il nome generico di bretl (diminutivo del tedesco Hackbrett, in sloveno anche pretelj, pretl), mentre nell'Europa orientale con quello di cimbal (anche cimbole, cimbalon, cingule). Conosciamo pure una sintesi dei due termini: cimprekelj, nella zona di Idria. Nel Collio, nella chiesetta di Gluho Vrhovlje sopra Cosbana (Kožbana), ci sono affreschi del 1480 ca. con l'oprekelj dipinto meglio conservato che si conosca. In territorio sloveno esistono 58 chiese con angeli musicanti dipinti (secondo P. Kuret): in 10 troviamo raffigurato questo strumento e ben 5 di queste chiese sono situate nella Slovenia occidentale, ovvero nell'Isontino e nel retroterra costiero. Nella vicina Italia l'oprekelj non era conosciuto, al contrario del salterio, che di solito si suonava con il plettro e non con i bastoncini. Gluho Vrhovlje appartiene già al mondo

210

mediterraneo occidentale (che si accontentava della tecnica del plettro o del pizzicato), tuttavia vi è attestata la laniera alpina di suonare con i bastoncini. Lo strumento, come tutti quelli raffigurati negli affreschi medievali della Slovenia (XV secolo), è di forma rettangolare trapezoidale con tre ponticelli e tre file di corde. In Stiria, nella Carniola Interna e Superiore e in Carinzia l'oprekelj o cimbal è molto noto. Le cartine e le tabelle illustrano in maniera evidente la diffusione di questo strumento dal XV secolo sino ai giorni nostri in tutto il territorio etnico sloveno. Vi si nota - ciò è determinante per questo contributo - che la maggior parte delle informazioni sui costruttori viventi e delle testimonianze figurative in questo secolo si sono conservate proprio nella Slovenia occidentale. L'ultimo dei costruttori viveva non lontano dal Collio, a Hotedrščica. Che lo strumento in queste zone avesse un'importanza notevole è confermato dagli informatori della Slovenia occidentale (vedi tabelle; si rimandano i lettori, interessati a notizie più esaurienti sull'oprekelj in Slovenia, al saggio dell'autrice "Oprekelj na slovenskem etničnem ozemlju" pubblicato su Traditiones 19, Ljubljana 1990) e dai dati relativi alla supposta bottega di maestro Roelling a Gorizia, in cui questi strumenti venivano realizzati tra il XVIII e il XIX secolo (in altre parti della Slovenia non risultano, ad eccezione forse, secondo Marolt, di Železna Kapla). Ulteriori conferme sono i famosi preklarji della Val di Trenta ed i musicanti del Gorziano e del Tolminotto, poi la viva tradizione del ballo con l'"oprekelj" nei colli di Cerklje e Idria sino alla seconda metà del nostro secolo, quindi i Pivk, la famiglia di costruttori di Hotedrščica. E non ultimi i numerosi esemplari custoditi nei musei e nelle collezioni private, quasi tutti provenienti dalla zona di Cerklje e Idria, che hanno circa 100-200 anni e forme pressoché identiche. Forse provengono tutti dalla bottega dello stesso costruttore (Roelling di Gorizia?). Se in passato nel Collio esistevano costruttori di questo strumento - e le numerose fonti e gli affreschi, realizzati nella Valle dell'Isonzo e a Gluho Vrhovlje, che si riallacciano anche alla pratica musicale popolare nel territorio etnico sloveno, lo confermano -, dopo la seconda guerra mondiale sono scomparsi. Pivk jr. di Hotedrščica, l'ultimo costruttore attivo in Slovenia, è morto nel 1979; gli informatori di Trenta che rammentavano ancora questo strumento sono morti tutti. Il ricordo di questo strumento del resto era sbiadito già all'inizio di questo secolo. Gli affreschi delle chiese slovene - specialmente nella zona occidentale, ed anche quello splendidamente conservato di Gluho Vrhovlje - sono la memoria figurativa di una moda musicale che è rimasta viva per oltre mezzo millennio e che è attestata nel territorio etnico sloveno 400 anni più tardi che nelle realizzazioni figurative del resto d'Europa.

IZSELJEVANJE PREBIVALCEV IZ BRD V LETIH PRED PRIKLJUČITVIJO K FLRJ 15. SEPTEMBRA 1947

Peter Stres

211

IZVLEČEK

V spisu *Izseljevanje prebivalcev iz Brd v letih pred priključitvijo k FLRJ 15. septembra 1947*, avtor posreduje svoja tozadevna dognanja. Tujci so se v celoti umaknili iz Brd, poleg njih pa tudi del bolj izobraženih in premožnih Slovencev. To je bilo relativno veliko zmanjšanje števila prebivalcev Goriških Brd, saj je optiralo za Italijo približno 11 % ljudi. Ta val odselitve je povzročil propadanje nekaterih hiš in gospodarskih poslopij. Temu je sledilo uvajanje kmetijsko-obdelovalnih zadrug in še nadaljnje slabšanje gospodarskega položaja v Brdih.

ABSTRACT

In the article *Population emigration from the Brda region in the years before the annexation by Yugoslavia (15 September 1947)*, the author shares his findings on the subject. At that time foreigners in their entirety moved away from Brda. In addition, a portion of the better educated and wealthier Slovenes also left. This was a relatively large reduction in the population of the Brda region; about 11% of the population chose to live in Italy.

Namen pričujočega prispevka je osvetliti poseben socialni in politični pojav, usoden za številčno upadanje briškega prebivalstva po 2. svetovni vojni. Ta pojav, optiranje (odločanje za, v tem primeru, italijansko državljanstvo), je v marsičem vplival na povojno življenje v Brdih in na njihovo splošno kulturno podobo.

Brda so bila v letih 1945-1947 v coni A zavezniške vojaške uprave (ZVU) in prebivalci so lahko spremljali dogajanje v coni B, ki je bila pod jugoslovansko vojaško upravo, še posebej pa v ostalih delih Slovenije in Jugoslavije, kjer je že potekala graditev socializma.¹ Preprosti ljudje teh informacij niso imeli, poleg propagande pa je bila tudi močna narodna zavest prebivalcev kriva, da v veliki meri niso bili pozorni na kritične novice iz FLRJ.

Različne politične struje na Goriškem so tedaj delovale za priključitev cone A k Jugoslaviji. Tudi demokratični časopis Slovenski Primorec, ki je bil zelo kritičen do "ljudske oblasti", ni nastopal proti uresničitvi programa Zedinjene Slovenije. Vendar so se protagonisti protisocialistične kritike zaradi možnosti

---

¹ Uradni list ZVU; Metka Gombač, Tržaško in Goriško okrožje 1945 - 1947, Primorska srečanja, 20/1980, str. 106; Glas Zaveznikov; Cvetko Vidmar, Oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem Primorju (12. 6. 1945 - 15. 9. 1947), Goriški letnik 8/1981, str. 179.

Mrtev dom v zaselku Belo (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ Abandoned home in the village of Belo (Photo by I. Smerdel, 1990) ♦ Casale abbandonato a Belo (Foto I. Smerdel, 1990)

političnih represalij po priključitvi, rajši umaknili pred 15. septembrom 1947 v Gorico oziroma v Italijo.²

Upoštevati moramo tudi ekonomski element: nova državna meja je namreč zaprla prometne povezave Brd s Krminom in Gorico pa tudi z ostalimi deli Furlanije, s katerimi so prej tesno ekonomsko sodelovali. Edina komunikacija iz Brd je postala na novo narejena cesta prek grebena pri Vrhovljah.³

V celoti je z ozemlja slovenskih Brd (krajevne skupnosti Dobrovo, Medana in Kojsko) optiralo za Italijo 592 ljudi. Pri tem številu so le deloma upoštevani njihovi družinski člani.⁴ V seznamu optantov s Primorske, ki ga je uporabljala slovenska policija in v katerem je več napak, je navedenih 16.351 oseb, ki so po določilih mirovne pogodbe z Italijo optirale za Italijo. Od tega števila je bilo le malo Italijanov. Po mnenju avtorice seznama bi morali številu optantov prišteti še 5.970 družinskih članov. Celotno število optantov s Slovenskega Primorja brez Svobodnega tržaškega ozemlja (koprsko območje)

bi torej znašalo 22.271 oseb. Upoštevati pa moramo, da so bile človeške usode optantov zelo različne. Skupno jim je le to, da so izkoristili določbe 19. člena mirovne pogodbe z Italijo (10. 2. 1947). Te so omogočale pod določenimi pogoji italijanskim državljanom, ki so imeli 10. 6. 1940 domicil na ozemlju, priključenem k Jugoslaviji, da so z opcijo obdržali italijansko državljanstvo.⁵ Nekateri izmed njih so bili že po letu 1940 naseljeni oziroma poročeni v raznih italijanskih mestih. Po 19. letih je bila na tem območju potegnjena nova meja.

Za Italijo so optirale italijanske družine, ki so se v obdobju italijanske oblasti nad Primorsko naselile na slovenskem etničnem ozemlju in imele privilegiran politični položaj. Na Goriškem je bilo tudi več družin italijanskih in furlanskih kolonov.

Optanti za Italijo so dali izjave o opciji pisno ali osebno na poslaništvih oziroma konzulatih v Rimu in Milanu. Za to je bil določen rok enega leta. Med potrebnimi dokumenti je bilo zelo pomembno dokazilo o govornem jeziku. Jugoslovanske oblasti so zahtevale, naj ga potrjuje le pristojni krajevni ljudski

² Avgust *Sfiligoj*, *Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice*, str. 206.

³ *Tabor Brda* 88, str. 27, 35.

⁴ Seznam optantov (Lj 1973), I. in II. del (592 strani, avtor Marija *Bajt*), Arhiv Ministrstva za notranje zadeve (AMZNZ) (št. 11/4, XVII - 207/1/74).

⁵ Nekaterim so bile izdane tudi negativne odločbe. Pri številčni obdelavi podatkov so bile problem poročene žene, ki so imele različne priimke.

odbor, ne pa italijanska oblast (tudi če je optant stanoval v Italiji). Za vložitev izjave niso zahtevali takse in lahko je bila dana v slovenskem, srbohrvaškem ali italijanskem jeziku.⁶

Predvidene so bile tudi opcije oseb, ki so bile tedaj (1948) v zaporu: takoj so morale zapustiti jugoslovansko ozemlje. Po poznejših navodilih z dne 9. marca 1949 je bilo naročeno, naj bi dajali opcije samo pravim Italijanom in čim manj Slovencem.

Glede optiranja za Italijo so dobila poverjenišтва za notranje zadeve na priključenem ozemlju leta 1951 dodatna navodila. "Sporočeno nam je bilo, da se širi predvsem na hrvaški strani propaganda za masovno optiranje za Italijo. Ni izključeno, da se taka propaganda zanese tudi na našo stran priključenega ozemlja. Nekateri znaki že kažejo ponekod na to (n.pr. v okraju Ilirska Bistrica)".⁷

V navodilu so poudarili, da je treba vse takšne primere sporočiti takoj. Odsvetovali so uporabo administrativnih ukrepov, vendar naj bi strogo upoštevali predpise, po naročilu ministra pa je bilo treba "ojačati politično delo, t.j. mobilizirati Partijo... propagandne akcije, je treba preganjati iniciatorje take propagande in alarmantnih vesti. Glede tega stopite v stik s pooblaščenecem VDV.

Čim bodo opcijske izjave s predpisanimi potrdili predložene in ste mnenja, da bi jih bilo treba zavrniti, pošljite take izjave sprti in hitro nam, da izdamo čimprej negativne odločbe."⁸

Časopis Slovenski Primorec je v številkah pred 15. septembrom 1947 pisal o vznemirjenosti prebivalstva. Upoštevaty moramo, da so ljudje pod ZVU (cona A) živeli bolje kot v ostali Sloveniji (oziroma Jugoslaviji). "Ljudska oblast" je s propagando in demonstracijami vplivala na zavest prebivalstva in na zahteve po priključitvi k Jugoslaviji. V nekatera mesta na Goriškem so prišli tudi Slovenci z ozemlja, ki je pripadlo Italiji. V Brdih takšni primeri niso znani.⁹

Iz današnjega slovenskega dela Brd je optiralo za Italijo nekaj nad 592 oseb.¹⁰ Po popisu prebivalstva z dne 15. marca 1948 je imelo 10 briških Krajevnih ljudskih odborov 1.562 družin, 6.490 stalno prisotnih oseb, 207 začasno odsotnih oseb in 79 začasno prisotnih prebivalcev.¹¹ Upoštevajete podatke, je približno 11 % prebivalstva Brd optiralo za Italijo in ni želelo priti v socialistično urejeno matično državo.

Pri Okrožnem ljudskem odboru Gorica (OLO) so v letih 1947-1948 odprli depozitne račune odsotnih lastnikov. Na območju OLO Gorica je bilo odprtih

⁶ AMZNZ, fond ZVU, Opcija lica područja pripojenog FNRJ po dogovoru o miru sa Italijom. V zvezi s pravilnikom o opciji od 15. 12. 1947 (Ur. list FLRJ št. 109 od 24. 12. 1947) 17. 2. 1948 MUP FNRJ.

⁷ AMZNZ, Vlada LRS, Ministrstvo za notranje zadeve št. 104/3 - 51, Ljubljana 24. 1. 1951.

⁸ AMZNZ, fascikel STO. V poziv opcije za drž. Italije - pojasnilo. Poverjeništvu za notranje zadeve OLO (Postojna, Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Sežana, Tolmin). Vlada LRS, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana 29. 12. 1951.

⁹ Marjan Terpin, Števerjan, str. 223.

¹⁰ Brice sem določal glede na kraj rojstva. Nekateri so imeli rojstni kraj tudi v italijanskem ali avstrijskem begunstvu med prvo svetovno vojno in podobno. Večje število optantov je opaziti iz Breginjskega kota, Brd in Krasa. Eden izmed optantov z odločbo iz leta 1951 je tudi svetovno znani slikar Zoran Mušič.

¹¹ Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, fond OLO Gorica, statistika, leto 1948 (Prebivalstvo), fascikel 19. Po sekundarnih navedbah o istem štetju je za Brda navedeno število 6.710 prebivalcev.

Zapuščena hiša št.5 v Slapniku in detalj z nje, s kratico: Z(vezna) F(ederativna) L(judska) R(epublika) J(ugoslavija). Rdeča peterokraka zvezda pač ni bila simbol vseh. Tako so eni odhajali. (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ Abandoned house in Slapnik and a detail from it (the five-point star), showing ZFLRJ (Federal Peoples' Republic of Yugoslavia). The red five-point star was not a symbol for everyone. Thus some people emigrated. (Photo by I. Smerdel, 1990) ♦ Casa abbandonata a Slapnik (nro.civ. 5) e particolare con la sigla Z(vezna) F(ederativna) L(judska) R(epublika) J(ugoslavija). La stella rossa a cinque punte non era il simbolo di tutti e per questo alcuni se ne andarono. (Foto I. Smerdel, 1990)

30 takšnih računov.¹² Posestva je nova oblast večinoma razlastila. Včasih pa je prišlo do pritožb in napak in predvsem dokumentacija o vsem tem se je ohranila v arhivu. V Italiji je ostalo zlasti mnogo lastnikov zemljišč v Brdih. Ta, večinoma kolonska in najemna zemljišča, je "ljudska oblast" dala v obdelavo.

Že pod ZVU je prišlo v Brdih do političnega razhajanja. Vesti iz FLRJ so povzročale vznemirjenje med ljudmi. Po nekaterih vaseh cone A so izobešali slovenske zastave brez zvezde. Na Dobrovem je pod ZVU prišlo do napada na protifašista dr. Avgusta Sviligoja in njegovo družino. Tudi zaradi tega se je umaknil v Gorico. Revolucionarno navdušena množica ga je obdolžila, da je reakcionar. V Brdih so menda tudi grozili tistim, ki se niso hoteli vpisati v SIAU (Slovensko italijanska antifašistična unija), da jih bodo po priključitvi k

¹² Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, fond OLO Gorica, leto 1947- 1948, fascikel 67.

Jugoslaviji poslali v Sibirijo. 28. junija 1946 je prišlo v Vedrijanu do velikega pretepa med vaščani in komunističnimi zborovalci. Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo je bila v Gorici leta 1947 ustanovljena Slovenska demokratična zveza, ki je začela povezovati nekomunistično misleče ljudi. Po odhodu z Liga proti stanovanju v Gorenjem polju je bil ubit župnik Izidor Zavadlav. Vse to je vplivalo na politične razmere in nekateri prebivalci cone A so s strahom pričakovali priključitev k Jugoslaviji oziroma so se rajši umaknili v Italijo.¹³

Dogajalo se je tudi, da so se primorski Slovenci, ki so optirali za Italijo in jim je bila opcija potrjena, pozneje premislili in preklicali optičsko izjavo. Nekaj ljudi je razočaranih prišlo iz italijanskih zbirnih baz nazaj na Primorsko. Zanje je bil predviden postopek z vložitvijo prošnje za sprejem v državljanstvo FLRJ. Pri pojasnjevanju te zadeve so iz Ljubljane priporočili poverjeništvom za notranje zadeve na Primorskem, naj s takšnimi primeri seznanijo uredništva časopisov na svojem območju.

Jugoslovanske oblasti so nekatere optičske vloge reševale zelo počasi. Tako je nastala bogata dokumentacija za nekatere Slovence na Goriškem.¹⁴ Glede teh zadev je kontaktiralo zvezno ministrstvo za zunanje zadeve s slovenskim ministrstvom za notranje zadeve in generalnim konzulatom FLRJ v Milanu. Ta konzulat je namreč poslal seznam Slovencev z Goriške, ki so optirali v določenem roku za italijansko državo, vendar še niso prejeli rešitve. Generalni konzulat se je odločil, da bo takšnim osebam poslal kopije dokumenta o sprejeti opciji.¹⁵ Med njimi jih je bilo tudi nekaj iz Brd.

Po priključitvi so v Brda prišli najprej zdravniki, da bi proučili zdravstveno stanje prebivalstva. V briških vaseh je zaradi izselitve ostalo opuščenih večje število hiš, ki so nato propadale. Zaradi ekonomskih in deloma političnih razlogov so pozneje mnogi mladi še pred služenjem vojaškega roka odšli prek meje v tujino. Posebno vasi v Kožbanskem kotu so se tudi zaradi tega izpraznile in začele zelo hitro propadati. Na območju Brd v Sloveniji je število prebivalcev doseglo najnižjo točko leta 1981, ko so imela po popisu le 5.505 prebivalcev.¹⁶

BESEDA O AVTORJU

Peter Stres, profesor zgodovine in sociologije, ravnatelj Osnovne šole Dobrovo. Proučevanje lokalne zgodovine: kolonat, krščansko socialno gibanje na Goriškem itd.

ABOUT THE AUTHOR

Peter Stres, professor of history and sociology, headmaster at the Dobrovo primary school. A student of local history: the quota-leasing (the relationship between landlords and tenant farmers), the Christian socialist movement in Gorica, etc.

¹³ *Sfiligoj Avgust*, SDZ v Gorici 1947 - 1969; Rudolf *Klinec*, Ob 20. obletnici razmejitve (Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1947, str. 68-76; Koliko Slovencev ostane v Italiji? Koledar OF za STO 1948, str. 55; Peter *Stres*, Enotni sindikati 1945-1947, str. 27).

¹⁴ AMZNZ, fond STO, Rešitev opcij Slovencev iz Goriškega, N.2/100; - 52 Uk, 6. 5. 1952.

¹⁵ AMZNZ, fond STO, Optičska rešenja Slovencev sa Goriškog, FNRJ, ministrstvo inostranih poslova št. 56445/52. Odobritev, naj se tem ljudem da soglasje k optiranju, je dal tudi IOOF v Ljubljani.

¹⁶ Alojz *Vuga*, Geografske značilnosti Goriških Brd, tipkopis, dodatek.

SUMMARY

POPULATION EMIGRATION FROM THE BRDA REGION IN THE YEARS BEFORE THE ANNEXATION BY YUGOSLAVIA (15 SEPTEMBER 1947)

In the Brda region, which until 15 September 1947 was economically tied to Friulia, there were a number of radical changes after its annexation to Yugoslavia. From June 1945 to September 1947 its territory - similar to the rest of Zone A - was a sort of intermediate region between Italy and Yugoslavia. Because socialism was developing in Yugoslavia, while in Brda democracy was fairly strong, there were differing political viewpoints regarding the situation in Yugoslavia. As a result a minority of the population decided to move to Italy before the annexation to Yugoslavia and maintain their Italian citizenship. About 11% of the population from Brda chose to move to Italy. Among them were also some Slovene nationalists who saw in the Yugoslav political organization only a form of Stalinism of which they did not wish to be a part. The political authorities and police in Slovenia made sure that not too many Primorska residents would opt for Italy. Some of those who chose this option strengthened the Slovene minority in Italy. This wave of emigration caused the decline of some houses and other buildings. This was followed by the introduction of the Agricultural cooperatives and the further worsening of the economic position of Brda.

RIASSUNTO

L'EMIGRAZIONE DEGLI ABITANTI DAL COLLIO NEGLI ANNI PRECEDENTI L'ANNESSIONE ALLA RPF DI JUGOSLAVIA IL 15 SETTEMBRE 1947

Nel Collio - sino al 15 settembre 1947 economicamente collegato al Friuli - dopo l'annessione alla Jugoslavia si verificarono mutamenti radicali. Dal giugno 1945 sino al settembre 1947 questo territorio, come il resto della Zona A, fu una specie di area intermedia tra l'Italia e la Jugoslavia. Siccome in quest'ultima si stava già sviluppando il socialismo e nel Collio la corrente democratica era piuttosto potente, vi furono differenti valutazioni politiche su quanto stava avvenendo in Jugoslavia. Per tale motivo una piccola parte di abitanti decise di trasferirsi in Italia prima dell'annessione e mantenere la cittadinanza italiana. Circa 11% della popolazione del Collio optò per l'Italia, compresa una buona parte di Sloveni, che vedevano nell'ordinamento politico della Jugoslavia soltanto una forma di stalinismo, della quale non volevano entrare a far parte. I vertici politici ed il servizio di polizia in Slovenia temevano che un gran numero di abitanti del Litorale optasse per l'Italia. Alcuni degli optanti rinforzarono le file della minoranza slovena in Italia. Questa ondata di emigrazione determinò l'abbandono e la rovina di alcune case ed aziende, cui fecero seguito la costituzione di cooperative agricole e un ulteriore peggioramento della situazione economica nel Collio.

ISSN 0354-0316
UDK 39 (497,12)(05)
ETNOLOG 2/1 (LIII), 1992

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

S sodelovanjem sourednikov in uredniškega odbora uredila I. Smerdel

Prevodi

Daniela Milotti Bertoni (italijanščina)

Jean McCollister (angleščina)

Franc Smrke (angleščina)

Oblikovanje

Mojca Turk

Zemljevidi

Maruša Rupert

Izdal in založil

Slovenski etnografski muzej, zanj dr. Ivan Sedej

DTP

NOMINA

Natisnila

Tiskarna SET, Ljubljana, januar 1993

Naklada 800 izvodov